

T.C.

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM'IN İSLAM HUKUK
BİLİMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ**

DOKTORA TEZİ

ADNAN ALGÜL

GAZİANTEP

TEMMUZ 2016

T.C.

UNIVERSITY OF GAZİANTEP

GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES

**IZZUDDIN B. ABDUSSELAM AS A SCHOLAR OF
ISLAMIC CANNONICAL JURISPRUDENCE (FIQH)**

Ph.D. THESIS

ADNAN ALGÜL

GAZİANTEP

JULY 2016

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM'IN İSLAM HUKUK
BİLİMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ**

DOKTORA TEZİ

ADNAN ALGÜL

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Beşir GÖZÜBENLİ

GAZİANTEP
TEMMUZ 2016

T.C.
UNIVERSITY OF GAZİANTEP
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES

IZZUDDİN B. ABDUSSELAM AS A SCHOLAR OF
ISLAMİC CANNONICAL JURİSPRUDENCE (FIQH)

Ph.D. THESIS

ADNAN ALGÜL

Supervisor: Prof. Dr. Beşir GÖZÜBENLİ

GAZİANTEP

JULY 2016

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi

Adnan ALGÜL

Tez Savunma Tarihi: 15. 07. 2016

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR
SBE Müdürü

Bu tezin Doktora tezi olarak gerekli şartları sağladığımı onaylarım.

Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR
Enstitü ABD Başkan V.

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Beşir GÖZÜBENLİ
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Doktora tezi olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

Prof. Dr. Beşir GÖZÜBENLİ

Prof. Dr. Mustafa BAKTIR

Prof. Dr. Ali BAKKAL

Prof. Dr. Mesut ERDAL

Yrd. Doç. Dr. Erol ERKAN

İmzası

ETİK BEYAN

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Adnan ALGÜL

15.07.2016

ÖZET

İZZÜDDİN B. ABDUSSELÂM'IN İSLAM HUKUK BİLİMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

ALGÜL Adnan
Doktora Tezi, Temel İslam Bilimleri ABD
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Beşir GÖZÜBENLİ
Temmuz 2016, X+301 sayfa

Bu çalışmada, İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın fıkıh anlayışı ele alındı. Başta yazmış olduğu eserler olmak üzere ilgili bütün kaynaklardan istifade edilerek onun yetişmesinde önemli bir faktör olan ilmi, kültürel, siyasal ve sosyal çevre ile hocaları hakkında bilgi verildi. Onun usul ve içtihat anlayışı, delillerden hüküm istinbat etmede ve meseleleri çözümlenmede takip ettiği metot ve kullanmış olduğu yöntem ve teknikler, fikhî görüş ve tercihleri ve bunlara etki eden nedenler tespit edildi. Yer yer değerlendirmelerde bulunuldu. Üstlendiği görevler, yazdığı eserler, yetiştirdiği talebeler, hayatı boyunca her zaman ve zeminde çizdiği örnek âlim profili ile tarihe geçen ve içtihat derecesine ulaştığı tespit edilen İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın fıkıh anlayışının daha çok irdelenerek günümüz İslam toplumunun değişik sorunlarının çözümünde müspet bir rol üstleneceği kanaati hâsıl oldu.

Anahtar kelimeler: İzzüddîn b. Abdüsselâm, Fıkıh, Usûl, İctihad.

ABSTRACT

IZZUDDIN B. ABDUSSELAM AS A SCHOLAR OF ISLAMIC CANNONICAL JURISPRUDENCE (FIQH)

ALGÜL Adnan

P.h. D THESIS, Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Prof. Dr. Beşir GÖZÜBENLİ

July 2016, X+301 pages

In this study, topic is Islamic canonical jurisprudence (fiqh) understanding of Izzuddin b. Abdusselam. Starting with his books, cultural academic political and social environment which is important on his growth, his teachers are presented by benefiting whole available sources. His understanding of method and jurisprudence, his methods and techniques of *istinbat* and solving cases, his fiqh perspective and preferences and reasons that shape his understanding are identified. Time to time evaluations are held. He is a prominent historical figure with his missions undertaken, books, students and life long exemplary profile; and it is declared that he is on the level of absolute jurisprudence by the end of his life. It is thought that research on fiqh understanding of Izzuddin b. Abdusselam will shed on light on different problems of contemporary Muslim society.

Key words: Izzuddin b. Abdusselam, Fiqh, Methodology, Ijtihad.

ÖNSÖZ

Hukuk, belirli bir zamanda belirli bir toplumdaki sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik ilişkileri düzenleyen ve uyulması müeyyideye bağlanmış kurallar bütünüdür. Hukuk tarihinde, kendine özgü özellikleri ile önemli bir yere sahip olan İslam hukuku, hâkim olduğu toplumlarda asırlar boyunca fonksiyonunu en güzel şekilde icra etmiştir. Hiç şüphesiz bunda, İslam hukukunun insan fitratına uygun bir hukuk olması, her zaman ve zeminde çıkabilecek sorunları çözebilecek esnekliğe sahip olması, ictihadın teşvik edilmesi ve ictihad ehliyetine haiz binlerce fakîh/hukuçunun katkısı vardır. Bu hukukçulardan biri de, yaşadığı dönemde ilmi birikimi, fetvaları, yetiştirdiği talebeleri, başta haçlı seferleri ve Moğol saldırıları olmak üzere kardeş İslam ülkelerinin birbiriyle savaşması sonucunda meydana gelen ahlaki, idari, sosyal ve ekonomik problemlerin çözümüne yönelik katkıları, haksızlık ve hukuksuzluğa karşı cesur duruşuyla şöhreti İslam dünyasının her tarafına yayılan İzzüddîn b. Abdüsselâm'dır. Bizi böyle bir konuyu ele almaya sevk eden en büyük etken, böylesine önemli bir şahsiyetin fıkıh anlayışının ülkemizde yeterince araştırma konusu edilmemiş olmasıdır. Ayrıca yaşadığımız asırda İslam ülkelerinin dış güçlerinin istilasına uğraması, küçük devletlere bölünmesi ve birbirleriyle savaşmaları gibi birçok problem de İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın yaşadığı asra büyük oranda benzeşmesi ve belki onun sorunlara ilgisiz kalmaması, onları çözme azmi ve kararlılığı, fikhî teoriden pratiğe taşıma özelliği günümüz âlimlerine örnek olur düşüncesi de bu konuyu seçmemizin bir başka nedenidir.

Bu araştırma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında, araştırmanın konusu, önemi, amacı, sınırları ve kaynakları ile İzzüddîn b. Abdüsselâm hakkında yapılan çalışmaları anlatmaya çalıştık.

Birinci bölümde, İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın yaşadığı dönemin siyasal, sosyal, ilmi ve kültürel durumu, kişisel ve ilmi hayatı ile üstlendiği görevleri ele aldık.

İkinci bölümde, usul ve ictihat anlayışını verdik. Usûl anlayışı kapsamında; şer'î hükümler, şer'î deliller ile delillerden hüküm istinbat etmede takip ettiği metodu aktardık. İctihat anlayışı alt başlığında ictihadın tanımı ve kapsamı, müctehidin özellikleri, ictihadda hata-isabet, ictihadın sonucu, taklid ve mezhep taassubuna bakışı, teâruzu'l-edille ve çözüm yollarını inceledik.

Üçüncü bölümde, İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın usul anlayışına bağlı olarak ortaya çıkan bazı fikhî meselelerdeki görüş ve tercihleri, müctehit imamlara muvafakat ve muhalefet etiği bazı görüşleri delilleri ile birlikte aktarmaya çalıştık. Ayrıca kavâid ilminin olgunlaşma döneminde (VII/XIII. yüzyıl) ve Şafî mezhebinde ilk eser verenlerden biri olması hasebiyle onun kavâid ilmindeki yeri ve etkisi ve fikhî meseleleri temellendirdiği bazı fikhî kaideleri zikrettik. Keza maslahat teorisinin öncülerinden kabul edilmesi hasebiyle onun maslahat anlayışını zikrettik.

Tez danışmanım olmayı kabul ederek beni onurlandıran ve tezime yaptığı katkılardan dolayı, başta danışman hocam çok değerli ilim adamı Prof. Dr. Beşir GÖZÜBENLİ, Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanı Prof. Dr. Şehmus DEMİR olmak üzere, Prof. Dr. Mustafa BAKTIR'a, Prof. Dr. Ali BAKKAL'a ve tez izleme komisyonumda üyelik yapan Prof. Dr. Mesut ERDAL'a, Yrd. Doç. Dr. Erol ERKAN'a ve araştırmam esnasında kütüphanelerinden faydalandığım tüm hocalarıma, hasseten çalışmam boyunca gösterdikleri anlayıştan dolayı sevgili eşim ve çocuklarıma en içten dileklerle teşekkür eder, sevgi ve saygılarımı arz ederim.

Adnan ALGÜL

TEMMUZ 2016

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, SINIRLARI VE KAYNAKLARI	1
İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR	2
A. İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Hayatının Anlatıldığı Çalışmalar	3
1. Eserleri İçerisinde İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Hayatına Yer Veren Âlimler	3
2. İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Hayatını Konu Alan Eserler	3
B. İzzüddîn b. Abdüsselâm Üzerine Yapılmış Çalışmalar	4
BİRİNCİ BÖLÜM	6
İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM'IN YAŞADIĞI DÖNEM VE HAYATI	6
I. İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM'IN YAŞADIĞI DÖNEM	6
A. Siyasî – İdarî Durum	6
1. Eyyübîler Devleti	6
2. Memlûkîler Devleti	11
B. Sosyal ve Ekonomik Durum	15
C. İlmî ve Kültürel Durum	18
1. Camiler	19
2. Medreseler	19
3. Kütüphaneler	20
4. Bu Dönemde Yazılmış Bazı Eserler	21
II. İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM'IN HAYATI	22
A. Hayatı	22
1. İsmi, Lakabı, Künyesi ve Nisbeleri:	22
2. Doğum Yeri ve Tarihi	22
3. Yetiştirilmesi	23
4. Vefatı	23
B. İlmî Hayatı ve Eserleri	24
1. Tahsili	24
2. Hocaları	25
3. Öğrencileri	27
4. Eserleri	29
a. Tefsir	29
b. Hadis	31
c. Fıkıh	32
d. Kelam	35
e. Tasavvuf	36
f. Siyer	38
g. Diğer Konular	38
h. Kendisine Yanlılıkla İsnad Edilen Eserler	39
5. İlmî Kişiliği	40
C. Görevleri	42
1. Müderrislik	42

2.	<i>Müftülük</i>	43
3.	<i>Kadılık</i>	45
4.	<i>Hatiplik ve İrşad Faaliyetleri</i>	47
İKİNCİ BÖLÜM		50
İZZÜDDİN B. ABDUSSELÂM'IN FIKIH USÛLÜ İLMİNDEKİ YERİ		50
I. USÛL ESERLERİNİN SİSTEMATIĞI		50
A.	<i>Kavâ'idü'l-Ahkâm Fî Mesâlihi'l-Enâm</i>	50
1.	<i>Konusu ve Amacı</i>	50
2.	<i>Metodu ve Sistematiği</i>	52
3.	<i>Özgün Değeri</i>	60
4.	<i>Sonraki Bilginler Üzerindeki Etkisi</i>	61
B.	<i>El-İmâm Fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm</i>	63
1.	<i>"El-İmâm" ile "Kavaidü'l-Ahkâm" Adlı Kitabın Karşılaştırması</i>	63
a.	<i>İki Kitabın Birleştiği Noktalar</i>	63
b.	<i>İki Kitabın Ayrıştığı Noktalar</i>	64
2.	<i>"El-İmâm" ile Diğer Meşhur Usûl Kitaplarının Karşılaştırılması</i>	64
3.	<i>Metodu ve Sistematiği</i>	65
II. ŞER'Î HÜKÜMLER		66
A.	<i>Hâkim</i>	67
B.	<i>Hükmün Kısımları</i>	69
1.	<i>Teklifî Hükmün Çeşitleri</i>	70
2.	<i>Vaz'î Hükmün Çeşitleri</i>	75
C.	<i>El-Mahkûmü Fîh (Mükellefin Fiilleri)</i>	79
1.	<i>Dinde Yer Alan Hafifletme Çeşitleri</i>	80
2.	<i>Dini Yükümlülüklerin Hafifletilmesini Gerektiren Zorluklar</i>	80
3.	<i>El-Mahkûmü Fîh'in Kısımları</i>	83
D.	<i>El-Mahkûmü Aleyh</i>	89
III. ŞER'Î DELİLLER		93
A.	<i>Kitap</i>	94
B.	<i>Sünnet</i>	102
1.	<i>Ahâd Sünnet</i>	103
2.	<i>Mürsel Hadis</i>	104
3.	<i>Zayıf Hadis</i>	104
4.	<i>Hz. Peygamber'in Çeşitli Vasıfları İtibariyle Sünnet</i>	105
C.	<i>İcma'</i>	107
D.	<i>Kıyâs</i>	109
1.	<i>İlletlerin Hükümlerle İlişkisi</i>	110
2.	<i>Hükümler İletlere Tabidir</i>	111
E.	<i>Sahih İstidlâl</i>	113
1.	<i>Akıl</i>	114
2.	<i>Muteber Zan/Kanaat</i>	118
3.	<i>İstikra (Tümevarım)</i>	123
4.	<i>İstishâb</i>	124
5.	<i>Sahabî Kavli</i>	126
6.	<i>Sedd-i Zerâi'</i>	127
7.	<i>Şer'u Men Kablena</i>	129
8.	<i>Örf/Âdet</i>	131
9.	<i>İhtiyât</i>	135
IV. İZZÜDDİN B. ABDUSSELÂM'IN ŞER'Î DELİLLERDEN HÜKÜM İSTİNBAT ETMEDE TAKİP ETTİĞİ METOT		137
A.	<i>Edilletü'l-Ahkâm</i>	137
1.	<i>Lâfzî Delâlet</i>	139

2.	<i>Lafzın Emre Delalet Çeşitleri</i>	141
3.	<i>Lafzın Nehye Delâlet Çeşitleri</i>	152
4.	<i>Emir ve Nehye Delalet Etmeye Elverişli Sıygalar</i>	162
5.	<i>Eşitliğin Nefyedilmesiyle Hâsıl Olan Delalet Çeşidi</i>	169
6.	<i>Darb-ı Mesellerin Hükümlere Delalet Çeşitleri</i>	170
B.	<i>Dellillerden Hüküm Çıkarmanın Pratik Örneği</i>	179
V.	İÇTİHAD ANLAYIŞI	181
A.	<i>İctihadın Tanımı ve Kapsamı</i>	181
B.	<i>Müctehidin Özellikleri</i>	183
C.	<i>İctihatta Hata-İsabet ve Günah-Sevap</i>	184
D.	<i>İctihadın Sonucu</i>	186
E.	<i>Taklid ve Mezhep Taassubuna Bakışı</i>	189
F.	<i>Teâruzu'l-Edille ve Çözüm Yolları</i>	192
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	196
I.	KÜLLİ KAİDELER	196
A.	<i>Külli Kaide'nin Tanımı ve İslam Hukukundaki Yeri</i>	196
1.	<i>Külli Kaide'nin Tanımı ve Benzer Kavramlar İle Karşılaştırılması</i>	196
a.	<i>Kaide ve Zabıt</i>	196
b.	<i>Kaide ve Nazariye</i>	197
c.	<i>el-Eşbâh ve'n-Nezâir</i>	197
d.	<i>Kaide ve Prensip</i>	198
e.	<i>Külli Kaide ve Usûlu Fıkıh Kaideleri</i>	199
2.	<i>Külli Kaidelerin Özellikleri</i>	200
a.	<i>Kapsayıcı olmaları</i>	200
b.	<i>Ağlebi Olmaları ve İstisnalarının Olması</i>	200
c.	<i>Veciz ve Muhkem İfadelere Sahip Olmaları</i>	201
3.	<i>Külli Kaidelerin Hücciyeti</i>	201
4.	<i>Külli Kaidelerin Önemi</i>	203
5.	<i>Külli Kaidelerin Tarihçesi ve Kaynakları</i>	205
a.	<i>Kuran'ı Kerim</i>	205
b.	<i>Hadis-i Şerifler</i>	207
c.	<i>Fakihlerin İctihatları</i>	208
6.	<i>Külli Kaidelerle İlgili Yazılan Bazı Eserler</i>	209
B.	<i>İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Kavaid İlmindeki Yeri ve Sonraki Fakihlere Etkisi</i>	211
C.	<i>İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Fikhî Meseleleri Külli Kaidelerle Temellendirmesi</i>	214
II.	İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM'IN MASLAHAT ANLAYIŞI	222
A.	<i>Maslahatın Tanımı</i>	222
B.	<i>Maslahatın Hücciyeti</i>	223
C.	<i>Maslahatın Kısımları</i>	224
1.	<i>Dünyevî ve Uhrevî Maslahatlar</i>	225
a.	<i>Zarûriyyât (Zarurî Olanlar)</i>	226
b.	<i>Haciyât (İhtiyaç Olanlar)</i>	228
c.	<i>Tahsîniyyât (Güzelleştirici Olanlar)</i>	228
2.	<i>Hüküm Bakımından Maslahatlar</i>	228
a.	<i>Farz (Vacip) Maslahatlar</i>	229
b.	<i>Mendup Maslahatlar</i>	230
c.	<i>Mubah Maslahatlar</i>	230
3.	<i>Genel Olup Olmaması Bakımında Maslahatlar</i>	231
a.	<i>Genel Maslahatlar</i>	231
b.	<i>Özel Maslahatlar</i>	232
4.	<i>Müte'addî ve Kâsır Maslahatlar</i>	232
a.	<i>Müte'addî Maslahatlar</i>	233

b.	Kâsır Maslahatlar	233
5.	<i>Kat'î Olup Olmaması Bakımından Maslahatlar</i>	233
a.	Kat'î Maslahatlar	234
b.	Zannî Maslahatlar	234
c.	Kat'î ve Zannî Arasında Müsterek Olan Maslahatlar	235
6.	<i>Üstün Olma Bakımından Maslahatlar</i>	235
7.	<i>Görevlerin Aynî veya Kifâî Oluşuna Göre Maslahatlar</i>	236
a.	Farz-ı Kifâye Olan Maslahatlar	236
b.	Farz-ı Ayn Olan Maslahatlar	236
8.	<i>İstikrarlı (Munzabıt) Olup Olmaması Bakımından Maslahatlar</i>	236
a.	İstikrarlı (Munzabıt) Olan Maslahatlar	237
b.	İstikrarlı Olmayan (Gayr-i Munzabıt) Maslahatlar	237
9.	<i>Hakikî Olup Olmaması Bakımından Maslahatlar</i>	237
a.	Hakikî Maslahatlar	237
b.	Mecazî Maslahatlar	237
D.	<i>Maslahatları Bilme Yolları</i>	238
E.	<i>Maslahat ve Mefsedetlerin Teâruzu</i>	239
1.	<i>Maslahatların Çatışması</i>	239
2.	<i>Mefsedetlerin Çatışması</i>	240
3.	<i>Maslahatların Mefsedetlerle Birlikte Bulunması</i>	241
F.	<i>Maslahata Binâen Genel Kaidelere Aykırı Olarak Sabit Olan Hükümler</i>	244
1.	<i>İbadetler</i>	245
2.	<i>Muâmelât</i>	246
G.	<i>Maslahatla İlgili Küllî Kaideler</i>	247
III.	BAZI FIKHÎ MESELELERDEKİ GÖRÜŞ VE TERCİHLERİ	251
A.	<i>Mezhep İçi Tercihleri</i>	252
1.	<i>İmam Şafii'nin Görüşleri Arasındaki Tercih</i>	252
2.	<i>Şafii Fakihlerinin Görüşleri Arasındaki Tercihleri</i>	253
B.	<i>Mezhebe Muhalif Görüşleri</i>	256
1.	<i>Hanefilere Paralel Görüşleri</i>	256
2.	<i>Malikilere Paralel Görüşleri</i>	257
C.	<i>Müctehid İmamlara Muhalif Görüşleri</i>	258
1.	<i>İmam Şafii'den Farklı Düşündüğü Bazı Görüşleri</i>	258
2.	<i>Şafii Fukahasına Muhalif Görüşleri</i>	263
3.	<i>İmam Ebu Hanife'ye Muhalif Görüşleri</i>	264
4.	<i>İmam Malik'e Muhalif Görüşleri</i>	266
5.	<i>İmam Ahmed b. Hanbel'e Muhalif Görüşleri</i>	269
D.	<i>Bazı Fikhî Görüşleri</i>	269
1.	<i>İbâdât</i>	269
a.	Tahâret	269
b.	Namaz	271
c.	Oruç	273
d.	Zekât	274
e.	Hac	274
2.	<i>Muamelat</i>	275
a.	Alış-Veriş	275
b.	Nikâh-Talak	278
3.	<i>Ukubât</i>	278
4.	<i>Helal-Haram</i>	279
5.	<i>Siyâset-i Şer'îyye</i>	281
E.	<i>Öncülük Ettiği Fikhî Görüşler</i>	283
	SONUÇ	287

KAYNAKÇA.....	292
ÖZGEÇMİŞ	299
CURRICULUM VİTAE	299
EKLER.....	300

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
b.	: Bin, ibn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celalühü
ev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
m.	: Miladi
md.	: Madde
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
r.a	: Radiyallahu Anh
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar arası
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
t.y.	: Tarih yok
vd.	: Ve diğeri
vs.	: Vesaire
y.y.	: Yayın yeri yok

sınırlarını aşmaktadır. Burada daha çok onun usul ve içtihat anlayışı ile delillerden hüküm çıkarmada takip ettiği metod, bu usul ve metodun bir yansıması olan bazı önemli fikhî tercih ve görüşlerini ele aldık.

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın usul ve içtihat anlayışını sistematik bir şekilde ele alan bir eser olmadığından onun bu tür görüşlerini eserlerinin değişik yerlerinde serpiştirilmiş bilgileri bir araya getirerek yazmaya çalıştık. Doğal olarak bütün detaylara vakıf olmadık, bulduğumuz kadarıyla yetinmek zorunda kaldık. Ancak delillerden hüküm istinbat etme metodunu “*el-İmâm fi Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*” adlı eserinden istifade ederek yazdık. Onun furû fıkha ait fikhî görüşlerinin tamamını içinde bulabileceğimiz ve tahkik edilmiş olan “*el-Ğaye Fî İhtisari'n-Nihaye*” adlı eseri, 2010 yılından beri Beyrut'ta bir matbaada basılmayı beklemektedir. Her türlü girişimlerimize rağmen söz konusu eserin bir kopyasını alamadık. Bundan dolayı onun fikhî görüş ve tercihlerine elimizde bulunan diğer eserlerini tarayarak ulaşılmaya çalıştık. Ayrıca, internet sitelerinde de ayrıntılı taramalar yaparak ulaştığımız yaklaşık on beş bin sonucun tamamını inceledik. Böylece kendisine ait ulaşılmadık bir görüş bırakmamaya gayret ettik.

Bu çalışmada İzzüddîn b. Abdisselam'ın eserlerinden başta *Kavâidu'l Ahkâm fi Mesalih'il-Enâm*, *el-İmâm fi Beyâni Edilleti'l-Ahkâm* ve *Kitabu'l-Fetâvâ* olmak üzere, üzerine yapılmış müstakil çalışmalardan, görüşlerine atıfta bulunulan diğer fıkıh kitaplarından ve DİA maddelerinden yararlanıldı. İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın hayatını ve eserlerini tanıtırken kaynakçada verilen tabakat kitapları ve hakkında yazılan diğer eserlerden de yararlanıldı.

İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Gerek yaşadığı asra gerekse kendinden sonraki asırlara damgasını vuran İzzüddîn b. Abdüsselâm üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlardan bir kısmı kendi hayatıyla ilgiliyken bir kısmı da fıkıh, tefsir, hadis ve kelam gibi çeşitli ilimlerdeki görüşleri hakkında yazılmıştır.

HACER, Ebu'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî,(ö. 852 h.) *Refu'l-Isr an-Kudâti'l-Mısır*, (thk. Ali Muhammed Ömer) Matbaatü'l-Medeni, Kahire, 1418 h.-1998 m., s. 239; SUYÛTÎ, *Hüsni'l-Muhadara fî Tarihi Mısır ve'l-Kahire*, I, s. 315; DÂVÛDÎ, Şemsüddin Muhammed b. Ali, (ö.945) *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, I/316.)

A. İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Hayatının Anlatıldığı Çalışmalar

Bazı âlimler İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın hayatını eserleri içerisinde zikrederken bazıları da hakkında müstakil eserler kaleme almıştır. Tezimizde onun hayatını anlatırken bu eserlerin çoğundan istifade edilmiştir. Kaynak değerini haiz bu eserlerden bir kısmını zikretmekle yetineceğiz. Diğerlerine de dipnotta atıfta bulunacağız.

1. Eserleri İçerisinde İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Hayatına Yer Veren Âlimler

Hemen hemen bütün tabakat kitaplarında İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın hayatına yer verildiğini görüyoruz. İbnu'l Cevzî'nin torunu Şemseddin Ebu'l Muzaffer Yusuf (ö. 654 h.) "Mirâtü'z-Zaman Fi Tarihi'l-A'yân", El-Yâfi'î (ö. 768 h.) "Mirâtü'l-Cinân", İbnu's-Sübki (ö. 771 h.) "Tabakâtü'ş-Şâfi'yyeti'l Kübrâ", El-İsnevî (ö. 772 h.) "Tabakâtü'ş-Şâfi'yye", İbn Kesir (ö. 774 h.) "el-Bidâye ve'n-Nihâye" ve İbn Hacer el-Askalanî (ö. 852 h.) "Raf'u'l-Isr'an Kudâti Mısır" adlı eserler bunlardan bir kaçıdır.²

2. İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Hayatını Konu Alan Eserler

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın hayatını müstakil olarak konu edinen pek çok eser kaleme alınmıştır. Şemsüddin b. Tolun (ö. 953 h.) "İkdü'n-Nizâm Fi Tercemeti Sultânü'l Ulemâ

² Hayatının yer aldığı diğer bazı önemli eserler şunlardır:

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın öğrencisi Ebu Bekr b. Müsdi Muhammed b. Yusuf (ö. 663 h.), "Mu'cemu Şuyûh"

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın bir diğer öğrencisi olan Ebu Şâme el-Makdisî, (ö. 665 h.), "Zeylu'r-Ravdateyn"

Ruknüddin Baypars el-Mansûrî (ö. 725 h.), "Zübdetü'l Fikret"

Muvaffakuddin Fadlullah b. Fahrüddin (ö. 725 h.), "Tali vefeyâti'l A'yân"

Yûnînî (ö. 726 h.), "Zeylu Mirâti'z-Zaman"

Ebu'l Fida (ö. 732 h.), "el-Muhtasar Min Ahbari'l Beşer"

Zehebî (ö. 748 h.), "el-'iber", "Düvelü'l İslam" ve "Muhtasaru Düvelü'l İslam"

İbn Şakir (ö. 764 h.), "Fevâtü'l Vefeyât"

İbn Übeyk es-Safedî (ö. 764 h.), "el-Vâfi bi'l-Vefeyât"

İbn Râfi' es-Selâmi (ö. 774 h.), "Tarihu 'Ulemâi Bağdad"

Muhammed b. Abdurrahman el-Ensârî (ö. 775 h.), "el-Kâfi Fi Ma'rifeti Ulemâi Mezhebi'ş-Şâfi'i"

Bedreddin el-Hasan b. Habib el-Halebî (ö. 779 h.), "Dürretü'l-Eslâk Fi Devleti'l Etrâk"

İbn Mulakkın (ö. 804 h.), "Tabakâtü'ş-Şâfi'yye"

Makrizî (ö. 845 h.), "es-Sulûk Fi Ma'rifeti Düveli'l Mülûk"

İbn Kâdî Şühbe (ö. 874 h.), "Tabakâtü'ş-Şâfi'yye"

İbn Tağriberdî (ö. 874 h.), "en-Nücümü'z-Zâhire", "el-Menhelü's-Sâfi" ve "ed-Delilü'ş-Şâfi"

Cemalettin Yusuf b. Şahin (ö. 899 h.), "Telhisu Ahbâri Kudâti Mısır ve'l Kâhire"

Suyûtî (ö. 911 h.), "Hüsnü'l Muhâdara"

Nuaymî (ö. 927 h.), "ed-Dâris Fi Ahbâri'l Medâris"

Dâvudî (ö. 945 h.), "Tabakâtü'l Müfessirîn"

Taşköprü Zade (ö. 968 h.), "Miftâhü's-Sa'ade"

İbn Hidâyetillah (ö. 1014 h.), "Tabakâtü'ş-Şâfi'yye"

İbnü'l İmâd (ö. 1089 h.), "Şezerâtü'z-Zeheb"

Abdullah b. Hicâzî eş-Şarkâvî (ö. 1227 h.), "et-Tühfetü'l Behiyye Fi Tabakâti'ş-Şâfi'yye"

İsmail Paşa el-Bağdadî (ö. 1339 h.), "Hidâyetü'l Arifîn"

Hasan b. Muhammed el-Kuhin (ö. 1347 h.), "Tabakâtü'ş-Şâziliyye"

Yusuf en-Nebehânî (ö. 1350 h./1932 m.), "Câmi'u Keramâti'l Evliyâ"

Abdullah b. Mustafa el-Merâağî, "el-Fethü'l Mübin Fi Tabakâati'l Usuliyyîn".

İbn Abdüsselâm”, Ali en-Nedvî “el-İzz b. Abdüsselâm”, Ali el-Fakîr “el-İmâm el-İzz b. Abdüsselâm Sultânü'l-Ulemâ” ve Ali Muhammed es-Sallâbî “Sultânü'l-Ulemâ ve Bai'ü'l-Umerâ” bunlardan bir kaçıdır.³

B. İzzüddîn b. Abdüsselâm Üzerine Yapılmış Çalışmalar

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın görüşleri akademik çalışmalara konu olmuş, bunlarla ilgili birçok makale ve tez kaleme alınmıştır. Bunlardan bir kısmı şunlardır:

Ali Mustafa el-Fakîr, “el-İmam el-İzz b. Abdüsselâm ve eserüğü fi'l-Fıkhî'l-İslamî”.⁴

Abdulazim Mustafa Fude, “İzzüddîn b. Abdüsselâm ve Eserüğü fi'l-Fıkhî ve'l-Usûl”.⁵

Abdullah b. İbrahim el-Vüheybî, “el-İzz b. Abdüsselâm Hayatüğü ve Asarüğü ve Menhecüğü fi't-Tefsir”. Bu eser, adından da anlaşıldığı üzere İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın hayatını ve tefsirdeki metodunu konu edinen bir doktora çalışmasıdır.⁶

Abdurrahman Haçkalı, “İzzüddin b. Abdüsselâm'da Maslahat Nazariyesi”: Abdurrahman Haçkalı'nın 1999 yılında bir doktora tezi olarak kaleme aldığı bu eserde İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın maslahat teorisi işlenmiştir.

³ Hakkında müstakil olarak yazılan diğer eserlerden bir kısmı şunlardır:

Muhammed Hasan Abdullah, “İzzüddin b. Abdüsselâm Bai'ul Mülük”

Kadî Abdurrahman Murad, “el-İzz b. Abdüsselâm Sultânü'l-Ulemâ”

Ahmed Yusuf, “Sultânü'l-Ulemâ”

Muhammed eş-Şarkavî, “Sultânü'l-Ulemâ”

Ali Cambolatî, “Me'a'l-Kaidi'r-Ruhi li's-Şa'b Sultânü'l-Ulemâ”

Ra'd Müslim Es-Samerrâî, “Sultânü'l-Ulemâ el-İzz b. Abdüsselâm ve Fikruhü's-Siyâsi”

Emine es-Sâvî, “Sultânü'l-Ulemâ el-İzz b. Abdüsselâm”.

H. Yunus APAYDIN, “İbn Abdüsselâm, İzzeddin”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1999, XIX, ss. 284-287.

⁴ Müellifle irtibata geçerek eserin bir nüshasını bize göndermesini rica ettik. Kendisi, yaşlı ve rahatsız olduğunu beyan ederek bizi oğluna yönlendirdi. Oğlu da bize, babasının yazmış olduğu ve 355 sayfadan oluşan “el-İmâm el-İzz b. Abdüsselâm Sultânü'l-Ulemâ” adlı eseri gönderdi. Müellif bu eserde İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın hayatını geniş bir şekilde ele almıştır. Söz konusu eserin matbu olmaması ve Arap ülkelerinde yaşanan iç çatışmalar nedeniyle esere ulaşamadık.

⁵ Eser 1975 yılında Kahire Üniversitesi Daru'l-Ulûm Fakültesinde bir yüksek lisans çalışması olarak kaleme alınmıştır. Eser matbu olmadığı için Mısır'dan tanıdıklar vasıtasıyla üniversite kütüphanesinden peyderpey pdf olarak temin ettik. 2011'de başlayıp darbeye neticelenen Arap baharı sürecine denk geldiği için bunu temin etmek kolay olmadı. Müellif söz konusu eserde İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın hayatına geniş yer vermiştir. Öyleki sadece hayatını yüz seksen sayfada anlatmıştır. Geri kalan kısımda İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın el-İmâm fi Beyâni Edilleti'l-Ahkâm adlı eserini özetlemiş ve yüzeysel olarak bazı usul bilgilerini aktarmıştır. Eser, bir ilmî derinliğe ve planladığımız kapasiteye sahip olmadığından çalışmamıza engel teşkil edecek bir konumda değildi.

⁶ İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın hayatını anlatırken diğer eserler gibi yer yer bu eserden de istifade ettik.

Ömer b. Salih b. Ömer, “Mekâsıdu’ş-Şerî’a inde’l İmam el-İzz b. Abdisselâm”:
Eser 2003 yılında, Sudan Ummu Derman İslam Üniversitesi Şeriat Fakültesinde doktora
tezi olarak hazırlanmıştır. Yazar bu tezinde, Abdurrahman Haçkalı gibi İzzüddîn b.
Abdüsselâm’ın maslahat teorisini işlemiştir.⁷

Biz bu araştırmamızda gerek yukarıda gerekse dipnotlarda zikrettiğimiz eserlerin
büyük bir bölümüne ulaştık ve onları inceledik. Söz konusu çalışmaların daha çok İzzüddîn
b. Abdüsselâm’ın tefsir metodu ile kelimî ve tasavvufî görüşlerini konu edindiğini gördük.
Fıkhi yönüyle ilgili olarak kaleme alınan çalışmaların büyük bir kısmı ise onun maslahat
düşüncesini incelemiş, diğer bir makale de ictihad anlayışını kısaca konu edinmiştir. Onun
fikhî yönünü bir bütün olarak ele alıp sistemize eden bir çalışmaya rastlayamadık. Bu da
bizi, böylesine önemli bir şahsiyet olan İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın fıkhi düşüncesini genel
hatlarıyla ele alıp günümüze taşıyarak toplumun istifadesine sunmaya sevkeden en büyük
etken oldu.

⁷ Ancak Ömer b. Salih’in konuyu biraz daha detaylı bir şekilde ele aldığı görülmüştür. İzzüddîn b.
Abdüsselâm’ın görüşlerini konu edinen diğer çalışmalar şunlardır:

Abdullatif b. el-İzz b. Abdüsselâm (ö. 695 h.), “İzâhü’l Kelâm”. Akidede Eş’arî mezhebini benimseyen
İzzüddîn b. Abdüsselâm bu eserde oğlu Abdullatif’e kelimî görüşlerini veciz ve belîğ bir üslupla imla
ettirmiştir.

Haşim ‘id Yasin, “el-İzz b. Abdüsselâm ve Tefsirühü”

Mehdî Muhammed et-Tahtâvî, “İzzüddîn b. Abdüsselâm ve Medresetühü's-Siyâsiyye”

Abdumuttalip Arpa, “İzz b. Abdusselam ve el-İşâre İle’l-Îcâz Fî

Ba’zı Envâi’l-Mecâz Adlı Eseri”

M. Sait Kavşut, “İzz b. Abdüsselâm ve Ahlâk Anlayışı”

Ahmet Ögke, “Bir Fakih Olarak İzz b. Abdisselâm (660/1262)’ın Tasavvuf Yaklaşımı” ve “İzz b.
Abdisselâm’da Fıkhi-Tasavvuf İlişkisi”

Abdumuttalip Arpa, “İzzüddîn b. Abdusselâm ve Kur’an Çalışmaları”

Soner Duman, “İzzeddin Bin Abdusselam’ın el-Kavâidü’l-Kübrâ Adlı Eserinde İctihadın Anlam, Kapsam ve
Sonuçları”

Abdullah b. Halid, “el-İzz b. Abdisselâm Beyne Mekasidi’ş-Şerî’a ve Devrühü Fî Asrihi”

Ramazan Atıntaş, “İz b. Abdüsselâm’ın İtikadi Görüşleri” ve “Kötülük ve Şer Meselesine İz b.
Abdusselam’ın Yaklaşımı”.

BİRİNCİ BÖLÜM

İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM'IN YAŞADIĞI DÖNEM VE HAYATI

I. İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM'IN YAŞADIĞI DÖNEM

577-660/1181-1262 yılları arasında Suriye ve Mısır'da yaşayan İzzüddîn b. Abdüsselâm, hayatının büyük bir bölümünü Eyyübîler, geri kalanını ise Memlûkler yönetimi altında geçirmiştir.

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın dini ve ilmi kişiliğinin olgunlaşmasında ve manevi bir lider olarak ortaya çıkmasında büyük rol oynayan bu iki devletin siyasî, kültürel ve sosyo-ekonomik açılardan değerlendirilmeleri yerinde olacaktır.

A. Siyasî – İdarî Durum

1. Eyyübîler Devleti⁸

Kurucusu büyük komutan ve siyaset adamı Selahaddin Yüsun b. Necmeddin Eyyüb b. Şadi b. Mervan el-Kürdî'dir. Hazbaniyye Kürtleri'nin Revvadiyye aşiretine mensup olan Şadi, VI. (XII.) yüzyılın ilk yıllarında Selçuklu saray ağası ve Bağdat şahnelerinden Bihruz el-Hadim'in hizmetine girmiş, Bihruz da onu veya oğlu Necmeddin Eyyüb'u kendi iktâ⁹ olan Tikrit'e vali tayin etmiştir.¹⁰

Tikrit Valisi Necmeddin Eyyüb'un, 525 (1131) yılında Tikrit yakınında Karaca Sakî'nin kuvvetlerine karşı giriştiği savaşta yenilen İmadüddin Zengî'ye yardım ederek Fırat'ı geçmesini sağlaması Zengî ile Eyyübîler arasında dostluğun tesisine katkı sağlamıştır. Bilahare Eyyübîler Selahaddin'in doğduğu yıl (532 /1137-38) Tikrit'ten Musul'a giderek Zengî'nin hizmetine girmişlerdir. İmadüddin Zengî, 534 (1140) yılında ele

⁸ Eyyübîlerin şeceresi için ekler bölümünde tablo-1 bakınız.

⁹ İktâ: Bir kişinin mülkiyetinde olmayıp devlete ait olan toprakların vergilerinin veya gelirlerinin asker veya sivil erkâna hizmet veya maaşlarına karşılık verilmesi olarak tanımlanır.

¹⁰ İBN TAĞRİBERDÎ, Cemalüddin Ebu'l-Mehasin Yusuf, (813-874) *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kahire*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1992, VI, s. 3, 4, 11; ABDÜLMÜN'İM, Muhammed Hüseyin, *Tarihü'l-Eyyübiyyîn ve'l-Memalîk*, Darü'l-Ma'rife, Kahire, 2000, s.7; VÜHEYBÎ Abdullah b. İbrahim, *el-İzz b. Abdüsselam Hayatühü ve Asâruhü ve Menhecühü fî't-Tefsir*, 1982, s.21; ŞEŞEN, Ramazan, "Eyyübîler", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, XII, ss. 20-31, 20.

geçirdiği Ba'lebek şehrini Necmeddin Eyyüb'a iktâ etti. Bu arada Eyyüb'un kardeşi Şirküh el Mansûr da Zengî'nin büyük emirleri arasına girmiştir.¹¹

İmadüddin Zengî'nin 541'de (1146) Ca'ber önünde şehid edilmesi üzerine devlet, oğulları Seyfeddin Gazi ve Nüreddin Mahmud Zengî arasında paylaşıldı. Halep'te Şirküh el-Mansûr'un yardımıyla Nüreddin Mahmud Zengî idareyi ele aldı. Bu dönemde Necmeddin Eyyüb Dımaşk'ın en büyük emirlerinden biri oldu. Şirküh ise Nüreddin'in ordu kumandanıydı. Her iki kardeş Nüreddin'in devletinin yükselmesine ve Dımaşk'ın onun idaresi altına geçmesine yardım etti. Dımaşk'ın zaptından sonra Eyyüb buranın valisi oldu (549/1154). Bu yıllarda Eyyüb'un oğulları da genç emirler arasına katıldı.¹²

Haçlılar'ın Mısır'ı işgale teşebbüs etmeleri üzerine 564'te (1168-69) Fatımi Halifesi Adıd Lidinillah ve veziri Şaver, Nüreddin Zengî ile Şirküh'tan yardım istediler. 7000 civarındaki süvari birliğiyle Mısır'ın yardımına yeğeni Selahaddin ile beraber giden Şirküh, Mısır'da idareyi ele geçirdi ve 17 Rebiülahir 564 (18 Ocak 1169) tarihinde Fatımi Halifesi Adıd Lidinillah tarafından vezir tayin edildi. İki ay sonra da öldü. Bunun üzerine yeğeni Selahaddin ordu kumandanları tarafından başkumandan seçildi. Ayrıca Halife Adıd Lidinillah onu amcasının yerine vezir tayin etti. Böylece Selahaddin, 25 Cemaziyelahir 564 (26 Mart 1169) tarihinde hem Fatımi veziri hem de Nüreddin Zengî'nin Mısır ordusu başkumandanı oldu.¹³

Selahaddin, aldığı siyasi ve idari tedbirlerle Fatımi ordusunu ve taraftarlarını idareden uzaklaştırdı. 1169 yılı sonlarında Dimyat'ı kuşatan Bizans-Haçlı kuvvetlerini bozguna uğratan Selahaddin, Nüreddin Zengî'nin teşviki ve desteği ile Mısır'daki Fatımi rejimini etkisiz hale getirmeyi başardı. Daha sonra Fatımi hilafetini de ortadan kaldırıp Mısır'da Abbasiler adına hutbe okuttu (10 Muharrem 567/ 13 Eylül 1171). Bu arada Kudüs Haçlı Krallığı'na karşı başarılı seferler düzenledi ve Eyle'yi aldı. Akabinde Kuzey Sudan, Yemen ve Libya'ya seferler düzenledi ve bu ülkeleri Nüreddin Zengî'nin devletine bağladı (568- 569/1173-1174). Zulmü ortadan kaldırıp adaleti tesis eden Selahaddin, Bizans ve İtalyan şehir devletleriyle ikili anlaşmalar yaparak dış ilişkileri bir hayli

¹¹ İBN TAĞRİBERDÎ, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kahire*, VI, s. 4; ŞEŞEN, "Eyyûbîler", XII, s. 20.

¹² İBN TAĞRİBERDÎ, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, VI, s. 4,5; ŞEŞEN, "Eyyûbîler", XII, s. 20.

¹³ İBN TAĞRİBERDÎ, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, VI, s. 5, 6; SUYÛTÎ, *Hüsni'l-Muhadara fî Tarihi Mısır ve'l-Kahire*, II, s. 3-5; ABDÛLMÜN'İM, Muhammed Hüseyin, *Tarihü'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik*, s.20-24; VÜHEYBÎ *a.g.e.* s.21; ŞEŞEN, "Eyyûbîler", XII, 20.

geliştirerek, Mısır'ın sosyal, hukuki, ticari ve iktisadi durumunu düzeltti. Ayrıca donanmaya çok önem verdi.¹⁴

12 Şevval 570 (6 Mayıs 1175) tarihinde Selâhaddin Eyyûbî, Abbasî halifesi tarafından Suriye, Yemen, Filistin ve Kuzey Afrika'nın sultanı ilan edildi. Bunun üzerine Selâhaddin bağımsızlığını ilan edip kendi adına hutbe okutmaya başladı. Selâhaddin Eyyûbî, ilk iş olarak din ve eğitime önem vererek Şîliğin yerine Sünnî mezhebini yaymaya başladı; Fâtımîlerin Mısır ve Suriye'de yaydığı yanlış itikadın önüne geçerek, Ehl-i sünnet itikadının tekrar yayılmasına öncülük etti. Selâhaddin Eyyûbî, Nüreddin Zengî'nin başlattığı fetih politikasını sürdürerek 1187 yılında, Haçlılara karşı Hittin'de parlak bir zafer elde etti. Haçlıların elindeki bütün kaleler, Kudüs dâhil Eyyûbîlerin eline geçti. Böylece 89 yıl aradan sonra Kudüs'ü tekrar İslam topraklarına katmakla bütün Müslümanların gönlünde taht kurdu.¹⁵

Ortadoğu'daki Haçlı varlığının belini kıran, İslâm dünyasının güç ve kudretini bütün Avrupa'ya gösteren ve Kudüs'ün fethiyle tarihe geçen Selâhaddin Eyyûbî, 589/1193 yılında Dımaşk'ta (Şam) vefat etti.¹⁶

Selâhaddin Eyyûbî vefat ettiği sırada devletin sınırları Trablusgarp'tan Hemedan ve Ahlât'a, Yemen'den Malatya'ya kadar uzanıyordu. Selâhaddin Eyyûbî, daha sağlığında devletin çeşitli bölgelerini oğullarına iktâ olarak dağıtmıştı.¹⁷

Babası Selâhaddin'in veliahtı olan el-Melikü'l-Efdal Dımaşk'ta büyük sultan oldu. Yumuşak huylu olan Efdal, emirler ve halk tarafından seviliyordu. Ancak devlet tecrübesinin az olması, zayıf bir karaktere sahip olması ve Ziyaeddin İbnü'l-Esir gibi bazı vezirlerin etkisi altında bulunması sebebiyle Selâhaddin'in çevresindeki önemli kişileri darılttı. Bundan dolayı bu devlet adamlarının bir kısmı Mısır'a bir kısmı da Halep'e gitti.

¹⁴ İBN TAĞRİBERDÎ, *en-Nücumü'z-Zâhire*, VI, s. 7; SUYÛTÎ, Celaleddin Abdurrahman (849-911/1445-1505), *Hüsnü'l-Muhadara fi Tarihi Mısır ve'l-Kahire*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Darü'l-İhyai'l-Kütübi'l-Arebiyye, Kahire, 1387/1967, II, s. 6; VÜHEYBÎ *a.g.e.* s. 21; ŞEŞEN, "Eyyûbîler", XII, s. 20, 21.

¹⁵ SUYÛTÎ, *Hüsnü'l-Muhadara*, II/17,18; VÜHEYBÎ *a.g.e.* s. 22; ŞEŞEN, "Eyyûbîler", XII, s. 21.

¹⁶ İBN TAĞRİBERDÎ, *en-Nücumü'z-Zâhire*, VI, s. 48; SUYÛTÎ, *Hüsnü'l-Muhadara*, II, s. 20, 21; ŞEŞEN, "Eyyûbîler", XII, s. 21.

¹⁷ Büyük merkezlerden Dımaşk'ta veliahtı ve büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal Ali, Kahire'de ikinci oğlu el-Melikü'l-Aziz Osman, Halep'te üçüncü oğlu el-Melikü'z Zahir Gazi, Yemen'de kardeşi Tuğtegin, Ürdün ve el-Cezire'de kardeşi I. el-Melikü'l-Adil, Hama'da Takıyyüddin Ömer'in oğlu el-Melikü'l-Mansür, Humus'ta II. Şirküh, Ba'lebek'te Ferruh Şah'ın oğlu Behram Şah, Erbil'de Muzafferüddin Kökböri, Trablusgarp'ta Şerefeddin Karakuş idareye hâkimdi. Birçok şehirde ikinci derecede emirler vardı ve Selâhaddin'i büyük sultan olarak tanıyorlardı. Kendisine tabi olan bu hükümdarlar arasında en güçlüsü kardeşi el-Melikü'l-Adil idi. (ŞEŞEN, "Eyyûbîler", XII, s. 21; VÜHEYBÎ *a.g.e.* s. 22; SALLÂBÎ, Ali Muhammed, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddin*, Darü İbn Cevzi, Kâhire, 2008, s. 15-16).

Bunların ve amcası el-Melikü'l-Adil'in kıskırtması sonucunda Mısır sultanı Aziz, Efdal'in elinden Dımaşk'ı almaya karar verdi. Daha sonra Adil ile anlaşıp 1196 yılında Dımaşk'ı el-Melikü'l-Efdal'in elinden aldı. El-Melikü'l Aziz büyük sultan ilan edildi.¹⁸

Yeğenleri arasındaki ittifakı bozarak ordunun kendisini desteklemesini sağlayan el-Melikü'l-Adil, çok geçmeden kendisini büyük sultan ilan edip devletin önemli bölgelerini oğulları vasıtasıyla¹⁹ kontrolü altına aldı.²⁰

Geniş devlet tecrübesine sahip olan el-Melikü'l-Adil, Haçlılar'a karşı ılımlı bir politika takip etmenin daha yararlı olacağı kanaatindeydi. Bu nedenle Haçlılar'la çeşitli sulh antlaşmaları yaptı ve onlarla ticari ilişkiler kurdu. Devletin maliyesine önem vererek hazineyi daima dolu tuttu. Avrupa'da IV. Haçlı Seferi ile ilgili hazırlıkları takip eden Adil, Venedikliler'le anlaşarak 1204 yılında yapılan IV. Haçlı Seferi'ni İstanbul üzerine yöneltmeye çalıştı ve bunda da başarılı olarak ülkesini büyük bir sıkıntıdan kurtardı.²¹

Mısır'ı ele geçirme gayesiyle düzenlenen V. Haçlı seferi esnasında el-Melikü'l-Adil'in ölmesi (10 Eylül 1218) üzerine yerine büyük oğlu ve Mısır hâkimi el-Melikü'l-Kamil geçti. Bazı emirlerin Kamil'e karşı çıkmalarından faydalanan Haçlılar Dimyat'ı ele geçirdiler. Fakat Kamil, kardeşleri el-Melikü'l Muazzam İsa ve el-Melikü'l Eşref Musa ile iş birliği yaparak Haçlıları geri püskürtmeye muvaffak oldu.²²

El-Melikü'l Kamil, babası gibi maliyeyi güçlendirmeye ve Haçlılar'la dostça ilişkiler kurmaya önem verdi. Babası el-Melikü'l Adil'in ölümü V. Haçlı Seferi zamanına rastladığı için bu kritik günlerde kardeşleri kolaylıkla onu büyük sultan olarak tanıyıp bütün güçleriyle ona yardım ettiler. Ancak kardeşler arasındaki bu ahenk kısa bir müddet sonra bozuldu. El-Kamil, anlaşılamayan bir tutumla, Alman imparatoru II. Friedrich ile bir antlaşma yaparak Kudüs'ü Haçlılar'a bıraktı (24 Şubat 1229). II. Friedrich ile yapılan antlaşma Akdeniz Hristiyan devletleri ile ticaretin yeniden canlanmasına yol açarak Mısır

¹⁸ SALLÂBÎ, Ali Muhammed, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, Daru İbn Cevzi, Kâhire, 2008, s. 17; ŞEŞEN, "Eyyûbîler", XII, s. 21,22.

¹⁹ Dımaşk'ı ikinci oğlu el-Melikü'l Muazzam'a, Mısır'ı büyük oğlu el-Melikü'l-Kamil'a, üçüncü oğlu el-Melikü'l-Eşref Müsa'ya ise el-Cezire bölgesini verdi. (İBN TAĞRİBERDÎ, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, VI, s. 147,148; VÜHEYBÎ *a.g.e.* s.22; ŞEŞEN, "Eyyûbîler", XII, s. 22.)

²⁰ İBN TAĞRİBERDÎ, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, VI, s. 147, 148; VÜHEYBÎ *a.g.e.* s. 22; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, s. 20,37; ŞEŞEN, "Eyyûbîler", XII, s. 22.

²¹ SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, s. 43, 90, 91, 104, 105; ŞEŞEN, "Eyyûbîler", XII, s. 22.

²² SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, s. 90, 91, 101, 123, 125, 126, 134, 140; ŞEŞEN, "Eyyûbîler", XII, s. 22.

ve Suriye'ye büyük oranda iktisadî faydalar sağlarken, diğer taraftan el-Kâmil'in devri iç çatışmalara ve çalkantılara sahne oldu.²³

Eyyûbî Devleti son parlak devrini, el-Kâmil ile yaşadı.²⁴ Onun ölümünü (23 Receb 635/11 Mart 1238) bir karışıklık devri takip etti ve ülke parçalanmaya yüz tuttu. Mısır'daki emirlerin, el-Melikü'l Kamil'in yerine geçen veliahdı ve küçük oğlu II. el-Melikü'l Adil'i tutuklamaları üzerine²⁵ el-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyûb 17 Mayıs 1240 tarihinde Mısır'da tahta çıktı.²⁶

El-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyûb devrinde, ülke bir taraftan iç mücadelelere²⁷ sahne olurken, diğer yandan VII. Haçlı Seferi düzenlendi. Bu Haçlı seferinin lideri IX. Saint Louis, 6 Haziran 1249'da Dimyat'ı ele geçirdi. Eyyûbiler arasındaki dayanışma ve Mısır halkının desteğiyle mücadeleye devam eden el-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyûb'un 23 Kasım 1249'da vefatı üzerine karısı Şeceretüddür kocasının ölümünü gizledi ve idareyi ele aldı. Daha sonra Hısnıkeyfa'da bulunan büyük oğlu el-Melikü'l Muazzam Turan Şâh'ı Mansûre'ye çağırdı. Turan Şâh 1 Şubat 1250 tarihinde Mansûre ordugâhına gelerek sultan oldu. Müslümanlar, Mart başlarından 7 Nisan 1250 tarihine kadar devam eden ve Kral IX. Saint Louis ve maiyetinin esir alınmasıyla sonuçlanan savaşta Haçlılar'a karşı muhteşem bir zafer elde ettiler. Yapılan müzakereler neticesinde Haçlılar'ın Dimyat'ı iade etmeleri ve yüklü miktarda vergi vermeleri karşılığında kral ve maiyetinin serbest bırakılması kararlaştırıldı. 7 Mayıs 1250'de Dimyat Müslümanlara teslim edildi. Kazanılan bu zaferden sonra Sultan Turan Şah eğlence ile vakit geçirmeye başladı. Bunun üzerine muhalifler

²³ VÜHEYBÎ *a.g.e.* s.23; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, s. 127, 128, 132, 243-250; ŞEŞEN, "Eyyûbîler", XII, s. 22.

²⁴ ; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, s. 155-190.

²⁵ II. Adil ise 644 (1246) yılına kadar tutuklu kaldıktan sonra boğularak öldürüldü. Bu olay, Eyyûbiler devrinde taht kavgaları sırasında işlenen tek siyasi cinayettir.

²⁶ VÜHEYBÎ *a.g.e.* s. 23; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, s. 280, ŞEŞEN, "Eyyûbîler", XII, s. 23.

²⁷ el-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyûb devrinde merkezi idarenin beylikler üzerindeki otoritesi iyice zayıfladı. Halep gibi bazı beyliklerin merkezle ilgisi kalmadı. 1243 yılına kadar Kerek ve Dımaşk dâhil doğuda sultanın hükmü geçmiyordu. Sadece el-Cezire, Amid ve Hama'da onun adına hutbe okunuyordu. Amid ve Siverek 1240'ta Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhusrev tarafından ele geçirildi. Köseadağ Savaşı' na kadar (1243) Halep, Humus ve Dımaşk daha çok Anadolu Selçuklularına tabi kaldı. Necmeddin Eyyûb ile Kerek sahibi el-Melikü'n-Nasır Davud ve Dımaşk sahibi İmadüddin İsmail'in araları iyi değildi. İmadüddin İsmail Haçlılar'ın desteğini sağlamak için onlara Sayda, Taberiye, Safed, Kevkeb, Kudüs ve Askalan'ı vermişti. 16 Cemaziyelvel 642 (20 Ekim 1244) tarihinde Gazze yakınında meydana gelen savaşta el-Melikü's-Salih Necmeddin Harizmliler'in desteğiyle imadüddin İsmail ile müttefiklerini ağır bir yenilgiye uğrattı ve Kudüs'ü geri aldı. Aynı yıl Moğollar Suriye ve el-Cezire'deki Eyyûbi beyliklerine vergi koydular. el-Melikü's-Salih Necmeddin 645'te (1247) Dımaşk, Kudüs gibi önemli merkezlerin idaresini yeniden düzenledi. Taberiye ve Askalan şehirlerini Haçlılar'dan geri aldı. (İBN TAĞRİBERDÎ, *en-Nücumü'z-Zâhire*, VI, s. 282-300; ŞEŞEN, "Eyyûbîler", XII, s. 23.)

Baybars el-Bundukdari'nin etrafında toplanarak 30 Nisan 1250 tarihinde sultanı öldürdüler. Onun öldürülmesiyle Mısır'da²⁸ Eyyûbîler devri sona erdi.²⁹

Eyyûbî hükümdarları arasında bütün Eyyûbîlerin desteğini almayı başaran sadece Selahaddin olmuştur. Cihad fikrini daima canlı tutması, hanedanın kurucusu olması, ayrıca örnek şahsiyeti ve cömertliğinin bunda büyük rolü olmuştur. Selahaddin'den sonra hiçbir kimse üzerinde böyle bir ittifak sağlanamamıştır.³⁰

2. Memlûkiler Devleti

Turan Şâh öldürüldükten sonra Memlûkler, Şeceretüddür'ün sultan olmasını ve yine Memlûkler'den olan İzzeddin Aybek Türkmanî'nin ordu kumandanlığına getirilmesini kararlaştırdılar. İbn İyas, Şeceretüddür'ün sultan olma olayında İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın takındığı tavrı şöyle naklediyor: “Şeceretüddür'ün sultan olması kararlaştırıldığında Kâdî Taceddîn İbn Bint el-E'azz gelip gönülsüz bir şekilde ona biat etti. Şeyh İzzüddîn b. Abdüsselâm ise şöyle dedi: Şeceretüddür Mısır'a sultan olunca ona karşı gereken tavrı takındım ve şöyle dedim: Allah (c.c.) Müslümanları, başlarına bir kadının gelmesi gibi büyük bir musibetle mübtela kıldı.”³¹

Memlûkler yeni yönetimlerine şer'î bir sıfat kazandırmak için Bağdat Abbasî Halifesi el-Musta'sım'dan Şeceretüddür'ün sultanlığını teyit etmesini istemişler, Halife de yeni sultanı tanımayı şiddetle reddetmiş; bununla kalmayarak Mısır'a yolladığı bir mektubunda geçen “*Orada erkek kalmadıysa bize bildirin, size buradan bir tane gönderelim*” şeklindeki sert ifadesiyle Mısır umerasını ayıplamıştı. Gerek İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın, gerekse Halife'nin Şeceretüddür'ün saltanatına karşı çıkmalarının nedeni Peygamber Efendimizden rivayet edilen “*Bir kadını kendilerine devlet başkanı (melike) yapan bir toplum asla iflah olmaz*”³² hadisidir.³³ Artan tepkiler üzerine, yaklaşık üç ay

²⁸ Halep'te ise, 1236 senesinde ölen El-Azîz'in yerine geçen En-Nâsır Yûsuf, Mısır'daki Sultan Sâlih'in ölümü üzerine bütün Suriye'yi ele geçirdi. Onun Suriye üzerindeki iddiaları, Mısır Memlûkları ile mücadelelere sebep oldu. Bu sürekli mücadelelere, ancak Moğolların taarruzu son verdi. Devamlı tâbi halde yaşayan Hama'daki şube ise, varlığını 1342 senesine kadar sürdürdü. Bu tarihte, onlar da Moğollar tarafından ortadan kaldırıldı. Sadece Diyarbakir ve Hısnıkeyfa civarında, mahallî bir beylik, Moğolların ve Timurular'ın hücumlarından kurtulabildi. Eyyûbîlerin bu kolu da Akkoyunlular tarafından ortadan kaldırıldı.

²⁹ İBN TAĞRİBERDÎ, *en-Nücumü'z-Zâhire*, VI, s. 282-300, 322-331; VÜHEYBÎ *a.g.e.* s. 23, 24; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, s. 294-310, 328-331; ŞEŞEN, “Eyyûbîler”, XII, s. 23.

³⁰ ŞEŞEN, “Eyyûbîler”, XII, s. 24.

³¹ İBN İYAS, Muhammed b. Ahmed el-Hanefî, *Bedâi'üz-Zühûr Fi Vekâ'id-Dühûr*, I-V, (thk. Muhammed Mustafa), Mektebetü Dari'l-Baz, Mekke, 1975, I, s. 286.

³² BUHÂRÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, Beytül-Efkâr ed-Devliyye, Riyad, 1419/1998, “Fiten” 92/18, 7099, s. 1356, “Meğazi” 64/82, 4425 s. 838; TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b.

sultan kalan Şeceretüddür, ordu kumandanı Atabek İzzeddîn Aybek et-Türkmânî ile evlenerek sultanlığı ona devretti.³⁴ Böylece 3 Temmuz 1250 tarihinde Mısır'da Memlükler devri resmen başlamış oldu.³⁵

Sa'îd bölgesinde başlatılan isyanları bastıran ve Eyyûbî emirleriyle barış yaparak yönetimde istikrarı sağlayan İzzeddîn Aybek, siyasi bir evliliğe niyetlenmesi ve Musul emiri Bedreddin Lü'lü'ün kızıyla nişanlanması üzerine hanımı Şeceretüddür'ün emriyle bir suikast sonucunda öldürüldü (655/1257). İzzeddîn Aybek et-Türkmânî öncülüğünde kurulan Bahrî memlükleri onun önceki hanımından on beş yaşındaki oğlu Nureddin Ali'yi (655-657/1257-1259) sultanlığa, Seyfuddîn Kutuz'u da sultan naibliğine getirdiler.³⁶

Moğollar'ın, 656 (1258) yılında Bağdat'ı işgal etmesi, Halife el-Musta'sım'ı öldürerek Abbasi hilafetini ortadan kaldırması ve ardından da Suriye istikametinde ilerlemeye devam ederek Mısır'ı tehdit etmesi üzerine Sultan Naibi Kutuz, orduyu savaşa hazırlamak için halktan yeni vergiler toplamaya karar verir ve bu hususta görüş ve desteklerine başvurmak amacıyla kadılar, âlimler ve Mısır'ın ileri gelenleriyle bir araya gelir. Yapılan toplantıda İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın fetvası benimsenir. Şöyleki; "Evvela her bürokrat ve emir'den, binecekleri at ve kuşanacakları silah hariç, sahip oldukları değerli eşyalar toplanarak satılacak ve Beytü'l-Mal'a (hazineye) ilaveten bu paralarla orduya gerekli silah ve teçhizat alınacaktır, bu yeterli olmadığı takdirde halk'tan ihtiyaç kadar para toplanacaktır."³⁷ Ayrıca toplantıda el-Melikü'l-Mansur Nureddin Ali'nin, bu zor şartlarda herkese söz geçirebilecek kudrette biri olmaması nedeniyle görevden azledilmesi ve yerine Kutuz'un sultanlığa getirilmesi teklif edildi. Yapılan teklif benimsendi ve Kutuz'un saltanatı ilan edildi (657/1259).³⁸

İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, Riyad, 1420/1999, "Fiten" 30/ 75, 2262, s. 374; NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünenü'n-Nesâî*, Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, Riyad, 1420/1999, "Kaza" 49/8, 5388, s. 546.

³³ İBN İYAS, *Bedâi'üz-Zühûr Fi Vekâi'id-Dühûr*, I, s. 287.

³⁴ İBN İYAS, *Bedâi'üz-Zühûr Fi Vekâi'id-Dühûr*, I, s. 287; TAKKUŞ, Muhammed Süheyl, *Tarihu'l-Memalik Fi Mısır ve Bilâdi's-Şâm*, Daru'n-Nefâis, Beyrut, 1997, s. 43.

³⁵ İBN TAĞRİBERDÎ, en-Nücümü'z-Zâhire, VI, s. 332-337; VÜHEYBÎ a.g.e. s. 24,25; ŞEŞEN, "Eyyûbiler", XII, s. 23.

³⁶ İBN İYAS, *Bedâi'üz-Zühûr Fi Vekâi'id-Dühûr*, I, s. 293, 294, 295, 297; TAKKUŞ, *Tarihu'l-Memalik Fi Mısır ve Bilâdi's-Şâm*, s. 58; YİĞİT, İsmail, "Memlükler", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2004, XXIX, ss. 90-97,90.

³⁷ SUBKÎ, Ebû Nasr Tâcuddîn, Abdülvehhab b. Ali (727-771 h./1327-1370 m.), *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tânâhî-Abdülfettâh Muhammed el-huluv), Darü'l-İhyai'l-Kütübi'l-Arebiyye, Kahire, VIII, s. 215; İBN TAĞRİBERDÎ, en-Nücümü'z-Zâhire, VII, s. 67-68; KASIM ABDUH Kasım, *es-Sultanu'l-Muzaffer Seyfüddîn Kutuz*, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 1998, s. 87.

³⁸ İBN TAĞRİBERDÎ, en-Nücümü'z-Zâhire, VII, s. 67-68; KASIM ABDUH Kasım, *es-Sultanu'l-Muzaffer Seyfüddîn Kutuz*, s. 89-90; VÜHEYBÎ a.g.e. s. 25; YİĞİT, "Memlükler", XXIX, s. 90.

Kutuz, zaman kaybetmeden savaş hazırlıklarına başladı. İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın işaret buyurduğu gibi emir ve komutanların elindeki altın ve değerli eşyaları topladı ve onları silah satın almak ve orduyu hazırlamak için kullandı; âlimlerden de, ordunun maneviyatını yükseltme ve askerleri cihada teşvik etmeleri hususunda istifade etti. İzzüddîn b. Abdüsselâm'da ilerlemiş yaşına rağmen bizzat savaşa katılmak suretiyle ordu ve emirlere büyük bir moral oldu.³⁹

Hülagu'nun teslim olma tekliflerini reddeden Kutuz, oluşturduğu güçlü ordusunun başında Filistin'deki Ayn-ı Calut mevkiine kadar geldi. Burada Moğollar'a karşı çetin bir savaşa girişti, ordu komutanı Ketboğa ördürüldü ve yenilmez denen Moğolları hezimete uğratarak muhteşem bir zafer kazandı (658/ 1260). Bu zaferle Memlükler İslam dünyasının en büyük devleti haline geldiler ve bu özelliklerini Osmanlılar'ın yükselme devrine kadar korudular. Daha sonra Kutuz, Şam'a gelerek buradaki işleri düzene koydu ve Alemüddîn Sancar el-Halebî'yi oraya emir olarak atadı. Savaşın kazanılmasında büyük rol oynayan Bahri emirlerinden Baybars el-Bundukdarî'ye Halep emirliği sözünü verdiği halde Ali b. Bedreddin Lü'lü'ü Halep'e emir olarak tayin etti. Bunu sindiremeyen Baybars ve arkadaşları Kutuz'u, Kahire'ye varmadan dönüş yolunda öldürdüler (16 Zilkade 658/23 Ekim 1260).⁴⁰

Bahri emirleri tarafından sultan ilan edilen ve devletin gerçek kurucusu sayılan el-Melik ez-Zahir Rukneddin Baybars el-Bundukdarî ile birlikte Memlük tarihinde yeni bir dönem başladı. İzzüddîn b. Abdüsselâm kendisine, ancak azad edildiğine dair şahit getirdikten sonra biat etti. Çünkü onun daha evvel el-Bundukdarî'nin kölesi olduğunu biliyordu.⁴¹ Saltanatına dini meşruiyet kazandırmak, halk'ın hoşnutluğunu kazanmak ve bu sayede hâkimiyetini güçlendirmek isteyen I. Baybars, Abbasî ailesinden el-Müstansır billah'ı⁴² halife ilan ederek Abbasi hilafetini Mısır'da yeniden kurdu(659/1261). Halife el-Müstansır da Baybars'ın saltanatını onaylayarak Mısır, Suriye ve fethedilecek ülkelerin idaresini ona devretti. Böylece hilafetin hamisi sıfatıyla bütün İslam ülkeleri üzerinde

³⁹ VÜHEYBÎ *a.g.e.* s. 25.

⁴⁰ İBN İYAS, *Bedâi'üz-Zühûr Fi Vekâi'id-Dühûr*, I, 73, 74, 76, 77; KASIM ABDUH Kasım, *es-Sultanu'l-Muzaffer Seyfüddîn Kutuz*, s. 117-158; VÜHEYBÎ *a.g.e.* s. 25; YİĞİT, "Memlükler", XXIX, s. 90.

⁴¹ KETBÎ, Muhammed b. Şakir (686-764), *Fevatü'l-Vefeyat*, I-IV, (Tahkik: İhsan Abbas), Daru Sadır, Beyrut, 1974, II, s. 352.

⁴² El-Müstansır billâh Ahmed b. Ez-Zahir bi-emrillah Muhammed b. en-Nasır li-dinillah Ahmed. Otuz sekizinci Abbasî halifesidir. Halife el-Müsta'sım tarafından Bağdat'ta, Abbasilerden bir grup ile birlikte hapsedilmişti. Tatarlar bağdatı işgal ettiklerinde onları salıverdiler. Irak'ın Arapları içinde yaşamaya başlayan el-Müstansır, Baybars'ın Sultan olduğunu duyunca Mısır'a intikal etti. Baybars beraberindekilerle birlikte kendisine biat ederek onu Halife olarak ilan etti.(659 h.) Böylece Hilafet merkezi Mısır'a intikal etmiş oldu (İBN TAĞRİBERDÎ, *en-Nücümü'z-Zâhire*, VII, s. 98-99).

nüfuz sahibi oldu. On yedi yıl süren saltanatı esnasında (658-676/1260-1277) İdari, siyasi ve ictimai reformlar yaparak iç düzeni ve istikrarı sağladı. İlhanlılar ve Haçlılar gibi dış tehlikelerle mücadele etti. Ermeni ve Nube Krallıklarını yıllık vergiye bağladı. Antakya Haçlı Prinkepsliği'ni ortadan kaldırdı. Batıniler'i itaat altına aldı.⁴³

I. Baybars, İzzüddîn b. Abdüsselâm'ı takdir ediyor ve onun görüş ve fetvalarını önemsiyordu. Halifeyi onun ve Mısır Başkadısı olan İbn bint el-E'azz'ın huzurunda ilan etti.⁴⁴ İzzüddîn b. Abdüsselâm h. 660 yılında vefat ettiğinde çok üzülmüş ve üzüntüsünü şöyle dile getirmiştir: *“La ilahe illallah, Ne hazin bir durumdur ki, şeyh'in vefatı benim yönetimim sırasında olmuştur.”*⁴⁵

Eyyübîler ve Memlûkler döneminde yaşanan taht kavgaları ve siyasî çekişmeler ile başta Haçlılar ve Moğollarla olmak üzere yapılan savaşların ve varılan anlaşmaların İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın kişiliğinin oluşumunda ve dini bir aktör olarak ortaya çıkmasında büyük rol oynadığı bilinen bir gerçektir. O, iç ve dış olaylara karşı kayıtsız kalmamış, “emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker” ilkesi mücibince bütün olaylarda doğru bildiğini anlatmış, zaman zaman hükümdarlarla ters düşmüş ve bunun neticesinde ya görevlerinden ayrılmış veya azledilmiştir. Şâm hükümdarı el-Melikü's-Salih İmadüddîn İsmail'in Mısır hükümdarı ve aynı zamanda yeğeni olan es-Salih Necmeddin Eyyüb'a karşı haçlılardan yardım istemesini, buna mukabil “sayda”, “şekîf” ve “safed” gibi bazı önemli kaleleri onlara bırakmasını ve silah satın almak için Şâm'a girmelerine izin vermesini şiddetle eleştirmesi gibi.⁴⁶

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın siyasi olaylarda belirleyici bir rol oynadığını göstermesi bakımından vefat ettiğinde Baybars'ın hakkında söylediği şu sözler zikredilmeye değerdir: *“Şüphesiz iktidarımın temelleri bugün daha da sağlamlaşmıştır. Çünkü bu herkesin kendisine başvurup sözünü dinlediği bu yaşlı âlim, bir işaretyle bile tahtımı devirebilirdi.”*⁴⁷ Hükümdarların onu önemsemeleri ve fetvalarının gereğini yapmalarının altında yatan gerçek onun din hususundaki tavizsiz tutumu, idarecilerinden korkmaması ve

⁴³ İBN İYAS, *Bedâi'üz-Zühûr Fi Vekâi'id-Dühûr*, I, s. 309, 312, 313, 314; MAKRİZÎ, *Takiyyüddîn Ebu'l Abbas Ahmed b. Ali b. Abdulkadir* (ö. 845 h.), *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I-VIII, (Tahkik: Muhammed Abdülkadir Ata), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, I. s. 520,529.530; İBN TAĞRİBERDÎ, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, VII, s. 98-99; VÜHEYBÎ *a.g.e.* s. 25; YİĞİT, "Memlûkler", XXIX, s. 90-91.

⁴⁴ MAKRİZÎ, *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I, s. 529.

⁴⁵ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 245.

⁴⁶ YAFÎ, *Mir'atü'l-Cinân*, IV, s. 118-119; SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 242-243; DÂVÛDÎ, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, s. 315; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, s. 372.

⁴⁷ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 215; İBN ŞÜHBE, Ebu Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Muhammed Takiyyüddin, (779-851/1377-1448) *Tabakâtu's-Şafi'iyye*, Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, I-IV, Haydarabad, 1398/1978, II, s. 139; DÂVÛDÎ, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, s. 323.

hakkı her zaman ve zeminde söylemekten çekinmemesiydi. O, şöyle derdi: “Âlimler dine yardım etme ve doğruyu açığa çıkarma hususunda var güçleriyle çaba sarfetmeleri ve kendilerini bunlara feda etmeleri gerekir...”⁴⁸

B. Sosyal ve Ekonomik Durum

Eyyûbîler ve Memlûkler’de halk, Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudilerden oluşuyordu. Müslümanlar Türk, Arap, Kürt olmak üzere başlıca üç ırka ayrılıyordu. Hâkim unsur, çoğunluğu oluşturan Müslümanlardı. Diğer dinlerin mensupları azınlık statüsündeydi. Müslümanlarla Yahudiler arasındaki ilişkiler çok iyiydi. Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki ilişkiler ise, haçlı seferlerinden dolayı zaman zaman gerileme yaşansada genelde iyiydi. Yahudi ve Hıristiyanlar tam bir inanç özgürlüğüne sahipti. Sultanlar, Yahudi ve Hıristiyan cemaatlerinin başına onların istediği bir din adamını nazır olarak tayin ederdi.⁴⁹

Eyyûbîler ve Memlûkler’de toplum genel olarak şu sınıflardan müteşekkildi:

1. Sultan ve Yardımcıları: Bu tabaka Sultan, emirler ve vezirlerden oluşmaktaydı. Ülkenin idaresi, iç ve dış siyasetin belirlenmesi, ordunun tanzimi, cami, medrese ve hastane gibi kamuyu ilgilendiren projelerin inşası, zekât ve vergilerin toplandığı hazinenin idaresi bunlar tarafından yürütülüyordu. Emniyet ve belediye görevleri de onların kontrolündeydi. Ülkede yegâne söz sahibi olan bu imtiyazlı sınıf, bolluk içinde lüks bir hayat yaşamaktaydı.⁵⁰

Bu tabakada bulunanlar, dini yaşantı ve hassasiyet bakımından birbirinden farklı idiler. Eyyûbî Devletinin kurucusu Salahaddîn Eyyûbî, kardeşi el-Melik Adil ve Memlûk sultanlarından Kutuz⁵¹ ve Baybars gibi dine ve din âlimlerine saygı duyanlar, insanlardan zulmü defedip adaleti ikame edenler bulunduğu gibi, el-Melik Efdal ve es-Salih İsmail gibi insanlara zulmedip zevk ve eğlence peşinde koşanlar da vardı.⁵² El-Melik Efdal’dan sonra

⁴⁸ SUBKÎ, *Tabakâtu’s-Şafi’iyyeti’l-Kübrâ*, VIII, s. 228.

⁴⁹ ŞEŞEN, “Eyyûbîler”, XII, s. 28; YİĞİT, “Memlûkler”, XXIX, s 96; VÜHEYBÎ *a.g.e.* s. 28.

⁵⁰ VÜHEYBÎ *a.g.e.* s. 28.

⁵¹ Kutuz, âlimlere çok değer verir ve önemli konularda onların görüşüne başvururdu. Nitekim orduyu savaşa hazırlamak için halk’tan yeni vergiler toplamak istediğinde Kadılar ve âlimlerle istişarede bulunduğu ve yapılan istişarenin sonucunda İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın fetvasının benimsendiği ifade edilmektedir. (SUBKÎ, *Tabakâtu’s-Şafi’iyyeti’l-Kübrâ*, VIII, s. 215; İBN TAĞRİBERDÎ, *en-Nücümü’z-Zâhire*, VII, s. 67-68.)

⁵² SUBKÎ, *Tabakâtu’s-Şafi’iyyeti’l-Kübrâ*, VIII, s. 245; İBN TAĞRİBERDÎ, *en-Nücümü’z-Zâhire*, VI, s. 10; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be’de Salâhaddîn*, s. 43; VÜHEYBÎ *a.g.e.* s. 28-29.

Şam Hükümdarı olan Eşref b. Adil'in vezirlerinin zina yaptıkları, içki içtikleri, haksız vergiler topladıkları ve insanlara zulmettikleri kaynaklarda zikredilmektedir. İzzüddîn b. Abdüsselâm, el-Melik Eşref'e bu kötülük ve haksızlıklara son vermesini istemiştir. Kendisi de bunu kabul etmiş ancak kısa süre sonra vefat edince yerine geçen kardeşi es-Salih İsmail bunu gerçekleştirmemiştir.⁵³

Mısır hükümdarı Necmeddin Eyyüb b. Kamil b. Adil'in iffetli ve çok hayâ sahibi olmasına rağmen zalim ve ceberrüt biri olduğu, huzurunda kimsenin izinsiz konuşmaya ve ona nasihat etmeye cesaret edemediği ve öldürdüğü insanların sayısının bilinmediği ifade edilmektedir.⁵⁴ Despot biri olmasına rağmen İzzüddîn b. Abdüsselâm, içki satan bazı dükkânlara ses çıkarmamasını eleştirmiş ve bunu bir bayram günü büyük bir kalabalığın huzurunda hiç çekinmeden yüzüne karşı söylemiştir. Şöyle ki; Mısır kalesinde bir bayram kutlamasında askerler Emir'in etrafında saf tutmuş yerleri öperken İzzüddîn b. Abdüsselâm, Emir'in adını telaffuz ederek seslenir ve ey Eyyüb! "Ben sana Mısır saltanatını vermedim mi ki, sen bu memlekette nimet içinde gezip dolaştığın halde tutup içki ve başka münkeratı serbest bıraktın" dediği zaman Allah'a ne cevap vereceksin" der. Emir ise ona "Efendim! Bunu ben yapmadım, babamın zamanından kalmadır" deyince bu kez ona, "yoksa sen, "...Şüphe yok ki biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk. Biz de elbette onların izlerinden gitmekteyiz."⁵⁵ diyenlerden misin" dedi. Bunun üzerine Sultan hemen ferman buyurur ve söz konusu dükkânlar kapatılır. Ertesi gün talebesi el-Bacî, onun insanların içerisinde Emir'e bağırma nasıl cesaret ettiğini sorunca İzzüddîn b. Abdüsselâm, "Vallahi evladım! Allah'ın azamet ve heybetini gözümün önüne getirince Sultan önümde kedi gibi oldu" der.⁵⁶

2. Âlimler sınıfı: Âlimler halk tabakası ile yöneticiler arasında bir aracı rolü oynar, sosyal hayatta önemli bir fonksiyon icra ederlerdi. Yöneticiler, halkın desteğini kazanmak, onları cihada ve infaka teşvik etme hususunda âlimlerin desteğine başvururdu. Halk da âlimlere boyun eğer, isteklerine icabet eder ve fetvalarıyla amel ederlerdi. Sultan, âlimlerden kadılar, hatipler, bazen de vezirler tayin ederdi.⁵⁷ Âlimler de ilim ve takva bakımından bir değildi; kimisi Sultana yaranmak veya şerrinden korunmak için hatalarına ses çıkarmazken, kimisi de hakkı söylemekten çekinmezdi. Kimisi kendisine yapılan

⁵³ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 241.

⁵⁴ VÜHEYBÎ *a.g.e.* s. 30.

⁵⁵ Zuhruf, 43/23.

⁵⁶ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 211,212.

⁵⁷ VÜHEYBÎ *a.g.e.* s. 31; YİĞİT, "Memlükler", XXIX, s. 96.

kadılık teklifini reddederken, kimisi de kabul ediyor ve insanlar arasında adaletle hükmediyordu.⁵⁸

3. Avam: Bunlar da tüccarlar, mühendisler, sanatkârlar, işçiler, çiftçiler, esnaf, hamallar ve diğerlerinden oluşuyordu. Tüccarlar alış-veriş, ithalat ve ihracatta bulunurdu. Ülkede üretilen ürünleri ihraç eder, ihtiyacı olan ürünleri de ithal ederlerdi. Büyük tüccarlar doğrudan ticaretle uğraşan sultan ve emirler nezdinde büyük itibar sahibiydi. Avam tabakasının büyük bir kısmı sıkıntılar içersinde ve zor şartlar altında geçimini sağlamaktaydı.⁵⁹

Mısır, Suriye ve Yemen gibi önemli tarım arazilerine sahip olan Eyyübiler ve Memlükler'de tarım ve hayvancılık ülke ekonomisinde önemli bir yere sahipti. Ülke ekonomisinin yükünü taşıyan avamın büyük bir kısmı geçimini bunlarla sağlıyordu. Ayrıca diğer önemli gelir kaynaklarından biri de ülkelerarası yapılan ticaretti. İpek Yolu'nun Akdeniz'e ulaşan bir kısmı ile Baharat Yolu'nun önemli bir bölümü Eyyübîler'in kontrolündeydi. Mısır-Yemen baharat yolundan başka Musul ve Amid'den itibaren Akdeniz limanına kadar olan kısmı da Eyyübîler'in kontrolündeydi. Öte yandan Memlûk sultanları da batı ile olan iktisadi bağlarını kuvvetlendirmişlerdi. Avrupalıların İskenderiye, Dimyat, Akkâ, Lazkiye gibi şehirlerde çarşıları, otelleri, hanları ve temsilcilikleri bulunuyordu.⁶⁰

Endüstri alanında savaş aletleri ve harp gemileri yapımı yanında dokumacılık, madencilik, camcılık, çömlekçilik, ahşap işlemeciliği, kâğıt ve sabun imalathaneleri gelişmişti. Mısır yün, ipek, keten ve pamuk kumaşlarıyla meşhurdu. Bilhassa Dımaşk'ın meşhur çelik kılıçları çok ünlüydü.⁶¹

Sağlık hizmetleri de çok gelişmişti. Birçok şehirde hastaneler yapılmıştı. Bu hastaneler arasında Dımaşk'taki Nureddin ve Kahire'deki Selahaddin hastaneleri, mükemmel tıp merkezleriydi. Buralarda erkekler, kadınlar ve sinir hastaları için ayrı ayrı bölümler vardı. Tarihte sinir ve ruh hastalıkları için ilk ilaçlar, bu hastanelerde

⁵⁸ Örnekler için bkz. SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 184, 197, 198, 217; SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, IX, s. 212.

⁵⁹ VÜHEYBÎ *a.g.e.* s. 34.

⁶⁰ ŞEŞEN, "Eyyübîler", XII, s. 28-29; YİĞİT, "Memlükler", XXIX, s. 96.

⁶¹ ŞEŞEN, "Eyyübîler", XII, s. 28-29; YİĞİT, "Memlükler", XXIX, s. 96.

hazırlanmıştır. Hastanelerin yanında, kimsesiz, bakıma muhtaç çocukların ve fakirlerin korunması ve barınması için birçok bakım evleri ve misafirhaneler inşa edilmişti.⁶²

C. İlmî ve Kültürel Durum

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın yaşadığı dönem olan Eyyûbîler ve Memlûkler devri, iç siyasi çekişmeler ile Haçlı ve Moğol gibi dış tehditlere rağmen eğitim ve öğretim bakımından İslam tarihinin en parlak ve hareketli dönemlerinden biriydi. Birçok sultanın iyi bir ilmî birikime sahip olması, ilmi ve âlimleri desteklemesi, onlara iyi imkânlar sağlaması ve doğu İslam dünyasının Moğol, Endülüs'ün ise Haçlı istilasına uğramasından dolayı ülkelerini terk etmek zorunda kalan pek çok âlim'in Kahire ve Şam gibi güvenli şehirlere sığınması bunda önemli rol oynamaktaydı. Ayrıca, Sultanların saltanatlarını pekiştirmek ve halkın sevgi ve desteğini kazanmak için cami ve medrese gibi dinî müesseseleri inşa etmeleri ve halk üzerinde önemli bir nüfuza sahip olan âlimlere değer vermeleri de bunda etkili olmuştur.⁶³

Şam ve Kahire başta olmak üzere birçok şehirde ilmî müesseseler açılmış, bunlara bütçeden paylar ayrılmış ve vakıflar tahsis edilmişti. Buralarda tefsir, hadis ve fıkıh ilimleri yanı sıra, fen ilimleri de okutuluyordu. Maddi imkânların ve fiziki ortamın iyi olması sebebiyle Bağdat, Horasan, Türkistan, Mağrib ve Endülüs gibi ülkelerden birçok âlim ve talebe bu müesseselerde okumak ve okutmak üzere buralara göç ediyordu.

Böylesine münbit ve hareketli bir ilmî ortamda Cemaleddîn el-Herastânî, Fahrüddîn b. Asâkir, Seyfuddîn el-Âmidî, Kasım b. Âsâkir, Abdullatîf b. Şeyhi's-Şuyûh, el-Hafız Abdülazîm el-Münzirî, Şihabüddîn es-Sühreverdî, Ebu'l Hasan eş-Şazeli ve Ebu'l Abbas el-Mursi gibi hadis, fıkıh, usul ve tasavvufta yetkin pek çok ünlü âlim bulunmaktaydı. İşte İzzüddîn b. Abdüsselâm bu âlimlerin rahle-i tedrisinden geçerek ilmî tekâmülünü gerçekleştirmiş ve İbn Dakîki'l-İd, Şihabüddîn el-Karâfî gibi müçtehitlerin yetişmesinde büyük rol oynamıştır.⁶⁴

⁶² <http://gercekturktarihi.blogspot.com.tr/2009/04/selahattin-eyyubi-ve-eyyubiler-devleti.html>.

⁶³ Nitekim İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın, Mısır sultanı el-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyüp tarafından güzel bir şekilde ağırlanması ve kendisine baş kadılık, müftülük, Amr b. el-Âs Camii hatipliği ve Salahiye medresesi müderrisliği gibi önemli görevlerin tevdi edilmesi bunun bir göstergesidir. (YAFİİ, *Mir'atü'l-Cinân*, IV, s. 119; İBN KESİR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVII, s. 442; SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 210, 244; DÂVÜDÎ, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, s. 316; VÜHEYBÎ *a.g.e.* s. 37.)

⁶⁴ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 209; İBN KESİR, İmadüddîn Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer (701-774 h.), *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, (thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî), XVII/441, Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, Kahire, 1419/1998; XVII, s. 67; İBN ŞÜHBE, *Tabakâtu's-Şafiyye*, II, s. 137; DÂVÜDÎ, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, s. 315.

İzzüddîn b. Abdüsselâm gibi dehaların yetiştiği bu dönemin ilmi müesseseleri olan camiler, medreseler ve kütüphanelerin incelenmesinde fayda mulahaza etmekteyiz.

1. Camiler

Camiler, İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın yaşadığı dönemde Kur'an, hadis, fıkıh ve dil gibi ilimlerin okutulduğu en büyük kültür merkezlerinden biriydi. Kahire ve Şam gibi kentlerin büyük camileri, vaaz ve irşat faaliyetlerinin yanı sıra, dönemin önde gelen âlimlerin ilim halkaları oluşturduğu mekânlardı. Şam'da öğretimin yapıldığı camilerin başında Emeviyye Camii gelirdi. Medresesi ve zengin kütüphanesiyle ilim talebelerinin gözdesiydi. Kahire'de ise el-Ezher Camii, İbn Tolun Camii ve Amr b. el-Âs Camii gibi büyük camiler zamanın önemli ilim merkezleri arasında yer alıyordu. Bu dönemde Camiler çoğalmış ve metruk olanlar ise restore ediliyordu. Mısır ve Kahire'de bulunan metruk camileri ıslah ve onarma görevi İzzüddîn b. Abdüsselâm'a verilmişti.⁶⁵

2. Medreseler

İslam dünyasının en önemli eğitim kurumları olan medreseler Selçuklular tarafından Suriye'de açılmaya başlanmış ve Nureddin Mahmud Zengî zamanında yaygın hale getirilmişti. Eyyübîler sayesinde Mısır'a, Hicaz'a ve Yemen'e giren medreseler Memlûkler döneminde daha da çoğalmıştı. Şam'da yüz altmış⁶⁶, Kahire'de yetmiş beş civarında medresenin bulunması bunun açık göstergesidir. Bu medreselerin çoğunda sünnî dört mezhebin fikhî okutulurken, bazılarında ise bir veya birkaç mezhebin fikhî okutuluyordu. Ayrıca bu medreselerin çoğunluğunda çeşitli ilimler de öğretilmekteydi. Öğrenciler buralarda aklî ve naklî ilimleri bir arada öğrenme imkânı bulabiliyordu. Bu medreselerde daha önceki dönemlerde tedvîn edilen kitaplar da okutulmaktaydı. O dönemde çeşitli ilimlere ve özellikle fıkha ait pek çok eser bulunmaktaydı. Hadis alanında bulunan meşhur Sünenler, Sıhahlar ve Müsnedler bu dönemde elden ele dolaşıyordu. Zengin kütüphanelere sahip bu medreselerin yanı sıra Dârü'l-kur'an ve Darü'l-hadisler de vardı. Örneğin Nureddin Zengi'nin (1146–1174) Şam'da inşa ettiği Hadis medresesi

⁶⁵ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 244; DÂVÛDÎ, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, s. 328; VÜHEYBÎ *a.g.e.* s. 40.

⁶⁶ Nuaymî'nin verdiği bilgilere göre Eyyübî döneminde Dimaşk'ta bulunan medreselerin dağılımı şöyledir: Darü'l-Kur'an 7, Darü'l-Hadis 16, Darü'l-Kur'an ve'l-Hadis 3, Şafiî Fikhî Medresesi 63, Hanefî Fikhî Medresesi 52, Maliki Fikhî Medresesi 4, Hanbelî Fikhî Medresesi 3. (NUAYMÎ, Muhyiddin Abdulkadir b. Muhammed,(ö. 978 h.) *ed-Daris fi Tarih'il-Medaris*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1410/1990, I, s. 7-18, 19-122, 124-128, 129-472, 472-469, II, s. 1-28, 29-126, 127-138.)

sadece bu alanla ilgili ilimlere tahsis edilmişti.⁶⁷ Medreselerin başmüdürrisleri sultan tarafından tayin ediliyordu.⁶⁸ Medreseler için birçok vakıf tahsis edilmişti. Eğitim ve öğretim masraflarının büyük bir kısmı bu vakıflarca karşılanıyordu. Medreselere ilaveten camilerde, tekke ve zaviyelerde de öğretim yapılmaktaydı.⁶⁹

3. *Kütüphaneler*

Bu dönemin en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri de kütüphanelerdi. Medreselerin yaygın hale gelmesi sonucunda tabii olarak kütüphanelerin sayısında da artış olmuştur. Bu dönemde neredeyse kütüphanesiz medrese yok gibiydi, her medresenin yanında mutlaka bir kütüphane bulunmaktaydı. Halifeler, sultanlar, idareciler ve zenginlerin desteğiyle kurulan kütüphaneleri, genel kütüphaneler ve özel kütüphaneler şeklinde görüyoruz.

Nureddin Mahmud Zengî devrinde Halep ve Şam gibi şehirlerde önemli kütüphaneler mevcuttu. Halep Camii, Şam Emeviyye Camii ve Nureddin Mahmud Zengî Hastanesi'nde bulunan kütüphaneler ile Âmid Ulu Camii Kütüphanesi bunlardan birkaçıydı. Mısır'da Fatımîler'den Eyyûbîler'e zengin bir saray kütüphanesi kalmıştı. Bu kütüphanede 120.000 cilt civarında değerli yazmanın bulunduğu kaydedilir. Salahaddin'in veziri Kâdî el-Fazıl'ın kurduğu el-Fazılıyye Kütüphanesi'nde yaklaşık 100.000 kitap bulunmaktaydı. Ayrıca hicrî 589 yılında Halife en-Nasır Lidinillah'ın restore ettirdiği Bağdat Nizamiyye Medresesi Kütüphanesi'ne değişik ülkelerden çok sayıda değerli eserlerin getirildiği nakledilmektedir. Hama'da da bir kütüphane vardı. Şam'da el-Melikü'l-Eşref türbesinde değerli bir koleksiyon mevcuttu.⁷⁰ Yine Kahire'deki İbn Tolun Hastanesi Kütüphanesi'nde 100.000 cilt kitap bulunmaktaydı.⁷¹

Her âlimin evinde kendisine ait bir kütüphanesi vardı. Vezirler, emirler ve sultanlar özel kütüphane edinme hususunda adeta birbirleriyle yarışlılardı. Bu devirde bulunan şu

⁶⁷ ARPA, Abdulmuttalip, *İzz b. Abdusselam ve El-İşâre İle'l-İcâz Fî Ba'zı Envâi'l-Mecâz Adlı Eseri* (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2009, s. 101; YİĞİT, "Memlükler", XXIX, s. 94.

⁶⁸ Daha önce de ifade edildiği üzere İzzüddîn B. Abdüsselâm, Mısır'a göç ettiğinde oranın Hükümdarı olan el-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyüp tarafından Kâhire'de yaptırılan ve içinde dört mezhep fikhının okutulduğu Salihyye Medresesine, Şâfi mezhebi fikh kürsüsüne başmüdürris olarak atanmıştı. (SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şâfi'yyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 211, 244; İBN KESİR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVII, s. 441; VÜHEYBÎ a.g.e. s. 66; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, s. 368.)

⁶⁹ ŞEŞEN, "Eyyûbîler", XII, s. 26; YİĞİT, "Memlükler", XXIX, s. 94-95; VÜHEYBÎ a.g.e. s. 40; ÖMER B. SALİH b. Ömer, "*Mekâsıdu's-Şeri'a İnde'l İmam el-İzz b. Abdisselâm*" Daru'n-Nefâis, Ürdün, 2003, s. 28.

⁷⁰ ÖMER B. SALİH *Mekâsıdu's-Şeri'a İnde'l İmam el-İzz b. Abdisselam*, s. 30; ŞEŞEN, "Eyyûbîler", XII, s. 26.

⁷¹ SİBÂÎ, Mustafa, *Min Revâ'i Hedaretinâ*, Dâru'l-Verrâk, Beyrut, 1999, s. 225.

özel kütüphaneler ön plana çıkmaktaydı: Salahaddin'in baştabibi Muvaffakuddin Es'ad b. Matran'ın kütüphanesi 10.000 ciltti. Üsâme b. Münkız'ın Haçlılar tarafından ele geçirilen kütüphanesi 4000 cilt idi. Ebu'l Yümn el-Kindî ve Taceddin el-Bündehî'nin de değerli koleksiyonları vardı. El-Melikü'l Âdil ve el-Melikü'l Kamil dönemlerinde Reîsületıbbâ Mühezebüddin ed-Dahvâr'ın Kütüphanesi çok meşhurdur. Yakut el-Hamevî ve Cemaleddin el-Kıfî'nin de değerli eserler ihtiva eden kütüphaneleri bulunuyordu.⁷²

4. *Bu Dönemde Yazılmış Bazı Eserler*

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın yaşadığı dönem eser verme bakımından çok iyi bir noktadaydı. Bu dönemde tefsir, hadis, hadis usulü, fıkıh, fıkıh usulü, kelâm, nahiv, tasavvuf, tarih, tabakat, tıp ve coğrafya gibi alanlarda pek çok eser telif edilmiştir. Bu eserlerin büyük bir kısmı şerh, haşiye ve ihtisar çalışmaları olmakla beraber yazılmış orijinal pek çok esere de rastlamak pekâlâ mümkündür. İzzüddîn b. Abdüsselâm her ne kadar bu durumdan etkilenip şerh ve ihtisar çalışmalarında bulunmuşsa da, “*Kavâ'idü'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm*” ve “*el-İşâretu ile'l-İcâz fî Ba'di Envâi'l-Mecâz*” gibi alanında orijinal sayılan eserler de kaleme almıştır. Bu dönemde yazılmış önemli bazı eserler şunlardır:

Fahreddîn er-Razî'nin (ö.606) “et-Tefsirü'l-Kebir”i, el-Münzirî'nin (ö.656) “Şerhü't-Tenbih”, “Muhtasaru Sahihi Müslim” ve “Muhtasaru Süneni Ebi Davud ve Havaşihî”, Amidî'nin (ö.631) “el-İhkâm fî Usulî'l-Ahkâm”, “Münteha's-Sûl fî'l-Usûl”, “Ebkârü'l-Efkâr” ve “Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl”, İbn Kudâme'nin (ö.620) “el-Muğnî”si, Şihabuddîn el-Karâfî'nin (ö.684) “ez-Zahîre”si, İbn Salah'ın (ö.643) “Mukaddimetü İbn Salah”, en-Nevevî'nin (ö.676) “Şerhu Sahihi Müslim”, “el-Mecmu' Şerhü'l-Mühezzeb” ve “Tehzibü'l-Esmâ ve'l-Lügat”, İbn Dakîki'l-îd'in (ö.702) “Şerhu Umdeti'l-Ahkâm”, “el-İmâm fî'l-Hadis”, “el-İlmâm” ve “el-İktirah”, İbn Esîr'in (ö.630) “el-Kamil Fî't-Tarih”, Ebû Şâme'nin (ö.665) “er-Ravdateyn Fî Ahbâri'd-Devleteyn” ve “Terâcim Ricâli'l-Karneyn es-Sâdisi ve's-Sabi” adlı eserler bunlardan bir kaçıdır.⁷³

⁷² ABDÜLAZİM Mustafa Füde, *İzzüddîn B. Abdüsselâm ve Eserühü Fi'l-Fıkhi ve'l-Usul*, Külliyyetü Dari'l-Ulûm, Kahire, 1975, s. 55; ŞEŞEN, “Eyyübîler”, XII, s. 26.

⁷³ VÜHEYBÎ a.g.e. s. 41-42; ÖMER B. SALİH b. Ömer, *Mekasıdu's-Şeri'a İnde'l İmam el-İzz b. Abdisselam*, s. 33-34; ŞEŞEN, “Eyyübîler”, XII, s. 26-27.

II. İZZÜDDİN B. ABDUSSELÂM'IN HAYATI

A. Hayatı

1. İsmi, Lakabı, Künyesi ve Nisbeleri:

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın açık adı, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdulazîz b. Abdüsselâm b. Ebi'l-Kasım b. Hasan b. Muhammed b. Mühezzeb es-Sülemî eş-Şafîî'dir.⁷⁴ Asıl ismi Abdulazîz'dir. Künyesi, oğlu Muhammed Abdullatif'e (ö. 695/1296) nispetle 'Ebû Muhammed' olup lakabı ise, dinin şerefi ve izzeti anlamına gelen 'İzzüddîn'dir. Daha sonraları kendisine öğrencisi İbn Dakik el-îd (ö. 702/1303) tarafından “Âlimlerin Sultanı” anlamına gelen “Sultanü'l-Ulemâ”⁷⁵ lakabı, ayrıca Memluk emirlerini açık artırmayla satmasından dolayı da⁷⁶ 'Bâi'u'l-Ümerâ' lakabı verilmiştir.⁷⁷ Meşhur Süleym kabilesine mensup olduğu için 'es-Sülemî', bu kabilenin aslen Faslı olması hasebiyle de 'el-Mağribî', doğduğu, yetiştiği ve hayatının büyük bir kısmını geçirdiği Dımaşk (Şam)'a nispetle 'ed-Dımaşkî', hayatının son yirmi yılını Mısır'da geçirmesi ve orada vefat etmesi nedeniyle 'el-Mısırî' ve Şafîî mezhebine mensup olduğu için de 'eş-Şafîî' nisbeleriyle anılır.⁷⁸

2. Doğum Yeri ve Tarihi

İzzüddîn b. Abdüsselâm Suriye'nin Dımaşk (Şam) kentinde doğmuştur. O'nun doğum tarihiyle ilgili olarak tabakât kitaplarında 577/1181 veya 578/1182 şeklinde ikili bir tarih verilmektedir.⁷⁹ Ancak, vefat tarihi olan 660/1262 yılı ile onun 83 sene yaşadığı yönündeki Sübkî'nin rivayeti⁸⁰ göz önünde bulundurulacak olursa İzzüddîn b.

⁷⁴ ZEHEBÎ, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, III, s. 299; YAFÎÎ, *Mir'atü'l-Cinân* IV, s. 116; SUBKÎ, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, VIII, s. 209; İBN KESÎR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVII, s. 441; SELLÂMÎ, Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Rafî', *Tarihü Ulemâi Bağdad*, (thk. Abbas el-Azâvî), ed-Darü'l-Arabiyyetü li'l-Mevsuat, Beyrut, 1420/2000, s. 84; İBN TAĞRİBERDÎ, *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kahire*, VII, s. 182; DÂVÜDÎ, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I, s. 315.

⁷⁵ İSNEVÎ, Cemâleddîn Abdurrahîm, (ö.772 h.) *Tabakâtü's-Şâfiyye*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987, II, s. 83; SUYÛTÎ, *Hüsnü'l-Muhadara fî Tarihi Mısır ve'l-Kahire*, I, s.314; MERAĞÎ, Abdullah Mustafa, *el-Fethu'l-Mubîn fî Tabakati'l-Usuliyin*, (nşr. Muhammed Ali Osman), Matbaatü'l-Ensari's-Sünneti'l-Muhammediyye, Kahire, 1366/1947, II, s. 74.

⁷⁶ İlerde kadılık görevi anlatılırken bu satışın mahiyetinden söz edilecektir.

⁷⁷ SUBKÎ, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, VIII/216; DÂVÜDÎ, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I, s. 317.

⁷⁸ İSNEVÎ, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, II/83; İBN KESÎR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVII/441; İBN HACER, *Refu'l-Isr an-Kudâti'l-Mısır*, s. 239; SALLÂBÎ, Ali Muhammed, *Sultanü'l-Ulema ve Bai'ü'l-Umerâ*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2009, s.11; SAMERRÂÎ, Ra'd Müslim, *Sultanü'l-Ulemâ el-İzz b. Abdüsselâm ve Fikruhü's-Siyasî*, Müessesetü'l-Muhtâr, Kâhire, 2014, 32-34; APAYDIN, H. Yunus, “İbn Abdüsselam, İzzeddin”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul,1999,XIX, ss. 284-287, s. 284.

⁷⁹ SUBKÎ, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, VIII, s. 209; İBN TAĞRİBERDÎ, *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kahire*, VII, s. 182; SUYÛTÎ, *Hüsnü'l-Muhadara fî Tarihi Mısır ve'l-Kahire*, I, s. 314.

⁸⁰ SUBKÎ, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, VIII, s. 246.

Abdüsselâm'ın 577/1181 yılında doğduğu görüşü gerçeğe daha yakın olduğu rahatlıkla söylenebilir.

3. Yetişmesi

Tarih kitaplarında İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın çocukluk yılları ve ailesi hakkında fazla bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Sübki'nin (771/1370) babasından naklettiği bir rivayete göre⁸¹ İzzüddîn b. Abdüsselâm oldukça fakir bir ailede yetişmiş, ailesinin maddi durumu onu küçük yaştan itibaren ilim talebinden ziyade geçim derdiyle meşgul etmiş ve bu yüzden de nispeten geç bir yaşta, ergenlik çağından çok sonra tam anlamıyla ilim tahsiline başlamıştır. Ancak bazı kaynaklarda İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın kırk veya elli yaşında ilim tahsiline başladığı bilgisi yer almakta ise de konuyla ilgili genel kanaat söz konusu bilgilerin doğru olmadığı yönündedir. Zira ilerde onun ilim tahsili ve hocaları hakkında bilgi verildiğinde görülecektir ki O, ilk tahsiline Cemaleddîn el-Herastânî'nin (520-614) yanında başlamıştır. Hicri 577 yılında doğan İzzüddîn b. Abdüsselâm, hocası vefat (h.614) ettiğinde 37 yaşındaydı. Doğal olarak hocasının vefatından önce ilim tahsiline başlayan İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın kırk veya elli yaşlarında okumaya başlamış olması düşünülemez.

İzzüddîn b. Abdüsselâm, 639/1241 yılına kadar 62 sene şam'da yaşamış, bu tarihte Mısır'a göç ederek ömrünün geri kalan kısmını burada geçirmiştir.

4. Vefatı

İzzüddîn b. Abdüsselâm 9 Cemaziyelevvel, hicri 660 (1 Nisan 1262 m.) yılında 83 yaşındayken vefat etmiştir. Vefatından bir gün sonra Kahire'deki Karâfe kabristanına defnedilmiştir.⁸² Cenazesine Mısır ve şam Sultanı Zahir Rükneddin Baybars (ö. 676/1277),

⁸¹ Rivayet şu şekildedir: “şeyh İzzüddîn hayatının ilk dönemlerinde çok fakirdi. İlim meşguliyeti de ancak yaşı biraz ilerledikten sonra başlamıştı. Kendisi şam Camiindeki Kellâse kapısının yanında geceliyordu. Çok soğuk bir gecede camide yatarken ihtilam oldu. Bunun üzerine derhal caminin havuzuna inip yıkandı ve şiddetli soğuktan dolayı kendisinde çok büyük bir acı meydana geldi. Döndü, tekrar yattı ve tekrar ihtilam oldu. Caminin kapıları kapalı olduğu için dışarı çıkamıyordu. Bunun üzerine tekrar havuza inip yıkandı. Çıktıktan sonra şiddetli soğuktan dolayı bayıldı. (İbnü's-Sübki der ki: Babam bu durumun üç kez mi, yoksa iki kez mi vuku bulduğunu anlattı, hatırlamıyorum.) Son yıkanışta bir ses işitti. “Ey İbn Abdüsselâm! Sen ilim mi istersin, yoksa amel mi? şeyh İzzüddîn dedi ki: “İlim isterim çünkü o amele de iletir.” Sabah olunca “et-Tenbîh” adlı kitabı (Ebû İşhak eş-şirâzi'nin şâfiî fikhındaki önemli eseri) alıp kısa zamanda ezberledi ve ilme yöneldi. Böylece zamanının en iyi âlimi ve insanların en âbidi oldu.” (SUBKÎ, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-Kübra*, VIII, s. 212-213; Ayrıca bkz., YAFİİ, *Mir'atü'l-Cinân* IV, s. 119.)

⁸² Tarihçilerin çoğu vefat gününü 10 Cemaziyelevvel (2 Nisan olarak) naklederken es-Sübki ise İzz b. Abdüsselâm'ın oğlundan rivayetle babasının 9 Cemaziyelevvelde vefat ettiğini zikretmektedir. Sellâmî ise

emirler, askerler, kadılar, âlimler ve halktan büyük bir topluluk katılmıştır.⁸³ Bu büyük kalabalığı gören Sultan Baybars, “Şüphesiz iktidarımın temelleri bugün daha da sağlamlaşmıştır. Çünkü herkesin kendisine başvurup sözünü dinlediği bu yaşlı âlim bir işaretiyle bile tahtımı devirebilirdi”⁸⁴ diyerek onun geniş halk kitleleri üzerindeki etkisi sebebiyle sultanlar nezdindeki otoritesini itiraf etmiştir. Bununla beraber Sultan Baybars, onun ölümünden duyduğu üzüntüyü de şu sözleriyle dile getirmiştir: “Ne hazin bir durumdur ki, Şeyh’in vefatı benim yönetimim sırasında olmuştur.”⁸⁵

İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın ölümü, başta Şam olmak üzere Mekke, Medine, Yemen ve Bağdat gibi kentlerde de üzüntüyle karşılanmış ve kaynaklarda yer alan bilgilere göre, birçok yerde üzerine gıyabi cenaze namazı kılınmıştır.⁸⁶

B. İlmî Hayatı ve Eserleri

1. Tahsili

Daha önce de belirtildiği gibi geç sayılabilecek bir yaşta ilim tahsiline başlayan İzzüddîn b. Abdüsselâm, dönemin önde gelen ilim merkezlerinden biri olan Şam’ın ünlü âlimlerinden tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usulü, kelim, dil ve belagat gibi alanlarda dersler almıştır. O, zekâsı ve okumaya olan iştiağıyla hocalarının takdirini kazanmış ve okuduğu ilimleri tamamlamadan bırakmamıştır.⁸⁷

İzzüddîn b. Abdüsselâm memleketindeki âlimlerle yetinmeyip o dönemin adeta ilmin beşiği ve merkezi mesabesindeki Bağdat’a 597/1201 yılında gitmiş ve oranın

onun 9 Cemaziyel evvel (1 Nisan)’da vefat ettiğini ve 10 Cemaziyelevvelde defnedildiğini söyleyerek her iki rivayeti cem ve telif etmiştir. Doğrusu da budur. Çünkü çoğunluk onun defnedildiği günü vefat günü olduğunu sanmıştır. (Bkz., ZEHEBÎ, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, III/299; SUBKÎ, *Tabakâtü’s-Şâfiyyeti’l-Kübra*, VIII/245-246; İSNEVÎ, *Tabakâtü’s-Şâfiyye*, II/83; SELLÂMÎ, *Tarihü Ulemâi Bağdad*, s.86; MERAĞÎ, *el-Fethu’l-Mubîn fî Tabakati’l-Usuliyin*, II, s. 74.)

⁸³ YAFÎÎ, *Mir’atü’l-Cinân ve İbretü’l-Yekzan fî Ma’rifeti ma Yu’teberu min Havadisi’z-Zaman*, IV/120; İBN KESÎR, *El-Bidâye ve’n-Nihâye*, XVII/442; İBN ŞÜHBE, *Tabakâtü’s-Şâfiyye*, II, s. 139; İBN HACER, *Refu’l-İsr an-Kudâti’l-Mısır*, s. 241.

⁸⁴ SUBKÎ, *Tabakâtü’s-Şâfiyyeti’l-Kübrâ*, VIII/215; İBN ŞÜHBE, *Tabakâtü’s-Şâfiyye*, II/139; DÂVÛDÎ, Şemsüddin Muhammed b. Ali, (ö.945) *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, I/323 Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1983; ZÜHAYLÎ, Muhammed, *el-İzz b. Abdisselam*, Darü’l-Kalem, Dımaşk, 1992, s. 192.

⁸⁵ SUBKÎ, *Tabakâtü’s-Şâfiyyeti’l-Kübrâ*, VIII, s. 245; ZÜHAYLÎ, *el-İzz b. Abdisselam*, s. 192.

⁸⁶ ZÜHAYLÎ, *el-İzz b. Abdisselam*, s. 192-193.

⁸⁷ Onun şöyle dediği nakledilmiştir: “ihtiyaç duyduğum her hangi bir ilmi, okuduğum hocanın yanında bitirmeden bırakmazdım. Öyle ki okuduğum hocalardan her biri bana, ‘kendi kendine çalış, artık bana muhtaç değilsin’, demekteydi. Ben ise okuduğum kitabı bitirmeden bırakmazdım.” Ayrıca onun: “otuz seneden beri her gece fikhin tüm baplarını aklımdan geçirmeden uyumuyorum” dediği de nakledilmiştir. (DÂVÛDÎ, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, I, s. 319, 320.)

meşhur âlimlerinden olan Ebu Hafs Ömer b. Taberzed (ö. 607/1211) ve Hanbel b. Abdullah er-Rusafî'den (ö. 604/1208) hadis dinlemiştir.⁸⁸ Ayrıca 639/1241 yılında Mısır'a göç ettikten sonra da Mısır'ın iki ünlü âlimi olan Hafız Zekiyyüddin b. Abdülazîm el-Münzirî (ö.656 h.)'nin hadis derslerine ve Ebu'l-Hasan Ali b. Abdullah eş-Şazelî (ö.656 h.)'nin sohbet halkasına katılarak ilim tahsiline, ömrünün sonuna kadar hiç ara vermeden devam etmiştir.

2. Hocaları

Tahsilinin büyük kısmını Şam'da yapan İzzüddîn b. Abdüsselâm, dönemin önde gelen âlimlerinden fıkıh, usul ve hadis gibi değişik ilim dallarında dersler almıştır. Onun ilmî kişiliğinin oluşumunda bu âlimlerin büyük etkileri olmuştur. Ders aldığı hocalarının bir kısmı şunlardır:

- a. *Cemaleddîn el-Herastânî* (520-614): Züht, takva ve ibadetlere düşkünlüğüyle bilinen Kadı Cemaleddîn Abdussamed b. Muhammed b. Ali b. Abdulvahid el-Herastânî, Şam'da önceleri kadı, daha sonra baş kadı olarak görev yapmıştır. Döneminde Şafî mezhebinin otoritesi haline gelmiştir. İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın ilk hocasıdır. Ondan fıkıh ve hadis dersleri almıştır.⁸⁹ Hocası hakkında "*İbnü'l-Herastânî'den daha çok fıkıh bilgisine sahip kimseyi görmedim*" dediği nakledilmiştir.⁹⁰
- b. *Fahrüddîn b. Asâkir* (555-620/1160-1223): Tam adı Ebu Mansur Abdurrahman b. Muhammed b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah b. Hüseyin ed-Dımeşkî olup İbn Asâkir lakabıyla ünlüdür. Şam'da Şafî fikhının imamı⁹¹ konumuna gelen İbn Asâkir; ilmi, eserleri ve yetiştirdiği öğrencilerin yanı sıra, takva ve cesaretiyle de yaşadığı dönemde önemli tesirler bırakmıştır. İzzüddîn b. Abdüsselâm uzun yıllar kendisinden fıkıh ve hadis dersleri almış, takvasından ve yöneticilere karşı cesur tavırlarından oldukça etkilenmiştir.⁹²

⁸⁸ SELLÂMÎ, , *Tarihü Ulemâi Bağdad*, s. 84,86.

⁸⁹ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafî'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 209; İBN KESÎR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVII, s. 67; İBN ŞÜHBE, *Tabakâtu's-Şafî'iyye*, II, s. 137; DÂVÛDÎ, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, s. 315.

⁹⁰ İBN KESÎR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVII, s. 67.

⁹¹ İBN KESÎR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVII, s. 120.

⁹² ZEHEBÎ, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, III, s. 299; YAFÎ, *Mir'atü'l-Cinân ve İbretü'l-Yekzan fî Ma'rifeti ma Yu'teberu min Havadisi'z-Zaman*, IV, s. 116; SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafî'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 209; DÂVÛDÎ, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, s. 315; MERAĞÎ, *el-Fethu'l-Mubîn fî Tabakati'l-Usuliyin*, II, s. 73.

- c. *Seyfuddîn el-Âmidî* (551-631/1156-1233): Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi Ali b. Muhammed b. Salim el-Hamevî ed-Dımeşkî. Lakabı Seyfuddîn olup doğum yeri olan Amid (Diyarbakır)'a nisbetle 'Âmidî' diye meşhur olmuştur.⁹³ Fıkıh, usul ve kelim gibi ilimlerde derinleşen Âmidî yirminin üzerinde eser kaleme almıştır. Bunlardan en önemlileri "el-İhkâm fi Usulî'l-Ahkâm", "Münteha's-Sûl fi'l-Usûl" ve "Ebkârü'l-Efkâr" adlı eserleridir.⁹⁴

İzzüddîn b. Abdüsselâm, Âmidî'den usul, kelim, cedel ve ilmü'l-hilaf derslerini almış ve ondan oldukça istifade etmiştir.⁹⁵ Kelâmî görüşlerinin şekillenmesinde büyük etkisi olan hocasını şöyle anlatmaktadır: "*Ben, tartışma metodunu ve bilimsel araştırma tekniklerini O'ndan öğrendim. O'nun kadar güzel ders veren bir hocaya rastlamadım. İnsanın inançlarını şek ve şüpheye, mezhepleri zaafa düşürecek bir zındık gelse onun karşısına çıkacak Âmidî'den başka kimse bulunmazdı. Çünkü bu konuda ehliyet ve kabiliyetin hepsi onda toplanmıştı*".⁹⁶

- d. *Kasım b. Âsakir* (527-600/1133-1204): Bahâuddîn Ebu Muhammed Kasım b. Ali b. Hibetullah b. Âsakir. Hadis ve İslam Tarihi gibi ilimlerde zamanının önde gelen âlimlerinden biri olan Kasım b. Âsakir, Hadis ve tarih bilgisinin yanı sıra, bid'at ve hurafelere karşı verdiği mücadele ile de tanınmıştır. Kendisinden hadis dersleri alan İzzüddîn b. Abdüsselâm, onun bu özelliğinden oldukça etkilenmiştir.⁹⁷
- e. *Abdullatîf b. Şeyhi's-Şuyûh* (523-596): Ebu'l-Hasan Diyaüddin Abdullatif b. İsmail b. Şeyhi's-Şuyûh el-Bağdadi. İzzüddîn b. Abdüsselâm kendisinden hadis dersleri alıştır.⁹⁸
- f. *El-Huşû'î* (ö.598 h.): Ebu Tahir b. Berekât b. İbrahim b. Tahir el-Huşû'î. İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın hadis hocasıdır.⁹⁹

⁹³ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 306; MERAĞÎ, *el-Fethu'l-Mubîn fi Tabakati'l-Usuliyin*, II, s. 57.

⁹⁴ YAFÎ, *Mir'atü'l-Cinân ve İbretü'l-Yekzan fi Ma'rifeti ma Yu'teberu min Havadisi'z-Zaman*, IV, s. 60; SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 307; İBN KESİR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVII, s. 214; MERAĞÎ, *el-Fethu'l-Mubîn fi Tabakati'l-Usuliyin*, II, s. 58.

⁹⁵ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 209;

⁹⁶ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 307; MERAĞÎ, *el-Fethu'l-Mubîn fi Tabakati'l-Usuliyin*, II, s. 57.

⁹⁷ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 209, 352; İBN KESİR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI, s. 731,732.

⁹⁸ EBÜ ŞÂME, Şihabuddîn Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim b. Osman el-Makdisî (ö.665 h.), *ez-Zeyl 'Ale'r-Ravzateyn*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, s. 27; VÜHEYBÎ Abdullah b. İbrahim, *el-İzz b. Abdüsselam Hayatühü ve Asâruhü ve Menhecühü fi't-Tefsir*, 1982, s. 104.

İzzüddîn b. Abdüsselâm, yukarda zikredilen hocalarının ilminden istifade ettiği gibi onların güzel ahlakından da olumlu yönde etkilenmiştir. Böylece ilmen ve manen kendisini geliştirdiği ve yetiştirdiği ifade edilebilir.

3. Öğrencileri

İzzüddîn b. Abdüsselâm tahsilini tamamladıktan sonra ömrünün sonuna kadar dönemin iki büyük ilim ve kültür merkezi niteliğini taşıyan Şam ve Kahire’de tedrisatta bulunmuştur. Şam’da Aziziye ve Gazzâlî medreselerinde, Kahire’de ise Sâlihiyye medresesinde müderrislik yapmıştır. Bunun yanı sıra Emevî Câmii ve Amr b. As Camii gibi birçok camide ders halkaları oluşturarak eğitim faaliyetini sürdürmüştür.¹⁰⁰ İslam coğrafyasının dört bir yanından kendisinden ilim öğrenmek için akın akın gelen insanların yoğun ilgisine muhatap olan İzzüddîn b. Abdüsselâm, gerek Şam’da gerekse Kahire’de kendisinden sonra tarihe mal olabilecek kapasitede, sonraki nesillere kaynak olabilecek nitelikte eserler veren yüzlerce ilim adamı yetiştirmiştir. Onun öğrencilerinden bazıları şunlardır:

- a. *İbn Dakîki'l-‘îd* (625-702): Takiyyüddîn Ebu'l-Feth Muhammed b. Ali b. Vehb b. Mutî‘ el-Kuşeyrî. Mısır’da, Takiyyüddîn Abdurrahman b. Abdulvahhab’tan sonra Şafîî mezhebinde Kâdi’l-Kudât olarak tayin edilmiştir.¹⁰¹ İbnu’s-Sübkî onun hakkında şöyle der: “*Şeyhülislâm, hafız, zahit, mutlak müctehid, tüm şer‘î ilimlerde otorite ...*”¹⁰² Hocasına “Sultanü’l-Ulema” lakabını veren İbn Dakîki’l-‘îd¹⁰³ birçok değerli eser kaleme almıştır. En önemli eserleri “Şerhu Umdeti’l-Ahkâm”, “el-İmâm fi’l-Hadis”, “el-İlmâm” ve “el-İktirah”tır.¹⁰⁴
- b. *Şihabuddîn el-Karâfî* (ö. 684/1285): Ebu’l-Abbas Ahmed b. İdris b. Abdurrahman b. Abdullah el-Mısırî. Malikî mezhebinden olan el-Karâfî, İzzüddîn b. Abdüsselâm’dan birçok ilim dalında dersler almıştır. İçtihat

⁹⁹ EBÛ ŞÂME, *ez-Zeyl ‘Ale’r-Ravzateyn*, s.44; VÜHEYBÎ, *el-İzz b. Abdüsselam Hayatühü ve Asâruhü ve Menhecühü fi’l-Tefsir*, s.104.

¹⁰⁰ Bkz. YAFÎÎ, *Mir’atü’l-Cinân*, IV, s.119; SUBKÎ, *Tabakâtu’s-Şafî’iyyeti’l-Kübrâ*, VIII, s. 210, 211; İBN KESÎR, *El-Bidâye ve’n-Nihâye*, XVII, s. 442; DÂVÛDÎ, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, I, s. 316.

¹⁰¹ SUBKÎ, *Tabakâtu’s-Şafî’iyyeti’l-Kübrâ*, IX, s. 212.

¹⁰² SUBKÎ, *Tabakâtu’s-Şafî’iyyeti’l-Kübrâ*, IX, s. 207.

¹⁰³ SUBKÎ, *Tabakâtu’s-Şafî’iyyeti’l-Kübrâ*, VIII/209; İSNEVÎ, *Tabakâtu’s-Şafîiyye*, II, s. 83; SUYÛTÎ, *Hüsni’l-Muhadara fi Tarihi Mısır ve’l-Kahire*, I, s. 314; MERAĞÎ, *el-Fethu’l-Mubîn fi Tabakati’l-Usuliyin*, II, s. 74.

¹⁰⁴ SUBKÎ, *Tabakâtu’s-Şafî’iyyeti’l-Kübrâ*, IX, s. 212.

mertebesine ulaşan el-Karâfî, “ez-Zehîra”, “Envârü'l-Burûk Fî Envâi'l-Furûk”, “Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl”, “el-İhkâm” gibi çok değerli eserler vermiştir.¹⁰⁵

- c. *Celâluddîn ed-Diğnâvî* (615-677): Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Kindî. İzzüddîn b. Abdüsselâm'dan fıkıh ve usûl okumuştur.¹⁰⁶
- d. *Abdullatif b. el-İzz b. Abdüsselâm* (628-695): Babasından fıkıh okuyan Abdullatif, fıkıh ve usûlde derin bir bilgiye sahiptir. İbnu's-Sübkî, kendisinden babasının hayatını ve “Mülhetü'l-İ'tikad” adlı eserini rivayet ederek tabakatında aynen nakletmektedir.¹⁰⁷
- e. *Şerefüddîn Ebu Muhammed ed-Dimyâtî* (613-705). Fıkıh, usul ve hadis ilminde temayüz eden Abdülmü'min ed-Dimyâtî birçok eser bırakmıştır. “Kitabu's-salati'l-Vusta” ve “el-Erbeün el-mütebayine” bunlardan bir kaçıdır.¹⁰⁸
- f. *Şihâbuddîn Ebû Şâme* (599-665): Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim b. Osman Şihabuddîn el-Makdisî ed-Dimaşkî. Hadis, fıkıh ve tarih gibi birçok ilimde derinleşen Ebû Şâme, değerli eserler bırakmıştır. Zengiler ve Eyyübler tarihini kaleme aldığı “Kitabu'r-Ravdateyn fi Ahbari'd-Devleteyn”, “Muhtasaru Târîhi İbni Asâkir” ve “Muhtasaru'l-Müemmel” gibi eserler bunlardan bir kaçıdır.¹⁰⁹
- g. *Alâuddîn Ebu'l-Hasan el-Bacî* (631-714). Şam'da İzzüddîn b. Abdüsselâm'dan fıkıh okuyan el-Bacî fıkıh, usûl, kelâm ve mantık gibi ilimlerde derin bir bilgiye sahip olup bu ilimlerde eserler vermiştir. “et-Tahrîr Muhtasaru'l-Muharrer”, “Ğayetü's-Sûl Muhtasaru'l-Mahsûl”, “Keşfu'l-Hakâik fi'l-Mantık”, er-Red ala'l-Yehûdi ve'n-Nasârâ” adlı eserleri bunlardan bazılarıdır.¹¹⁰ İbnu's-Sübkî hakkında şöyle der: “*Ebu'l-Hasan el-Bacî, kelâm ilminde Eş'arî mezhebini en iyi bilen idi.*”¹¹¹
- h. *Tacüddîn el-Firkâh* (624-690): Ebu'l-Hasan Tacüddîn Abdurrahman b. İbrahim b. Diya b. Siba' el-Fezarî. İzzüddîn b. Abdüsselâm'dan fıkıh okuyan el-Firkâh, fıkıh ve usûlde derin bilgi sahibiydi. Zehebî, hakkında şöyle der: “*Şam diyarının fakihî, Şeyhülislam ve Şafî mezhebinin dünyadaki reisi...*”¹¹²

¹⁰⁵ İBN FERHÛN(ö. 799), *ed-Dîbâcü'l-Müzheb fi Marifet A'yâni 'Ulemâi'l-Mezheb*, I-II, (thk. Muhammed el-Ahmedi Ebu'n-Nur), Daru't-Turâs, Kahire, t.y., I, s. 236,237.

¹⁰⁶ VÜHEYBÎ *el-İzz b. Abdüsselâm Hayatühü ve Asârühü ve Menhecühü fi't-Tefsir*, s.108.

¹⁰⁷ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafî'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 218.

¹⁰⁸ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafî'iyyeti'l-Kübrâ*, X, s. 101; İBN KESÎR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVIII, s. 60.

¹⁰⁹ İBN KESÎR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVII, s. 473.

¹¹⁰ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafî'iyyeti'l-Kübrâ*, X, s.341.

¹¹¹ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafî'iyyeti'l-Kübrâ*, X, s. 340.

¹¹² ZEHEBÎ, *el-İber fi Haberi men Ğaber*, III, s. 373; SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafî'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 163.

- i. Ebu Muhammed Hibetullah el-Kıfî (601-697). el-Kıfî Fıkıh, usul, hadis, tefsir, dil ve feraiz ilminde mahir biriydi. Ayrıca Şafii âlimlerinin önde gelen simalarından biri olan el-Kıfî "Şerhu'l-Hâdi" adlı beş ciltlik fıkıh kitabı, "Şerhu Umdeti't-Tabarî ve "Şerhu Muhtasari Ebi's-Şuca" gibi pek çok değerli eserler bırakmıştır.¹¹³

4. Eserleri

İslami ilimlerde yüksek bir seviyeye ulaşan İzzüddîn b. Abdüsselâm, pek çok eser yazarak ardında ilmî ve kültürel bir servet bırakmıştır. Bununla beraber kendisi hakkında, "İlmi, eserlerinden fazla olan âlimlerdendir" denilmiştir.¹¹⁴ O, eserlerinde genelde akıcı, sade ve anlaşılması kolay bir dil kullanmıştır. Eserlerinin büyük bir kısmı günümüze kadar ulaşmış olup tab edilmiştir. Ayrıca eserleri Şam'da bulunan "Daru'l-Fikr" yayın evi tarafından, "Müellefâtü el-İzz b. Abdüsselâm" serisi olarak da basılmaktadır. İlim dallarına göre yazdığı eserler şunlardır:

a. Tefsir

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Tefsir alanında yazmış olduğu eserleri şunlardır:

Muhtasaru Tefsîri'l-Mâverdî:¹¹⁵ İmam el-Mâverdî'nin "en-Nüket ve'l-'Uyûn"¹¹⁶ adlı tefsirinin ihtisarıdır. O, bu muhtasarın girişinde Kur'an isimlerini zikrettikten ve sure, ayet, yedi harf ve i'câz gibi kelimelerin anlamını kısaca anlattıktan sonra, Fatiha suresinden Nâs suresine kadar sure sure Kur'an'ın tefsirini yapmıştır.¹¹⁷

Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm:¹¹⁸ Kur'an'ı Kerim'in Fatiha'dan Nas'a kadar bütün surelerini kapsayan bir tefsirdir. İzzüddîn b. Abdüsselâm bu tefsirinde, kelimelerin anlamlarını

¹¹³ Bkz. SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafî'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 390, 391.

¹¹⁴ VÜHEYBÎ *el-İzz b. Abdüsselam Hayatühü ve Asâruhü ve Menhecühü fi't-Tefsir*, s.115.

¹¹⁵ Bu eserin yazma nüshası Daru'l-Kütübü'l-Misriyye/Tefsir bölümünde 32 numarada 230 varak olarak bulunmaktadır. İbrahim VÜHEYBÎ onu tahkik etmiştir ayrıca "*el-İzz b. Abdüsselam Hayatühü ve Asâruhü ve Menhecühü fi't-Tefsir*," adlı doktora tezinde el-İzz b. Abdüsselam'ın bu muhtasarda takip ettiği metodu bir başlık açarak açıklamıştır. Bkz. VÜHEYBÎ, a.g.e., s.117, 201.

¹¹⁶ Bu eser Kuveyt Vakıflar Bakanlığınca dört cilt halinde basılmıştır.

¹¹⁷ VÜHEYBÎ, a.g.e., s.117.

¹¹⁸ Bu tefsirin kütüphanelerde üç adet yazma nüshası mevcuttur; 1. İstanbul Dâmat İbrahim Paşa kütüphanesi 115 numarada (363 varak, yıl 793), 2. İstanbul Kılıç Ali Paşa kütüphanesi 43 numarada (286 varak, yıl 881), 3. KATAR kütüphanesi 25:723 numarada (248 varak yıl 873). (Bkz. VÜHEYBÎ *el-İzz b. Abdüsselam Hayatühü ve Asâruhü ve Menhecühü fi't-Tefsir*, s.119; HAÇKALI, Abdurrahman, *İzzuddin b. Abdüsselâm'da Maslahat Nazariyesi*, Samsun, 1999, s.71.)

açıklamış, Kelimelerin lügat, nahiv ve belâgat yönlerine dikkat çekmiş ve fikhî hükümlere ağırlık vermiştir.¹¹⁹

Emâli el-İzz b. Abdüsselâm:¹²⁰ İzzüddîn b. Abdüsselâm bu eserinde Kur'ân'ı Kerim'in bazı ayetlerini tefsir etmiş, seçtiği bazı hadisleri açıklamış ve birtakım fikhî konuları tartışmıştır.¹²¹

El-İşâretü İle'l-İcâz Fî Ba'di Envâi'l-Mecâz:¹²² Bazı kaynaklarda bu eser "Mecâzu'l-Kur'ân",¹²³ "Mecâzu'l-Fursân"¹²⁴ ve "Kenzü'l-Fevâid"¹²⁵ adıyla zikredilmektedir. Bu eserin önemi hakkında İbn Sübkî şöyle der: " Bu ve "Kavâidü'l-Ahkâm" adlı eser İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın şerî ilimlerde otorite olduğunun kanıtıdır."¹²⁶ Konusu Ilmu'l-Beyân ve Ilmu'l-Meânî olan eser, İstanbul'da hicri 1311 ve 1313 yıllarında 296 sayfa olarak basılmıştır. Ayrıca eser Şam'daki Daru'l-Fikr yayinevi tarafından da basılmıştır.

Fevâid fî Müşkili'l-Kur'ân:¹²⁷ İzzüddîn b. Abdüsselâm bu eserinde, sırasıyla Fatıha suresinden başlayarak Nâs suresine kadar bazı ayetlerdeki müşkil lafızları değişik açılardan inceleyerek bir takım sorular sorar, daha sonra bunları tek tek cevaplamak suretiyle

¹¹⁹ Eser Beyrut Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye tarafından 2008 yılında iki cilt halinde basılmıştır. Abdullah İbrahim VÜHEYBÎ bu eser hakkında "*el-İzz b. Abdüsselam Hayatühü ve Asâruhü ve Menhecühü fi't-Tefsir*" adıyla bir doktora tezi kaleme almıştır.

¹²⁰ Bu eserin kütüphanelerde farklı isimlerle beş nüshası mevcuttur: 1. Britanya müzesi 7713/570 numarada "Mesâil ve Ecvibe fî Ulûm Müteddide mine'l-Kur'ân ve'l-Hadîs ve'l-Fıkh" adıyla kayıtlıdır. 2. Yine Britanya müzesinde (9691/Add) numarada fıkıh ile ilgili bir cildin içinde yazılmış olup sayfa 112 den 161. Sayfaya kadardır. Ortalarında on sayfa eksik olup herhangi bir isim ve tarih mevcut değildir. 3. Daru'l-Kutübü'l-Mısriyye Tefsir bölümünde 77 numarada "Fevâidü el-İzz b. Abdüsselâm" adıyla (166 varak yıl 982) kayıtlıdır. Bu eserin ilk bölümü "el-Fevâid fî Müşkili'l-Kur'ân" adıyla da zikredilmiş olup Rıdvân en-Nedvî tarafından bu üç nüsha esas alınarak tahkik edilmiştir. Eser hem Küveyt Vakıflar Bakanlığınca 1967 yılında hem de Cidde Daru's-Şurûk tarafından 1982 yılında basılmıştır. 4. Irak Müzesi kütüphanesinde 8754 numarada "Fevâid fî Ulûmi'l-Kurân" adıyla 234 sayfa olarak kayıtlıdır. 5. İstanbul Köprülü Kütüphanesi 44 numarada "Emâli İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM ale'l-Kur'âni'l-Azim" adıyla 93 sayfa olarak kayıtlıdır. (Bkz. VÜHEYBÎ *el-İzz b. Abdüsselam Hayatühü ve Asâruhü ve Menhecühü fi't-Tefsir*, s.119-120; İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *Şeceretü'l-Ma'ârifî ve'l-Ahvâl ve Sâlihu'l-Akvâli ve'l-A'mâl*, s. 22.)

¹²¹ Bkz. İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebu'l Kasım b. Hasan b. Muhammed b. Mühezzeb, *Şeceretü'l-Ma'ârifî ve'l-Ahvâl ve Sâlihu'l-Akvâli ve'l-A'mâl*, (thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Daru'l-Fikr, Dimaşk, 1998, s. 22.

¹²² SUYÛTÎ, bu eseri "*Mecâ zu'l-Fursân ilâ Mecâzi'l-Kurân*" adlı eserinde özetleyerek birçok eklemeye de bulunmuştur. Ne yazık ki bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır. (VÜHEYBÎ *el-İzz b. Abdüsselam Hayatühü ve Asâruhü ve Menhecühü fi't-Tefsir*, s.122.)

¹²³ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şaafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 247.

¹²⁴ SUYÛTÎ. *Hüsni'l-Muhadara fî Tarihi Mısır ve'l-Kahire*, I, s. 315.

¹²⁵ SUYÛTÎ. *el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'ân*, (thk. Şuayb el-Arnaut), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2008, s.29.

¹²⁶ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şaafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 247.

¹²⁷ Bu eser İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın *el-İşâretü ile'l-İcâz fî Ba'di Envâi'l-Mecâz* adlı eserin ilk bölümü olup Rıdvân en-Nedvî tarafından tahkik edilmiş ve Küveyt Vakıflar Bakanlığınca 1967 yılında basılmıştır. İkinci baskısı ise Cidde Daru's-Şurûk yayinevi tarafından 1982 yılında yapılmıştır.

kendine özgü bir metot takip eder.¹²⁸ En-Nedvî, bu eserin kendi alanındaki diğer eserlerden daha dakîk bir ilmî anlayışla yazıldığını ifade etmektedir.¹²⁹

Nübezün min Mekâsidi'l-Kitâbi'l-Aziz¹³⁰ Bu eser İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın *el-İşâretu ile'l-İcâz fi Ba'di Envâi'l-Mecâz* adlı eserin son bölümü olup Eymen Abdurrazzak eş-Şevâ tarafından tahkik edilmiş ve Şam'da basılmıştır. Eserin konusu Kur'ân ilimleri olup bu alanda kendisinden sonra yazılmış birçok esere de kaynaklık etmiştir.¹³¹ İzzüddîn b. Abdüsselâm, bu eserinde, tefsir'in en önemli amacının Kur'ân'ın makâsıdına vakıf olmak olduğuna işaret ederek birkaç çeşidini de zikretmektedir. Ayrıca tefsir için zaruri olan hükümlere değinerek en doğru tefsirin Kur'ân'ın Kur'ân, Sünnet ve icma ile tefsir edilmesi olduğunu vurgulamaktadır.¹³²

b. Hadis

Kaynaklarda İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Hadis'e ilişkin eserlerinden bahsedilmektedir. Ancak günümüzde bu eserlerden bir kısmına ulaşılmış değildir. Kaynaklarda zikri geçen eserlerden bir kısmı şunlardır:

Şerhu Hâdîsi "Ummu Zer": Hz. Aişe validemizin rivayet ettiği¹³³ meşhur hadisin şerhidir. İstanbul Fatih Kütüphanesinde 1141 numarada kayıtlı olup üç varaktır. Hafız el-

¹²⁸ VÜHEYBÎ *el-İzz b. Abdüsselam Hayatühü ve Asârühü ve Menhecühü fi't-Tefsir*, s.121.

¹²⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fevâid fi Müşkili'l-Kur'ân*, (thk. Rıdvan Ali en-Nedvî), Kahire, 1982, s. 15.

¹³⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Nübezün mi Makâsidi'l-Kitabi'l-Aziz*, (thk. Eymen Abdurrazzak eş-Şevâ), Tevzi'ü'l-Mektebeti'l-Gazzali, Dimeşk, 1995.

¹³¹ İbn Kayyim el-Cevziyye "Bedâi'ü'l-Fevâid" adlı eserinde bundan yararlanmıştı. Keza İmam Zerkeşi "el-Burhan fi Ulûmü'l-Kur'ân" ve Suyûtî "Mu'terekü'l-Akrân fi İ'câzi'l-Kur'ân", "el-Eşbâh ve'n-Nezâir" ve "el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'ân" adlı eserlerinde bundan yararlanmışlardır. (Bkz. İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Nübezün min Makâsidi'l-Kitabi'l-Aziz*, (thk. Eymen Abdurrazzak eş-Şevâ), Tevzi'ü'l-Mektebeti'l-Gazzali, Dimeşk, 1995, s. 10)

¹³² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Nübezün min Makâsidi'l-Kitabi'l-Aziz*, s.11,72.

¹³³ Hz. Aişe'nin naklettiğine göre on bir kadın bir araya gelerek kocalarının durumunu hiçbir şeyi gizlemeden anlatmak üzere sözleşmişti. Birinci kadın şöyle demiş: "Benim kocam dağ başında bulunan arık bir devenin eti gibidir; bulunduğu yer düz değil ki yanına çıkıp varılabilsin; kendisi semiz değil ki istenip götürülsün." İkinci kadın söze şöyle başlamış: "Kocamın halini ifşa edemem; çünkü kusurlarını hiçbir eksik bırakmadan saymamış olmandan korkarım. Eğer onun kötülüklerini sayacak olursam gizli aşikâr her şeyini sayıp dökmek zorunda kalacağım." Üçüncü kadın demiş ki: "Benim kocam ahmağın biridir. Ayıplarını söylersem beni boşar; susup konuşmazsam beni kendisinden uzak bırakır." Dördüncü kadın şöyle demiş: "Kocam tıpkı Tihâme geceleri gibi ne sıcaktır ne soğuk. Bu sebeple kendisinden ne korkulur ne de usanılır." Beşinci kadın demiş ki: "Kocam evine geldiğinde avdan dönen bir pars gibidir (koynumda mışıl mışıl uyur). Evden çıkınca dışarıda bir aslan gibidir. Evde ne yapıp ettiğimi hiç sormaz." Altıncı kadın şöyle demiş: "Kocam oburdur, ortada ne varsa siler süpürür, içerken de kap-kacağı kurutur. Yatarken yorganına bürünür. Hüznümü anlayıp gidermek için elini elbisemden içeri bile sokmaz." Yedinci kadın şunları söylemiş: "Benim kocam iktidarsız aptalın biridir. Kendisinde her türlü dert ve huysuzluk vardır. İnsanın ya başını yarar ya bir tarafını kırar yahut hem yarar, hem kırar." Sekizinci kadın demiş ki: "Benim kocamın vücudu tavşan gibi yumuşaktır; güzel kokulu bir nebat gibi hoş kokar." Dokuzuncu kadın şöyle demiş: "Kocamın evi yüksek direkli şahane

Münziri'ye ait olan “*Muhtasarü Sahihi Müslim*” adlı eserinin sonuna ilave olarak bulunmaktadır.¹³⁴ Ancak elimizde matbu bulunan “*Muhtasarü Sahihi Müslim*” nüshalarının sonunda bu ilave bulunmamaktadır.

Muhtasarü Sahihi Müslim: bunu Sübkî ve Davudî gibi bazı bilginler İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın eserleri içerisinde zikretmektedirler.¹³⁵ Ancak günümüzde bu eser'in izine henüz ulaşılammıştır. Bunun da diğer değerli eserler gibi İslam ülkelerinin maruz kaldığı savaş ve işgal gibi nedenlerle kaybolmuş olabileceği tahmin edilmektedir.¹³⁶

Şerhu Hadîsi “Lâ Darara ve La Dirâra”: Bu eseri sadece en-Nedvî ona nisbet etmiştir.¹³⁷ Araştırmalarımız sonucunda buna da ulaşamadık.

c. *Fıkıh*

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın fıkıh alanında pek çok eseri mevcuttur. Bunlardan bir kısmı fıkıh usûlü, bir kısmı fıkıhın fûrû konularına ilişkin, bir kısmı ise kavaid-i külliye (külli kaideler) ilmine ilişkindir. Bu eserleri şunlardır:

bir evdir. Kılıcının kını uzundur (kendisi uzun boyludur). Ocağının külü boldur (cömerttir). Evi de misafir kabulüne uygun bir yerdedir.” Onuncu kadın şunları söylemiş: “Kocam mâliktir, hem adı Mâlik'tir hem de bilseniz nelere mâliktir. Hayalinizden geçen her güzel şeye sahiptir. Geniş ağılları olan sürü sürü develeri vardır; fakat bu develerin -misafirler için kesileceğinden- yayılım yerleri azdır. Develer ud sesini duyunca boğazlanacaklarını anlar” (misafirlerini ud sesiyle karşılar). On birinci kadın (Ümmü Zer') söze şöyle başlamış: “Kocam Ebû Zer'dir. Ama ne Ebû Zer'! Kulaklarımı mücevheratla doldurdu. Bakınız pazılarımı nasıl tombullaştırdı. Bana rahat bir hayat sağlayarak beni mutlu etti. Ben de ona uydum, huzur ve sükûna kavuştum. O beni 'şık' denilen bir dağ eteğinde küçük bir koyun sürüsüne sahip olan kabilemin arasında buldu. Beni oradan alarak atları kişneyen, develeri böğüren, ekinleri sürülüp savrulan bir yere getirdi. O, bir dediğimi asla iki etmez. Sabaha kadar uyurum da kimse beni uyandırmaz. O kadar çok süt içerim ki artık içecek halim kalmaz. Ebû Zer'in bir annesi var ama ne kadındır o! Sandıkları, ambarları dolup taşar. Evi rahat ve geniştir. Ebû Zer'in bir oğlu var ki bilseniz ne zarif bir gençtir. Yattığı yer kılıcı çekilmiş kın gibi düzgündür. Ebû Zer'in bir kızı var ki bilseniz o ne kızdır! Babasının, anasının sözünü dinler. Onun elbisesini biçimli vücudu doldurur. Bu halleri ile o akrasını (veya kumasını) kıskandırır. Ebû Zer'in câriyesi de ne câriyedir! Sırlarımızı kimseye açıp söylemez, malımızı saçıp savurmaz, huzurumuzu kaçırmaz, evimizi tertemiz tutar.” Ümmü Zer' sözüne devam ederek şunları söylemiş: “Bir gün süt tulumlarının çalkalanmaya başladığı bir sırada (sabah erkenden veya bir ilkbahar mevsiminde) Ebû Zer' evden çıktı. Yolda pars gibi iki çocuğu, göğsünün altında iki narı andıran sinesiyle oynayan bir kadın gördü. Beni boşadı, onu aldı. Ondan sonra ben asil ve zengin başka bir adamla evlendim. Yeni kocam atın en güzeline biner. Hat yapımı mızrağını eline alır; akşama doğru sürüleri önüne katıp bana gelir; bunların her birinden bana birer çift verdikten sonra, 'Ümmü Zer'! Ye, iç, akrabalarına da dağıt!' der. Ancak onun bana verdiği şeylerin hepsini bir araya toplasan yine de Ebû Zer'in en küçük kabını bile doldurmaz.” Bunları naklettikten sonra Hz. Âişe sözüne şöyle devam etmiş: “Ardından Resûl-i Ekrem bana Âişe dedi, Ümmü Zer'e göre Ebû Zer' ne ise ben de sana karşı öyleyim” (Buhârî, “Nikâh”, 82; Müslim, “Fezâilü's-Sahâbe”, 92).

¹³⁴ SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, s. 347.

¹³⁵ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 248; DÂVÛDÎ, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, s. 320; MERAĞÎ, *el-Fethu'l-Mubîn fî Tabakati'l-Usuliyin*, II, s. 74.

¹³⁶ SALLÂBÎ, Ali Muhammed, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, Daru İbn Cevzi, Kâhire, 2008, 347.

¹³⁷ VÜHEYBÎ *el-İzz b. Abdüsselam Hayatühü ve Asâruhü ve Menhecühü fî't-Tefsir*, s.129; Sallâbî, *Sultanü'l-Ulema ve Bai'ü'l-Umerâ*, s.30.

Kavâ'idü'l-Ahkâm Fî Mesâlihi'l-Enâm: İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın dini ilimlerdeki derecesini en güzel bir şekilde ortaya koyan, yazıldığı zamandan günümüze kadar ilim erbabının takdirine mazhar olan ve araştırmacıların önemli başvuru kaynaklarından biri olan bu eser, bazı kaynaklarda “el-Kavâ'idü'l-Kübrâ” veya “Kavâ'idü'l-İslâm” olarak da geçmektedir.¹³⁸ İki ciltten oluşan ve defalarca basılan bu eserde O, maslahat ve mefsetet ile ilgili görüşlerini sistematik bir şekilde dile getirmiş ve büyük bir ustalıkla fikhın bütün konularını (ibâdât, muamelât ve Ukubât) tek bir ilkede, maslahatın gerçekleştirilmesi ve mefsetetin kaldırılması (celb-i menâfi' ve def-i mefâsid) ilkesinde toplamasını başarmıştır.¹³⁹ Eser, Süleyman Kaya ve Soner Duman tarafından “İslâmî İlimlerin Esas ve Hikmetleri” adıyla Türkçeye çevrilmiş ve İz Yayıncılık tarafından basılmıştır.¹⁴⁰

El-Kavâ'idü's-Suğra: “el-Fevâid Fî İhtisârî'l-Mekâsîd”¹⁴¹ olarak da adlandırılan bu eser bir önceki eserin ihtisarı mahiyetindedir.

El-Ğaye Fî İhtisâri Nihayeti'l-Matlab Fî Dirâyeti'l-Mezheb:¹⁴² el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) “Nihayetu'l-Matlab Fî Dirâyeti'l-Mezheb” isimli yirmi yedi ciltlik¹⁴³ eserin ihtisarıdır. İzzüddîn b. Abdüsselâm bu eseri sırf ihtisar etmekle yetinmeyip el-Cüveynî'ye, hatta İmâm Şafî'ye bile katılmadığı fikhî meselelerde görüşünü delilleri ile birlikte zikretmektedir.¹⁴⁴ Elyazma (mahtut) olan bu Eser, İyâd Hâlid et-Tabba' tarafından tahkik edilmiş olup 2010 yılından beri tab edilmeyi beklemektedir.

El-Cem'ü beyne'l-Hâvî ve'n-Nihâye: el-Hâvî, Ebu'l-Hasan el-Mâverdî'nin (ö. 450 h.) yirmi üç ciltlik yazma eseridir. En-Nihâye ise yukarda da zikredildiği üzere el-Cüveynî'nin

¹³⁸ YAFÎ, *Mir'atü'l-Cinân*, IV, s. 119; SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 247; İBN HACER, *Refu'l-Isr an-Kudâti'l-Mısır*, s. 241; SUYÛTÎ, *Hüsnü'l-Muhadara*, I, s. 315.

¹³⁹ SUYÛTÎ, *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*, I-II, Mektebetu Mustafa el-Bâz, Rıyad, 1997, I, s. 14.

¹⁴⁰ Bu çalışmamızda zaman zaman tercümesinden istifade ettik. Ancak pek çok yer de önemli tercüme hatalarına şahit olduk. Örneğin: *فَمَنْ غَصَبَ قَرِيْبَةً أَوْ دَارًا فِيمَتَّهَا فِي كُلِّ سَنَةٍ أَلْفَ دِرْهَمٍ وَبَقِيَّتْ فِي يَدِهِ سَبْعِينَ سَنَةً يَنْتَفِعُ بِهَا مَنَافِعَ* Cümlesi şöyle tercüme edilmiştir: “Bir yıllık kira bedeli bin dirhem olan bir köyü ya da evi gasbeden kimse burayı 70 sene kullansa ve böylece o mülkün değerinden daha fazla miktarda menfaatinden istifade etmiş olsa istifade etmiş olduğu menfaaelerin tamamını tazmin etmez. Çünkü bu adalet ve insaftan uzak olur. Din bunun bir benzeri ya da buna yakın bir hüküm getirmemiştir.” Tercümede İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın savunduğu görüşün tam zıddı söz konusudur. Zira tercümede tazminin gerekmeyeceği ifade edilmiştir. Oysa müellif tazminden yana olduğunu, tazminle yükümlü tutulmama yönünde bir hüküm verildiği takdirde bunun adalet ve insaftan uzak bir hüküm olacağını vurgulamaktadır. (bknz. İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâ'idü'l-Kübrâ*, I, s. 269; İslami Hükümlerin Esas ve Hükümleri, s. 241). Buna benzer birçok yerde daha tercüme hataları mevcuttur. Bu hatalar basit tercüme hataları olmayıp, müellifin görüşünü eksik veya yanlış aksettiren hatalardır.

¹⁴¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Şeceretü'l-Ma'ârif ve'l-Ahvâl ve Sâlihu'l-Akvâli ve'l-A'mâl*, s. 27.

¹⁴² İyâd Hâlid et-Tabbâ' tarafından tahkik edilen eser şu an basım aşamasındadır.

¹⁴³ Eser Beyrutta bulunan Daru'l-Minhâc tarafından 2007 yılında 20 cilt olarak tab edilmiştir.

¹⁴⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Şeceretü'l-Ma'ârif ve'l-Ahvâl ve Sâlihu'l-Akvâli ve'l-A'mâl*, s. 28.

yirmi yedi ciltlik eseridir. İzzüddîn b. Abdüsselâm bu iki eseri cem etmiştir.¹⁴⁵ Ancak Es-Sübkî, “onu tamamladığını sanmıyorum” şeklinde not düşmüştür.¹⁴⁶ Eserin izine henüz rastlanmamıştır.¹⁴⁷

El-İmâm fi Beyâni Edilleti'l-Ahkâm: Fıkıh Usûlüne dair yazılan bu eser Rıdvan Muhtar b. Garbiyye tarafından tahkik edilmiştir. İzzüddîn b. Abdüsselâm bu eserinde önce hükmün kısımlarını daha sonra nasların hükümlere nasıl delalet ettiğini Kur'an ve Sünnetten getirmiş olduğu yüzlerce örnekle açıklamaktadır. Eser 1987 yılında Beyrut'ta basılmıştır.¹⁴⁸

El-Fetâva el-Mısriyye: İzzüddîn b. Abdüsselâm bu eserinde, Mısır'a göç ettikten sonra kendisine sorulan bir takım fıkıh, tefsir, kelim ve diğer konulardaki soruları cevaplamaktadır.¹⁴⁹

El-Fetâvâ'l-Mevsiliyye: İzzüddîn b. Abdüsselâm bu eserinde, Musul hatibi Şemsüddîn Abdurrahim et-Tûsî tarafından h. 654 yılında Kahire'de kendisine sorulan ve çoğu fikhî meselelerle ilgili olan doksan soruya cevap vermektedir.¹⁵⁰ Bu ve bir önceki eser “Kitâbu'l-Fetâvâ” adıyla ve tek cilt halinde Beyrut'ta basılmıştır.¹⁵¹

Makâsıdu's-Salât: Risale şeklinde yazılan bu eserde, adından da anlaşıldığı üzere namazın fazileti ve içersinde kalbe, lisâna ve organlara ait farz, vacip ve mendup fiillerin bulunmasından dolayı namazın imandan sonra Allah'a en sevimli gelen bir ibadet olduğu anlatılmaktadır.¹⁵² İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın oğlu Abdullatif, bu eserin Melik Eşref'e okunduğunu, onu çok beğendiğini ve yanına gelen özel misafirleri için okuttuğunu, hatta zamanın en meşhur vaizlerinden biri olan İbn Cevzi'nin oğlu Şemseddîn'e de onu verdiğini, okuduktan sonra “benzerinin yazılmadığı” dediğini, nakletmektedir.¹⁵³

¹⁴⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Şeceretü'l-Ma'ârifi ve'l-Ahvâl ve Sâlihu'l-Akvâli ve'l-A'mâl*, s. 28.

¹⁴⁶ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 248.

¹⁴⁷ Muhtemeldir ki o da diğer değerli eserler gibi bir şekilde yok olup gitmiştir.

¹⁴⁸ İnternette pdf olarak mevcut olan eserin bir çıktısını alarak tezimde ondan epeyce yararlandım.

¹⁴⁹ VÜHEYBÎ *el-İzz b. Abdüsselam Hayatühü ve Asâruhü ve Menhecühü fi't-Tefsir*, s.152.

¹⁵⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *El-Fetâva el-Mısriyye*, (thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Darü'l-Fikr, Dımaşk, 2007, s. 19.

¹⁵¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Kitabu'l-Fetavâ*, (thk. Abdurrahman b. Abdülfettah), Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1986.

¹⁵² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Makasıdu's-Salât*, (thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Darü'l-Fikr, Dımaşk, 2008, s. 9; VÜHEYBÎ *el-İzz b. Abdüsselam Hayatühü ve Asâruhü ve Menhecühü fi't-Tefsir*, s.146.

¹⁵³ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 239.

Makâsıdu's-Savm: Risale şeklinde olan bu eserde İzzüddîn b. Abdüsselâm, orucun fazileti, dünyevî ve uhrevî faydaları, hükümleri, Allah'ın indindeki değeri, orucu bozan şeyler, kefareti gerektiren şeyler, kazayı gerektiren şeyler, nafile oruçlar, i'tikâf gibi konulardan bahseder.¹⁵⁴

Menâsıku'l-Hacc: İzzüddîn b. Abdüsselâm bu eserin girişinde sefer adabı ve seferde yapılan dualardan bahseder. Ardından ihram, tavaf, sa'y, arefe, müzdelife, mina, hac ve umre'nin rükünleri, vacipleri ve sünnetleri gibi konulardan bahseder. Daha sonra Medine ziyaretine de değinerek eserini tamamlar.¹⁵⁵

Ahkâmu'l-Cihâd ve Fadluhu: Cihadın fazileti ve hükümleri hakkında olan eser sekiz varak olup bir nüshası Berlin Kütüphanesi 4088 numarada kayıtlı olarak bulunmaktadır.¹⁵⁶ Eser Nezih Hammad tarafından tahkik edilmiş olup 1986 yılında Cidde'de basılmıştır.

Et-Terğib an Salâti'r-Rağâibi'l-Mevzû'a: İzzüddîn b. Abdüsselâm bu eserinde, halk arasında yaygın olarak kılınan ve "Regaip namazı"¹⁵⁷ diye adlandırılan namazın dinde yeri olmayan bir bid'at olduğunu, hakkında varid olduğu iddia edilen hadisin ise mevzu/uydurma olduğunu ve kılınmaması gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁵⁸

Risâle fî Tefnidi Reddi İbn Salâh: İzzüddîn b. Abdüsselâm bu eseri, İbn Salah'ın¹⁵⁹ bir önceki esere reddiye yazması üzerine kaleme almıştır. O, bu risalede İbn Salâh'ın Rağâib namazı'nın cevazına dair getirdiği delilleri çürütmeye çalışmaktadır.¹⁶⁰

d. Kelam

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Kelam'a ilişkin de kitapları vardır. Bu kitaplardan bir kısmı şunlardır:

¹⁵⁴ İBN ABDÜSSELÂM, İzzüddîn, *Mekâsıdu's-Savm*, (thk., İyâd Halid et'Tabbâ'), Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 2008, s. 9 vd.; VÜHEYBÎ *el-İzz b. Abdüsselâm Hayatühü ve Asâruhü ve Menhecühü fi't-Tefsir*, s.148.

¹⁵⁵ İBN ABDÜSSELÂM, İzzüddîn, *Menâsıku'l-Hacc*, (thk., İyâd Halid et'Tabbâ'), Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 2005, s. 7 vd.

¹⁵⁶ VÜHEYBÎ *el-İzz b. Abdüsselâm Hayatühü ve Asâruhü ve Menhecühü fi't-Tefsir*, s. 149.

¹⁵⁷ Recep ayının ilk Cuma gecesi on iki rekât olarak kılınan ve her bir rekâtında bir Fatiha, üç Kadr ve on iki ihlâs suresinin okunmasıyla kılınan namaza verilen addır. Hakkında uzunca bir uydurma hadis de vardır. Bkz. İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, (510-597 h.) *Kitâbu'l-Mevdûât*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), I-III, Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1966, II, s. 124-126.

¹⁵⁸ Geniş bilgi için bkz. İBN ABDÜSSELÂM, İzzüddîn, *Risâle fî Zemmi Salâti'r-Rağâib*, (thk., İyâd Halid et'Tabbâ'), Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 2005; SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 251-255.

¹⁵⁹ İBN SALÂH, Takıyyüddîn Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezurî eş-Şafiî (577-643/1181-1245). İbnu's-Salah'ın kaleme aldığı çok sayıda kıymetli eser bulunmaktadır. Bunlardan "*Mukaddimetu İbni's-Salah*" diye meşhur olmuş bulunan *Ulumu'l-Hadis*, usul edebiyatının vazgeçilmez kaynaklarından.

¹⁶⁰ İBN ABDÜSSELÂM, , *Risâle fî Zemmi Salâti'r-Rağâib*, s. 55-65.

Nebze Mufide fi'r-Reddi ale'l-Kâili bihalki'l-Kur'ân: Bir nüshası Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye 20740 numarada kayıtlı olup üç varaktır.¹⁶¹

Ma'ne'l-Îmân ve'l-İslâm (el-Fark beyne'l-Îman ve'l-İslâm): İman ve İslam'ın tanımlarını, aralarındaki farkları, imanın eksilmesi-artması meselesini ve ilgili diğer konuları açıklamaktadır.¹⁶²

Beyânu Ahvâli'n-Nâs Yevme'l-Kiyâme: İzzüddîn b. Abdüsselâm bu eserinde berzah ve kıyamet halleri ile bazı kelâmî konuları anlatmaktadır.¹⁶³

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın şu dört risalesi, "Resâil fi't-Tevhîd"¹⁶⁴ adıyla tek kitapta neşredilmiştir:

El-Mulhetü Fî İ'tikâdi Ehli'l-Hakk (er-Red ale'l-Haşeviyye ve'l-Mübtedi'a): İbn Sübkî, bu risaleyi tabâkâtında İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın oğlu Abdullatif'ten rivayetle nakletmektedir.¹⁶⁵ Ayrıca eser oğlu Abdullâtif'in kaleminden "İzâhu'l-Kelâm Fîmâ Cerâ li'l-İzz b. Abdüsselâm Fî Meseleti'l-Kelâm" adıyla Kahire Dâru'l-Envâr yayınevi tarafından h. 1370 yılında basılmıştır.¹⁶⁶

"El-Envâ' fi İlmi't-Tevhîd" ve "Risâle fi't-Tevhîd": Tevhid üzerine kaleme alınmış eserlerdir.

Vasıyyetu eş-Şeyh İzzüddîn b. Abdüsselâm İla Rabbihi el-Meliki'l-'Allâm: İzzüddîn b. Abdüsselâm bu eserde vasiyetini kaleme almıştır.

e. Tasavvuf

İzzüddîn b. Abdüsselâm tasavvuf alanında da birçok eser kaleme almıştır. Bu alanda tesbit edilebilen eserleri şunlardır:

¹⁶¹ VÜHEYBÎ *el-İzz b. Abdüsselam Hayatühü ve Asâruhü ve Menhecühü fi't-Tefsir*, s. 132.

¹⁶² Bkz. İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *Ma'ne'l-Îmân ve'l-İslâm* (thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Dimaşk, 1426/2005, s. 9 vd.

¹⁶³ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *Beyânu Ahvâli'n-Nâs Yevme'l-Kiyâme*, (thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Dimaşk, 1426/2005, s. 9 vd.

¹⁶⁴ İBN ABDÜSSELÂM, *İzzüddîn, Resâil fi't-Tevhîd*, (thk., İyâd Halid et'Tabbâ'), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1433/2012.

¹⁶⁵ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 218-234.

¹⁶⁶ VÜHEYBÎ *el-İzz b. Abdüsselam Hayatühü ve Asâruhü ve Menhecühü fi't-Tefsir*, s.132.

Şeceretü'l-Me'ârif ve'l-Ahvâl ve Sâlihu'l-Akvâl ve'l-A'mâl:¹⁶⁷ İzzüddîn b. Abdüsselâm bu eserinde ma'rifetullahı (Allah'ı tanımayı) bir ağacın gövdesine, sıfatlarını bilip onlarla ve Kur'an ahlâkıyla ahlâklanmayı da bu ağacın dallarına ve meyvesine benzetir. İbadet hayatından ailevî ve beşerî ilişkilere kadar bir Müslüman'ın uyması gereken adâb ve ahlâkın ele alındığı tasavvufî bir eserdir.¹⁶⁸ Eser İyâd Hâlid et-Tabba' tarafından tahkik edilmiş olup Daru'l-Fikr tarafından neşredilmiştir.

El-Fiten ve'l-Belâyâ ve'l-Mihen ve'r-Rezâyâ (Fevâidü'l-Belvâ ve'l-Mihen): Eser, insanların karşılaştığı bela ve musibetlerin onlara kazandırdığı faydaları ele almaktadır.¹⁶⁹

Makâsidü'r-Ri'âye Li Hukukillah (Muhtasaru Ri'âyeti'l-Muhasibi): Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) "er-Ri'âye Li Hukukillah" adlı eserinin ihtisarıdır. Eser sırf ihtisar olmayıp yer yer "faide" başlığı altında açıklamalarda da bulunulmuştur.¹⁷⁰

Zübedü Hulâsati't-Tasavvuf (Hellü'r-Rumûz ve Mefâtihu'l-Kunûz):¹⁷¹ Eser Mısır ve Hindistanda birkaç kez basılmış olup Hindistan'ın, Ram Bur Kütüphanesinde 1:335 numarada kayıtlı bir el yazma nüshası bulunmaktadır.¹⁷²

Risâle Fi'l-Kutbi ve'l-Ebdâli'l-Erba'in: Hâcî Halîfe (ö. 1068/1658) Keşfü'z-Zunûn'da, İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın bu eserinde, insanların "kutb", "gavs" ve "kırklar"la ilgili söylediklerinin aslı olmadığını anlatmaya çalıştığını nakletmektedir.¹⁷³ Ancak biz İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın eserlerini okumamız neticesinde onun birçok yerde bunları kabul ettiğine dair ifadeler rastladık.¹⁷⁴

¹⁶⁷ İyâd Halid et-Tabba'nın tahkik ettiği eser Daru'l-Fikr tarafından defalarca basılmıştır. Dördüncü baskısı 2006 yılında yapılmıştır.

¹⁶⁸ APAYDIN, H. Yunus, "İbn Abdüsselam, İzzeddin", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1999, XIX, ss. 284-287, s. 286.

¹⁶⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fiten ve'l-Belâyâ ve'l-Mihen ve'r-Razâyâ*, (thk. İyâd Hâlid et-Tabba'), Daru'l-Fikr, Dimaşk, 1995, s. 9.

¹⁷⁰ Bkz. İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Makâsidü'r-Ri'âye Li Hukukillah* (thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Daru'l-Fikr, Dimaşk, 1425/2004, s. 11 vd.

¹⁷¹ İZZ B. ABDÜSSELÂM, *Zübedü Hulâsati't-Tasavvuf (Hellü'r-Rumûz ve Mefâtihu'l-Kunûz)*, (thk. Ahmed Abdurrahim es-Sayih), Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire, 2009.

¹⁷² Vüheybî ise, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bu eserin 3623, 2786 ve 1468 numaralarda kayıtlı üç nüshasını gördüğünü, her üçünde de asıl müellifi olan İzzüddîn Abdüsselâm b. Ahmed el-Makdîsî'nin adı yazılı olduğunu, ayrıca İstanbul Beyazıt Kütüphanesi 3329:68 numarada kayıtlı bir nüshasının daha bulunduğunu söylemektedir. (VÜHEYBÎ *a.g.e.* s.162.) Ancak bu eseri tahkik eden Ahmed Abdurrahim es-Sayih, Vüheybî'ye katılmadığını ifade etmektedir. Geniş bilgi için bkz. el-İmâm el-İzz b. Abdüsselâm, *Zübedü Hulâsati't-Tasavvuf*, s. 9, 10, 11.

¹⁷³ HÂCÎ HÂLİFE, Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-Zunûn*, I-II, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1941, I, s. 883.

¹⁷⁴ Örneğin bkz. *El-Kavâidu'l-Kübra*, I, s. 15; II, s. 351, 367.

Mesâilü't-Tarika Fî 'İlmi'l-Hakîka: Onbir sayfalık bir risale olan bu eser Mısır'da "Tühfetü'l-İhvân" isimli eser içerisinde basılmıştır. "Altmış mesele" diye de meşhur olan bu eser, soru ve cevap şeklinde kaleme alınmıştır.¹⁷⁵

f. Siyer

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın siyere ilişkin yazmış olduğu eserleri şunlardır:

Bidâyetu's-Sûl Fî Tafdîli'r-Resûl: İzzüddîn b. Abdüsselâm bu eserinde, Hz. Peygamber'in diğer Peygamber ve insanlara olan üstünlüğünü Kur'ân ve Sünnetten getirdiği otuz beş delille kanıtlamaya çalışmaktadır.¹⁷⁶

Kıssatu Vefâti'n-Nebî: Hz. Peygamber'in vefatının anlatıldığı bu eserin bir nüshası Berlin Kütüphanesi 9614H numarada kayıtlıdır.¹⁷⁷

g. Diğer Konular

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın bu zikredilen alanların dışında da eserleri mevcuttur. Bu eserleri şunlardır:

Terğîbu Ehli'l-İslam Fî Sukna's-Şâm: Müslümanların Şâm yöresinde ikamet etmelerini teşvik için yazılmış olan bu risale on altı sayfa olup, 1359 h./1940 m. yılında Kudüste bulunan el-Matbaatü't-Ticâriyye tarafından basılmıştır.¹⁷⁸

Nihâyetu'r-Ruğbe Fî Edebi's-Suhbe: Paris Kütüphanesi 25:1176 numarada kayıtlı bir nüshası bulunmaktadır.¹⁷⁹

El-Elğâzu'n-Nahviyye: Suyûtî, bu eseri "el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'n-Nahv" adlı eserinde zikretmiştir.¹⁸⁰

Selâsetün ve Selâsüne Şi'ran Fî Medhi'l-Ka'be: Berlin Kütüphanesi 6068 numarada bir nüshası bulunmaktadır.¹⁸¹

¹⁷⁵ VÜHEYBÎ a.g.e. s.155.

¹⁷⁶ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *Bidâyetu's-Sûl fî Tafdîli'r-Resûl* (thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Daru'l-Fikr, Dimaşk, 1420/1999, s.13 vd.

¹⁷⁷ VÜHEYBÎ a.g.e. s.157.

¹⁷⁸ VÜHEYBÎ a.g.e. s.158.

¹⁷⁹ HAÇKALI, a.g.e. s. 68.

¹⁸⁰ SUYÛTÎ, Celaleddin Abdurrahman b. Muhammed b. Osman, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'n-Nahv*, Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, I-II, Beyrut, t.y., II, s. 41-43.

Ed-Delâilü'l-Müteallikatü Bi'l-Melâiketi Ve'n-Nebiyîn Ve'l-Halki Ecmain: Sübkî, melekler ve nebiler hakkında yazılmış olan bu eserin eşsiz olduğunu söylemektedir.¹⁸²

h. Kendisine Yanlışlıkla İsnad Edilen Eserler

Bazı kaynaklardaki bilgiler dikkatlice incelendiğinde İzzüddîn b. Abdüsselâm'a birçok eserin yanlışlıkla isnat edildiği görülecektir. Kendisine yanlışlıkla isnad edildiği düşünülen eserlere bakıldığında, bunların büyük bir kısmının isim veya nisbe benzerliğinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu eserlerin başlıcaları şunlardır:

Meclisun Fî Zemmi'l-Haşişe: Leiden Brill Kütüphanesinde 2:1056 numarada bir nüshası bulunan bu eser, aynı zamanda "Keşfu'l-Esrâr" adlı eserin de müellifi olan İzzüddîn Abdüsselâm b. Ahmed el-Makdîsî (ö. 678/1280)'ye aittir.¹⁸³

Keşfü'l-İşkâlât 'an Ba'di'l-Ayât: el-Vüheybî, on yapraklık bir risale olan bu eserin Muhammed b. Ahmed b. Abdulhadi (ö. 744 h.)'ye ait olduğunu gösteren, 1317 h. yılında İsmail b. Şeyh Muhammed eş-Şâş hattıyla yazılmış ve Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye Teymuriyye bölümünde 297 numarada kayıtlı bir nüshasına vakıf olduğunu söylemektedir.¹⁸⁴

El-İmâd Fî Mevârisi'l-İbâd: Bu eser İzzüddîn b. Ahmed b. Muhammed b. Abdüsselâm el-Mısri eş-Şafî'ye aittir.¹⁸⁵

Ferâidü'l-Fevâid ve Te'arudü'l-Kavleyn Li Müctehidin Vahid: el-Vüheybî, bu eserin de el-İzz b. Abdüsselâm'a yanlışlıkla nisbet edildiğini, asıl müellifinin el-Münavî diye meşhur olan Şemseddin b. Muhammed es-Sülemî eş-Şafî olduğunu tesbit ettiğini söylemektedir.¹⁸⁶

Keşfu'l-Esrâr 'an Hikemi't-Tuyûri ve'l-Ezhâr: Bu da İzzüddîn Abdüsselâm b. Ahmed el-Makdîsî'ye aittir.¹⁸⁷

¹⁸¹ VÜHEYBÎ *a.g.e.* s.158.

¹⁸² SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 248.

¹⁸³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Şeceretü'l-Ma'ârifî ve'l-Ahvâl ve Sâlihu'l-Akvâli ve'l-A'mâl*, s.32.

¹⁸⁴ VÜHEYBÎ *a.g.e.* s.160.

¹⁸⁵ VÜHEYBÎ *a.g.e.* s.161.

¹⁸⁶ VÜHEYBÎ *a.g.e.* s.161.

¹⁸⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Şeceretü'l-Ma'ârifî ve'l-Ahvâl ve Sâlihu'l-Akvâli ve'l-A'mâl*, s.31.

Nuhbetü'l-Arabiyye Fî Elfâzi'l-Ecrumiyye: Eser Ahmed b. Muhammed b. Abdüsselâm'a aittir. Zira "Metnü'l-Ecrumiyye"nin müellifi olan İbn Ecrum, h. 672 yılında, yani el-İzz b. Abdüsselâm'ın vefatından 12 sene sonra dünyaya gelmiştir.¹⁸⁸

Şerhu Münteha's-Sûl ve'l-Emel Fî 'İlme'î'l-Usûl ve'l-Cedel: Eser Abdullah Muhammed b. Abdüsselâm el-Malikî (ö. 749 h.)'ye aittir.¹⁸⁹

5. İlmî Kişiliği

İzzüddîn b. Abdüsselâm, onun hocalarından bahsederken de değindiğimiz gibi dönemin birçok ünlü âliminden fıkıh, usûl, kelâm, hadis gibi İslamî ilimleri okumuş ve onlardan etkilenmiştir. İlmî şahsiyetinin oluşmasında, hocaları arasında yer alan *Seyfeddin el-Âmidî*'nin rolü büyüktür.¹⁹⁰

İzzüddîn b. Abdüsselâm, bir yandan üstlendiği kâdılık, hatiplik, müftülük ve müderrislik gibi önemli görevleri ifa ederken bir yandan da bid'at ve hurafelerle mücadele ediyordu. Emevî Camiî hatipliği esnasında dönemin hatipleri tarafından yapılan ve gelenek halini alan minbere kılıç vurmak, siyah elbise giymek, hutbelerde yöneticilere övgüde bulunmak gibi adetlere, bid'attır gerekçesiyle karşı çıkmış ve onları yapmamıştır. O, hutbelerinde yöneticileri övmeyip onlara dua etmekle yetinmiştir. Ayrıca Recep ayının 27. gecesi kılınan on iki rekâtlık Regâib namazına ve Berat gecesinde kılınan yüz rek'atlık namaza bid'at olduğu gerekçesiyle karşı çıkmış, hatta konuyla ilgili olarak müstakil bir risâle kaleme almıştır.¹⁹¹

Yöneticilerin yanlış uygulamaları karşısında her ne pahasına olursa olsun onları ikaz etmekten ve doğruyu söylemekten çekinmemiştir. Şâm Sultanı el-Melikü's-Salih İmadüddîn İsmail (ö.644/1246), Mısır hükümdarı Necmeddin Eyyüb'a (ö. 648/1249) karşı haçlılarla sulh etmiş, buna mükabil bazı kaleleri onlara bırakmış ve silah satın almak için Şâm'a girmelerine izin vermiştir. Bunun üzerine İzzüddîn b. Abdüsselâm, bütün bunların caiz olmadığı yönünde fetva vermiş ve fetvasını çarşı ve pazarlarda yüksek sesle dile

¹⁸⁸ VÜHEYBÎ *a.g.e.* s.163.

¹⁸⁹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *Şeceretü'l-Ma'ârif ve'l-Ahvâl ve Sâlihu'l-Akvâli ve'l-A'mâl*, s.32.

¹⁹⁰ Hatta o, bir defasında şöyle demiştir: "Ben, tartışma metodunu ve bilimsel araştırma tekniklerini O'ndan öğrendim. O'nun kadar güzel ders veren bir hocaya rastlamadım. İnsanın inançlarını şek ve şüpheye, mezhepleri zaafa düşürecek bir zındık gelse onun karşısına çıkacak Âmidî'den başka kimse bulunmazdı. Çünkü bu konuda ehliyet ve kabiliyetin hepsi onda toplanmıştı" (SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 307; MERAĞÎ, *el-Fethu'l-Mubîn fî Tabakati'l-Usuliyin*, II, s. 57.)

¹⁹¹ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 251-255; DÂVÜDÎ, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, s. 315; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, 372.

getirerek halka duyurmuş, ayrıca hutbelerinde Sultan'ın adını zikretmeyi bırakarak dua etmekle yetinmiştir.¹⁹² Bunun üzerine Sultan, onu müftülük ve hatiplik görevlerinden azletmiş ve Şam'dan ayrılana kadar (639/1241) ona baskı kurmuştu.¹⁹³ Onun ilmî şahsiyetini ve cesaretini göstermesi bakımından tarihe "Bâi'u'l-Umerâ" (emirlerin satıcısı) olarak geçmesine neden olan olay da zikredilmeye değerdir. Kadılık görevi hakkında bilgi verirken söz konusu hadiseye değinilecektir.¹⁹⁴

İzzüddîn b. Abdüsselâm, "Sultânu'l-Ulemâ"¹⁹⁵ olarak nitelendirilmiş, gerektiğinde içtihat etmekten geri durmamış¹⁹⁶ ve mezhep taassubuna karşı çıkmıştır.¹⁹⁷ İlmî şahsiyeti ile ilgili olarak hakkında söylenenlerden bazıları şunlardır:

İbn Kesîr hakkında şöyle demiştir: "Yaşadığı dönemde Şafî mezhebinin imamı idi..."¹⁹⁸ Öğrencisi Şihabuddîn Ebu Şâme ise, "Hitâbet ve imâmete, insanların en layık olanı idi" demektedir.¹⁹⁹ Çağdaşı ve dostu malikî âlimi İbnu'l-Hâcib de, onun Gazâlî'den daha fakih olduğunu söylemiştir.²⁰⁰ Mısır'a gittiği zaman, Mısır müftüsü Hafız el-Münzirî fetva vermeyi terk etmiş ve "O gelmeden önce fetva veriyorduk, onun olduğu yerde fetva vermek ona aittir" demiştir.²⁰¹ İbn 'Arefe el-Malikî, "İzzüddin b. Abdüsselâmsız icma oluşamaz" diyerek onun dönemin önemli müctehitlerinden biri olduğunu açıkça dile getirmiştir.²⁰²

İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevini gerektiği gibi yerine getirmesi, zühd ve takvası, cömertliği, cesareti, mütevazılığı, belağat ve fesahatı, insanlara her konuda örnek olabilecek vasıfları haiz önder bir şahsiyet oluşu, insanların ona karşı olan sevgi ve saygısı, sultanların bile kendisinden çekinmesi, bid'atlere karşı olan mücadelesi

¹⁹² YAFÎ, *Mir'atü'l-Cinân*, IV, s. 118-119; SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 242-243; DÂVÛDÎ, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, s. 315; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, 372.

¹⁹³ YAFÎ, *Mir'atü'l-Cinân*, IV, s. 118-119; DÂVÛDÎ, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, s. 315; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, 372.

¹⁹⁴ Bkz. SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 216-217

¹⁹⁵ İSNEVÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyye*, II, s. 83; SUYÛTÎ, *Hüsnü'l-Muhadara fi Tarihi Mısır ve'l-Kahire*, I, s. 314.

¹⁹⁶ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 215; DÂVÛDÎ, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, s. 322.

¹⁹⁷ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü's-Suğrâ (el-Fevâid fi İhtisâri'l-Kavâid)*, s. 144.

¹⁹⁸ İBN KESİR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVII, s. 441.

¹⁹⁹ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 210.

²⁰⁰ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 214.

²⁰¹ DÂVÛDÎ, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I/321; SUYÛTÎ, *Hüsnü'l-Muhadara*, I, s. 315.

²⁰² İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fetavâ el-Mevsiliyye*, (thk. İyâd Hâlid et-Tabba'), Darü'l-Fikr, Dimaşk, 1999, s. 7.

dünya malı ve makamına itibar etmeyişi, hakkında bilgi veren eserlerin hepsinin zikrettiği vasıflarıdır.²⁰³

C. Görevleri

Halkın sevgisine mazhar olan ve dinin hükümlerini tavizsiz bir şekilde uygulamaya çalışan İzzüddîn b. Abdüsselâm, yaşadığı çağın iki büyük ilim ve kültür merkezi niteliğini taşıyan Şam ve Kahire’de değişik görevlerde bulunmuştur. Bu kapsamda kâdılık, hatiplik, müftülük ve müderrislik gibi birbirinden önemli görevler sayılabilir.²⁰⁴ O, bu görevleri en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmış ve ilmiyle amel biri olarak, ümmetin ıslahını kendisine gaye edinmiş ve her ne pahasına olursa olsun hakkı dile getirmekten çekinmeyen bir âlim profili çizmiştir. Kaynaklarda zikredilen başlıca görevleri şunlardır:

1. Müderrislik

İzzüddîn b. Abdüsselâm, eğitimini tamamlayıp ilmî olgunluğa erişince ders vermeye ve eser te’lif etmeye başladı. Cami ve mescitlerin yanı sıra bir kısmı günümüz üniversiteleri mesabesinde olan zamanın meşhur medreselerinde müderrislik yapan İzzüddîn b. Abdisselâm’dan ders almak için dünyanın dört bir yanından talebeler gelirdi. Daha önce de değinildiği gibi öğrencileri arasında İbn Dakîki’l-‘îd, Şihabuddîn el-Karâfî ve el-Makdisi gibi dönemlerinin önde gelen âlimleri de bulunur.²⁰⁵ O bu görevi ömrünün sonuna kadar devam ettirmiştir.²⁰⁶ Ders verdiği önemli medreselerden bazıları şunlardır:

Azîziyye Medresesi: İzzüddîn b. Abdüsselâm müderrislik hayatına, hocası el-Amidî’nin (ö. 631 h.) başında bulunduğu Azîziyye Medresesinde başlamıştır. O, hocasının vefatından sonra da, hicri 635 yılına kadar bu medresede ders vermeye devam etmiştir.²⁰⁷

Gazzâliyye Medresesi:²⁰⁸ İzzüddîn b. Abdüsselâm, Sultan Melik el-Kamil (ö. 636/1238) tarafından hicri 635 yılında dönemin önde gelen âlimlerin içinde ders okuttuğu ve önemli

²⁰³ SALLÂBÎ, Ali Muhammed, *Sultanü'l-Ulema ve Bai'ü'l-Umerâ*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2009, s. 70-72; HAÇKALI, a.g.e., s.74.

²⁰⁴ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 307.

²⁰⁵ SÜYÛTÎ, *Husnü'l-Muhâdara*, VII, s. 315.

²⁰⁶ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 210,211; İBN KESÎR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVII, s. 441.

²⁰⁷ VÜHEYBÎ a.g.e. s.54; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, 368.

²⁰⁸ Şam Emeviyye Camiinin batı cephesinde bir zaviye olup adını, içinde i'tikâfta bulunan ve uzun bir müddet ders veren İmam Gazzâli'den (ö. 505/1111) almıştır. (Geniş bilgi için bkz. NUAYMÎ, *ed-Daris fi*

eğitim kurumlarından biri olan Gazzâliyye Medresesi müderrisliğine atanmıştır. Hayatında bir dönüm noktası olan Gazzâliyye Medresesinde, akıcı bir dille ve konferans edasıyla verdiği derslerin yanı sıra bu derslerde kullandığı özlü sözler ve şiirler öğrencileri cezpt etmiş ve İslam dünyasının dört bir yanından kendisinden ilim öğrenmek için gelen insanların yoğun ilgisine mazhar olmuştur ve böylece şöhreti bir kat daha artmıştır. İzzüddîn b. Abdüsselâm, bu medresedeki görevine Şam'dan ayrıldığı 639/1241 yılına kadar devam etmiştir.²⁰⁹

Salihyye Medresesi: İzzüddîn b. Abdüsselâm, Mısır'a göç ettiğinde oranın Hükümdarı olan el-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyüp (ö.646/1248) tarafından güzel bir şekilde ağırlanmış, Kâhire'de yeni yaptırdığı ve içinde dört mezhep fikhının okutulduğu Salihyye Medresesine, Şâfiî mezhebi fıkıh kürsüsüne müderris olarak atanmıştır. Mısır'da "ilk tefsir dersi veren"²¹⁰ unvanını elde eden İzzüddîn b. Abdüsselâm, vefat edinceye kadar burada tedrisata devam etmiş ve birçok talebe yetiştirmiştir.²¹¹

Memluk Sultanı El-Melik el-Zahir Rukneddin Baybars el-Bundukdarî (1223-1277), İzzüddîn b. Abdüsselâm'a kendi adına yaptırdığı Zahiriyye Medresesi müderrisliğini teklif etmiş ancak O, Salihyye Medresesindeki ders yoğunluğundan dolayı bunu kabul etmemiştir.²¹² Ayrıca vefatından önce yerine çocuklarından dilediğini tayin etmesini kendisinden istemiş ise de o, "çocukları içersinde Salihyye Medresesi müderrisliğine ehil birinin bulunmadığını, bu işe Taceddin İbn Binti'l-E'azz'ın daha layık olduğunu söylemiştir."²¹³ Böylece O, ümmetin menfaatini kendi çocuklarının menfaatine tercih ederek işi ehline verme gerekliliğini bir kez daha vurgulamıştır.

2. Müftülük

Eyyübîler Devletinde resmi bir görev olmayan müftülük, kendini buna ehil gören, ilim ve takva ile muttasıf her din bilgini tarafından dini bir vecibe olarak yerine

Tarih'il-Medaris, I, s. 313; İBN CÜBEYR, *Rihletü İbn Cübeyr*, Dâr'u Sâdır, Beyrut, 1980, s. 240; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, 368.)

²⁰⁹ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 210; VÜHEYBÎ *a.g.e.* s. 54; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, 368.

²¹⁰ SUYÛTÎ, *Hüsnü'l-Muhâdara*, I, s. 315.

²¹¹ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 211,244; İBN KESÎR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVII, s. 441; VÜHEYBÎ *a.g.e.* s.66; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, 368.

²¹² VÜHEYBÎ *a.g.e.* s.66; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, 369.

²¹³ İBN KESÎR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVII/442; VÜHEYBÎ *a.g.e.* s. 66; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, s. 369.

getiriliyordu. İlim ve takvasıyla temayüz etmiş ve halkın gönlünde önemli bir yer edinmiş olan İzzüddîn b. Abdüsselâm da dini sorumluluk bilinciyle insanlara fetva veriyordu.²¹⁴

Şöhreti her tarafa yayılan ve “Müftü’l-Enâm” unvanını elde eden İzzüddîn b. Abdüsselâm, dini konularda kendisinden fetva almak için başvuranlara, doğru bildiğini söylüyor ve her ne pahasına olursa olsun hakkı dile getirmekten çekinmiyordu.²¹⁵ Bunun neticesinde bazen yöneticiler tarafından fetva vermekten men edilebiliyordu. Nitekim bazı fetvalarından hoşnut olmayan Melik el-Eşref Musa (ö.635/1238) ve el-Melikü’s-Salih İmadüddin İsmail (ö. 648/1251), onu iftâ’dan menetmiş ve hapse koymuşlardı.²¹⁶ Fetva vermekten men edilen İzzüddîn b. Abdüsselâm, buna üzülmeye aksine sevindiğini, fetva verme işini tamamen sorumluluktan kurtulmak için yaptığını şu sözleriyle dile getirmiştir: “Fetva verme işine gelince; ben hiçbir zaman bunu istekli ve gönüllü olarak yapmadım. Müftünün Cehennem kenarında olduğunu/her an Cehenneme düşebileceğine inanıyorum. Eğer bu görevin bana Allah tarafından farz kılındığına inanmış olmasaydım kesinlikle fetva işiyle uğraşmazdım...”²¹⁷

Kendisinden önce şöhretinin ulaştığı Mısır’a göç eden İzzüddîn b. Abdüsselâm (639/1241), burada da fetva vermeye ve gerçeği açıklamaya devam etmiştir. Mısır müftüsü ünlü hadisçi Hafız el-Münzirî bir saygı ifadesi olarak, üstünlüğü bütün Mısır âlimlerince kabul edilen İzzüddîn b. Abdüsselâm’a fetva verme görevini devretmiş ve “Biz, Şeyh İzzüddîn b Abdüsselâm gelmeden önce fetva veriyorduk. Şimdi ise fetva makamı onun hakkıdır”²¹⁸ diyerek onu taltif etmiştir. Onun bu jestine mukabil İzzüddîn b. Abdüsselâm da hadis dersini vermekten imtina etmiştir. Ayrıca her biri diğerinin ders halkasına katılarak âlimler arasında saygı ve sevginin en güzel örneğini sergilemişlerdir.²¹⁹

İzzüddîn b. Abdüsselâm, fetva vermede acele etmez çok titiz davranırdı. Yanlış fetvaları ilan vererek düzeltmekten de çekinmezdi. Nitekim O, bir defasında verdiği fetvanın hatalı olduğunu anlamış Mısır ve Kahire’de tellal çağırarak, “Her kim, İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın şu fetvasını işittiyse şunu bilsin ki bu fetva hatalıdır ve artık onunla amel

²¹⁴ VÜHEYBÎ a.g.e. s. 54; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, 369.

²¹⁵ YAFÎ, *Mir'atü'l-Cinân*, IV, s. 116-117.

²¹⁶ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 235; İBN KESİR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVII, s. 441; DÂVÛDÎ, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, s. 316.

²¹⁷ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 235.

²¹⁸ DÂVÛDÎ, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, s. 321; SUYÛTÎ, *Hüsni'l-Muhâdara*, I, s. 315.

²¹⁹ SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, s. 369.

etmesin” diye söz konusu fetvanın yanlışlığını ilan ettirmiştir.²²⁰ Bu davranışı onun hakka ne denli bağlı olduğunu, halk nezdindeki itibarının sarsılması endişesi taşımadığını göstermesi bakımından çok önemlidir.

Yegâne amacı dine ve Müslümanlara hizmet olan İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın fetvaları İslam dünyasının dört bir yanına yayılmış ve kendisine fetva sormak için gelen insanların yoğun ilgisine muhatap olmuştur. Halifeden vatandaşa varıncaya kadar herkes onun verdiği fetvaları önemsiyor ve gereği ile amel ediyordu. Fetvalarını “el-Fetâvâ el-Mısriyye” ve “el-Fetâvâ el-Mevsiliyye” adlı eserlerde toplayarak sonrakilere değerli bir miras bırakan İzzüddîn b. Abdüsselâm hakkında İbn Kesir şöyle demektedir: “Şafî mezhebinde otorite idi, dünyanın dört bir yanından fetvalarına başvurulurdu, ömrünün sonunda mezhebe bağlı kalmaksızın kendi içtihadıyla amel ederdi.”²²¹ Tezin üçüncü bölümünde İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın fihhi görüşleri ele alınırken bunun pek çok örnekleri görülecektir.

3. Kadılık

Sübkî, İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın oğlundan naklettiğine göre babası, Melik el-Kamil (ö. 635/1238) tarafından Şam kadılığı ile görevlendirilmiş, ancak bu görevi fiili olarak yapıp yapmadığı hakkında bilgi vermemiştir.²²² Davudî (ö.945/1538) ise el-Kamil’in, İzzüddîn b. Abdüsselâm’ı Şam kadılığına getirmek istediğini, ancak bunu gerçekleştirilmeden vefat ettiğini belirtmektedir.²²³ Bazı çağdaş araştırmacılar, onun el-Kamil tarafından Şam kadılığı ile görevlendirildiğini, ancak el-Kamil’in ölümü nedeniyle bu görevin fiili olarak gerçekleşmeden sonlandığını belirtmişlerdir. Melik el-Kamil’in Şam yönetimini kardeşi el-Melikü’s-Salih İsmail’den teslim aldıktan (635/1238) iki buçuk ay sonra vefat ettiği göz önüne alındığında, bu görüşün daha tutarlı olduğu söylenebilir. Nitekim el-Kamil’in ölümünden sonra tekrar tahta geçen el-Melikü’s-Salih İsmail, İzzüddîn b. Abdüsselâm ile arası iyi olmadığından bu görevlendirmeden vazgeçmiştir.²²⁴

İzzüddîn b. Abdüsselâm, daha önce de belirtildiği gibi Mısır’a göç ettikten sonra el-Melikü’s-Salih Necmüddin Eyyüb tarafından güzel bir şekilde ağırlanmış, Fustat ve Yukarı

²²⁰ SUBKÎ, *Tabakâtu’s-Şafî’iyyeti’l-Kübrâ*, VIII, s. 214; DÂVÛDÎ, *Tabakâtu’l-Müfessirîn*, I, s. 322; SUYÛTÎ, *Hüsnü’l-Muhâdara*, I, s. 315.

²²¹ İBN KESİR, *El-Bidâye ve’n-Nihâye*, XVII, s. 441-442; SUYÛTÎ, *Hüsnü’l-Muhâdara*, I, s. 315.

²²² SUBKÎ, *Tabakâtu’s-Şafî’iyyeti’l-Kübrâ*, VIII, s. 242.

²²³ DÂVÛDÎ, *Tabakâtu’l-Müfessirîn*, I, s. 328; Sallâbî, *Sultanü’l-Ulema ve Bai’ü’l-Umerâ*, s. 61.

²²⁴ VÜHEYBÎ a.g.e. s.58; SALLÂBÎ, *el-Eyyübiyyân Be’de Salâhaddîn*, s. 371-372.

Mısır²²⁵ bölgelerine başkadı olarak atanmıştır (639/1241).²²⁶ İzzüddîn b. Abdüsselâm, kadılık hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmektedir: “*Kadılık görevinde asıl amaç, mazlumu zalimden korumak ve toplumun haklarını gözetmektir. Bu yüzden kaduların davalarını bir an önce neticelendirmeleri gerekir.*”²²⁷

Kadılığı, mazlumu zalimden koruyan ve toplumun haklarını gözeten bir kurum olarak gören İzzüddîn b. Abdüsselâm, yaklaşık bir yıl gibi kısa sayılabilecek bir zaman diliminde üstlendiği bu görevi en iyi şekilde yerine getirmiş, karşılaştığı hukuksuzlukları hiç çekinmeden giderme yoluna gitmiştir. O, haktan taviz vermeyerek zaman zaman şimşekleri üzerine çekse de, asla haksızlığa geçit vermemiş ve yöneticilere söz dinlemediği durumlarda görevinden istifa etmek veya Mısır’ı terk etmek suretiyle tavrını ortaya koymuştur. Nitekim

“İzzüddîn b. Abdüsselâm, o anda devlet idareciliği yapmakta olan devlet ricalinin –bu şahıslar daha önce el-Melikü’s-Salih Necmüddin Eyyüb (ö. 648/1249) tarafından devlet namına satın alınmışlardır²²⁸- devlet hazinesine ait olarak kölelik durumlarının devam ettiği kanaatinde idi. Ona göre, Sultanın naibi de dâhil olmak üzere, bu kişiler satılıp azat edilmedikçe bu durumun değişmeyeceği ve bu halde Müslümanların velayetlerinin kendilerinde olamayacağı, kendilerine İslam’ın köleler hakkındaki hükümlerin uygulanması gerektiği, bu sebeple yaptıkları nikâh, alışveriş vb. akitlerin sahih olmadığı ve iptal edilmesi gerektiği görüşündeydi. Bundan dolayı devlet ricali ile aralarında anlaşmazlık çıkmış, bu anlaşmazlık Mısır’ı terk etmeye varıncaya kadar sürmüştü. Ancak halkın da tesiriyle Sultan, İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın görüşüne razı olmuştur. O da başkadı sıfatıyla devlet ricalini açık artırma ile yüksek fiyata teker teker satmış, Sultan kendi özel parasıyla onları satın almış ve azat etmiştir. İzzüddîn b. Abdüsselâm bundan sonra devlet görevlerini üstlenmelerinin meşru olduğunu belirtmiş ve aldığı parayı Müslümanlara sarf etmiştir.”²²⁹

Yine, Vezir Fahreddîn en-Nablusî’nin Mısır’da bir cami damına eğlence yeri inşa etmesini İslam’a bir saldırı olarak değerlendirmiş ve oğullarıyla birlikte bu inşaatı yıkmıştır. Vezirin adalet sıfatının kalktığını ilan eden İzzüddîn b. Abdüsselâm başkadılık görevinden istifa etmiştir.(640/1243)²³⁰ Bu görevinden istifa eden İzzüddîn b. Abdüsselâm, ömrünün sonuna kadar eğitim-öğretim faaliyetleriyle meşgul olmuştur.

²²⁵ Eyyûbi Devletinde Yargı işleri, Fustat, Yukarı Mısır ve Kahire olmak üzere birbirinden bağımsız üç bölgeye ayrılmıştı. Sultan Necmedin Eyyub, Fustat ve Yukarı Mısır bölgelerine İzzüddîn B. Abdüsselâm’ı, Kahire’ye ise Ebu’l-Mehasin Ali es-Sencârî’yi kadı olarak tayin etmiştir. (Bkz., DÂVÛDÎ, *Tabakât*, I, s. 316.)

²²⁶ YAFÎÎ, *Mir’atü’l-Cinân*, IV, s. 119; İBN KESÎR, *El-Bidâye ve’n-Nihâye*, XVII, s. 442; SUBKÎ, *Tabakâtu’s-Şafi’iyyeti’l-Kübrâ*, VIII, s. 210, 244; DÂVÛDÎ, *Tabakâtu’l-Müfessirîn*, I, s. 316.

²²⁷ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *Kavâidü’l-Ahkâm fi Mesâlihi’l-En’am*, (*el-Kavâidü’l-Kübrâ*), (thk. Nezir Kemal Hammad-Osman Cuma), I-II, Daru’l-Kalem, Beyrut, 1421/2000, II, s. 42.

²²⁸ Osmanlıdaki kul sistemi de bir bakıma buna benzemektedir. Kul sistemi hakkında geniş bilgi için Halil İnalçık’ın “Devlet-i Aliyye I” adlı kitabına bakılabilir.

²²⁹ SUBKÎ, *Tabakâtu’s-Şafi’iyyeti’l-Kübrâ*, VIII, s. 216-217; HAÇKALI, a.g.e., s. 72-73.

²³⁰ SUBKÎ, *Tabakâtu’s-Şafi’iyyeti’l-Kübrâ*, VIII, s. 210.

4. Hatiplik ve İrşad Faaliyetleri

İzzüddîn b. Abdüsselâm, Şâm ve Mısır'ın en büyük camilerinde hatiplik görevinde bulunmuştur; Şâm'da Emeviyye Camii hatipliği (h. 637) ve Mısır'da Amr b. el-‘Âs Camii hatipliğini (h. 639) yapmıştır. İzzüddîn b. Abdüsselâm, yapmış olduğu hatiplik görevi esnasında gelebilecek tepkilere aldırmadan, hatipler tarafından yapılan birçok bid‘atı terk etmiştir. Minbere kılıç vurmak, siyah elbise giymek, hutbe ve duaları seci ve kafiyeli yapmak, hutbelerde yöneticilere övgüde bulunmak gibi o dönemde gelenek haline gelen bu tür adetlere, bid‘attır gerekçesiyle karşı çıkmış ve onları yapmamıştır. O, hutbelerini yavaş ve düz bir okuyuşla irad etmiş ve hutbelerinde yöneticileri övmeyip onlara dua etmekle yetinmiştir. Ayrıca o dönemde Regaip ve Berat gecelerinde kılınan ve sünnet olarak telakki edilen namazı uydurma bir bid‘at olarak nitelemiş, kılınmasına karşı çıkmış ve yöneticilerin desteğini de alarak onu yasaklamıştır.²³¹

Şâm Emeviyye Camiinde yaklaşık bir yıl hatiplik görevinde bulunan İzzüddîn b. Abdüsselâm, “emr-i bi’l-ma‘ruf ve nehy-i ani’l-münker” ilkesini en güzel şekilde hayata geçirmiş, yanlış gördüğü uygulamaları tenkit etmekten ve eleştirmekten çekinmemiştir. Nitekim Şâm hükümdarı el-Melikü’s-Salih İmadüddîn İsmail’in Mısır hükümdarı ve aynı zamanda yeğeni olan es-Salih Necmeddin Eyyüb’a karşı haçlılardan yardım istemesini, buna mükabil sayda, şekîf ve safed gibi bazı önemli kaleleri onlara bırakmasını ve silah satın almak için Şâm’a girmelerine izin vermesini şiddetle eleştirmiştir. Eleştirilerini Şâm’ın çarşı ve pazarlarında da yüksek sesle dile getirmiş ve hutbelerinde ona dua etmeyi de bırakarak tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur.²³² Sübkî, onun bu hadiseden sonra Cuma hutbelerinde şu şekilde dua ettiğini nakleder: “Allah’ım! Bu ümmete dostlarının aziz düşmanlarının zelil olacağı, emirlerine uygun bir hayatın hüküm sürüp sana isyanın engelleneceği Raşit (doğru yolda) bir yönetim nasip et!”²³³ İktidarının sarsılacağını düşünen el-Melikü’s-Salih İmadüddîn İsmail, onu Emeviyye Camii hatipliğinden azletmiştir. (h. 638)²³⁴

İzzüddîn b. Abdüsselâm, Mısır’a göç ettiğinde el-Melikü’s-Salih Necmeddin Eyyüb (ö.646/1248) tarafından güzel bir şekilde ağırlanmış ve Mısır’ın baş kadılığı, metruk

²³¹ DÂVÛDÎ, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, I, s. 315; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be’de Salâhaddîn*, 372.

²³² YAFÎÎ, *Mir’atü’l-Cinân*, IV, s. 118-119; SUBKÎ, *Tabakâtu’s-Şafi’iyyeti’l-Kübrâ*, VIII, s. 242-243; DÂVÛDÎ, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, I, s. 315; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be’de Salâhaddîn*, s. 372.

²³³ SUBKÎ, *Tabakâtu’s-Şafi’iyyeti’l-Kübrâ*, VIII, s. 243.

²³⁴ YAFÎÎ, *Mir’atü’l-Cinân*, IV, s.118-119; DÂVÛDÎ, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, I, s. 315; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be’de Salâhaddîn*, s. 372.

camilerin ıslah ve onarımı görevinin yanı sıra, Mısır'ın en büyük camisi olan Amr b. el-‘Âs Camii hatipliğine de (h. 639) getirilmiştir. Burada da hiçbir makam ve mevki kaygısı taşımadan ve hiç kimseden korkmadan gerçekleri söylemeye devam etmiştir. El-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyüp, ileride de anlatılacağı üzere bazı hadiselerden dolayı başkadılık görevinden istifa eden İzzüddîn b. Abdüsselâm'ı, iktidarını sarsacak hutbeler irad eder endişesiyle hatiplik görevinden azletmiştir.(h.640)²³⁵

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın içinde yaşadığı çağ ve coğrafya, tarihin en acı olaylarına sahne olmuştur. Bir taraftan Eyyübi hanedanının birbirlerine karşı giriştikleri savaş ve iç çekişmeler, öte yandan Müslümanlara karşı peşpeşe düzenlenen haçlı saldırıları ve doğu tarafından gelen ve İslam ülkelerini kasıp kavuran, adeta taş üstünde taş ve beden üstünde baş bırakmayan, hilafet merkezi olan Bağdad'ın düşmesi ve halifenin öldürülmesi ile neticelenen Moğol saldırıları.

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın böyle bir ortamda kayıtsız kalması düşünülemezdi. O, yazdığı kitap ve risalelerinde, yaptığı vaazlarında insanları cihada teşvik etmiş, kendisi de bizzat katılmıştır. Bir eserinde cihat ile ilgili olarak şunları söylemiştir: *“Cihâd iki çeşittir: Bunlar; söz ve yazı ile cihâd, kılıç ve silâh ile cihâddır. Allah bize dininin muzaffer olması için cihat yapmayı emretmiştir. Ancak âlimin silahı, ilmi ve bilgisi; Sultanın silahı ise kılıcı ve mızrağıdır. Sultanların, kılıçlarını kâfir ve müşriklere karşı kınına koymaları caiz olmadığı gibi, âlimlerin de hak yolundan sapan azgın ve bidatçılara karşı susmaları caiz değildir... İslam dinini aziz kılma uğruna canların tehlikeye atılması meşrudur. Bundan dolayıdır ki müslümanlardan kahraman olanların savaşta, müşriklerin safına saldırarak dalmaları caizdir. İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma ve dinin esaslarını delilleriyle savunmak da- sonunda can tehlikesi olsa bile- caizdir.”*²³⁶

İzzüddîn b. Abdüsselâm, dini ikame uğruna ilim ile cihadı hakkıyla yapmış; iyiliği emretmiş ve kötülükten sakındırmıştır. Sapık fırkalar ve batıl inançlarla mücadele etmiş, zalim ve tağutların karşısına korkusuzca dikilmiştir. Allah için gerçekleri haykırarak ve hiç bir kınayıcının kınamasından korkmamıştır. Bu uğurda birçok tehlikeyle karşı karşıya kalmış, görevlerinden azledilmiş, hapse atılmış ve sürgüne gönderilmiştir. O, Ebü'l-Velid

²³⁵ YAFÎ, *Mir'atü'l-Cinân*, IV, s. 118-119; İBN KESÎR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVII, s. 441-442; SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 244; DÂVÛDÎ, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, s. 315; SALLÂBÎ, *el-Eyyübiyyün Be'de Salâhaddîn*, s. 372; SAMERRÂÎ, Ra'd Müslim, *Sultanü'l-Ulemâ el-İzz b. Abdüsselâm ve Fikruhü's-Siyasî*, Müessesetü'l-Muhtâr, Kâhire, 2014, s.78-79.

²³⁶ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *Resâil fi't-Tevhid*, (thk., İyâd Halid et'Tabbâ'), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1433/2012, s. 18, 24, 25, 26.

Ubâde İbn Sâmit'ten rivayet edilen şu hadisi hayatına tatbik etmiş ender şahsiyetlerden biridir: “Biz Resûlullah (s.a.v.)’a zorlukta ve kolaylıkta, sevinçli ve kederli anlarda, başkaları bize tercih edildiği zamanlarda kendisini dinleyip itaat etmeye, açıkça küfür sayılan bir şey yapmadıkları sürece devleti yönetenlerin işlerine karışmamaya, nerede olursak olalım hakkı söyleyeceğimize ve Allah hakkı için hiçbir kınayıcının kınamasından korkmayacağımıza dair biat ettik.”²³⁷

İzzüddîn b. Abdüsselâm, bizzat cihad'a katıldığı gibi halkı da buna teşvik etmiş ve savaşa hazırlık sadedinde atılacak adımların şer’î hükmünü soran idarecilere yol göstermekten geri durmamıştır. Nitekim kendisi seksen yaşında iken dönemin Mısır Sultanı Seyfeddin Kutuz (ö. 1260) tarafından, yaklaşan Moğol tehlikesine karşı atılacak adımlarda kendi görüşüne başvurulmak üzere davet edilmiş ve onun fetvasında karar kılınmıştır. Bunun akabinde Ayn-ı Calut denilen mevkide İslam ordusu, Moğollara karşı kesin bir zafer elde etmiştir. Moğollar, bu savaştan sonra Mısır'a asla giremedikleri gibi, bu yenilgi tarihin dönüm noktalarından biri olarak Moğollar'ın sonunun başlangıcı olmuştur.²³⁸ Fransızlar Mansûre’ye hücum ettiklerinde, onlara karşı İzzüddîn bin Abdüsselâm da İslâm ordusunda yer almıştır.²³⁹

²³⁷ MÜSLİM, “İmâre” 8.

²³⁸ SUBKÎ, *Tabakâtu’s-Şafi’iyyeti’l-Kübrâ*, VIII, s. 215; DÂVÛDÎ, *Tabakâtu’l-Müfessirîn*, I, s. 322.

²³⁹ Savaş esnasında ve sair zamanlardaki hayatında kendisinin keramet izhar ettiğine dair kaynaklarda bolca bilgiler yer almaktadır. Bu kerametlerden biri şöyledir: Fransızlar Mansûre’ye saldırdıkları sırada şiddetli bir rüzgâr esmeye başladı. Bunu fark eden İzzüddîn b. Abdüsselâm, birkaç kez sesinin çıktığı kadar seslenerek; "Ey rüzgâr, düşmanların tarafına git!" dedi. Bunun üzerine rüzgâr, Allahü teâlânın izni ile düşmana doğru esmeye başladı. O kadar şiddetli esti ki, düşmanların gemi ve kayıkları kırıldı. Bunun neticesinde birçok düşman askeri boğularak öldü. Sağ kalanları ise esir alındı. Savaş İslâm ordusunun zaferi ile neticelendi. (SUBKÎ, *Tabakâtu’s-Şafi’iyyeti’l-Kübrâ*, VIII, s. 216.) Tarihçiler bu olayı onun kerametlerinden (Sözlükte değer, kıymet gibi anlamlara gelen kerâmet, dini bir kavram olarak peygamberlik iddiasıyla bir ilgisi olmaksızın bir mü’minde harikulâde (olağan üstü) bir halin meydana gelmesi demektir. Keramet, Allah’ın veli kuluna bir ikramıdır. Asıl kerâmet, kişinin istikâmet üzere bulunması, hal ve hareketlerinin Kur’an ve Sünnet’e uygun olmasıdır.) biri olarak zikretmektedirler. (DÂVÛDÎ, *Tabakâtu’l-Müfessirîn*, I, s. 323; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be’de Salâhaddîn*, s. 401.)

İKİNCİ BÖLÜM

İZZÜDDİN B. ABDUSSELÂM'IN FIKİH USÛLÜ İLMİNDEKİ YERİ

Bu bölümde İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın usûl anlayışını ele alacağız. Bu kapsamda ilk önce usûl eserlerinin sistematîği hakkında bilgi vereceğiz. Ardından şer'î hükümler, hüküm istinbatında başvurduğu şer'î deliller ve içtihat anlayışını anlatmaya çalışacağız.

I. USÛL ESERLERİNİN SİSTEMATİĞİ

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın fıkıh usûlü alanında yazmış olduğu en önemli eseri “El-İmâm Fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm” ve fıkıh usûlünde maslahat merkezli tahlillerin de yer aldığı ve bir nevi tahrîcî'l-furû olarak da adlandırılabilir “Kavâ'idü'l-Ahkâm Fî Mesâlihi'l-Enâm” adlı eseridir. Tezimizde İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın fıkıh usûlüne dair görüş ve katkılarını aktarırken başta bu iki eseri olmak üzere diğer eserlerinden de istifade ettik. Şimdi biz bu iki eserin sistematîğini, tespit edebildiğimiz kadarıyla anlatmaya çalışacağız.

A. Kavâ'idü'l-Ahkâm Fî Mesâlihi'l-Enâm

1. *Konusu ve Amacı*

İzzüddîn b. Abdüsselâm, “Kavâ'idü'l-Ahkâm Fî Mesâlihi'l-Enâm”²⁴⁰ adlı eserinin yazılış amacını ve bundan ulaşmak istediği hedefi bizzat kendisi açıklamıştır. O, kitabın mukaddimesinde şöyle buyurmuştur:

²⁴⁰ Kitabın mahtût (el yazma) ve matbu nüshaları mevcuttur. Mahtût nüshalar şunlardır:

1. Mekke-i Mükerrreme'de bulunan Mektebetü'l-Haremi'l-Mekki kütüphanesinde bulunan nüsha. Bu nüsha nesih hattıyla yazılmış olup 339 varaklı büyük bir cilttir. Her varak 17X23 cm olup her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Bu nüsha henüz müellif hayattayken h. 655 yılında yazılmıştır.
2. Dimaşk Daru'l-Kutübi'z-Zahiriyye nüshası. Bu da tek cilt olup 227 varaktır. Her varak 17X25 cm olup her sayfada 19 satır vardır. Abdullah b. Hişam el-Ensârî 655 yılında müellif henüz hayattayken istinsah etmiştir.
3. Daru'l-Kutübü'l-Ezheriyye nüshası. Bu da tek cilt olup 262 varaktır. Her sayfa 19 satırdır. Bu da 656 yılında müellif hayattayken istinsah edilmiştir.
4. Ömeriyye nüshası. Bu nüsha tam olup önceki nüshalarda olmayan önemli ilaveler bulunmaktadır.
5. Medine-i Münevvere'de bulunan el-Mektebetü'l-Mahmudiyye nüshası. Bu nüsha nesih hattıyla yazılmış olup 198 varaktır. Her sayfada 29 satır vardır.
6. Medine-i Münevvere'de bulunan Mektebetü'l-Haremi'n-Nebevi nüshası. Bu da 195 varaktan oluşan büyük bir cilttir. Her sayfada 25 satır vardır.
7. Kahire'de bulunan el-Mektebetü't-Teymuriyye nüshası. Bu da tek cilt olup 401 sayfadır. Her sayfa 21 satırdır.

Matbu Nüshaları: Kitap defalarca basılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Mısır'daki El-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübra'nın sahibi Mustafa Muhammed kitabı Matbaatü'l-İstikame'de tarihsiz olarak basmıştır. Daha sonra 1353/1934 tarihinde el-Mektebetü'l-Hüseyniyye el-Mısriyye bunu iki

“Bu kitabın yazılış amacını şu şekilde açıklayabiliriz: İnsanların yerine getirmeye gayret göstermeleri için salih amel ve sair davranış ve tasarrufların maslahatlarını, bunun zıddı olan durumları da insanların sakınmaları için beyan etmek; insanlar haberdar olsunlar diye ibadetlerin maslahatlarını, maslahatlar içinde öncelikle elde edilmesi gerekenleri, mefsedetler içinde ertelenmesi gerekenleri ve insan gücünün yetmeyeceği fiilleri beyan etmektir.” Daha sonra bunun ehemmiyetini açıklayarak şunları söyler:

“Din hem maslahatların elde edilmesi, hem de mefsedetlerin defî açısından tümüyle maslahattır. Allah'ın “Ey iman edenler” nidasını duyduğun zaman O'nun öğüdünü dinle, ya bir hayra teşvik ettiğini veya bir şerden sakındırdığını ya da ikisini bir arada görürsün. Allah (c.c.) kitabında, kullarının mefsedetlerden kaçınmasına teşvik için kimi hükümlerde mefsedetleri, yine kullarının maslahatları elde etmesini teşvik için de kimi hükümlerde maslahatları açıklamıştır.”²⁴¹

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın işaret ettiği bu konu, dinde önemi haiz bir ilmi meseledir ki o da "Makâsîd" konusudur. Suyûtî de el-Eşbâh'da Sübkî'den naklen, İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın bu eserde, maslahat ve mefsedet ile ilgili görüşlerini sistematik bir şekilde dile getirdiğini ve fikhın bütün konularını tek bir ilkede, maslahatın gerçekleştirilmesi ve mefsedetin kaldırılması (celb-i menâfi' ve def-i mefâsid) ilkesinde toplamasını başardığını söylemektedir.²⁴²

İzzüddîn b. Abdüsselâm bunu şöyle açıklamaktadır: Kitap ve sünnette yer alan hükümlerin maksatlarını araştırdığımızda yüce Allah'ın büyük-küçük her hayrı emrettiğini, büyük-küçük her şerri de yasakladığını görürüz. Hayır, “maslahatları elde etmek ve mefsedetleri def etmek” diye ifade edildiği gibi şer de, “mefsedetleri elde etmek ve maslahatları def etmek” diye ifade edilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Kim zerre miktarı hayır işlerse karşılığını görür. Kim de zerre miktarı şer işlerse onun karşılığını görür*”.²⁴³ Devamında şöyle der: Kur'an'da insanları maslahatların tümüne yönlendiren ve mefsedetlerin tümünden de sakındıran en kapsamlı ayet şudur: “*Muhakkak ki Allah, adaleti, ihsanı, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı*

cilt olarak basmıştır. Birinci cilt 242 sayfa, ikinci cilt de 227 sayfadan oluşur. Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye daha sonra bundan alıp üst üste iki defa basmıştır. İkincisi 1968 yılında Kahire'deki Daru's-Şark Li't-Tibâa yayınevinde basıldı. Daha sonra bir kaç yayınevi tarafından da basıldı.²⁴⁰ Ancak tezimizi yazarken kaynak olarak verdiğimiz ve Daru'l-Kalem yayınevini 2000 yılında bastığı kitap iki cilttir. Birinci cildi, mukaddime hariç, 403 sayfadır. Mukaddimesi ise 84 sayfadır. İkinci cilt ise 494 sayfadır. (İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidi'l-Kübrâ Mukaddimesi*, I, s. 53-60)

²⁴¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidi'l-Kübrâ*, I, s. 14.

²⁴² SUYÛTÎ, *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*, I-II, Mektebetu Mustafa el-Bâz, Rıyad, 1997, I, s. 14.

²⁴³ Zelzele, 99/7, 8.

da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor”.²⁴⁴ Daha sonra bu ayette geçen “adl”, “ihsan”, “fahşa”, “münker” ve “bağy” kavramlarını açıklayarak ayetin kapsayıcı yönünü izah etmeye çalışır.²⁴⁵

2. Metodu ve Sistematiği

Kavâid ilminde eser veren âlimler birbirinden farklı yöntemler benimsemiş ve izlemişlerdir; onlardan bazıları, konusuna bakmaksızın her kaidenin ilk harfine riayet ederek kaidelerin hece tertibini esas almıştır. Bu ilmi elde etmenin en kolay yolu bu metoddur. Zerkeşî, “el-Mensûr fi'l-Kavâid” adlı kitabında bu yolu izlemiştir.

Bazıları da kaideleri, belli bir düzene riayet etmeden bir arada toplamıştır; kaideleri ardı ardına zikreder, kaideler üzerine bina edilen ve onlardan çıkarılan meselelere işaret eder. İbn Receb el-Hanbelî “el-Kavâidu Fî'l-Fıkhî'l-İslamî” adlı kitabında bu metodu takip etmiştir.

Bazı Âlimler ise kaideleri fıkıh bablarına göre düzenlemiştir. Ebu Abdullah el-Makarrî el-Malikî, “el-Kavâid” adlı kitabında bu yolu benimsemiştir.

Bu anlatılanlar, tertip ve şekil bakımındandı. İçerik açısından ise, bazıları, fıkıh kaideleri ile usûl kaidelerini birleştirmiş, Ebu Zeyd ed-Debbusî'nin “Te'sisu'n-Nazar” ve Şihabuddîn el-Karâfî'nin “el-Furûk” isimli kitaplarında yaptıkları gibi. Keza bazı âlimler de, kitaplarını fikhî kaidelere tahsis etmiş başka konulara yer vermemiştir. Diğer bazıları ise, fikhî kaidelerle birlikte fikhî veya akidevî yahut ahlakî konuları da dâhil etmiştir. Zerkeşî'nin “el-Mensûr” ve Karafî'nin “el-Furûk” adlı kitaplarında olduğu gibi,

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a gelince, onun kaleme aldığı “el-Kavâidü'l-Kübrâ” adlı kitabı, bu alanda, kavâid ve Makâsîd alanında yazılmış, kendisine özgü özellikleri bulunan bir eserdir. O bu eserinde, yukarıda zikredilen metotlardan hiç birini tam olarak izlememiştir. Bundan dolayı kitabın bir genel tanıtımının yapılması ve sistematiği hakkında bilgi verilmesinin faydalı olacağı kanısındayız.

1. İzzüddîn b. Abdüsselâm, girişte, kitabının temelini oluşturan kaidelere ön hazırlık sayılabilecek bir takım konuları ele alır. Hemen girişte Yüce Allah'ın, kullarına, emirlerine uyup itaat etme maslahatlarını elde etmeyi ve kendisine karşı gelip isyan mefsetinden uzak durmayı bir iyilik ve nimet olarak

²⁴⁴ Nahl, 16/90.

²⁴⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 315.

emrettiğini açıklar. Ardından maslahat ve mefsedetle ilgili birçok başlık açar. Bunlar: Dünya ve ahiret maslahatlarını elde etme ve mefsedetlerini defetmenin zanna dayanması, bazı şartlar sebebiyle maslahatı elde etme ya da mefsedeti defetme ilkelerine getirilen istisnalar, dünya ve ahirete ait maslahat ve mefsedetleri bilme, kitabın yazılış amacı, maslahat ve mefsedete götürmeleri açısından kulların fiilleri, maslahat ve mefsedetlerin mahiyetleri ve kısımları, maslahatı elde etme ve mefsedeti defetmeye teşvik, şer‘î sebeplerin sonucun meydana geldiği zamanı göstermesi, Allah'a itaat etme ve etmemeye ilgili meseleler, Allah'ın koyduğu hükümlerden hikmeti bilinen ve bilinmeyenler, maslahat ve mefsedetlerin derecelerinin değişmesiyle amellerin derecelerinin de değişmesi, günahın küçük ya da büyük oluşunun tespiti ve bununla ilgili diğer konular, maslahat ve mefsedetlerde öncelik sırası, ecir ve günahların maslahat ve mefsedetlere göre olması, maslahat ve mefsedetlerin hüküm, araç-amaç ve daha başka açılardan taksimi.

Bütün bunlardan sonra külli kaide içeren birçok konu zikreder. Bu konulardan bir kısmı şunlardır: Maslahat ve mefsedetlerde öncelik sırası, velayetlerde adalet, Allah ve kul hakları, telafi edici ve caydırıcı hükümler, hükümlerle ilgili durumlar, muamelelerin ve tasarrufların mahiyetleri, tasarruflarda kullanılan lafızlar, bu lafızların hamledildiği durumlar, muamele ve sebeplerde hükümlerin sabit olduğu zamanın açıklanması, şer‘î hükümler, kaçınılması emredilen şüpheli durumlar, tevili kabul eden ve etmeyen ifadeler, tasarruflarla ilgili genel ilkeler, maksadını gerçekleştiremeyen her tasarrufun geçersiz olduğu ilkesi, maslahatlarının değişmesine bağlı olarak tasarrufların hükümlerinin değişmesi, tazmin ve kisası gerektiren durumlar, itaat edilmesi gereken kişiler ile itaat edilmesi caiz olan ve olmayan kişiler hakkında ilkeler, had cezalarını düşüren şüpheler ve şer‘î kaidelerden istisna edilen durumlar gibi daha birçok konu hakkında kaideler zikreder ve onları açıklar.

Zikredilen bu konularla ilgili kaidelerin önemli bir kısmı, bildiğimiz anlamda külli kaide olmayıp daha çok nazariye diye adlandırılan kısma dâhildir, denilebilir.

Bu kaidelerden sonra, kaideyle ilgisi olmayan, daha çok tasavvuf ve itikatla alakalı diyebileceğimiz birçok başlık açar. Bunlar: Zikirler, soru sormak-bir şey istemek, bidatler, maslahat ve hayırlarda orta yolu tutmak, faziletlerin

bilinmesi, veli kulların gizli marifet ve hallerini bilmeye çalışmak, insanların halleri, sonradan var olan bazı varlıkların diğer bazılarında üstün olmalarını bilmek, insanların berzah âlemindeki durumları, cennet lezzetleri ve sevinçleri, cehennemdeki üzüntüleri ve elemeler, mutluluklar, üstünlüklerin sebepleri, kâsır ve müteaddî ihسانlar. Daha sonra fâideler فوائد متفرقة başlığı altında değişik konularla ilgili birçok meseleyi ele alır.

2. İzzüddîn b. Abdüsselâm, kitabını maslahat, mefsedet ve bunlarla bağlantılı olanlarla ilgili kaidelerin üzerine ikame etmiştir. Yoksa daha önce de belirtildiği gibi, konulu fikhî bölümler üzerine bina etmemiştir. O, örneğin maslahat, mefsedet ve başka konularla ilgili başlık ve bölümler açar, daha sonra bunlarla ilgisi olan herhangi bir mesele geçtiğinde onunla da ilgili bir başlık açar ve izah etmeye çalışır. Mesela O, “kulların kazançları konusuna giren tâat, muâmelât ve tasarruflârın maslahatları”nı açıklayarak arz ettiğinde bununla ilgisi olan “kulların kazançlarının taksimi hakkında” bir bölüm açmıştır. Bu durum, onun kaidelerin iktiza ettiği münasebetleri, taksimatı ve fer‘î meseleleri beyan için neşrettiği diğer bölüm, bâb ve fâideler hususunda da böyledir.
3. Kitapta geçen Kaidelerin formatına gelince; bazen veciz, kapsayıcı bir ibareyle kaidenin geldiği görülür. Şu kaidede olduğu gibi: كل تصرف تقاعد عن تحصيل مقصوده “Maksadını gerçekleştiremeyen her tasarruf geçersizdir.” Bazen de kaide için bir başlık koyar, sonra onu diğerlerine nazaran daha uzun bir biçimde oluşturur, sonra da şerh ve misallerle izah etmeye çalışır. Birinci kaide hususunda şöyle demiştir: “Maslahat ve mefsedetlerde öncelik sırası hakkında kaide” Daha sonra ise bu başlığın ardında kaidenin kendisini zikretmiş ve şöyle demiştir:
إِذَا تَعَارَضَتِ الْمَصْلَحَتَانِ وَتَعَدَّرَ جَمْعُهُمَا فَإِنَّ عِلْمَ رُجْحَانَ إِحْدَاهُمَا قُدِّمَتْ، وَإِنْ لَمْ يُعْلَمْ رُجْحَانُ، فَإِنَّ غَلْبَ النَّسَاوِيِّ فَقَدْ يَظْهَرُ لِبَعْضِ الْعُلَمَاءِ رُجْحَانُ إِحْدَاهُمَا فَيَقْدِّمُهَا وَيَطْنُ آخَرَ رُجْحَانَ مُقَابِلَهَا فَيَقْدِّمُهَا
“Aynı anda elde edilmeleri mümkün olmayan iki maslahat çakıştığında, şayet herhangi birinin tercihi için bir sebep varsa o tercih edilir. Tercih sebebi yoksa ve her iki maslahatın birbirine denk olduğu biliniyorsa ikisinden birini tercihte serbest kalırız. Birbirine denk olup olmadıkları da kesin değilse, âlimlerden bazıları birinin, bazıları da diğerinin tercih edilmesi kanaatine varabilir.”²⁴⁶ İşte kaideleri oluşturmada genellikle takip ettiği metot budur.

²⁴⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübâ*, I, s. 87.

4. Buna bağılı olarak, bir kaidenin beyan ve izahı bazen bir kaç satırı geçmeyecek kadar kısa olur. Bir önceki paragrafta geçen veciz ve kapsayıcı kaidede ve şu kaidelerde olduğu gibi: : كَلَّ تَصَرُّفٍ شُرْعٍ لِمَقْصُودٍ وَاحِدٍ بَطَلَّ بِفَوَاتِ ذَلِكَ الْمَقْصُودِ : “Her hangi bir amaç için meşru kılınan bir tasarruf, amacın fevatiyle batıl olur” kaidesi ve tasarruflarda kullanılan lafızlar ve bu lafızların hamledildiği durumlarla ilgili kaideler böyledir. Bazen de bir kaidenin açıklaması, içerdiği meselelerin taksimatı, bölümleri ve içerdiği hükümler öylesine uzar ki, iki yüz sayfayı geçer. Hükümlerle ilgili durumlar hakkındaki kaidede olduğu gibi.²⁴⁷ Bu ikisi arasında olanlar da var ki, kitaptaki kaidelerin çoğu böyledir.
5. İzzüddîn b. Abdüsselâm, bazı kaide ve bölümlerde pek çok örneği tafsilatıyla ele alır, daha sonra hepsini veya çoğunu kapsayacak bir zabıt vazeder. Bunu kitabın birçok yerinde görmek mümkündür. Örneğin o, mefsedet içermeyen maslahatların çakışması hakkında bir başlık açar²⁴⁸ ve velayetlerde daha faziletli kişinin takdimi örneğinde olduğu gibi birçok misal verir ve şu ilkeyi zikreder: وَالضَّابِطُ فِي الْوَلَايَاتِ كُلِّهَا أَنَا لَا نُقَدِّمُ فِيهَا إِلَّا أَقْوَمَ النَّاسِ بِجَلْبِ مَصَالِحِهَا وَدَرْءِ مَفَاسِدِهَا : “Kamu görevleri konusunda ölçü şudur; maslahatların temini ve mefsedetlerin izalesi konusunda insanların en kabiliyetli olanları bu makamlara atanır.”²⁴⁹ Bazen de zabıttan sonra, belli bir bab veya bir kaç babla ilgili çok sayıda örnek zikreder. Bu da, bizde, bu kitabın "Tahricü'l-Furû Ale'l-Usûl " türünde bir eser olduğu kanısını oluşturmaktadır.
6. İzzüddîn b. Abdüsselâm bazen bir konuyu veya başlığı, daha fazla açıklamak ve pekiştirmek için birden fazla yerde tekrar edebiliyor. Bu, bazen yeni bir meseleyi eklemek için de olabilir. Örneğin O, kitabın başlarında şöyle bir bölüm açmıştır: فَصَلُّ فِي بِنَاءِ جَلْبِ مَصَالِحِ الدَّارَيْنِ وَدَرْءِ مَفَاسِدِهِمَا عَلَى الطُّنُونِ : “Dünya ve ahiret maslahatlarını elde etme ve mefsedetlerini defetmenin zanna dayanması.”²⁵⁰ Sonra başka bir mevzuda, içinde birçok ilave olmakla beraber, neredeyse aynı adla bir başlık daha açarak şöyle demiştir: فَصَلُّ فِي بِنَاءِ جَلْبِ الْمَصَالِحِ وَدَرْءِ الْمَفَاسِدِ عَلَى الطُّنُونِ : “Maslahatları elde etmenin ve mefsedetleri defetmenin zanna dayanması.”²⁵¹ O, bu tekrarın ve çokça örnek zikretmesinin nedenini şöyle izah ediyor: “öğüt, kıssa, emir, nehiy, vaad, ceza tehdidi, terğib,

²⁴⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 301.

²⁴⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 91.

²⁴⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 107.

²⁵⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 6.

²⁵¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 35.

terhib vb. birçok şey Kur'an'da tekrar edildiği gibi biz de bu kitapta eşanlımlı, anlamca birbirine yakın birçok lafzı, konuyu daha iyi anlatabilmek ve insanların kalbine yerleştirebilmek için tekrar ettik. Zira bir şeyi tekrar etmek ve detaylı olarak anlatmak o şeyin kalplere yerleşmesine sebep olur. Oysa bir şeyi kısaca ve bir defa söylemek böyle değildir. Kim Kur'an'ın tekrarlarına, mev'izalarına ve vasiyetlerine bakarsa bunu rahatlıkla görür...²⁵² Yine başka bir yerde bu tekrarların nedeni hakkında şöyle der: "İki farklı bölümle ilgili olan maslahat ve mefsedetler bu kitapta tekrar edilmiştir. Bir bölümde zikredilen ilgili maslahat ve mefsedetler daha sonra bir başka açıdan ilgili olduğu diğer bir bölümde yine zikredilmiştir. Bu şekilde maslahat ve mefsedetlerin iki ayrı bölümde tekrar edilmeleri, iki farklı manaya delalet etmelerindedir."²⁵³

7. İzzüddîn b. Abdüsselâm bu eserinde Kur'an, sünnet, sahabe âsârı ve ma'kul ile istidlâlde bulunmuştur. Kur'an'dan getirdiği deliller, başından sonuna kadar kitaba serpiştirilmiş vaziyettedir. Sünnet'ten getirdiği deliller de böyledir. Hadislerle yaptığı istişhad tek düze değildir. Bazen hadisleri tahric edenleri açıklamakla beraber, Peygamber (s.a.v.)'den hadisi rivayet eden sahabeyi zikreder. Şu örneklerde olduğu gibi:

وَمِمَّا يَدُلُّ عَلَى ذَلِكَ أَيْضًا مَا رَوَاهُ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهُ قَالَ: {مَنْ قَالَ حِينَ يُصْبِحُ وَحِينَ يُمَسِي: سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ مِائَةَ مَرَّةٍ لَمْ يَأْتِ أَحَدٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِأَفْضَلٍ مِمَّا جَاءَ بِهِ إِلَّا أُحْدِثَ لَهُ مِثْلُ مَا قَالَ أَوْ زَادَ عَلَيْهِ}، أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ فِي صَحِيحِهِ.²⁵⁴

وَكَذَلِكَ قَوْلُهُ - عَلَيْهِ السَّلَامُ - فِيمَا رَوَاهُ أَبُو هُرَيْرَةَ أَيْضًا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: {كَلِمَتَانِ خَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ ثَقِيلَتَانِ فِي الْمِيزَانِ حَبِيبَتَانِ إِلَى الرَّحْمَنِ، سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ، سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ}، أَخْرَجَاهُ فِي الصَّحِيحَيْنِ.²⁵⁵

قَدْ رَوَى الْبُخَارِيُّ وَمُسْلِمٌ فِي صَحِيحَيْهِمَا مُسْنَدًا عَنِ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ...²⁵⁶

²⁵² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 231.

²⁵³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 237.

²⁵⁴ Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Kim sabah akşam yüz defa sübhânallâhi ve bi-hamdihî: Ben Allah'ı ulûhiyyet makamına yakışmayan sıfatlardan tenzih eder ve O'na hamdederim" derse, onun söylediklerinin bir mislini veya daha fazlasını söyleyen kimse dışında hiçbir şahıs, kıyâmet gününde onun söylediğinden daha faziletli bir zikirle gelemes." (MÜSLİM, Zikir 26. Ayrıca bk. EBÛ DÂVÛD, "Edeb" 101; TİRMİZÎ, "Daavât" 61)

²⁵⁵ "İki kelime vardır ki, Rahman'a sevimli, dilde hafif ve mizanda ağır gelir. Bunlar; "Sübhanellahi ve bihamdihî, Sübhanellahi'l-azim (Yüce Allah'ı hamd ile tesbih ederim, Yüce Allah'ı tenzih ederim) kelimeleridir."

²⁵⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 50, 52.

Bazen sahabe ravisinin ismini söylemeden hadisi tahrir eden zikreder, bazen de rivayetleri ve lafızları zikrederek şöyle der: ... رَوَاهُ مُسْلِمٌ فِي الصَّحِيحِ. وَفِي رِوَايَةٍ ... “Onu Müslim Sahihî’nde rivayet etmiştir, Buhârî’nin rivayetinde ...”²⁵⁷

Bazen de ne râvi’nin ismini zikreder ne de hadisi tahrir eden.²⁵⁸ Şu örnekte olduğu gibi:

وَقَدْ قَالَ - عَلَيْهِ السَّلَامُ - فِيمَا حَكَاهُ عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَنَّهُ قَالَ: {وَمَا تَرَدَّدْتُ فِي شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدَّدِي فِي قَبْضِ نَفْسِ عَبْدِ الْمُؤْمِنِ بِكَرِّهِ الْمَوْتِ وَأَكْرَهُ مُسَاءَتَهُ وَلَا بُدَّ لَهُ مِنْهُ} ²⁵⁹

Ara sıra hadise veya onu gösteren bir parçasına işaret eder. Şu sözünde olduğu gibi: “Hz. Peygamber (s.a.v.) şunu kesin olarak belirtmiştir ki anne-babaya karşı gelmek büyük günahlardandır”²⁶⁰ ve onun şu sözü.²⁶¹ جَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الْمَاهِرَ - بِالْقُرْآنِ مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَّةِ.

“Allah Rasulü (s.a.v.) Kur’ân-ı Kerim’i maharetle okuyan kimseyi, Kirâmen Kâtibin melekleri ile birlikte kabul etmiştir.”²⁶²

İstişhadda bulunduğu hadislerin çoğu Sahih hadislerden olup sahihayn, sünen vb. meşhur hadis kitaplarında geçmektedir. Bazısı da bunların dışındaki kaynaklardandır. Çok az bir kısmı ise hadis âlimlerinin sıhhatında ihtilaf ettikleridir.

Sahabe’den âsâra gelince, onlara, ya bir âyet-i kerimeyi tefsir etmek, ya da herhangi bir meselenin hükmü veya izahı sadedinde öne sürdüğü görüşü destek mahiyetinde başvurur. Bazen de önceki kitaplardan bir haber zikretmektedir. Bu ise gerçekten çok azdır. Öyle ki sadece bir defa Bunu zikrettiğini tespit edebildik. O şöyle demiştir: Allah (c.c.)’ın indirdiği kitaplardan birinde şöyle dediği söylenmiştir: “Benim uğrumda sıkıntılara katlananlar benim gözetimim ve desteğim altındadır.”²⁶³

8. İzzüddîn b. Abdüsselâm kitabında kaide ve fikhî hükümlerin yanı sıra inanç ve ahlâk konularını da işler. Bununla, okuyucuların kavâid ve ahkâm kitaplarında hissettikleri kuru ve karmaşık hükümlerden uzaklaşmayı hedeflemektedir.

²⁵⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 31.

²⁵⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 52.

²⁵⁹ “Mümin kulumun canını almakta tereddüt ettiğim kadar yaptığım hiçbir şeyde tereddüt etmedim. O ölümü sevmeyiz, ben de onu üzmem istemem. Fakat her nefis ölümü tadacaktır.” (BUHÂRÎ, “Rikâk” 38.)

²⁶⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 31.

²⁶¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 50.

²⁶² MÜSLİM, “Müsafirün” 244.

²⁶³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 53.

Nitekim bu kitabı okuyan kimseler onda bulunan çeşitlilikten dolayı usanma ve bıkkınlık hissetmemektedirler. Bunu kitabın genelinde görmek mümkündür. Özellikle kitabın sonunda açtığı şu bölümlerde bu durum daha net bir şekilde görülebilmektedir: Zikirler, soru sormak-bir şey istemek, bidatler, maslahat ve hayırlarda orta yolu tutmak, faziletlerin bilinmesi, veli kulların gizli marifet ve hallerini bilmeye çalışmak, insanların halleri, insanların berzah âlemindeki durumları, cennet lezzetleri ve sevinçleri, cehennemdeki üzüntüler ve elemeler, mutluluklar, üstünlüklerin sebepleri, ihsanlar ve faideler gibi daha önce işaret ettiğimiz pek çok konuyu saymak mümkündür.

9. Yine bununla ilgili olarak, İzzüddîn b. Abdüsselâm kaideler ve diğer bölümlerin başında birçok hikmet, fâide, yüce mertebe ve veciz sözler zikreder. Evliyâ ve Esfîyâ ile ilgili bu sözlerinde olduğu gibi:

“Allah'ın veli kulları, ahiret maslahatını bu dünya maslahatından önde tutmuşlardır. Aynı şekilde bu dünyaya ait bazı mefsedetlere tahammül etme pahasına bile olsa ahiret mefsedetlerini defetmeye öncelik vermişlerdir. Onlar bu dünya ile ahirete ait maslahat ve mefsedetler arasındaki derece farkını gayet iyi biliyorlardı.

Allah dostları da hal ehli olma ve irfanın verdiği hazzı dünya ve ahiret hazırlarından üstün görmüş ve onu tercih etmişlerdir. Onların bildiği her şeyi insanlar bilselerdi, onlar gibi olurlardı. Onlar rahata kavuşmak için zora talip olur ve O'na yaklaşmak için diğer şeylerden uzaklaşırlardı.

Allah dostlarının bir kısmı hiçbir çaba harcamaksızın irfana nail kılınmışlardır. O kimselerde irfana uygun haller düşünme işlemi söz konusu olmaksızın, herhangi bir gayret göstermeksizin kendiliğinden zuhur eder. Bazı insanlar ise ehl-i irfanın haliyle hemhal olmak için irfana nail olmaya çalışır. Bu iki grup arasında dağlar kadar fark vardır. İrfandan mahrum olan kimse, ona nail olabilmek için kendisini zorlar, ama nail olamaz. Allah (c.c.); hiçbir yorgunluk, sıkıntı ve meşakkate katlanmaksızın irfana nail kıldığı kimseleri en üstün fazilet ve rahmet yağmurlarıyla bezedi. O kimseler O'nun dışında başka şeylerle ilgilenmez, sadece O'nu düşünür, sadece O'na yakınlık hisseder ve sadece O'na güvenirler. Zira ancak ve ancak O'na varacaklarını bilirler. O'nun takdirine razı olur, musibetlerine sabreder, nimetlerine şükrederler. Bazen insanlar için

sıkıntılı olan şeyler onlar için rahatlık, insanlar için rahatlık olan şeyler de onlar için sıkıntı olur.

Edep ve ahlakları Kuran, öğreticileri Rahman, yoldaşları Deyyân (Yargılayıcı), şiarları Allah'a itaat etmektir. Kardeşlerinden kopmuş, vatanlarından uzaklaşmışlardır. Çok ağlar, az gülerler. Her an daha önce hiç tahmin etmedikleri bir yere varır, hiç akıllarına gelmeyen yerlerde konaklar ve hiç bilmedikleri şeyleri müşahede ederler. Onların konakladıkları yerleri ancak oralarda konaklayanlar bilir, onların vasıflarını da ancak o vasıflara sahip olanlar bilir. Onlar imkân dâhilinde Kur'an ahlakıyla ahlaklanmışlardır. Kur'an ahlakı Rahman'ın rızasını kazanmayı ve O'nun cemâlini görerek rahat ve güven içinde cennette yaşamayı sağlar.²⁶⁴

10. İzzüddîn b. Abdüsselâm, pek çok meselede, gerek selef gerekse onlardan sonra gelen âlimlerin görüşlerine de değinmektedir. Onların görüşlerini ve ihtilaflarını zikretmekle yetinmez, onları tartışır ve delili daha güçlü olan görüşü diğerine tercih eder. Bunu bazen birçok delil serdederek epeyce uzatır. Örneğin O, “Mekke'nin Medine'ye üstün görülmesi” şeklinde bir bölüm açar ve İmam Malik'in savunduğu, Medine'nin Mekke'ye üstünlüğü görüşünü, getirdiği onlarca delille çürütmeye çalışır.²⁶⁵ Bazen de müntesibi olduğu Şafii mezhebine muhalif bir görüş veya mezhebi, kendi nazarında delilinin güçlü olmasından dolayı tercih eder ve savunur. Bunun örnekleri çoktur. Onun fikhî görüşlerinden bahsederken bununla ilgili birçok örnek zikredilecektir. Ayrıca o, itikadi meselelerde Mu'tezile ve Mücessime gibi fırkaların bazı görüşlerini tartışır ve onlara reddiyelerde bulunur.²⁶⁶

11. İzzüddîn b. Abdüsselâm, teşri' hikmetini açıklarken veya bazı hükümlerin illetlerini söylerken yahut bazı mesele ve problemlere çözüm bulmaya çalışırken tekellüften ve zorlama cevaplardan uzak durur. O, hikmetini kavrayamadığı veya cevabını bilmediği herhangi bir meseleyle karşılaştığında hiç kompleks yapmadan rahatlıkla bilmediğini ve kavrayamadığını söyleyebiliyor ve Allah'tan kendisine kolaylaştırmasını diliyor. Onun bu davranışında insaf ve tevazuun en güzel örneği vardır. Ayrıca bunda ilim talebesi ve bilmediği halde bilgiçlik taslayan ve kendisine sorulan her soruya

²⁶⁴ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 12, 13.

²⁶⁵ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 63-70.

²⁶⁶ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 305-308.

araştırmadan cevap verip ahkâm kesenlere de güzel bir ders vardır. İlerde netleştiremediği konular hakkında bilgi verirken pek çok örnek zikredilecektir.

3. *Özgün Değeri*

Kitabın metod ve sistematığı ile ilgili verilen bütün bu bilgilerden sonra, üslup ve içerik bakımından onu diğer kavaid kitaplarından ayıran özellik ve meziyetleri hakkında bilgi vermede yarar görmekteyiz. Gerçi kitabın metodu anlatılırken bunun bir kısmına işaret edilmişti. Şimdi ise diğer özelliklerine değinilecektir.

1. Kitap kolay üslubuyla temayüz etmektedir. İzzüddîn b. Abdüsselâm, önceki usûl eserlerinin aksine karmaşık ve zor anlaşılabilir ifadelerden kaçınmış herkesin rahat anlayabileceği bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Öyleki kitapta anlaşılması zor, şerhe muhtaç cümleler neredeyse yoktur. Ayrıca kitapta usûl meselelerinden furû meselelerine geçişte salt bilgi vermekle yetinilmez, ibadetlere teşvik ve günahlardan sakındırma suretiyle teoriyi pratiğe, hukuk ilmini ahlakla buluşturma çabasında olduğu görülmektedir. Buna, sahip olduğu akıcı hitabet dili de eklenince okuyucu hiç bıkmadan/usanmadan bir celsede yüzlerce sayfayı anlama zorluğu çekmeksizin okuyabilir. Bu da onu, ibarelerinin zorluğuyla şöhret bulan diğer usûl ve kavaid kitaplarından ayırmaktadır.
2. Yukarıda verilen bilgilerden hareketle kitabın başka bir özelliği de göze çarpıyor. O da, kitabın sahip olduğu ıslah ruhudur. Bunu, kitabın bölüm ve faideleri arasında yaygın olarak görmek mümkündür. öyleki onun, bu kitabı, salt bir fakih olarak değil de bir ıslah ve tecdit düşüncesine sahip bir mürşit olarak kaleme aldığı söylenebilir. Zira o, bu kitapta fikhî hükümleri açıklamanın yanı sıra terğib, terhib ve irşad görevini de üstlenmektedir. Nitekim bu kitabın Salah ve ıslahı amaçladığı adından da (Kavâ'idü'l-Ahkâm Fî Mesâlihi'l-Enâm) anlaşılmaktadır. Bu özellik kitaba ayrı bir güzellik katmakta ve okuyucu üzerinde etkili olmaktadır.
3. Bu kitabın meziyetlerinden birisi de, farazi meseleleri değil de günlük hayatta gerçekliği olan konuları ele almasıdır. Kitap, yazıldığı asrın güncel problemlerine uzak kalmadığı gibi sosyal, siyasal ve uluslararası ilişkilere varıncaya kadar birçok konuya değinir ve çözüm önerilerini sunar. Ayrıca değişik münasebetlerle sorulan sorulara cevaplar verir. Okuyucu onun bu özelliğini hemen hemen her bölümde fark eder. Özellikle, velayetlerde adalet vasfının arandığı durumlar, daha layık olan kişinin velayeti, adaleti şart koşmanın zor olduğu velayetler, daha üstün biri varken

diğerini görevlendirmek ve malının çoğunun haram olduğunu ikrar eden kimseyle yapılan muameleler gibi konular üzerinde konuşurken bu özellik bariz bir şekilde görülmektedir.

4. Kitap, çok sayıda doktora ve yüksek lisans gibi akademik araştırmalara kaynaklık ederek değerini ispat etmiştir. Bununla beraber İslam hukukundaki pekçok konu ve nazariyeyi geniş bir şekilde ele aldığından daha birçok makale ve teze kaynaklık edebilecek yeterli malzemeye sahiptir. Onun böylesi ilmî meselelere havi olma özelliğinden dolayı araştırmacıların müstağni kalamayacakları ve daha uzun süre başvuru kaynağı olma özelliğini koruyacağına benziyor. Bildiğimiz kadarıyla iki doktora tezine kaynaklık eden maslahat nazariyesinin dışında araştırmalara konu olabileceklerden bazıları şunlardır: Telafi edici ve caydırıcı hükümler, ihtiyat, dini yükümlülüklerin hafifletilmesini gerektiren zorluklar, tasarrufların mahiyetleri, İbâdât ve muamelatta genel kurallara aykırı olarak caiz olan uygulamalar, hak teorisi ve hükümlerin sübutunda zanni delillerin geçerliliği gibi daha birçoğunu zikretmek mümkündür.²⁶⁷
5. Kitabı diğerlerinden ayıran en bariz özelliklerinden biri de mezhep taassubundan ve kendisiyle aynı görüş ve mezhebi paylaşmayanlara saldırıdan uzak oluşudur. Bunu, arz ettiği değişik görüşlerden rahatlıkla anlayabiliriz. O, genellikle konuyla ilgili değişik görüş ve mezhepleri zikreder, ilmi edep ve hürmet çerçevesinde onları tartışır. Delilini güçlü bulduğu mezhep ve görüşü kendi mezhebinin görüşüne tercih ettiğini açıkça ifade eder. Ancak her hangi bir konuda mezhep imamının görüşü zayıf olduğunda ve onu savunacak bir delil olmadığı halde yine de onu taklit edip kitap, sünnet ve sahih kıyasa uygun olan görüşü ise kendi imamını taklit konusundaki taassupları sebebiyle terk edenleri şiddetleri bir şekilde eleştirmektedir. Şu konuya, "قَاعِدَةٌ فِيمَنْ تَحِبُّ طَاعَتُهُ وَمَنْ تَجُوزُ طَاعَتُهُ وَمَنْ لَا تَجُوزُ طَاعَتُهُ" itaat edilmesi gereken kişiler ile itaat edilmesi caiz olan ve olmayan kişiler"²⁶⁸ konusuna bakıldığında bu durum daha net bir şekilde görülecektir.

4. Sonraki Bilginler Üzerindeki Etkisi

Bu kitap, hiç şüphesiz âlimlerin teveccühüne mazhar olmuş ve onlar üzerinde olumlu etkiler bırakmıştır. Bunu, ondan yaptıkları nakillerde, kaide ve hükümleri nakletmelerinde bariz bir şekilde görmekteyiz. Bu da kitabın ne denli değerli ve önemli bir

²⁶⁷ Doktora tezini bitirdikten sonra yukarıda zikredilen konuları birer makalede ele almayı düşünüyoruz.

²⁶⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 271-275.

konuma sahip olduğunu gösteriyor. Şimdi detaya girmeden kısaca kendisinden istifade eden ve nakillerde bulunan bazı âlimlerden ve eserlerinden söz edeceğiz. Bunlar: İmam en-Nevevî “Şerhu Sahihi Müslim”²⁶⁹, Karâfî “el-Furûk”²⁷⁰, İbn Teymiyye “es-Siyâsetu’s-Şer’iyye Fî Islâhi’r-Ra’î ve’r-Raiyye”²⁷¹, Takıyyüddin es-Subkî “Fetâva’s-Sübki”²⁷², Tacüddîn es-Subkî “el-Eşbâh ve’n-Nazâir”²⁷³, Muhammed b. Ahmed el-Makarrî el-Malikî “el-Kavâid”²⁷⁴, eş-Şatibî “el-Muvâfakât”²⁷⁵, ez-Zerkeşî eş-Şafîî “el-Mensûr Fî’l-Kavâid”²⁷⁶, İbn Ferhûn el-Malikî “Tabsîratü’l-Hukkâm”²⁷⁷, Takıyyüddîn el-Hısnî eş-Şafîî “Kitabu’l-Kavâid”²⁷⁸, Muhammed b. İbrahim el-Yemânî “er-Ravdu’l-Bâsım”²⁷⁹, es-Suyûtî “el-Eşbâh ve’n-Nazâir”²⁸⁰, el-Hâvî li’l-Fetâvâ”²⁸¹, Ebu’l-Abbâs el-Venşerîsî el-Mâlikî “İdâhü’l-Mesâlik”²⁸², İbn Naccâr el-Hanbelî “Şerhu’l-Kevkebi’l-Münîr”²⁸³, Muhammed b. Ebi Süleyman el-Bekrî eş-Şafîî “el-İstiğnâ Fî’l-Farki ve’l-İstisnâ”²⁸⁴, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî “Huccetullahi’l-Bâliğa”²⁸⁵, el-Mubârekfurî “Tuhfetü’l-Ehvezî”²⁸⁶ ve daha başkalarını saymak mümkündür.

²⁶⁹ NEVEVÎ, Ebû Zekerıyya Yahya b. Şeref (631-676/ 1233-1277), *el-Minhac Şerhu Sahihi Müslim b. Haccac*, I-XVIII, el-Matbaatu’l-Mısriyye Bi’l-Ezher, Kahire, 1929 m., VI, s. 154, 155.

²⁷⁰ KARÂFÎ, *el-Furûk*, I, s. 118; II, s. 157; IV, s. 202-205.

²⁷¹ İBN TEYMIYYE, Ahmed b. Abdulhalim (661-728 h.), *es-Siyâsetu’s-Şer’iyye Fî Islâhi’r-Ra’î ve’r-Raiyye*, Daru Aleml-i-Fevaid, Mekke t.y., s. 7 ve devamı.

²⁷² SUBKÎ, Ebu’l-Hasan Takıyyüddîn Ali b. Abdulkâfî, *Fetava’s-Subkî*, I-II, Daru’l-Marife, Beyrut, t.y., II, s. 353.

²⁷³ SUBKÎ, Ebû Nasr Tâcüddîn, Abdülvehhab b. Ali (727-771 h./1327-1370 m.), *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, I-II, Daru’l-Kütübu’l-İlmiyye, Beyrut, 1991, I, s. 12.

²⁷⁴ MAKARRÎ, Muhammed b. Ahmed el-Malikî (ö. 758 h.), *el-Kavâid*, (thk. Ahmed b. Abdullah b. Humeyd), I-II, y.y., t.y., II, s. 556.

²⁷⁵ ŞATIBÎ, *Muvafakât*, IV, s. 138.

²⁷⁶ ZERKEŞÎ, Muhammed b. Bahadır b. Abdullah (ö. 794 h.), *el-Mensûr Fi-Kavâid*, (thk. Teysir Faik Ahmed), I-III, Vezâretu’l-Evkâf, Küveyt, 1415 h., I, s. 77, 98, 212, 219, 228.

²⁷⁷ İBN FERHÛN, İbrahim b. Ali b. Muhammed (ö. 799 h.), *Tabsîratu’l-Hukkâm Fî Usûli’l-Akdiye ve Menâhici’l-Ahkâm*, I-II, Mektebetu’l-Külliyâti’l-Ezheriyye, Kahire, 1986, II, s. 296.

²⁷⁸ HİSNÎ, Takıyyüddîn Ebubekir b. Muhammed (ö. 829 h.), *Kitabu’l-Kavâid*, I-IV, Mektebu’r-Rüşd, Riyad, 1997, I, s. 296, 312.

²⁷⁹ VEZİR, Muhammed b. İbrahim el-Yemânî (775-840 h.), *er-Ravdu’l-Basım Fi’z-Zibbi An Sünneti Ebi’l-Kasım*, I-II, Daru Aleml-i-Fevâid, Mekke, t.y., I, s. 209; II, s. 411, 503.

²⁸⁰ SUYÛTÎ, Celaleddin Abdurrahman (ö. 911), *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1990, s. 8, 56, 116, 261.

²⁸¹ SUYÛTÎ, Celaleddin Abdurrahman (ö. 911), *el-Hâvî Li’l-Fetâvâ*, I-II, Daru’l-Fikr, Beyrut, 2004, I, s. 184, 186, 225, 243, 278, 289, 315; II, s. 160, 231, 241, 310, 372.

²⁸² VENŞERÎSÎ, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Yahya el-Mâlikî, *İdâhü’l-Mesâlik İlâ Kavâidi’l-İmam Malik*, (thk. Ahmed Ebu Tahir el-Hattabî), et-Turâsi’l-İslamî, Rıbat, 1980, s. 155.

²⁸³ İBN NACCÂR, Ebu’l-Beka Muhammed b. Ahmed el-Hanbelî (ö. 972 h.), *Şerhu’l-Kevkebi’l-Münîr*, I-IV, Mektebetu’l-Abikan, Riyad, 1997, II, s. 399; IV, s. 90.

²⁸⁴ BEKRÎ, Muhammed b. Ebi Süleyman eş-Şafîî (ö. 1062 h.), *el-İstiğnâ Fî’l-Farki ve’l-İstisnâ*, I-II, Camiatu Ümmi’l-Kura, Mekke, 1988, I, s. 158, 159; II, s. 605, 606, 611.

²⁸⁵ DIHLEVÎ, Şah Veliyyullah (ö. 1176 h.), *Huccetullahi’l-Bâliğa*, (thk. Seyyid Sabık), I-II, Daru’l-Cil, Beyrut, 2005, I, s. 264.

²⁸⁶ MUBÂREKFURÎ, Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim, *Tuhfetü’l-Ehvezî Bi Şerhi Camii’t-Tirmizî*, I-X, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, t.y., VII, s. 427; IX, s. 224; X, s. 25, 26.

B. El-İmâm Fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın usûl ilminde yazmış olduğu ve tezimizde ondan istifade ettiğimiz önemli eserlerden biri “El-İmâm Fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm” adlı eseridir. Eserin sistematîği hakkında bilgi vermeden evvel kısaca eseri “Kavaidü'l-Ahkâm Fî Mesalihi'l-Enâm” adlı kitabı ile mukayese yapmak ve bu iki eserin birleştiği ve ayrıştığı noktaları belirtmek istiyorum.

1. “El-İmâm” ile “Kavaidü'l-Ahkâm” Adlı Kitabın Karşılaştırması

Şüphesiz bu iki kitabı okuyan ve onlardaki en önemli konulara vakıf olan kimse ikisinin birleştiği ve ayrıştığı birçok konu olduğunu görür.

a. İki Kitabın Birleştiği Noktalar

Konuların çeşitliliği: İzzüddîn b. Abdüsselâm her iki kitapta da çeşitli konulara değinmiştir. Fikhî meselelerin yanı sıra, akide ve tasavvuf gibi konuları ele almıştır. Bu, İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın gerek eserlerinde gerekse derslerinde kendisiyle şöhret bulduğu üsluptur.

Maslahat ve mefsedet üzerinde sıkça durması: Şer'î hükümlerde maslahatı temin ve mefsedeti izale hususunda çokça durması, buna delil getirmesi ve insanların zihninde yer etmesi gayesiyle yeterli sayıda örnek zikretmesi bu iki kitabın birleştiği noktalardır. Nitekim her iki kitabın mukaddimesinde bu hususa işaret etmiştir.

Kıssa ve vaaz üslubu: Her iki kitapta açık ve net olarak kıssa ve vaaz üslubu gözükmektedir. Bu da onun sürekli mescitlerde hutbe irad etmenin ve insanlara ders vermenin neticesidir.

Kolay ve etkileyici üslup: O dönemde genel olarak lâfzî tartışmalar ve kısır çekişmelerle meşhur olan usûl eserlerinin aksine okuyucu bu iki kitapta kendini tartışmaların içinde bulmaz. Neyi kastettiğini kolaylıkla anlar ve arzuladığı neticeye ulaşır.

Derin usûl bilgisi: Bu iki kitaptan İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın usûl, makasidü's-şeriâ, lafızların delaleti, arap dili ve ilimlerine ne denli derin bilgiye sahip olduğu rahatlıkla anlaşılır. Nitekim onun dil ve belagat konularında da faydalı ve önemli eserler telif ettiği bilinmektedir. İşte bunlar bu iki kitabın birleştiği noktalardan bazılarıydı.

b. İki Kitabın Ayırtıldığı Noktalar

“El-kavâid” adlı kitap fıkıh ve usûl ile ilgilenir. Küllî ve usûlî kaideleri zikreder ardından onlardan çıkarılan fikhî hükümleri serdeder. Kitap daha önce de dediğimiz gibi “Tahricü’l-furû ale’l-usûl” türünden bir eserdir. “El-imâm” adlı kitabı ise sadece usûl ve fıkıh ile ilgilenmez, bu ikisinin yanı sıra akide, dil ve belagat gibi konuları da içerir. Müellif bu kitapta delillerin hükümlere delaletini geniş bir şekilde ele almıştır. Nitekim biz de İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın şer’î delillerden hüküm istinbat etmede takip ettiği metodu bu kitaptan yararlanarak açıkladık.

İzzüddîn b. Abdüsselâm “El-kavâid” adlı kitabında furû-i fıkha önem vermiş, usûl veya külli kaideleri izah ederken pek çok fer’î meseleyi örnek olarak zikretmiştir. Bu, “El-imâm” adlı kitapta bulunmayan bir husustur. Bu sonuncusunda fer’î meseleler yok denecek kadar azdır. Daha çok delillere yer vermiştir. Dolayısıyla birincisi fıkıh ve usûl esasları kitabı; ikincisi ise sadece çeşitli hükümlere ait olan deliller kitabıdır, diyebiliriz.

“El-kavâid” adlı kitap tamamen orijinal bir eserdir. Kısmen veya tamamen başka bir kitaptan iktibas edilmediği gibi bir ihtisar veya şerh çalışması da değildir. “El-imâm” adlı kitap ise adeta müellifin bir diğer eseri olan “El-İşâretü İle’l-İcâz Fî Ba’di Envâi’l-Mecâz” adlı kitabın küçük bir kopyasıdır. Hatta bazı bölümler olduğu gibi ondan alınmadır. Özellikle de hazif ve mecaz konuları ondan alıntıdır. Bu zikredilenler de bu iki kitabı birbirinden ayırt eden en önemli özelliklerdir, diyebiliriz.

2. “El-İmâm” İle Diğer Meşhur Usûl Kitaplarının Karşılaştırılması

İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın “El-imâm” adlı kitabını, Şafî’ın er-Risâle adlı eserinden sonra kaleme alınmış ve bu ilmin temelini oluşturan Gazzâlî’nin el-Müstasfâ Min İlmi’l-Usûl, Râzî’nin el-Mahsûl Fî İlmi’l-Usûl ve Ebu’l-Hasan el-Basrî’nin el-Mü’temed Fî Usûl’il-Fıkıh gibi kitaplarla karşılaştırdığımızda bunlar arasında çok benzeşme olduğunu görebilmekteyiz. Örneğin: “el-Mu’temed” adlı kitabın (I, 29,30) sayfalarda hakikat ve mecaz hükümleri, sayfa 38 ve sonrasında ise harfler, harflerin çeşitleri ve usuldeki etkilerinden bahseder. İzzüddîn b. Abdüsselâm da “El-imâm” adlı eserin yedinci bölümünde bu konuyu biraz detaylı olarak ele almıştır. İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın kitabın başında detaylı bir şekilde ele aldığı şer’î hükümler ve çeşitlerine gelince Gazzâlî el-Müstasfâ’da (1/55-75) ve Râzî el-Mahsûl’de (1/107-153) şer’î

hükümlere bir bölüm tahsis etmişlerdir. Her ne kadar bunlar benzeştikleri konular olsa da cüzi meselelerin ele alınışında birbirinden farklıdır. Cüzi meselelerde her birinin kendine özgü yöntemi ve konuları ele alış biçimi vardır. Bu kitapları iyice okuyan ve araştıranlar bunu rahatlıkla anlar ve fark ederler. Hanefî fakihleri yöntemiyle veya kelâmcılar yöntemiyle yazılmış meşhûr usûl kitapları mantık ilminin konularını da içerdiğinden anlaşılabilir ve üslupları zorlaşmaktadır. “El-îmâm”da ise durum tam tersinedir. O anlaşılır ve kolay bir üslupla yazılmış olup örneklerle zenginleştirilmiştir. Oysa diğer usûl kitaplarında ise verilen örnekler çok azdır. Bu da konunun iyi anlaşılmasına neden olabilmektedir. Ayrıca “El-îmâm” adlı kitapta inanç, fıkıh ve usûl ile ilgili çeşitli hükümler için getirilen delillerin çoğu kitap ve sünnettendir. Bu özelliği de yukarıda zikredilen eserlerde fazla görememekteyiz.

3. *Metodu ve Sistematiği*

İzzüddîn b. Abdüsselâm da, genel olarak âlimlerde adet olduğu üzere kitabının sistematiğini anlatmış değildir. Kitabından yola çıkarak sistematiği hakkında şunları söyleyebiliriz:

- a. Kitap bir giriş ve on bölümden oluşmaktadır.²⁸⁷
- b. Kitabın konusu, hükümlerin delillerini beyan etmek olduğundan İzzüddîn b. Abdüsselâm de ilk önce girişte hükmün kısımlarını ve delil türlerini ele almıştır.
- c. Daha sonra nassların hükümlere delaletini farklı açılardan ele alarak ve zihne yerleşmesini sağlamak amacıyla örneklerle zenginleştirerek anlatmaktadır. Ayrıca hükümlerin naslardan nasıl istinbat edildiğini örnekler vererek açıklamaktadır. Bunları on ayrı bölümde anlatmaktadır. Bazen bölümleri de “faide” diye ifade ettiği alt başlıklara, faideyi de kendi içinde başlıklara ayırır. Örneğin yedinci bölümde otuz iki faide’den bahseder. Otuz birinci faide’yi de dokuz alt başlığa ayırır ve her birini getirdiği birden fazla örnekle izah etmeye çalışır.²⁸⁸ Sekizinci bölümü, Allah’ın sıfatlarına ve bu sıfatlarla ilgili hükümlere tahsis etmiştir. Dokuzuncu bölümü ise mecaz çeşitlerine tahsis etmiştir. Biz de tezimizde, bu iki bölüm haricinde, daha çok usûlle ilgili olan diğer bölümlerden istifade ettik.
- d. İzzüddîn b. Abdüsselâm kitap, sünnet ve dil’den getirdiği istihsad ve misallerle delilleri ve türlerini açıklamaya özen göstermiştir. Kitaba göz atan bir kimse bunu

²⁸⁷ Kitap tek cilt olup tahkik edenin mukaddimesiyle beraber 360 sayfadır.

²⁸⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *El-Îmâm Fî Beyâni Edilleti’l-Ahkâm*, s. 159-216.

rahatlıkla görebilecektir. Bu bakımdan kitap eşsizdir, denilebilir. Hiçbir usul eserinde rastlanamayacak kadar Kur'an'dan ve sünnetten istidlalde bulunmuştur. Farklı münasebetlerle mükerrer olarak zikredilenler hariç tutulacak olursa toplam 982 ayet ve 60 hadis zikrettiği görülmektedir. Böyle bolca örnek vermesi, konunun daha iyi anlaşılması ve zihinde yer etmesi amacına matuftur.

- e. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi kitabın dili ve üslubu, diğer usûl eserlerinin aksine akıcı ve kolaydır.
- f. İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın, bu kitapta meseleleri ele alırken hiçbir âlimin görüşüne değinmediği görülür. Bu da onun engin bilgisinin, kendine olan özgüvenin ve icthad mertebesine ulaştığının kanıtıdır.

II. ŞER'Î HÜKÜMLER

Bu başlık altında İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın şer'î hükümlerle ilgili görüşlerini aktarmaya çalışacağız. Bu çerçevede konuyu hâkim (hüküm koyma yetkisinin sahibi), hükmün kısımlar, el-mahkûm fih (hükme konu olan fiiller) ve el-mahkûm aleyh (hükmün muhatabı mükellef) olmak üzere dört başlık altında ele alacağız. Bunlara geçmeden evvel hükmün tarifini vermekte fayda mülâhaza etmekteyiz.

Hüküm (الحكم) kelimesi sözlükte mastar olarak, düzeltmek, menetmek, emretmek, olumlu veya olumsuz bir sonucu bildirmek, karar vermek gibi anlamlarda kullanıldığı gibi, isim olarak ise karar, yargı, siyasi hâkimiyet, ilim ve ince anlayış gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Fıkahî bir terim olarak ise, bir şey hakkında karar verilmesi, bir yargıya varılması anlamına geldiği gibi, bir hukuki işlem üzerine meydana gelen sonuç anlamına da gelmektedir. Fıkah usulünde şer'î hüküm tanımı fukaha ekolüne mensup usulcülerle mütekellimîn ekolüne mensup usulcülere göre kısmî bir farklılık taşır. Hanefî mezhebine mensup (fukaha) usulcülere göre hüküm “Şâriin kulların fiillerine ilişkin hitabı ile sabit olan şey” veya “şâriin kulların fiillerine ilişkin hitabının eseri”²⁸⁹, Şâfiî mezhebine mensup (mütekellimîn) usulcülere göre ise şer'î hüküm “Şâriin kulların fiillerine ilişkin olan hitabı” veya “Şâriin iktizâ, tahyîr ve vaz' bakımından mükelleflerin fiiliyle ilgili hitabı”²⁹⁰ şeklinde tanımlanır. Tanımda geçen iktizadan maksat Şâr'i'in bizden bazı şeyleri yapmamızı, bazı şeylerden ise uzak durmamızı istemesidir. Allah'ın, bizleri yapıp

²⁸⁹ الْحُكْمُ الشَّرْعِيُّ: هُوَ أَتْرُ حِطَابِ اللَّهِ الْمُتَعَلِّقُ بِأَفْعَالِ الْمُكَلِّفِينَ بِالِإِقْتِضَاءِ أَوْ التَّخْيِيرِ أَوْ الْوَضْعِ

²⁹⁰ الْحُكْمُ الشَّرْعِيُّ هُوَ حِطَابُ اللَّهِ الْمُتَعَلِّقُ بِأَفْعَالِ الْمُكَلِّفِينَ بِالِإِقْتِضَاءِ أَوْ التَّخْيِيرِ أَوْ الْوَضْعِ

yapmamakta serbest bıraktığı davranışlar tahyir kavramıyla ifade edilmektedir. Vaz‘ ise Allah'ın konumlandırmasıyla bir şeyin başka bir şey için “şart”, “sebeup” ve “mani” teşkil etmesidir.²⁹¹

Görölüyor ki mütekellimin usulcülerin tarifine göre şer‘î hüküm, mükelleflerin fiillerine ilişkin Allah'ın hitabının bizzat kendisi iken fukaha usulcülere göre şer‘î hüküm, Allah'ın hitabına göre mükelleflerin fiilleri hakkında yapılan vasıflandırmadır. Mesela: “*Namazı kılın, zekâtı verin*”²⁹² ayet-i kerimesi usulcülere göre şer‘î hükmün ta kendisidir. Bu ayetin gereği olan namazı kılmanın ve zekâtı vermenin “vacip olması” şeklindeki eseri/sonucu fakihlere göre hüküm odur. Zinanın yasaklanmasıyla ilgili “*Zinaya yaklaşmayın*”²⁹³ ayet-i kerimesi usulcülere göre hükümdür. Fakihlere göre ise hüküm, bu ayetten çıkarılan “zinanın haram olması”dır.²⁹⁴

A. Hâkim

İslâm âlimleri, şer‘î hükümleri koyma yetkisinin Allah'ta olduğu hususunda birleşmişlerdir. Bu anlamda hâkim Yüce Allah'tır. Bundan dolaydır ki âlimler: “Hüküm, mükellefin fiilleri ile ilgili Allah'ın hitabıdır” demişlerdir. Buna delil olarak: “*Hüküm yalnızca Allah'a aittir. O, hakkı anlatır. O, hakkı batıldan ayırt edenlerin en hayırlısıdır*”²⁹⁵ ayetini delil olarak sunarlar. Ancak bu hükümlerin vahiy olmadan akıl yoluyla bilinip bilinemeyeceği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İslâm literatüründe hüsün ve kubuh meselesi, hem mahiyeti hem de aklın iyilik ve kötülüğü idrak etmedeki yetkisi ve kapasitesi, dolayısıyla iyilik ve kötülük hakkındaki bilgilerin kaynağı açısından inceleme konusu olmuştur. Âlimler bu hususta üç farklı görüşe sahiptir:

- a. Hüsün ve kubuh şer‘îdir. Yani akıl, mükellefin fiilleri hakkındaki Allah'ın hükmünü ancak kitaplar ve peygamberler vasıtasıyla anlayabilir. Bu görüş Eş‘ariyye ve Selefiyye ile Şâfiî ‘Mâlikî ve Hanbelî usulcülerini çoğunluğunun yanı sıra bazı Hanefî usulcülere aittir. Bu bilgiler dinî sorumluluğun vahiyle sabit

²⁹¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 75-79; GAZZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *el-Müstasfa Min İlmi'l-Usûl*, I-II, (thk. Muhammed Süleyman el-Eşkar), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2012, I, s. 127; HALİD RAMAZAN Hasan, *Mu'cemü Usûli'l-Fıkh*, er-Ravda, Mısır, 1998, s. 113-115; el-BEYÂNÜNÎ, Muhammed Ebü'l-feth, "Hüküm", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 466-468, s. 466.

²⁹² Bakara, 2/43.

²⁹³ İsrâ, 17/32.

²⁹⁴ HALİD RAMAZAN, *Mu'cemü Usûli'l-Fıkh*, s.115.

²⁹⁵ En‘âm, 5/57.

olduğunu ileri sürmüş, insanın akıl gücünü kullanarak iyilik ve kötülüğü bilip ona göre davranmakla mükellef tutulamayacağını kabul etmişlerdir.

- b. Hüsün ve kubuh aklîdir. Peygamber ve kitap gelmeden de akıl kendi başına Allah'ın mükellefler hakkındaki hükmünü bilebilir. Bu görüş başta Cehmiyye ve Mu'tezile olmak üzere Şîa, Kerrâmiyye, bazı Mâtürîdiyye-Hanefiyye âlimleriyle İslâm filozoflarına aittir. Bunlar, aklın tek başına yeterli olduğunu ve vahye ihtiyaç bulunmadığını savunmuşlardır. Ancak aklın bilemeyeceği bazı hususlarda vahye ihtiyaç olduğunu da belirtmişlerdir .
- c. Hüsün ve kubuh kısmen aklî kısmen de şer'îdir. Bu görüş Mâtürîdîler'in çoğunluğu ile Selefiyye'ye mensup bazı âlimlere aittir. Bunlara göre hüsün ve kubuh anlaşılması dine bağlı değildir, akıl anlayabilir. Aklın güzel gördüğü hasendir, çirkin gördüğü de kabihtir. Bu böyle olmakla beraber onlara göre din gelmeden kul herhangi bir şeyi yapmak veya yapmamakla sorumlu tutulamaz. Ancak Ebû Hanîfe ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, insanların Allah'ın varlığını ve birliğini akıl yürütme yoluyla bilme imkânına sahip bulduklarını ve dolayısıyla dinî bir davete muhatap olmasalar da bu hususta yükümlü ve sorumlu olduklarını kabul etmişlerdir.²⁹⁶

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın iki farklı görüşe sahip olduğu görülmektedir. O, birinde Eş'ariler gibi düşünürken diğesinde Maturidîlere yaklaştığını görüyoruz. Şöyle ki birinde O, dini ve dünyevi meseleleri birbirinden ayırır. Ona göre Ahiret maslahat ve mefsedetleri ve bunlara götüren yollar ancak şeriatla bilinebilir. Herhangi bir şeyin maslahat mı mefsedet mi olduğu şer'î delillerle öğrenilir. Dünyaya ait maslahat ve mefsedetler ile bunlara götüren yollar ihtiyaç, tecrübe, adet ve muteber kanaat gibi delillerle bilinir. Dünyaya dair bir meselenin hükmü bilinemezse bu delillere başvurulur. Bunlar arasında uyum sağlamak, maslahat ve mefsedetlerden hangisinin öncelikle tercih edileceğini tespit etmek için, bu konuda vahiyle beyan edilen bir hüküm olmadığından akla başvurulur ve hükümler buna dayandırılır. Allah'ın taabbudî olarak koyup maslahat ve mefsedetlerini kullara bildirmediği hükümler dışındaki tüm hükümler bu prensibe dayanır. Amellerin iyi ve kötü olanı bu şekilde bilinir.²⁹⁷

İzzüddîn b. Abdüsselâm, eserinin bir başka yerinde dünyevi maslahat ve mefsedetlerin yanı sıra dini hükümlerin önemli bir kısmının da akılla kavranabileceğini

²⁹⁶ Geniş bilgi için bkz, GAZZÂLÎ, *el-Müstasfa Min İlmi'l-Usûl*, s. 112-119; HALİD RAMAZAN, *Mu'cemü Usûli'l-Fıkh*, s. 107-112; ÇELEBÎ, İlyas, "Hüsün ve Kubuh", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1999, XIX, ss. 59-62.

²⁹⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 13, 14.

söyler. O, Akıllı kimselerin, şeriat gelmeden önce de sırf maslahat olanın elde edilmesi, sırf mefsedet olanın defedilmesi, mefsedetlerin daha kötü olanının evleviyetle defedilmesi, iki maslahattan daha üstün olanının önce gerçekleştirilmesi, mefsedetin defedilmesinin maslahatın elde edilmesine tercih edilmesi gibi esasların övgüye layık iyi işler olduğunu bildiklerini söyler. Ayrıca, din, can, akıl, nesil ve malın korunması, söz ve fiillerden en faziletli olanın tercih edilmesi gibi ilkelerin de akılla bilinebilecek şeyler olduğunu söylemiştir.²⁹⁸

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın yukarıdaki ifadeleri, din gelmeden önce de aklın, dünyevi maslahat ve mefsedetleri mutlak olarak bilebileceğini iddia etmek için değildir. Ona göre de eşyayı yorumlayan ve belirttiği şekilde neticeye ulaşan akıl, dinin hükümlerini iyi bilen ve onun maksatlarını kavramış bulunan akıldır. Dolayısıyla İzzüddîn b. Abdüsselâm, dinin genel ilkeleri ışığında aklın, maslahat ve mefsedeti bilebileceğini vurgulamış olmaktadır.²⁹⁹

B. Hükümün Kısımları

Yukarda verilen tariftten de anlaşıldığı üzere hüküm, iki kısma ayrılır. İktiza ve tahyir kavramına dâhil olanlar teklifi hüküm; vaz' kavramına dâhil olanlar ise vaz'î hüküm olarak adlandırılır. Bir mütekellimin usulcüsü olan İzzüddîn b. Abdüsselâm da hükümleri teklifi ve vaz'î diye bir taksime tabi tutmaktadır. Teklifi hükmü de, talep içeren ve talep içermeyen şeklinde iki kısma ayırır:

- a. Bir fiilin yapılmasını veya yapılmamasını talep etmek (emir ve nehiy)
- b. Talep içermeyen, yapip yapmama hususunda serbest bırakmak (ibaha)

Sebep, şart, mani, sıhhat, fesad³⁰⁰ ve benzeri hükümleri de vaz'î hüküm kavramına dâhil etmektedir.³⁰¹

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre haram, vacip, mekruh ve müstehap olma gibi teklifi hükümler mükellefin yapabilme gücü ve yapip yapmama hususunda tercih hakkının olduğu fiiller için söz konusudur. Yani bu hükümler kulun kesb/fiil/eylemlerine taalluk eder. Şeriat da ancak kesbi olan fiillerden dolayı kişiyi över veya yerer, ceza veya mükâfat vaat

²⁹⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 7,8.

²⁹⁹ HAÇKALI, *İzzuddin b. Abdüsselâm'da Maslahat Nazariyesi*, s. 119, 120.

³⁰⁰ Şafiî, Malikî ve Hanbelîlere göre fesad ve butlan eş anlamlıdır. Hanefîlere göre fesad butlandan farklı olup sıhhat ve butlan arasında bir mertebedir. Unsurlarda ve bunlara ait şartlarda eksikliği bulunana "bâtıl", diğer vasıf ve detaylarda eksikliği bulunanlara ise "fâsid" denir. Tabii ki bu ayırım muamelâta söz konusudur. İbadetlerde ise onlara göre de ikisi eş anlamlıdır.

³⁰¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam fi Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 75, 76.

eder. Kul yapmış olduğu şeylerden ötürü sevap veya ceza alır. Dolayısıyla O, sevap ve cezanın kişinin kesbine terettüp ettiğini ve tüm mükellefiyetlerin hayatla sınırlı olduğu görüşündedir.³⁰² Şayet yaratılıştan var olan bir şeye bağlanan hükümler görülecek olsa onun eserinin/yansımasının kastedilmesi gerektiğini söyler.³⁰³ Vaz'î hükümler ise böyle değildir. Bunlar kesbi bir sebebe dayanabildiği gibi (zinanın had cezasına, hırsızlığın el kesme cezasına, öldürmenin de kısasa sebep kılındığı gibi), kesbi olmayan (zevalin öğle namazının vücubiyetine, hilali görmenin orucun vücubiyetine sebep kılınması gibi) bir sebebe de bağlanabilir.³⁰⁴

1. Teklifî Hükümün Çeşitleri

İzzüddîn b. Abdüsselâm da, diğer mütakellimin usulcüler gibi, tekliî hükümleri vacip, mendup, haram, mekruh ve mübah olmak üzere beş kısma ayırır.³⁰⁵ O, bu hususu şöyle izah ediyor: Şariin talep ettiği, talep ettiğini bildirdiği, kendisini veya failini övdüğü, gerek hâlihazırda gerek ilerde bir hayır için sebep kıldığı her fiil me'murun bih/vacip-mendubtur. Şariin terk edilmesini istediği, bunu haber verdiği, kendisini veya failini yerdığı, hâlihazırda veya gelecekte bir kötülüğe sebep kıldığı her fiil de menhiyyün anh/haram-mekruhtur. Şariin muhayyer bıraktığı, yapıp yapılmamasının eşit olduğunu haber verdiği her fiil de mubahtır.³⁰⁶ Ona göre haramın yapılmasında ve vacibin terk edilmesinde dünyevi veya uhrevi bir ceza söz konusudur. Böyle bir ceza yoksa terk edilmesi istenen şey mekruh olarak; yapılması istenen şey ise mendup olarak adlandırılır.³⁰⁷

İzzüddîn b. Abdüsselâm tekliî hükümlere, farklı bir açıdan yani maslahat ve mefsedet penceresinden yaklaşarak açıklamaya çalışır. O, vacip ve medubu maslahat; haram ve mekruhu da mefsedet olarak niteledikten sonra maslahatları, dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki kısma ayırır. Bilahare her birini zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât alt başlıklarına ayırır. Tekliî hükümleri de uhrevi maslahat çerçevesinde değerlendirerek şöyle der: Ahiret maslahatları: Vacipleri yapmak, haramlardan kaçınmak zaruretlerdendir. Faziletli müekked sünnetleri yapmak ihtiyaçlardandır. Bunun dışında farzlara tabi olan

³⁰² Geniş bilgi için bakınız: İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 77, 78, 176; *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 22, 188-194, 213, 263; *el-Kavâidü's-Suğra*, s. 117.

³⁰³ Buna örnek olarak şu hadisi zikreder: "Mukakkak ki sende, Allah ve Resûlünün sevdiği iki haslet var; hilm ve teenni." (TİRMİZÎ, "Birr" 66)

³⁰⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 77, 78.

³⁰⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Nübezün Min Mekâsidi'l-Kitâbi'l-Aziz*, s. 17.

³⁰⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 82.

³⁰⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 72, 73.

veya müstakil menduplar ise tamamlayıcılar/mükemmelleştiricilerdir. Bunlardan zaruretler ihtiyaçlardan önce gelir, ihtiyaçlar da tamamlayıcılardan önce gelir.³⁰⁸

İzzüddîn b. Abdüsselâm farzı iki kısma ayırır: farz-ı ayn ve farz-ı kifaye. Her birini de getirdiği örneklerle izah etmeye çalışır.

- a. **Farz-ı ayn:** Her mükellefin bilmesi gereken dini hükümleri bilme, Fatiha okuma, namazların rükünlerini yerine getirme, hac, umre, namaz, zekât ve oruç gibi ibadetler örnek olarak zikredilebilir. Her mükellef bizatihi farz-ı aynı elde etmek durumundadır.
- b. **Farz-ı kifaye:** Bütün mükelleflerin bilmesi gereken dini hükümlerin dışında fetva verme derecesine erişecek kadar dini hükümleri öğrenme farz-ı kifayedir. Ayrıca şunlar da misal olarak zikredilebilir; savunma ya da taarruz şeklinde yapılan cihad, iyilikleri emredip kötülüklerden sakındırma, açları doyurma, elbisesi olmayanları giydirmeye, yardıma muhtaç olanlara yardım etme, ihtilafa düşenlerin arasını bulmak için hüküm ya da fetva verme, devlet başkanlığı yapma, şahitlik yapma, ölüleri defnetme, yönetici ve hâkimlere yardım etme, Kuranı hıfzetme vs. Farz-ı ayn olan bir şeyle ilgili sorumluluk o şeyin bizzat yerine getirilmesiyle kalkarken, farz-ı kifaye olan bir şeyle ilgili sorumluluk bazı kimselerin ifasıyla herkesten kalkar. Ancak farz-ı kifaye olan şeyle öncelikle sorumlu tutulanlar müstesnadır.³⁰⁹

İzzüddîn b. Abdüsselâm mendubu/sünneti, yapanın sevaba nail olduğu, terk edenin cezaya çarptırılmadığı maslahatlar olarak tanımlar. Daha sonra onu da sünnet-i ayn ve sünnet-i kifaye olmak üzere iki kısma ayırır.

- a. **Sünnet-i ayn:** Herkesin yerine getirmesi istenen sünnetlerdir. Namazın sünnetleri, belli günlerde oruç tutma, bayram namazları, küsuf namazları, teheccüd namazı, hasta ziyareti, itikâfa girme, kurban ve hac ile ilgili sünnetler, vacip olan tavafın dışında Kabeyi tavaf etme, sadaka verme örnek olarak sayılabilir.
- b. **Sünnet-i kifaye:** insanların bir kısmının yerine getirmesi istenen sünnetlerdir. Ezan okuma, kamet getirme, Müslüman bir gruptan bazılarının yanlarından geçen Müslümanlara selam vermesi, hapşırın kişiye hayır dua etme, cenazeler için yapılması gereken mendup fiiller örnek olarak zikredilebilir.³¹⁰

³⁰⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 123.

³⁰⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 71.

³¹⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 73.

Haram ve mekruhu mefsedet olarak nitelendiren İzzüddîn b. Abdüsselâm haramı, yapanın cezalandırıldığı ve Allah rızası için terk edenin ecir/sevap kazandığı mefsedetler olarak değerlendirir. Örneğin can, beden her hangi bir uzvu, mal ve namusa karşı yapılan saldırılar bu kısma dâhildir. Mekruhu da, yapanın cezalandırılmadığı ve terk eden için maslahat söz konusu olan mefsedetler olarak addeder. Kerahet vakitlerinde namaz kılma, uykudan kalkınca elleri yıkamadan kap kaçağa sokma, namazın sünnetlerini terk etme örnek olarak zikredilebilir.³¹¹

İzzüddîn b. Abdüsselâm her haramın mefsedet içermesi gerekmediği görüşündedir. O, yukarda zikrettiğimiz ve içerdiği mefsedetten dolayı haram olanların dışında iki türlü haramın daha olduğunu söyler. Bunlar, Allah'ın (c.c.) bazı durumlarda mefsedet içermeyen bir şeyi, ceza olarak insanları mahrum bırakmak için ya da sırf insanların Allah'a itaat edip etmediklerini imtihan etmek için kıldığı haramlardır. Allah'ın Yahudilere pençesi olan kuşları, sığır ve koyunun iç yağlarını haram kılması, ceza olarak mahrum etmek için mefsedet olmayan bir şeyi haram kılmasına örnek olarak zikredilebilir. Şayet bunlarda bir mefsedet olsaydı, Yahudilerden daha üstün bir ümmet olmamız hasebiyle bize helal kılınmazdı. Bunların Yahudilere haram kılınışı şu ayetlerde açıklanmıştır: “*Bu, zulümleri yüzünden onlara verdiğimiz cezadır*”³¹², “*Yahudilerin zulmü sebebiyle, helal kılınmış bulunan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık*”.³¹³ İhramlı iken avlanma, güzel koku sürünme ve elbise giymenin haram olması sırf Allah'a kulluk için haram kılınan şeylere örnek verilebilir. Bu fiiller kendilerinde bulunan bir sıfattan ötürü haram kılınmamıştır. Bilakis onlarla ilgi haricî bir durumdan ötürü haram kılınmışlardır. Bu, tıpkı başka birisine ait olan bir şeyin yenilmesinin haram olması gibidir. Buradaki haramlık o şeyin kendisiyle ilgili olmayıp, o şeyin mülkiyetinin bir başkasına ait olmasıyla ilgilidir.³¹⁴

İzzüddîn b. Abdüsselâm haramları, haram li-aynihi ve haram li-gayrihi; helalleri de, helal li-aynihi ve helal li-gayrihi şeklinde ikiye ayırır. O, dinen bir şeyi haram veya helal kılmanın, biri dâhili biri de harici olmak üzere iki çeşit sebebe dayandığını söyler. Bunlar:

a. Mükellef fiilinin bağlı olduğu şeyde bulunan sebep:

³¹¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 73.

³¹² En'âm, 6/146.

³¹³ Nisa, 4/160.

³¹⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 59.

Söz konusu şeyde bulunan ve haramlığı gerektiren her türlü vasıf/nitelik böyledir. Örneğin şarap içmede insanın aklını gideren şiddetli bir keyif hali bulunduğundan şarap haram kılınmıştır. Ölü hayvan eti pisliği barındırdığı için haram kılınmıştır. Domuz eti de onda bulunan (mahiyetini bilmediğimiz) bir nitelik sebebiyle haram kılınmıştır. Zehir, öldürme niteliği sebebiyle haram kılınmıştır. Annelik, ninelik, oğulluk, erkek kardeşlik, amcalık, teyzelik gibi nesebî nitelikler de böyledir. Mükellefin fiilinin bağlı olduğu şeyde bulunan helal kılma sebepleri ise helalliği gerektiren her türlü niteliktir. Örneğin buğday, arpa, yaş hurma, kuru hurma, deve, sığır ve koyunlarda bulunan nitelikler böyledir.

b. Mükellef fiilinin bağlı olduğu şeyin dışında bulunan sebep:

Bunları da ikiye ayırır:

1. Batıl sebepler; gasp, kumar, insanın satılmasını engelleyen hür olma özelliği. Bunlar fiilin söz konusu olduğu şeyin dışında bulunan sebepler olup, bağlı olduğu fiilin haram olmasını gerektirir.
2. Sahih sebepler; sahih satım akdi, sahih kira akdi, dinen bir nass veya icma ile sahih olduğuna hükmedilen muameleler. Bu muameleler söz konusu nass veya icma sebebiyle helaldir.³¹⁵

İzzüddîn b. Abdüsselâm, yukarıda sayılan nesnelere vasıf/niteliği ve sebebi vasıtasıyla haram olanların “haram-ı beyyin” (açık bir şekilde haram) olduğunu söyler, İslam ülkesi vatandaşı olan bir gayr-i müslimden gasp edilen şarap ve domuz etini buna örnek olarak zikreder. Keza yukarıda sayılan nesnelere niteliği ve sebebi vasıtasıyla helal olanların “helal-i beyyin” (açık bir şekilde helal) olduğunu söyler ve buna şu örneği getirir: Kişi hayvan, buğday, yaş veya kuru hurmayı sıhhatinde ittifak edilen veya sıhhatine dair nass bulunan bir satım türü ile satsa bu satım helal olur.³¹⁶

İzzüddîn b. Abdüsselâm, bu nesnelere, kendisinde bulunan niteliklerde ittifak edilip, onun dışında bulunan sebeplerde ihtilaf edilenler veya dışında bulunan sebeplerde ittifak edildiği halde nesnede bulunan nitelikte ihtilaf edilenlerde yapılması gereken, o nesnede bulunan nitelik ve onun dışındaki sebebe bakarak helallik ve haramlığın kaynağını araştırmak olduğunu söyler. Böylece helallik ve haramlığın delilleri farklı derecelerde ise haramlık yönü ağır basanlar haram, helallik yönü ağır basanlar da helal kabul edilir.

³¹⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 190.

³¹⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 190.

Helallik ve haramlığın delilleri birbirine yakın derecede ise durum şüpheli olur. Bu nesneden kaçınmak şüphelilerden kaçınmak türünden bir fiil olur. Bu nesne, kendisinde helallik delilinin bulunması açısından helal, haramlık delilinin bulunması açısından da harama benzemektedir. Böyle bir nesneden uzak duran dinini ve şahsiyetini korumuş olur.³¹⁷

İzzüddîn b. Abdüsselâm, niteliği ve sebebine binaen helal olan bir şeyin, niteliği ve sebebinden dolayı haram olan bir şey ile karışması halinde iki durumun söz konusu olacağını söyler. Bunlar:

1. Kişinin süt kız kardeşinin yabancı bir kadınla karışması. Bu durumda kişinin bunlardan biri ile evlenmesi haram-ı beyyin/açık bir haramdır.
2. Kişinin süt kız kardeşinin toplam nüfusunun miktarı bilinmeyen bir beldedeki kadınlarla karışması. Bu durumda kişinin o beldedeki kadınlardan herhangi biri ile evlenmesi helal-i beyyin/açık bir şekilde helal olur.³¹⁸

Bu ikisi arasında pek çok durum vardır. Kadınların sayısı örneğin iki yüzü geçtiğinde nikâh caiz olur. Bundan da fazla olursa evleviyetle caiz olur. Süt kardeş olma ihtimali bulunan kadınların sayısı, beldedeki kadınların toplamından ne kadar az olursa, cevaz o derece güçlü olmuş olur.³¹⁹

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre niteliği ve sebebi yüzünden veya bunlardan birinden dolayı haram olan bir şey için helallik ancak zaruret veya ikrah/zorlama hallerinde söz konusu olur. Ancak analık ve kız kardeşlik gibi kişide bulunan sebep ile haram olan bir fiilin ne zaruret ne zorlama, hiçbir sebeple helal olması düşünülemez. Bu, kişinin kalbi ile Allah'ı inkâr etmesi gibidir ki hiçbir sebeple helal olmaz. Dille inkâr etmek ise zorlama durumunda mubahtır. Niteliğinden dolayı helal olan bir şeyde haramlık ancak sebebi yüzünden söz konusu olur. Sebebi yüzünden helal olan bir şeyde haramlık ancak niteliği yüzünden söz konusu olur. Buna göre sıhhatinde ittifak edilecek şekilde şarap ve domuz

³¹⁷ Böyle bir nesneden uzak duran dinini korumuş olur. Çünkü onu terk etmek harama düşmekten kurtarır. Kişinin şahsiyeti de korunmuş olur. Çünkü o fiili terk etmek kişiyi hakkında "falan kişi haram yiyor" denilmekten kurtarır. Helallik ve haramlık delilleri birbirine yakın derecede olduğunda, haramlık deliline daha yakın olan nesneden daha çok sakınmak gerektiği gibi mekruhluğu da artar. Helallik deliline daha yakın olan nesneden kaçınma konusunda vera' yönü hafifler. Helallik delili haramlık deliline eşit olursa o nesne ile ilgili fiile teşebbüs etmek haram olur. En doğru görüşe göre bu tür durumlarda kişi kendi kafasına göre seçim yapamaz. (İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 190, 191.)

³¹⁸ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 192.

³¹⁹ Edinilmesi mubah olan (sahibi bulunmayan) bir güvercin bir başkasına ait güvercinle karışırsa, iki kız kardeşin birbirine karışması durumuna benzer bir durum söz konusu olur. Sahibi olan bir güvercin, sayısı sınırlandırılmayan mubah güvercinlere karışırsa, süt kız kardeşin sayısı belli olmayan belde kadınlarına karışması gibi olur. (İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 192.)

üzerinde bir akit yapılırsa, haramlık şarap ve domuzlardaki nitelik sebebiyle söz konusu olur. Bir kimse gasp edilmiş buğdayı veya gasp edilmiş koyunu yediğinde onun hakkında “haram yedi” denilse bu söz bir açıdan doğru olur. Çünkü o kişinin bu nesnelere elde etme yolu haramdır. “Haram yemedi” denilse bu defa bir başka açıdan doğru olur. Çünkü bu nesnelere nitelikleri itibarıyla helaldir.³²⁰

2. Vaz’î Hükümün Çeşitleri

Vaz’î hüküm genel olarak “Şariin bir şeyi bir başka şey için şart, sebep ve mani kılmasıdır”³²¹ şeklinde tarif edilmektedir. Şart, sebep ve mani’nin vaz’î hükümün çeşitlerinden olduğu hususunda usûl bilginleri arasında ittifak vardır. Bunların dışında kalan sıhhat, fesad, azimet ve ruhsat gibi hükümlerde ise ihtilaf vardır. İzzüddîn b. Abdüsselâm bunların tamamını vaz’î hükümler kapsamında incelemektedir.³²² Şimdi İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın vaz’î hüküm kapsamında değerlendirdiği hükümlerle ilgili görüşlerini vermeye çalışacağız.

İzzüddîn b. Abdüsselâm, sebebi mükellefin fiili olup olmaması açısından iki kısma ayırır:

- a. Mükellefin fiili olan ve mükellefin gücü dâhilinde bulunan sebep. Mesela zinanın had cezasına, hırsızlığın el kesme cezasına, öldürmenin de kısasa sebep kılınması gibi sebepler bu kısma giren birer sebeptir.
- b. Esasen mükellefin fiili olmayan sebep. Bu kısma örnek: Güneşin batıya eğilmesi, öğle namazının vacip olmasının; hilalin görülmesi Ramazan orucunun vacip olmasının sebebidir.³²³

İzzüddîn b. Abdüsselâm, sebepleri hükümlere uygunluk açısından da ele alır ve bunları hükümlerine uygun olanlar -ki çoğunluğu böyledir- ve hükümlerine uygun olmayanlar -ki bu taabbüdî olarak adlandırılır- diye iki kısma ayırır:

- a. Hükümlerine uygun olmayan sebep: Kadına dokunmakla ve iki necaset yolunun birinden bir şey çıkması ile abdestte organları yıkamanın gerekli olması buna örnek olarak zikredilebilir. Bu belirtilen sebeplerden hiçbirinin organları yıkamakla olan münasebeti akılla bilinemez. Necaset çıkan yerde kalan pislik mazur görüldüğü

³²⁰ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 193.

³²¹ HALİD RAMAZAN, *Mu'cemü Usûli'l-Fıkh*, s.116.

³²² İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 76, 77.

³²³ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 77, 78.

halde necasetin bulaşmadığı yerlerin yıkanmasının vacip kılınmasının akılla anlaşılabilir bir yanı yoktur.

- b. Hükümlerine uygun olan sebep: Necasetleri yıkamanın gerekli olması, suç işleyenlere engel olmak maksadıyla onları cezalandırmanın gerekli olması, idari maslahatları yerine getirmeye sevk etmesi amacıyla idarî işlerde adaletin şart koşulmasının gerekliliği gibi.³²⁴

İzzüddîn b. Abdüsselâm, sebeplere hüküm bina edilmesi sadedinde; bazı sebeplere tek bir hüküm, bazılarında ise iki hüküm bina edildiğini, bazen de tek bir sebebe birçok hüküm bina edildiğini kaydetmektedir. Bunlardan her birine de onlarca örnek zikreder.³²⁵ Biz bunlardan her birine birkaç örnek zikretmekle yetineceğiz.

- a. Bir sebebe bir hüküm bina edilmesi
1. Şahitlik veya ikrarla hükmetmenin vacip olması.
 2. Davalının yeminden kaçınmasından sonra davacının yemin etmesi durumunda hükmetmenin vacip olması.
 3. Malların yanlışlıkla telef edilmesi tazmin etmeyi gerektirir.
 4. İhramlı kişinin avı öldürmesi; ceza kurbanı kesme, oruç tutma ve fakirleri doyurma arasında seçim yapmasını gerektirir. Bu tek bir hükümdür.³²⁶
- b. Bir sebebe iki hüküm bina edilmesi
1. Yanlışlıkla adam öldürme. Bunun iki hükmü vardır: Birincisi kefaretin gerekli olması, ikincisi tazminin gerekli olmasıdır.
 2. Yemin bozma iki hüküm doğurur: Birincisi yemin kefareti için belirlenen üç şeyden birini seçmek, ikincisi bunları yapamıyorsa oruç tutması.
- c. Bir sebebe üç hüküm bina edilmesi³²⁷
1. Malları kasten itlaf etmek. Bunun hükümleri; haramlık, tazir cezası, tazminin gerekli olmasıdır.
 2. Zina iftirası atma (kazf). Hükümleri; haramlık, fasık sayılma, celde cezası.
 3. Şarap içmek. Hükümleri; haramlık, fasık sayılma, had cezası.³²⁸
- d. Bir sebebe dört hüküm bina edilmesi

³²⁴ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 175.

³²⁵ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 176-180.

³²⁶ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 176, 177.

³²⁷ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 177, 178.

³²⁸ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 178.

1. Bekâr bir kimsenin zina etmesi haramlığı, fasık sayılmayı, celde cezası ve sürülmeyi gerektirir.
2. Küçük abdestsizlik; namazın, tavafın, şükür secdesi, sehiv secdesi ve tilavet secdesinin, Mushaf'a dokunma ve taşımının haram olmasına sebeptir. Orta dereceli abdestsizlik yani cünüplük ise bunlara ek olarak Kur'an okumanın ve mescitlerde bulunmanın haram olmasına sebeptir. Büyük abdestsizlik yani hayız ise bunlara ek olarak oruç, cinsel ilişki ve boşamanın haram olmasına sebeptir.³²⁹
- e. Bir sebebe pek çok hüküm bina edilmesi: Cinsel ilişkinin pek çok hükmü bulunmaktadır.³³⁰

İzzüddîn b. Abdüsselâm, muamelelerde sebeplerin hükümlerinin sabit olduğu zamanın açıklanması sadedinde sebeplerin hükümleriyle ilişkisinde üç durumun söz konusu olduğunu söyler. Bunlar:

1. Fiillerde olduğu gibi hükümleri sebeplerine bitişik olanlar.³³¹
2. Hükümleri sebeplerinden önce gelenler.³³²
3. Hükümlerinin sebeplerine terettüp etme vaktinde ihtilaf edilenler. Bunlar da; hükümleri derhal gerçekleşenler ve bazı hükümleri gecikenler olmak üzere iki kısma ayrılır.³³³

İzzüddîn b. Abdüsselâm, vaz'î hükümlerden şartı, "hükümün illeti veya illetin bir parçası olmamakla birlikte hükümün kendisine bağlı olduğu şey"³³⁴ şeklinde tanımlar. Sözlükte ise "sebepler" veya sebeplerin sebepleri" diye tanımlar. Bunlardan her birine pek çok misal zikreder. Biz bir kaç örnek zikretmekle yetineceğiz.

- a. Şart sözcüğünün sebep anlamında kullanıldığı durumlar:

³²⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 178.

³³⁰ Örnekler için bakınız: İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 179, 180.

³³¹ a.Ot, odun, maden ya da suya el koyma, avlanma, ağ atma, ok fırlatma, mızrakla yaralama suretiyle mubah mallara el koyma, bunlara sahip olma anlamına gelir. b.Kafirleri öldürmek onların üzerinden çıkan eşyalarda hak sahibi olmayı getirir. c.Şarap içmek, zina, hırsızlık, yol kesmek. Bu fiillere bunlara ilişkin hadler bağlanır ve fasık kabul edilme sonucunu doğururlar. Ayrıca fasık kabul edilmeye bağlı sonuçlar da terettüp eder. (İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 171.)

³³² Satılan mal alıcının teslim almasından önce telef olduğunda, satım akdi telefin hemen öncesinde telef sebebiyle kendiliğinden fesholur. Satımın fesholmasının telefe bitişmesi mümkün olmadığı gibi, teleften sonra olması da mümkün değildir. Çünkü fesih mülklerin ilk sahiplerine geri dönmesidir. Satılan malın telef olmasından sonra mülklerin sahiplerine geri dönmesi düşünülemez. Çünkü mal, mülkiyet konusu olmaktan çıkmıştır. Şu halde malın satıcının mülkiyetine hemen telef öncesinde intikal ettiğini kabul etmekten başka yol yoktur. Bu sebeptir ki satılan mal köle veya cariye olduğunda onun kefenleme ve defin masrafları satıcıya ait olur. (Diğer örnekler için bakınız: İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 171, 172.)

³³³ Örnekler için bakınız: İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 173-175.

³³⁴ الشَّرْطُ فِي الإِصْطِلَاحِ: مَا يَتَوَقَّفُ عَلَيْهِ الْحُكْمُ وَلَيْسَ بِعِلَّةٍ لِلْحُكْمِ وَلَا بِجُزْءٍ لِعِلَّتِهِ

1. “Kim size saldırırsa, onun saldırdığı gibi siz de ona saldırın”³³⁵ ayetine göre düşmanın yaptığı ilk saldırı Müslümanların onlara karşı yaptığı saldırının sebebidir.
2. “Eğer (herhangi bir şeyden) korkarsanız (namazlarınızı) yürüyerek yahut binmiş olarak (kılın)”³³⁶ ayetine göre korku durumu korku namazı için müstakil bir sebeptir.
3. “Eğer erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe onu alması kendisine helal olmaz”³³⁷ ayetine göre şüphesiz kocanın karısını üçüncü defa boşaması, kadının kocasına haram olmasının sebebidir.
- b. Şart sözcüğünün hafzedilmiş olan sebeplerin sebepleri anlamında kullanıldığı durumlar:
 1. “Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder”³³⁸ ayetinin anlamı şöyledir: sizden her kim hasta ya da yolcu olur da orucunu tutmazsa, diğer günlerde tutamadığı gün sayısı kadar oruç tutması gerekir. Bu ayette hastalık ve yolculuk orucu bırakmanın caiz olmasının sebebi, orucu bırakmak da diğer günlerde kaza etmenin sebebidir.
 2. “Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidye gerekir”³³⁹ ayetinin anlamı şöyledir: Sizden her kim hasta olursa yahut başında bir rahatsızlığı olur da tıraş olursa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidye gerekir. Yüce Allah bu ayette seçim hakkı iki şeye bağlamıştır. Bunlardan biri mantuk diğeri mahzuttur.³⁴⁰

İzzüddîn b. Abdüsselâm ibadetlerin ve muamelelerin geçerliliğini engelleyen manileri iki kısımda mütalaa eder ve her birine birçok örnek zikreder.

1. İbadet ve muamelelerin başlaması ve devam etmesi konusundaki maniler/engeller:
 - a. Küfür/inkârcılık. Bu, ibadete başlamaya da devam etmeye de mani bir durumdur.
 - b. İrtidad/dinden dönme. Bu, nikâh akdinin ibtidaen yapılmasına, zifaftan sonra da devam etmesine manidir.

³³⁵ Bakara, 2/194.

³³⁶ Bakara, 2/239.

³³⁷ Bakara, 2/230.

³³⁸ Bakara, 2/185.

³³⁹ Bakara, 2/196.

³⁴⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 182, 183.

- c. Mahremiyet ve süt hısımlığı nikâh akdinin yapılmasına ve devam etmesine manidir.
2. İbadet ve muamelelerin devam etmesine değil yalnızca başlaması konusundaki maniler/engeller:
 - a. İhram nikâh akdinin yapılmasına mani olduğu halde devam etmesine mani değildir.
 - b. Hür kadın ile evlenmeye yetecek derecede maddi imkâna kavuşmuş olma durumu, cariye ile nikâh akdi yapılmasına mani olduğu halde, daha önceden yapılmış akdin devamına mani değildir.
 - c. Zihar ve adam öldürme kefareterinde oruç tutan kişinin azat edecek köle bulması oruca başlamaya mani olduğu halde, oruca başladıktan sonra kölenin bulunması orucun devamına engel olmaz.³⁴¹

C. El-Mahkûmü Fîh (Mükellefin Fiilleri)

Gerek iktiza, gerek tahyir gerekse vaz' yoluyla Şâri'in hitabının taalluk ettiği mükellefin fiilleridir.³⁴² Mesela: “*Namazı dosdoğru kılın*”³⁴³ ayetinde mükellefin fiili ile ilgili bir hitap var ki o da namazın kılınmasıdır. İşte bu hitap fiili mükellefe vacip/farz kılmaktadır. Kişiyi bir şeyi yapmakla mükellef tutmanın sahih olabilmesi için usûl bilginleri genel olarak şu üç şartın arandığını söylerler. Bunlar; yapılan işin mükellef tarafından biliniyor olması, mükellefin, Allah'ın (c.c.) o fiilin yapılmasını istediğini bilmesi ve mükellefin sorumlu tutulduğu fiilin yapma ve yapmama konusunda insanın güç yetirebileceği bir şey olmazı lazım. Dolayısıyla insan imkânsız olan bir şeyle mükellef olmadığı gibi güç ve takatini aşan şeylerle de sorumlu tutulmamıştır. Tabi ki bu, mükellefiyetlerin meşakkatlerden arî olduğu anlamına gelmemelidir. Zira başta hac, oruç ve cihat olmak üzere pek çok ibadette, az veya çok, zorluğun/meşakkatin bulunduğu herkesçe bilinmektedir. Önemli olan söz konusu meşakkatlerin insanın güç ve takatini aşmamasıdır. İnsanın takatini aştığı durumlarda dinin kolaylık ve tahfif prensibi devreye girer. İşte İzzüddîn b. Abdüsselâm bu prensipleri geniş bir şekilde ele alır. O, önce dinde yer alan hafifletmelerin türlerini, daha sonra da dini yükümlülüklerin hafifletilmesini gerektiren zorlukları örnekleriyle birlikte zikreder. Biz de onun bu konudaki görüşlerini kısaca vermeye çalışacağız.

³⁴¹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 181, 182.

³⁴² HALİD RAMAZAN, *Mu'cemü Usûli'l-Fıkh*, s.118.

³⁴³ Bakara, 2/43,

1. Dinde Yer Alan Hafifletme Çeşitleri

İzzüddîn b. Abdüsselâm dinde yer alan hafifletme türlerini genel olarak altı başlık altında inceler. Bunlar:

1. **Iskat Tahfifi** “تخفيف الإسقاط” (Mükellefiyeti ortadan kaldırma hafifletme): Cuma namazının, orucun, haccın ve umrenin bilinen özürlerle kaldırılması buna örnektir.
2. **Tenkîs Tahfifi** “تخفيف التقييص” (Mükellefiyeti azaltıcı hafifletme): Namazların kısaltılması; hastanın, namaz fiillerinden yerine getiremediği rükû, secde vb. fiillerin kişinin yapabileceği miktara dek azaltılması bunun örnekleridir.
3. **İbdâl Tahfifi** “تخفيف الإبدال” (Mükellefiyeti başkasıyla değiştirici hafifletme): Abdest ve guslün yerine teyemmümün meşru kılınması; namazda ayakta durma yerine oturma, oturma yerine uzanma, uzanmanın yerine îma'nın konması; azat etme yerine orucun, oruç yerine oruç tutmakta zorlanan yaşlı için yemek yedirmenin konması; özürlerin bulunması durumunda hac ve umrenin kimi vaciplerinin yerine kefaretlere konması bunun örnekleridir.
4. **Takdîm Tahfifi** “تخفيف التقديم” (Bazı fiilleri öne almak suretiyle olan hafifletme): Yolculuk ve yağmur halinde ikindinin öğle vaktine, yatsının akşam namazı vaktine alınarak birleştirilmesi bunun örneğidir.
5. **Te'hîr Tahfifi** “تخفيف التأخير” (Bazı fiilleri ertelemek suretiyle olan hafifletme): öğleyi ikindi vaktine, akşam namazı yatsı vaktine, Ramazan orucu Ramazan ayından sonraya ertelemek bunun örnekleridir.
6. **Terhîs Tahfifi** “تخفيف الترخيص” (Ruhsat vermek suretiyle olan hafifletme): Teyemmümlü kimsenin abdestsizlik hali ile birlikte namaz kılması, taş ile istinca yapan kişinin necaset artığıyla birlikte namaz kılması, tedavi amacıyla necis şeylerin yenmesi, boğazına bir şey takılan kişinin başka içecek olmadığı takdirde şarap içmesi, ikrah/zorlama halinde küfür sözünü söylemek bu tür tahfife örnektir.³⁴⁴

2. Dini Yükümlülüklerin Hafifletilmesini Gerektiren Zorluklar

İzzüddîn b. Abdüsselâm bu tür zorlukları iki kısma ayırır. Bunlar:

1. İbadetle birlikte bulunup ondan ayrılmayan zorluklar

³⁴⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 12.

Soğğun şiddetli olduğu zamanlarda abdest ve gusül yapmanın zorluğu, sıcak ve soğuk havalarda namaz kılmanın özellikle de sabah namazının zorluğu, sıcağın şiddetli ve gündüzün uzun olduğu zamanlarda orucun zorluğu, hacdan hiç ayrılmayan zorluk, cihadın ve canı tehlikeye atmanın zorluğu, savaşta bir kişinin iki kişiye karşı direnmesinin zorluğu, iyiliğı emretme ve kötülüğü yasaklamanın zorluğu, ilim elde etme yolunda çaba göstermek ve bu uğurda yolculuklar yapmanın zorluğu buna örnektir. Zina edenlere recm cezası, diğeri suçlulara had cezası uygulamadaki zorluk, özellikle de kişinin ana-babası ve çocukları suçlu olduğunda bunlara ceza uygulamanın zorluğu. Bu cezaları uygulayacak kişi için büyük bir zorluk söz konusudur.³⁴⁵ Burada sayılan zorlukların hiçbirinin ibadet ve taatlerle ilgili yükümlülükleri ortadan kaldırma konusunda etkisi yoktur.³⁴⁶

2. Çoğunlukla ibadetle birlikte bulunmayan zorluklar

İzzüddîn b. Abdüsselâm bunun da birkaç çeşit olduğunu söyler. Bunlar:

a. Büyük Zorluk: Ölüm, organların yok olması veya organların fonksiyonlarının yitirilmesinin doğurduğu korkunun zorluğu buna örnektir. Bu tür zorluk hafifletmeyi ve ruhsat verilmesini gerektirir. Çünkü dünyevi ve uhrevi maslahatların gerçekleşmesi için canın ve organların korunması, bunların bir veya birkaç ibadet için tehlikeye maruz bırakılıp telef olmasından daha iyidir.

b. Hafif Zorluk: Kişinin parmağındaki hafif ağrı, baş ağrısı, mide bulantısı bu tür zorluğa örnektir. Bu tür zorluk hafifletme konusunda dikkate alınmaz. Çünkü ibadetin yararlarını elde etmek, bu tür önemsiz zorlukları ortadan kaldırmaktan daha önce gelir.

c. İlk iki tür arasında kalıp hafiflik ve şiddeti değişen zorluklar: Bu türde yer alan zorluklardan en büyük zorluğa yakın olanlar hafifletmeyi gerektirir, küçük zorluklara yakın olanlar ise Zahirîlerin dışındaki alimlere göre hafifletmeyi gerektirmez. Hafif şiddette bir humma, azı dişin hafifçe ağrması bu türe örnek olarak verilebilir. İki tür arasında olup değişen zorluklara gelince bazı âlimler bunları en büyük zorluklara, bazıları da en küçük zorluklara dâhil etmişlerdir. Bir

³⁴⁵ Üstelik kişi, yabancılar olsun kız ve erkek çocukları gibi yakınları olsun hırsızlar, zina edenler ve kısas gerektiren suç işleyenlere karşı ceza uygulamada kalbinde bir yumuşaklık ve acıma hissi duyar. Bu sebeptendir ki ayette: “Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmayın.” (Nur. 24/2.) buyrulmuştur. Peygamberimiz (s.a.v.) de: “Muhammed’in kızı Fâtıma da hırsızlık etse, elini keserdim”(BUHÂRÎ, “Ehâdisi'l-Enbiyâ”, 54; MÜSLİM, “Hudûd”, “Bâbu Kat’i’s-sârık”, 3) demiştir. Peygamberimiz bu zorlukları başkalarından daha çok yüklenmiştir. Çünkü Allah, yüce kitabında onu “Müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir” (Tevbe, 9/128) diye nitelenmiştir. (İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 13.)

³⁴⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 13.

zorluk en büyük zorluklara yaklaştıkça hafifletme yapılmasını gerektirir, en küçük zorluklara yaklaştıkça hafifletilmemesi gerekir.³⁴⁷

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre zorluklar, dinin ibadetlere verdiği önemin farklılığına bağlı olarak değişkenlik gösterir. Dinin büyük önem verdiği ibadetlerde hafifletmenin yapılması için zorluğun şiddetli veya genel olması şart koşulmuştur. Dinin daha az önem verdiği konularda ise hafif zorluklar sebebiyle hafifletmeler yapılmıştır. Bazen bir hüküm şerefli ve üstün mertebeli olduğu halde, zorluğun tekrarlanması sebebiyle hafifletme yapıldığı da olur, ta ki bu zorluklar, çokça meydana gelen genel zorluklara yol açmasın. Örneğin din, amellerin en üstünü olan namazın, kaçınılması çoğunlukla zor olan pisliklerle kılınmasına ruhsat vermiştir. Yine din, teyemmüm yapan, müstehaza olan ve müstehazanın özrü ile aynı türden özre sahip kişiler hakkında da abdestin bozulmasını gerektiren hal ile birlikte namaz kılmaya ruhsat vermiştir.³⁴⁸

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre Hacdaki zorluklar üç türdür: Büyük olanlar, haccın vacip olmasını engeller. Hafif olanlar vacip olmayı engellemez. İkisi arasında olanlara gelince büyük zorluklara yakın olan zorluklar haccın vacip olmasını engeller, küçük zorluklara yakın olan zorluklar haccın vacip olmasını engellemez. Hacdaki özürler: Hacdaki yasakları mubah hale getiren özürler hafif özürlerdir. Şöyle ki; hacda sıcak ve soğuktan zarar gören kişinin dikişli elbise giymesi caizdir. Hastalık ve bittin zarar gören kişinin başını tıraş etmesi caizdir. Koku ve yağ sürmek ve tırnakları kesmek konusunda da durum böyledir. Namazdaki özürler: Huşu ve zikirleri düzgün bir şekilde yapmayı önleyecek derecede bir hastalık söz konusu olduğunda, ayakta namaz kılan kişi oturabilir. Bu durumda zaruret şart koşulmadığı gibi, ittifakla ayakta durmaya güç yetirememek de şart koşulmaz. Oturarak namaz kılmaktan uzanarak namaz kılmaya geçebilmek için, ayakta kılanın oturarak namaz kılmaya geçmesinde şart koşulandan daha büyük bir özür gerekir. Çünkü uzanmak aslında ibadetlerdeki saygı unsuruna aykırıdır. Özellikle de namaz kılan kişinin Rabbi ile konuştuğu dikkate alınırsa bu daha iyi anlaşılır. Cuma ve cemaatlerin terki konusundaki özürler: Bu özürler ise hafiftir. Çünkü cemaat sünnettir, cumanın ise

³⁴⁷ Bazı zorluklar ilk iki tür arasında yer almakla birlikte ikisine de yakın olmayabilir. Böyle bir durumda herhangi bir tercih yapmaksızın beklemek mümkün olduğu gibi, haricî bir durumu dikkate alarak birini tercih etmek de mümkündür. Oruçlu iken kişinin tükürüğünü, yolun tozunu veya un eleğinin tozunu yutması bu duruma örnek olarak verilebilir. Bu hal, yoldan gelip geçenlerin genelinin karşılaştığı bir durum olup, kaçınmak zor olduğundan oruca olumsuz bir etkisi olmaz. Mâlikîler un eleğinin tozunu yutma konusunda, kişinin mesleğinin elekçilik olup olmamasını birbirinden ayırmışlardır. Bu, gerekçesi güçlü bir ayırımdır. Yolun tozu böyle değildir. Çünkü bu yoldan gelip geçenlerin tümü hakkında söz konusudur. Yukarıda belirtilen özürlerin dışında kalan ve kaçınma konusunda zorluğun hafif olduğu Özürlere göz yumulmaz. (İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 14.)

³⁴⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 15.

yerine ikame edilecek bedeli vardır. Oruçtaki özürler: Yolculuk ve oruç tutmayı zor hale getiren hastalık hali buna örnektir. Bu iki özür de hafiftir. Bunlardan daha şiddetli olan can ve organ kaybına yol açan korku durumları ise orucu terk etmeyi öncelikle caiz kılar.³⁴⁹

İzzüddîn b. Abdüsselâm, zorlukların yalnızca ibadetlere özgü olmadığını, muamelatta da geçerli olduğunu söyler ve satım akdinde gerçekleşen gararı (aldanmayı) buna örnek olarak getirir. O, muamelattaki gararı üç kısma ayırır:

1. Fıstık, fındık, nar ve karpuzun kabuklarıyla satılmasında olduğu üzere kaçınılması zor olan meşakkatler. Bunlar affedilmiştir.
2. Kaçınılması zor olmayan meşakkatler. Bunlar dikkate alınmamıştır.
3. İki arasında olan zorluklar. Bu konuda görüş ayrılığı vardır. Bazı âlimler bunları küçük zorlukların üstünde olmaları sebebiyle büyük zorluklardan sayarken, bazı âlimler de büyük zorlukların altında olması sebebiyle küçük zorluklardan saymaktadırlar. Bazen yeşil cevizin kabuğunda satılmasında olduğu üzere, satım akdindeki garar büyük olur. Doğru olan görüşe göre bu garara göz yumulmaz. Bazen de satıma ihtiyaç olmakla birlikte akitteki garar hafif olur. Doğru olan görüşe göre bu durumda akit geçerli olur. Yeşil baklanın kabuğunda iken satılması buna örnektir.³⁵⁰

3. *El-Mahkûmü Fih'in Kısımları*

İslam hukukçuları, genel olarak mükellefin Allah'ın hükmünü alakadar eden fiillerini dört kısma ayırırlar. Bunlar: Sırf Allah hakkı olanlar, sırf kul hakkı olanlar, her iki hakkın bulunduğu ancak Allah hakkının ağır bastığı fiiller ve her iki hakkın bulunduğu fakat kul hakkının ağır bastığı fiillerdir. İzzüddîn b. Abdüsselâm, hakları, maslahatların temini ve mefsedetlerin defî bağlamında ele almış ve bunları iki kısma ayırmış daha sonra her birini de kendi içersinde alt kısımlara ayırmıştır. O, haklar konusunu geniş bir şekilde ele almış ve pek çok örnekle izah etmeye çalışmıştır. Sadece “el-Kavâidü'l-Kübrâ” adlı eserinde bu konuya yaklaşık kırk sayfa ayırmıştır. Biz burada onun haklarla ilgili görüşlerini özetleyerek vermeye çalışacağız.

İzzüddîn b. Abdüsselâm, maslahatların elde edilmesi ile mefsedetlerin izale edilmesi açısından hakları iki kısma ayırır. Bunlar:

³⁴⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 15, 16.

³⁵⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 15, 16.

a. Allah Hakkı

Bunlar, daha çok, kulların Allah'a (c.c.) karşı olan sorumluluklarıdır. Toplum/kamu hakları da bu başlık altında mütalaa edilir. Allah'a iman ve itaat, O'nu inkâr etmeme ve itaatsizlik etmeme örnek olarak verilebilir. Hiç şüphesiz Allah (c.c.) insanlardan müstağnidir. Onlardan bir faydayı temin veya bir zararı defetmelerini beklememektedir. Kendisine ibadet edenin faydası ve isyan edenin zararı dokunmamaktadır. Allah haklarıyla ilgili maslahatların faydası Allah'a değil kullardır. Nitekim Allah (c.c.), *“Eğer inkâr ederseniz, şüphesiz ki Allah sizin iman etmenize muhtaç değildir. Ama kullarının inkâr etmesine razı olmaz. Eğer şükrederseniz sizin için buna razı olur.”*³⁵¹, *“Siz ve yeryüzünde bulunanların hepsi nankörlük etseniz de gerçek şu ki, Allah her bakımdan sınırsız zengindir, övgüye lâyık olandır”*³⁵² ve *“Ey kullarım! Sizin bana bir zarar vermeye gücünüz yetmez ki, zarar veresiniz. Aynı şekilde, bana bir fayda vermeye de gücünüz yetmez ki, fayda veresiniz”*³⁵³ buyurarak kullara muhtaç olmadığını, hiç kimsenin kendisine zarar ve fayda veremeyeceğini açıkça ifade etmektedir. Dolayısıyla burada zikredilen Allah hakkından maksat kulların Allah'a karşı olan sorumluluklarıdır.

İzzüddîn b. Abdüsselâm Allah haklarını içeren maslahatları üç kısma ayırır:³⁵⁴

1. Sırf Allah hakkı olan maslahatlar: İman edilmesi gereken şeylere iman etmek: Peygamberlere, kitaplara, kitaplarda bulunan şer'î hükümlere, öldükten sonra dirilmeye ve dinin getirdiği hükümlere iman etmek gibi maslahatlar örnek olarak zikredilebilir.
2. Allah ve kul hakkı beraber bulunan maslahatlar: Zekât, Sadaka, kefaretlar, vakıf, kurbanlar ve vasiyetler örnek olarak zikredilebilir. Ona göre bunlar, Allah'a yaklaştıran ibadet, diğer bir açıdan insanlara faydalı olan amellerdir. Bu amellerdeki asıl maksat kulların faydalanması ve ıslahıdır.
3. Allah'ın, Resulünün ve kul hakkının beraber bulunduğu maslahatlar: Ezan, namaz ve cihad gibi. Ezanda Allah hakkı, tekbirler ve Allah'ın birliğine şahitlik etmek; Peygamberin hakkı, Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik etmek; kul hakkı ise, insanlara vakitlerin girdiğinin bildirilmesi ve cemaate davet vb. hususlardır. Namazda Allah hakkı, niyet, tekbir, tesbih, kıyam, secde, rükû vb. şeyler Allah

³⁵¹ Zümer, 39/7.

³⁵² İbrahim, 14/8.

³⁵³ MÜSLİM, “Birr” 55.

³⁵⁴ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 219.

hakkı; namazın sonunda tahiyyatta salât ve selam getirmek Peygamber hakkı; kul hakkı da, başta namazda yapılan dualardır. Cihaddaki Allah hakkı, küfrün yok edilmesi, küfrün kâfirlerin kalplerinden ve dillerinden kaldırılması, Allah'tan başka taptıkları şeylerin ortadan kaldırılması vb. hususlardır. Peygamberin ve Müslümanların hakkı ise, canlarını, mallarını ve ırzlarını korumak ve elde edilen ganimetlerden hisselerine düşeni almaktır.

b. Kul Hakkı

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre kul hakları, maslahatın temini ve mefsedetin define yöneliktir ve bu açıdan kul hakları üç kısma ayrılır.³⁵⁵ Bunlar:

- a. Mükellefin kendine karşı olan hakları: kişinin yeme, içme ve geçimini sağlamada kendisine öncelik tanınması, gecenin bir kısmında uyuması/dinlenmesi, sürekli oruç tutmaması ve dünyadan el etek çekmemesi gibi haklar böyledir. Bütün bunlar onun maslahatıdır.
- b. Mükelleflerin birbirlerine karşı olan hakları: Bu konuda kural; vacip ya da mendup olan her maslahatı elde edip, haram ya da mekruh olan her mefsedeti izale etmektir. İzzüddîn b. Abdüsselâm bu kısma kırkı aşkın örnek zikreder. Mesela, beşeri muamelelerden kaynaklanan haklar, iyiliği emretmek, kötülükten nehyetmek, şahitliklerin yerine getirilmesi, amirlerin mazlumların lehine hükmetmeleri, hakkını alamayanların haklarını elde etmelerini sağlamaları, yetimlerin, delilerin ve acizlerin mallarının uygun bir şekilde muhafaza edilmesi, vb. haklar bunlardan bazılarıdır.

İzzüddîn b. Abdüsselâm konuyla ilgili olarak Kur'an ve sünnetten pek çok delil zikreder.³⁵⁶ Bunlardan bir kısmı şunlardır:

*“İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın.”*³⁵⁷ Bu, maslahata sebep olan şeyleri emir, mefsedete sebep olan şeylerden nehiydir. *“Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar.”*³⁵⁸ Bu da, maslahatları ve onlara vesile olan şeylerin ifasını emreder, mefsedetleri ve onlara vesile olan şeyleri

³⁵⁵ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 222.

³⁵⁶ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 222-225.

³⁵⁷ Mâide, 5/2.

³⁵⁸ Nahl, 16/90.

yasaklar. Maslahatların gerçekleştirilmesini emreden ve mefsedetlerden sakındıran ayetler çoktur. Bu ayetler hem Allah hakkı hem de kul hakkı olan maslahatların gerçekleştirilip mefsedetlerin izalesini kapsamaktadır.

Maslahatların gerçekleştirilmesini emreden ve mefsedetleri yasaklayan delillere ayrıca şu ayet ve hadisleri örnek olarak zikreder: “Onlar ne hayır işlerlerse karşılıksız bırakılmayacaklardır.”³⁵⁹, “Hayırlı olan işleri yapın”³⁶⁰, “Muhakkak ki onlar hayırda yarışarlardı”³⁶¹, “Kim zerre miktarı hayır işlerse karşılığını görür. Kim de zerre miktarı kötülük işlerse karşılığını görür”³⁶², “Her kim mü’min olarak bir salih amel işlerse, çalışması asla inkâr edilmez.”³⁶³, “Kitaba sarılanlar ve namazı gerektiği şekilde yerine getirenler bilsinler ki, Biz iyilik için çalışanların mükâfatlarını asla zâyi etmeyiz.”³⁶⁴, “İslahından sonra yeryüzünde bozgunculuk (ıfsad) yapmayın”³⁶⁵, “Allah bozgunculuğu (fesadı) sevmez”³⁶⁶, “Her iyilik sadakadır”³⁶⁷, “Kul kardeşinin yardımında olduğu sürece Allah da onun yardımında olur. Zor durumda kalan kimseye yardım edene Allah da yardım eder”³⁶⁸, “Allah her konuda iyiliği emretmiştir”³⁶⁹, “Her iyilik sadakadır”³⁷⁰. İşte bütün bunlar az olsun çok maslahatın elde edilmesine ve mefsedetin de defedilmesine teşvik etmektedir.³⁷¹

İzzüddîn b. Abdüsselâm, sonuçta insan haklarının büyük bir bölümünün can, mal ve namusla ilgili olduğunu söylemekte ve Peygamber Efendimizin (s.a.v.) Veda Haccı’nda bu konuda yapmış olduğu şu tavsiyeyi delil olarak zikretmektedir: “İçinde bulunduğunuz bu gün, bu belde ve bu ay size haram olduğu gibi kanlarınız, mallarınız ve namuslarınız da haram kılınmıştır.” Hz. Peygamber (s.a.v.) bu hususları o beldenin ve hac yapılan ayın haram oluşuna benzetmiştir. Zira bunlar o toplumun en çok dikkat ettikleri yasaklardandır.³⁷²

İzzüddîn b. Abdüsselâm kul haklarını ayrıca; kul hayattayken vaki olan haklar ve öldükten sonraki haklar şeklinde iki kısma ayırır. Kulu rahmetle anma, yıkama, mezara

³⁵⁹ Ali İmrân, 3/115.

³⁶⁰ Hac, 22/77.

³⁶¹ Enbiya, 21/90.

³⁶² Zilzal, 99/7-8.

³⁶³ Enbiya, 21/94.

³⁶⁴ A’raf, 7/170.

³⁶⁵ A’raf, 7/56.

³⁶⁶ Bakara, 2/205.

³⁶⁷ BUHÂRÎ, “Edeb” 10.

³⁶⁸ MÜSLİM, “Zikir ve Dua” 4.

³⁶⁹ MÜSLİM, “es-Saydu ve’z-Zebâih” 3.

³⁷⁰ BUHÂRÎ, “Edeb” 33.

³⁷¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 223, 224.

³⁷² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 237.

taşıma, kefenleme, defnetme, kibleye döndürme, cenaze namazını kılma, kabrini ziyaret etme, bağışlanması için dua etme öldükten sonraki haklardandır. Keza dinin vacip kılmayıp mendup kıldığı birinci yıkamadan sonraki yıkamalar, güzel kefenleme, çok dua etme, kabre güzelce koyma, güzelce defnetme gibi şeyler de öldükten sonraki haklardandır. İzzüddîn b. Abdüsselâm kişinin kendisi daha hayatta iken bu hakları ortadan kaldırırsa bile öldükten sonra bu hakların düşmeyeceğini söyler. Mesela yıkanmamasını, kefenlenmemesini, namazının kılınmamasını, defnedilmemesini vasiyet etse buna itibar edilmez. Çünkü bu, Allah hakkından ötürü düşürülmesi mümkün olmayan haklardandır.

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre kul hakkı olan her şeyde aynı zamanda Allah hakkı da vardır. Dolayısıyla kulun düşürmesiyle düşün ya da düşmesin hiçbir hak yoktur ki onda Allah hakkı bulunmasın. Bu hak O'nun emrine itaat edilmesi gerektiğinden ötürüdür. Kişi affederek hakkını düşürse, onun hakkına giren kişi aynı zamanda Allah'a itaatsizlik ettiğinden ötürü tazir cezasına çarptırılır. O, bu konuda ihtilaf olduğunu, ancak Allah'a itaatsizlik etme cüretinin önüne geçmek için tazir cezasının uygulanması gerektiği görüşü tercih ettiğini söyler.³⁷³

İzzüddîn b. Abdüsselâm, kul haklarının mümkün merteye geciktirilmeden ifa edilmesi gerektiğini söyler. Örneğin; vakti gelince zekât vermeyi tehir etmeme, imkân varsa alacaklı borcunu isteyince ödemeyi geciktirmeme, yine imkân varsa hâkimin verdiği hükümleri yerine getirmeyi, şahit olunan bir mesele hakkında şahitlik yapmayı, fetvaya ehil olunca fetva vermeyi geciktirmeme gibi. O, kul haklarının ancak dinî ya da tabii bir özür sebebiyle ertelenebileceği söyler ve şu misalleri verir: Zekât, komşu, akraba veya etraftaki insanlardan çok daha fazla ihtiyaç sahibi olduğu bilinen bir kimse gelinceye kadar ertelenebilir. Ya da adil bir şekilde dağıtılmak üzere kendisine verilmesi gereken devlet başkanının tayin ettiği görevliler gelinceye kadar tehir edilebilir. Ödeme imkânı olunca borcun ödenmesi gerekir. Şayet borç, delille sabitse, ödendiğine dair şahit bulundurulduğu bir anda ödenir ki ileride alacaklı ya da varisleri borcun ödendiğini inkâr etmesin. Bir meseleye şahit olan kimse, şahitlik yapması istendiğinde yemek yiyor veya namaz kılıyorsa bunları tamamlayıncaya kadar şahitliği geciktirebilir. Yine kendisine emanet bırakılan kimse emanet istendiğinde, bir şeyler yiyip içiyor, namaz kılıyor veya banyo yapıyorsa bunları tamamlayıncaya kadar emaneti iade etmeyi geciktirebilir.³⁷⁴

c. Hayvanların Mükellefler üzerindeki hakları: İzzüddîn b. Abdüsselâm ayrıca evcil ve sair hayvanların insanlar üzerindeki haklarından da bahsederek hak yelpazesini

³⁷³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 238.

³⁷⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 230.

genişletmiştir. şüphesiz İşlam dini, sadece insanlar için değil bütün canlılar için rahmet olarak gönderilmiş, canlılara yapılan iyiliklerde sevap olduğunu ve onlara yapılan kötülüklerde de azap olduğunu bildirmiştir. Bu iki hadis konuyu özetler niteliktedir. *“Her ‘yaş ciğer’ (sahibi) için ecir vardır”*³⁷⁵, *“Bir kadın, eve hapsettiği bir kedi yüzünden cehenneme gitti. Kediye hapsederek yiyecek vermemiş, yeryüzünün haşeratından yemeye de salmamıştı.”*³⁷⁶

İzzüddîn b. Abdüsselâm hayvanların insanlar üzerindeki haklarını şu şekilde sayar: kendilerinden faydalanılmayacak derecede hasta olsalar ve hastalık uzun sürse bile yiyecek ve içeceklerini noksansız olarak verme, g yetiremeyecekleri kadar yük yüklememe, toslama, yaralama veya bir yerlerini kırmak suretiyle birbirine zarar verebilecek aynı ya da farklı cins hayvanları bir arada bulundurmama, kesilecek hayvana işkence etmeksizin boğazını güzelce kesme, yavruyu anasının gözü önünde kesmeme, üzerindeki keneleri temizleme, ahır ve dinlenme yerlerini rahat edecekleri şekilde düzenleme, erkekle dişi hayvanların birleşmesine imkân tanıma, av hayvanlarını fırlatıp atmama, onlara kemiklerini kırarak bir şey atmama, etini helal olmaktan çıkaracak şekilde zarar vermeme.³⁷⁷

İzzüddîn b. Abdüsselâm gerek her hakkın kendi içersinde elde edilmesinde tercihte bulunma zorunluluğunda gerekse hakların birbiriyle teâruz halinde olması ve aralarında tercihin söz konusu olması halinde kuralın, “maslahatı daha fazla olan tarafın tercih edilmesi” yönünde olduğunu belirtmiştir.³⁷⁸ Mesela aynı anda yerine getirilmeleri mümkün olmayan veya mümkün olduğu halde maslahatlarının dereceleri farklı olan Allah haklarından birinin tercih edilmesi konusunda, kural olarak, aynı sınıf amellerin farz olanları nafîle olanlarına takdim edilir. Farz olan namaz, oruç hac ve umrenin bunlardan nafîle olanlara tercih edilmesi gibi.³⁷⁹ Kul hakları konusunda maslahatı fazla olan az olana tercih edilir. Örneğin kamu mallarından yapılacak yardımlarda zaruret halinde bulunanlar

³⁷⁵ Hadisin tamamı şoyledir: Ebu Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.v) buyurdular ki: *“Bir adam yolda, yürürken susadı ve susuzluğu arttı. Derken bir kuyuya rastladı. İçine inip susuzluğunu giderdi. ıkınca susuzluktan soluyup toprağı yemekte olan bir köpek gördü. Adam kendi kendine: ‘Bu köpek de benim gibi susamış’ deyip tekrar kuyuya inip, mestini su ile doldurup ağzıyla tutarak dışarı çıktı ve köpeği suladı. Allah onun bu davranışından memnun kaldı ve günahlarını affetti.”* Resulullah'ın yanındakiilerden bazıları: “Ey Allah'ın Resulü! Yani bize hayvanlar(a yaptığımız iyilikler) için de ecir mi var?” dediler. Peygamber Efendimiz: *“Evet! Her ‘yaş ciğer’ (sahibi) için ecir/sevap vardır”* buyurdu. ” (BUHÂRÎ, “şirb” 9; “Vud” 33; “Mezalim” 23; “Edeb” 27; MSLM, “Selm” 153)

³⁷⁶ BUHÂRÎ, “Bed'l-Halk” 17.

³⁷⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 238.

³⁷⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 240-246.

³⁷⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 240.

ihtiyaç sahiplerine tercih edilir.³⁸⁰ Allah hakkının ahiret saadeti için kul haklarına tercih edildiği yerlerden bir kısmı şunlardır: Vakit dolduğunda namazın, yeme içme ve sair tasarruflardan önce kılınması, ibadetlerde zorluklara katlanma, ölüm veya vücudun bazı organlarını kaybetme tehlikesi olmasına rağmen kâfirlerle savaşta can ve malın ortaya konması, oruçlu iken yeme, içme ve cinsel ilişkinin haram olması, malların korunması için hırsızlık suçuna had cezasının uygulanması da mal sahibine bırakılmamıştır. Zira mal sahiplerinin merhametlerinden ötürü çoğunlukla hırsızın elinin kesilmesinden yana olmadıkları görülmektedir.³⁸¹ Allah hakkına tercih edilen kul haklarına misal olarak, ikrah durumunda canını korumak için sadece dil ile küfür kelimesini telaffuz edilmesini, ikrah ile farz olan amellerin terk edilmesini, özür durumunda bazı ibadetlerin terk edilmesini vb. hususları zikretmiş ve bu takdimin nedeni olarak, kullara dünyevi açıdan merhamet ve kolaylığın sağlanması olduğunu belirtmiştir.³⁸²

D. El-Mahkûmü Aleyh

“el-Mahkûm Aleyh” : Fiili, Şari‘in hitabına veya hükmüne muhatap olan kişi demektir. Usûlcüler buna “mükellef” adını verirler. Bir kimsenin mükellef olabilmesi için bir takım şartları haiz olması gerekir. Bu şartların başında, mükellefin, teklif delilini anlayacak durumda olması yani akıllı olması gelir. Çünkü kişinin, akıl olmaksızın bir şeyle sorumlu tutulması düşünülemez. Ancak aklın varlığı gizli bir durum olduğundan ve her seviyedeki aklın mükellefiyetin mesnedi olmaya elverişli olmadığından dolayı Şari‘, kişinin “temyiz kudretine sahip olarak bulûğa ermiş olması”nı aklın alameti olarak göstermiştir. Buna göre kişi bulûğa ermişse, söz ve davranışlarının da normal olduğu görülüyorsa mükellefiyete ehil olduğuna hükmedilir. Akil ve baliğ olmayanlar mükellef sayılmazlar. Aynı şekilde uyku, unutkanlık ve baygınlık halindeki kişiler mükellef sayılmazlar. Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Üç kişiden kalem (sorumluluk) kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, Bulûğa erinceye kadar çocuktan ve akli dengesine kavuşuncaya kadar akıl hastasından.”³⁸³ Usûl bilginleri ehliyetin çeşitlerini ve ehliyete arız olan semavi ve müktesep arızaları geniş bir şekilde ele alırlar. Biz burada bunların detaylarına girmeyeceğiz. İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın bu konudaki görüşlerini açıklamakla yetineceğiz.

³⁸⁰ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 250.

³⁸¹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 252.

³⁸² İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 255.

³⁸³ TİRMİZİ, “Hudûd” 1; DÂRİMİ, “Hudûd” 1.

İzzüddîn b. Abdüsselâm, kişinin mükellef olabilmesi için ehliyet sahibi olması gerektiğini, ehliyetin teklif için bir illet olduğunu, illetin (ehliyetin) var olmasıyla teklifin var olacağını, illetin ortadan kalkmasıyla da teklifin de kalkacağını söylemektedir. Ehliyet arızaları olarak da; çocukluk, sefihlik, bayılma, uyku ve delilik gibi durumlardan bahseder. Ancak bunları, semavi ve müktesep olarak bir taksime tabi tutmaz. O, bu hususta şunları kaydeder: Çocukluk, sefeh, bayılma, uyku, delilik gibi durumlar mükellefiyetlerin ve tasarrufların geçerliliğinin ortadan kalkmasının sebepleridir. Bu durumlar ortadan kalktığında sorumluluk tekrar söz konusu olur ve kişinin tasarrufları da geçerli olur. Uyku, bayılma, delirme gibi durumlar ne zaman söz konusu olursa, sorumluluğun illeti ortadan kalktığı için sorumluluk da ortadan kalkar.³⁸⁴ İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın daha çok semavi arızalardan nisyan (unutma) ve müktesep arızalardan ikrah (zorlama/tehdit) üzerine durduğunu görmekteyiz. Biz de önemine binaen onun bu konulardaki görüşlerini aktarmaya çalışacağız.

İzzüddîn b. Abdüsselâm unutkanlığın insanların sıkça karşılaştığı bir durum olduğunu, unutan kimse için günah söz konusu olmadığını söyledikten sonra unutilan şeyleri; emredilen fiillerin unutilarak terk edilmesi ve yasaklanan fiillerin unutilarak yapılması şeklinde iki başlık altında ele alır:

A. Emredilen Fiillerin Unutilarak Terk Edilmesi

Emredilen şey, telafisi mümkün olan bir konu olduğunda unutilmakla sakıt olmaz. Çünkü dinin amacı emredilen şeyin maslahatının elde edilmesidir. Buna göre; bir kimse namaz, oruç, hac, umre, kıyas veya Allah yahut kul haklarından birini unutilursa şu iki durum söz konusu olur:

1. Telafinin mümkün olmaması; örneğin cihad, cuma namazı, küsuf (güneş tutulması) namazı gibi konular unutilarak yerine getirilmediğinde bunların vacipliği ortadan kalkar.
2. Telafinin mümkün olması; örneğin namaz, zekât, oruç, adak, borçlar, kefaretlar bunlardandır. Bunların yerine getirilmesi gerekir.³⁸⁵

B. Yasaklanan Fiillerin Unutilarak Yapılması

Haram kılınan şey unutilarak yapılmışsa iki durum söz konusudur:

³⁸⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 8.

³⁸⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 5.

1. İbadetle ilgili yasaklanan fiillerin unutulması; örneğin namazda konuşmak ve namazı bozacak derecede amel-i kesirde bulunmak, hac, oruçta veya itikâfta unutarak yasaklanan şeyleri işlemek gibi. Bunlar da iki kısımır:
 - a. İtlaf türünden olan: ibadetle ilgili olarak yasaklanan şey ihramda av hayvanı öldürmek, saç ve tüyleri tıraş etmek, tırnakları kesmek gibi itlaf türünden bir fiil ise kefarete borcu ortadan kalkmaz. Çünkü kefarete telafi edici olarak vacip olmuştur. Telafi ediciler ise unutmakla ortadan kalkmaz.
 - b. İtlaf türünden olmayan: İbadetlerle ilgili yasaklanan şey itlaf türünden değilse, herhangi bir bedele gerek olmaksızın günah ortadan kalkar. Bir kimse abdest almayı unutarak namaz kılsa namazı sahih olmaz. Çünkü kişi yapması emredilen bir şeyi unutmuştur.
2. İbadetler dışındaki yasaklanan fiillerin unutulması; unutma halinde bunların günahı ortadan kalkar, ancak tazmin etmek gerekli olur. Eşini baine talakla boşayan kişinin boşamayı unutarak cinsel ilişkide bulunması, bir gıda maddesini satan kişinin satım akdini unutarak gıda maddesini yemesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu durumlarda kişi için günah söz konusu olmaz. Kişinin tasarrufları da geçerli olmaz. Bu durumlarda telef edilen menfaatlerin tazmin edilmesi gerekli olur. Çünkü tazmin, telafi edicilerden biridir. Telafi yükümlülükleri unutmakla ortadan kalkmaz.³⁸⁶

İzzüddîn b. Abdüsselâm, ikrah konusunu mefsedetlerin çakışması çerçevesinde ele alır ve ikrahtan dolayı bazı şeylerin yapılmasının caiz, bazılarının vacip, bazılarının yapılmasının ise hiçbir surette caiz olmadığı görüşündedir. O, bu konuda şunları söyler: Maslahat içermeyen birden fazla mefsedet bir araya geldiğinde, mümkünse hepsi birden izale edilir. Hepsinin izalesi mümkün olmazsa en büyük, en kötü mefsedet izale edilir. Mefsedetler birbirine denk ise bazen bekleriz, bazen herhangi birini izale hususunda serbest kalırız. Bazen mefsedetlerin birbirine denk mi yoksa farklı mı olduğu konusunda ihtilaf edilir. Bu durumlar hem haram olan mefsedetler hem de mekruh olan mefsedetler için geçerlidir. Mefsedetlerin çakışmasına şunları misal olarak verir:

Bir Müslümanı öldürmeye zorlanan kişi, bunu yapmadığı takdirde kendisi öldürülecekse, öldürülmeye sabredip adam öldürme mefsedetinden uzak durmalıdır. Çünkü öldürülmeye sabretmenin mefsedeti bir Müslüman'ı öldürmekten daha azdır. Ancak

³⁸⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 6.

kendisini zorlayan kimseye herhangi bir şekilde engel olma imkânı varsa, bunu yapması zorunlu hale gelir. Zira bu durumda her iki mefsedet de izale edilmiş olur.

Bu meselede öldürülmeye sabretmek başkasını öldürmeye tercih edilmiştir. Çünkü âlimler böyle bir durumda adam öldürmenin haram olduğunda ittifak ederken, öldürülmeyi kabul etmenin hükmü hakkında ihtilaf etmiştir. İzale edilmesinin farz olduğunda icma olan mefsedetiz izalesi, izale edilmesinin farz olup olmadığına ihtilaf edilen mefsedetiz izalesine tercih edilir. Zina veya sapık ilişkiye zorlanan kişi için de aynı hüküm geçerlidir. Zira öldürülmeye sabretmenin hükmü ihtilafli iken zina ve sapık ilişkinin haram olduğunda ihtilaf yoktur.

Yine bir kimse ölüm tehdidiyle yalancı şahitlik yapmaya ya da haksız bir hüküm vermeye zorlanırsa, şayet şahitlik yapılacak veya hüküm verilecek konu birisinin öldürülmesi veya bir uzvunun kesilmesi ya da namusuna hanel getirilmesi ise ne şahitlik yapmak ne de hüküm vermek caiz olmaz. Çünkü ölmeyi kabul etmek, suçsuz bir Müslüman'ın öldürülmesinden veya bir uzvunun kesilmesinden ya da tecavüze uğramasından daha evladır. Konu bir mal ise, hayatını kurtarmak için o malın itlafına sebep olacak şekilde şahitlik yapmak veya hüküm vermek gerekir. Nitekim hayat söz konusu olduğunda başkasına ait malı yemek caiz olur.

Yine içki içmeye zorlanan ya da yediğı lokma boğazında kalıp boğulma korkusu taşıyan ve boğazında kalan lokmayı giderecek içkiden başka bir şeyi olmayan kimsenin içkiyi içmesi gerekir. Çünkü hayatın korunması, din nazarında zikredilen bu haramlardan sakınmaktan daha önemlidir. Başkasının malını yemek zorunda kalan kimse onu yer. Çünkü başkasına ait malın saygınlığı insan nefsinin saygınlığından daha azdır. Başkasına ait bir malın itlafı yerine insanın ölmesi daha kötü bir durumdur.³⁸⁷

İzzüddîn b. Abdüsselâm, inkâra zorlanan kimsenin, kalbi imanla dolu olması durumunda dili ile Allah'ı inkâr etmesinin mubah olduğu görüşündedir. Bu durumda kişi dilerse küfür kelimesini telaffuz etmeyip ölünceye kadar sabredebilir. Ölmek için küfür kelimesini telaffuz etmesi vacip değildir. Zira bunda dinin izzeti ve Allah'ı tazim söz konusudur. Şayet kalbi mutmain değilse küfür kelimesini telaffuz etmesi haram, öldürülmeye sabretmesi vacip olur.³⁸⁸ Bunun delili şu ayeti kerimedir: *“Kalbi imanla dolu olduğu hâlde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır.”*³⁸⁹

³⁸⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 130, 131, 142; *Şeceretü'l-Mearif*, s. 453-456.

³⁸⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü's-Sügrâ*, s. 90, 91.

³⁸⁹ Nahl, 16/106.

Kısaca İzzüddîn b. Abdüsselâm, herhangi bir kimse, canına veya uzvuna zarar vermekle tehdit edilerek namaz oruç ve hac gibi ibadetleri terk etme, başkasının malını telef etme ve içki içme gibi haramları yapmaya zorlanması durumunda bunları yapması gerektiğini; bir başkasının canına, uzvuna veya ırzına kastetmeye zorlanması durumunda ise bunları yapmaması ve işin ucunda ölüm olsa bile sabretmesi gerektiğini söyler. Ancak kişinin kendisini tehdit eden kimseye güç yetirebilmesi durumunda, öldürülmeye sabretmeyip karşı koyması gerektiğini söyleyerek ikrahın çeşitlerini beyan eder. Böylece O, mefsedetlerin çatışması durumunda nasıl davranılmasını gerektiğini belirtir.

III. ŞER'Î DELİLLER

Delil (الدليل) sözlükte, “yol gösterici, rehber ve klavuz” demektir. Çoğulu edille (الأدلة)’dir. İstilah’ta delil, “kendisinden şer’î hüküm istinbat olunan”, “üzerinde sıhhatli bir şekilde düşünüldüğü takdirde haber cinsinden matlûb olana (şer’î hükme) ulaşmayı mümkün kılan şeydir”³⁹⁰ şeklinde tarif edilmektedir. Bu tariflerden hareketle şer’î delil’i, “üzerinde sağlıklı bir tahlil yapıldığında, kat’î ya da zannî, şer’î ve amelî bir hükme götüren şeydir”³⁹¹ şeklinde tarif edilebilir. Usulcüler delilleri iki kısma ayırmaktadırlar: İcmâlî / küllî ve tafsîlî / cüz’î deliller.³⁹² icmâlî / küllî delilleri de, “müttefakuh aleyh (bütün fakihlerce delil kabul edilen)” ve “muhtelefun fih (fakihlerin bir kısmının delil kabul edip, bir kısmının ise delil saymadığı)” olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Delillerden muttefakun aleyh olanlar -ki bunlara aynı zamanda aslî deliller de denir- Kitap, Sünnet, İcmâ ve Kıyas olarak sıralanmakta; muhtelefun fih/fer’î deliller konusunda ise mezhepler arasında ihtilaflar bulunmaktadır.³⁹³

Ayrıca deliller aklî ve naklî olmak üzere ikiye ayrılır. Naklî deliller; (hukuk ekollerinin oluşum dönemine kadar nakil yoluyla aktarılan bilgi kaynakları) kitap, sünnet,

³⁹⁰ ATAR, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü, İFAV*, İstanbul, 2008, s. 23; ZÜHAYLÎ, Vehbe, *el-Vecîz Fî Usûli'l-Fıkıh*, Daru'l-Fıkr, Beyrut, 1995, s. 21.

³⁹¹ ZÜHAYLÎ, *el-Vecîz Fî Usûli'l-Fıkıh*, s. 21.

³⁹² Tafsîlî/cüz’î deliller, özel bir meseleyle ilgili belirli bir şer’î hükmü bildiren delillerdir. Meselâ domuz etinin, kendiliğinden ölen hayvanın etinin haramlığını bildiren (el-Mâide 5/3), boşanan kadının iddet süresinden bahseden (el-Bakara 2/231), miras paylarını belirleyen (en-Nisâ 4/11-12) âyetler, ortak ve komşunun şüf’a hakkından söz eden hadisler (BUHÂRÎ, “Şüf’a”, 1; Şevkânî, V, 372-378), münferit konularda şer’î hüküm bildirmeleri bakımından birer tafsîlî delildir. İcmâlî deliller ise şer’î hükümlerin genel kaynaklarıdır. Bunlar da ilk planda “edille-i erbaa” veya “edilletü’l-ahkâm” denilen kitap, sünnet, icmâ ve kıyastır. Sahabe sözü, istihsân, istislâh gibi diğer icmâlî deliller bu dört ana delilin kapsamına dâhil edilir. Söz konusu dört delil, bir bakıma bütün şer’î hükümlerin kaynağını oluşturan bir konumda görüldüğünden, İslam hukukunda ele alınan her konu ve varılan her hüküm mümkün olduğu ölçüde bu dört delille ayrı ayrı desteklenmek istenir. (BARDAKOĞLU, Ali, “Delil”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, IX, s. 139.)

³⁹³ BARDAKOĞLU, Ali, “Delil”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, IX, 139; ZÜHAYLÎ, *el-Vecîz Fî Usûli'l-Fıkıh*, s. 21.

icmâ, örf, öncekilerin şeriatı, sahabe sözüdür. Aklî deliller ise naklî delil ile bağlantılı olmakla birlikte aklî muhakeme ve beşerî yorumun ağırlıkta olduğu, oluşmasında müctehidin katkısının bulunduğu delillerdir. Diğer bir ifadeyle şer'î aklî delil, müctehidin naklî delillerin dolaylı ifadelerini, genel ilke ve amaçlarını veya boş bıraktığı alanları gözeterek yeni şer'î hükümler elde etmek için kullandığı istidlâl metotları ve akıl yürütmelerdir. Bu zihnî faaliyetin genel adı kıyastır; re'y, ictihad, istinbat, istidlâl gibi terimler de buna yakın anlamlar taşır.³⁹⁴

İzzüddîn b. Abdüsselâm, sırasıyla Kur'an, sünnet, icmâ, kıyas ve sahih istidlâl'ı şer'î deliller olarak kabul etmiş, hüküm istinbatında bunlara önem vermiştir. O, kişilerin söz ve davranışlarının doğru veya yanlış olduklarını ancak söz konusu delillere arz etmek suretiyle anlaşılabilirliğini söylemiştir.³⁹⁵ O, Şer'î delillerin bir ölçü olduğunu, dolayısıyla insanların bunlarla ölçüldüğünü söyledikten sonra şunları aktarmıştır: Bir insanın havada uçtuğunu, suda yürüdüğünü, gayba ait şeyleri haber verdiğini fakat helal kılan bir sebep olmaksızın haramları işleyerek veya caiz kılan bir sebep olmaksızın vacipleri terk ederek şeriata muhalif davrandığını görürsen bil ki o, Allah'ın cahil insanları imtihan etmek üzere ortaya koyduğu bir şeytandır.³⁹⁶ İzzüddîn b. Abdüsselâm, ilmin teorik yönü kadar pratik yönüne de önem vermiş, süistimallere mahal vermemek için şeriatın zahirini esas almış, buna aykırı davrananları çok sert bir dille eleştirmekten geri durmamıştır.

İzzüddîn b. Abdüsselâm, şer'î delilleri ve bu deliller vasıtasıyla fikhî problemleri çözerken takip edilecek metodu/fikhî usûlünü bilenler ancak hüküm istinbatında bulunabileceklerini söylemektedir.³⁹⁷ O, fikhî konularda hüküm ve fetva verirken, yukarıda sayılan delillerin yanı sıra akıl, muteber zan, istikra (tümevarım), tecrübe, maslahat, istishab, sahabe sözü, Seddi zerâi, öncekilerin şeriatı ve örf'e de başvurmaktadır.

A. Kitap

Kitap yani Kur'an'ı Kerim, İslam hukukunda başvurulan kaynaklardan biri hatta birincisidir. Bunda herhangi bir ihtilaf da söz konusu değildir. İzzüddîn b. Abdüsselâm, hükümlerin bilinmesinde Kur'an'ın başvurulması gereken en önemli kaynak olduğunu

³⁹⁴ BARDAKOĞLU, "Delil", *DİA*, IX, 139; ZÜHAYLÎ, *el-Vecîz Fî Usûli'l-Fıkıh*, s. 21.

³⁹⁵ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 13, 309; *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 274, 373.

³⁹⁶ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 374.

³⁹⁷ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *Kavâidü'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-En'am*, (*el-Kavâidü'l-Kübrâ*), (thk. Nezir Kemal Hammad-Osman Cuma), I-II, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1421/2000, II, s. 45.

anlatırken “Size apaçık bir nur (Kur’an) indirdik”³⁹⁸ ayeti kerimesinde Kur’an’ın nur ile nitelendirilmesini şöyle izah etmektedir: Gerçek ışık nasıl ki karanlıkları izale ediyorsa, Kur’an’ı Kerim de hakikatın üzerindeki cehalet karanlığını yok ediyor.³⁹⁹ İzzüddîn b. Abdüsselâm genelde Kur’an için kitap tabirini kullanmakta ve hüküm çıkarımında başvurulacak kaynakları sayarken bunu ilk sırada zikretmektedir; Hükümler kitap, sünnet, icma, sahih kıyaslar ve muteber istidlallerden elde edilir.⁴⁰⁰ Herhangi bir şeyin maslahat mı mefsetet mi olduğu şer’î delillerle öğrenilir. Bu deliller de kitap, sünnet, icma, muteber kıyas ve doğru istidlaldır.⁴⁰¹ İnsanların çoğu hüsranda olup az bir kısmı kurtuluştadır. Kayıp ve kazancına bakmak isteyen kişi kendini kitap ve sünnete arzetsin; eğer kitap ve sünnete uyuyorsa kurtulur, değilse vah onun kaybına.⁴⁰² Müctehidin haiz olması gereken şartları da sıralarken kitabı ilk sırada zikrederek şunları kaydetmiştir: Allah’ın koyduğu hükümlerin delilleri olan kitap, sünnet icma, geçerli kıyas, doğru istidlal ve sağlıklı değerlendirme yöntemini bilmek gerekir.⁴⁰³

İzzüddîn b. Abdüsselâm, hemen hemen Kur’an’ın bütün ayetlerinden yararlanır, onlardan (itikadî, amelî ve ahlakî) hükümler çıkarır. Onun eserlerine bakan onun bu özelleğini vehle-i ûlâda fark eder. Özellikle “*El-İmâm fi Beyâni Edilleti’l-Ahkâm*”, “*El-İşâretü İle’l-İcâz Fî Ba’di Envâi’l-Mecâz*” ve “*Şeceretü’l-Me’ârif ve’l-Ahvâl ve Sâlihu’l-Akvâl ve’l-A’mâl*” adlı eserlerinde bu husus, çok barizdir. Birincisi, bir usul eseri olmasına rağmen istişhad ve istidlal için zikrettiği ayetler, bu alanda yazılmış eserlerde zikredilenlerle kıyaslanmayacak kadar çoktur. O, verdiği hükümler için varsa Kur’an ayetlerini referans olarak zikreder. Bir hükmün delili Kur’an’da varsa onu zikretmekle yetinir. Bazen de hadis ve diğer delilleri destek ve teybin mahiyetinde zikreder.

Kur’an ayetleri sübût itibariyle kat’îdirler. Zira bize tevatür yoluyla ulaşımlardır. Ancak âyetlerin hükümlere delaleti, hadislerde olduğu gibi bazen kat’î bazen de zannî olabilmektedir. Kur’an’ın bir ayeti tek bir manaya geliyorsa, ayetin o hükme delaleti kat’îdir. Miras, had ve keffaret ayetlerinde olduğu gibi. Mesela miras ayetlerinde geçen nısf (yarı), sülûsan (üçte iki) gibi lafızların hükme delaleti kat’îdir. Ancak âyet birden fazla mana ifade ediyorsa veya çeşitli şekillerde tefsir ve te’vil edilebiliyorsa, o ayetin

³⁹⁸ Nisâ, 4/174

³⁹⁹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *El-İşâretü ile’l-İcâz fî Ba’di Envâi’l-Mecâz*, el-Matbaatü’l-‘Amira, İstanbul, 1313, s. 77.

⁴⁰⁰ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, II, s. 274.

⁴⁰¹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, I, s. 36.

⁴⁰² İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, II, s. 373.

⁴⁰³ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, I, s. 309.

hükme delaleti zannîdir. Müşterek lafızlar gibi. Örneğin “boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç kur’ beklerler”⁴⁰⁴ ayetindeki “kurû” lafzı hem temizlik hem de hayız manalarına gelmektedir.⁴⁰⁵

İzzüddîn b. Abdüsselâm, kat’î veya zannî bir delil ile sabit olan hükümleri inkâr edenlerle ilgili olarak şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: Bir kimse fer’î bir hükmü inkâr ederse bakılır. Şayet hükmün delili zannî ise küfrüne hükmedilmez. Delil kat’î olup inkâr eden kimse delilin kat’î olduğunu bilmeyen cahil biriye yine de küfrüne hükmedilmez. Ancak ona bu hükmün kat’î delille sabit kesin bir hüküm olduğu bildirilir. Şayet söz konusu delilin, hükme kesin olarak delalet ettiğini biliyorsa, dini yalanladığı için küfrüne hükmedilir. Ahiret ile ilgili bir rivayet inkâr edildiğinde bakılır; şayet şefaât, mizan, kabir azabı ve Allah’ın birliğine inananların cehennemden çıkacağıyla ilgili hadislerde olduğu gibi rivayet zannî ise kişinin küfrüne hükmedilmez. Ama ölümlerin dirileceği, insan bedeninin yeniden bir araya getirileceği, hesabın olacağı, mükâfat ve ceza hususlarında olduğu gibi rivayetin kaynağı kat’î ise ve kişi bunu biliyorsa küfrüne hükmedilir. Şayet kat’î olduğunu bilmiyorsa ona bildirilir, bundan sonra yine de inkâr etmeye devam ederse küfrüne hükmedilir.⁴⁰⁶

İzzüddîn b. Abdüsselâm, Kur'an'daki hükümleri üç kısma ayırmaktadır:

- a. Sadece Allahın bilebileceği hükümler; muğayyebât-ı hamse (beş bilinmeyen şey) gibi.⁴⁰⁷
- b. Herkesin bilmesi gereken hükümler; ibadat ve muamelat gibi genel hükümler ile Allahın sıfatları.
- c. Sadece âlimlerin bilebileceği hükümler; mücmel’in beyanı⁴⁰⁸, ‘âmm’ın tahsisi⁴⁰⁹ ve müteşabih’in te’vili⁴¹⁰ gibi.⁴¹¹ Daha sonra delalet ettiği mana açısından lafızları bir taksime tabi tutarak şunları söyler: lafızlar ikiye ayrılır:

⁴⁰⁴ Bakara, 2/228.

⁴⁰⁵ ZÜHAYLÎ, *el-Veciz*, s. 32; ATAR, *Fıkıh Usûlü*, s. 32.

⁴⁰⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 182,183.

⁴⁰⁷ “Kıyâmetin ilmi Allah katındadır. Yağmuru o indirir. Rahimlerde olanı bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilmez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilmez. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.” (Lokman, 31/ 34); “Gaybın anahtarları yalnızca O’nun katındadır. Onları ancak O bilir...” (En’ân, 6/59).

⁴⁰⁸ Mücmel, söyleyen tarafından tefsir ve izah olunmadıkça manası anlaşılmayan kapalı bir lafızdır. Ahkâm âyetlerinin büyük bir kısmı mücmeldir. Bu mücmelleri Sünnet açıklamıştır. Meselâ, Kur'an'da namaz mücmel olarak zikredilmiş, onu Sünnet açıklamıştır; hem fiili ve hem de kavli olarak. Hz. Peygamber (s.a.s), “*Namazı ben nasıl kılıyorsam siz de öylece kılınız*” buyurmuştur (BUHÂRÎ, “Ezan”, 18, “Edeb”, 27.). Hac da böyledir. Rasûlullah (s.a.s), “*Hac ile ilgili ibadetlerinizi benden alınız*” (AHMED B. HANBEL, *Müsned III*, 318-366) diyerek onu açıklamıştır: Zekât ve alım satım da mücmel olarak zikredilmiş, sonra Sünnet onları tam anlamıyla açıklamıştır. Suçlarla ilgili bir kısım hükümler de mücmel olarak zikredilmiştir. Meselâ;

- a. Tek bir manaya gelen lafızlar: Böylesi lafızlardan ancak delalet ettiği anlam anlaşılmalıdır.
- b. İki ve daha fazla anlama gelen lafızlar: Eğer bu tür sözcüklerin anlamlarından biri açık diğeri/diğerleri kapalıysa, engelleyici bir delil bulunmadığı sürece açık olan mananın anlaşılması gerekir. Açıklık ve kapalılık açısından iki mana da eşitse bakılır: Anlamlardan biri luğavi diğeri de örfî ise, örfî olan tercih edilir. Biri luğavi veya örfî diğeri de şer‘î ise şer‘î olan tercih edilir. İkisi de luğaten ve örfen veya luğaten ve şeran eşitse, kur'⁴¹² kelimesinde olduğu gibi bakılır; cemetmek mümkün değilse müctehid kendince racih olan iki anlamdan birini tercih eder. Böylesi bir durumda iki müctehid ihtilafa düşecek olursa, her birinin ictihad sonucu vardığı hüküm Allahın muradı olarak kabul edilir. Cemetmek mümkün olur ve biri diğere tercih edilemiyorsa, ikisi de Allahın

Kur'an-ı Kerim, diyet gerektiğini bildirmiş, Sünnet onun miktar ve şekillerini izah etmiştir. Yine Kur'an yaralar için kısas gerektiğini haber verir, Sünnet bu yaraların hükümlerini, ne zaman tam kısas ve ne zaman nâkis kısas yani diyet icab ettiğini açıklar. Böylece Kur'an-ı Kerim'in mücmel olan her ifadesini Sünnet açıklamış, onun kapalı bir tarafını bırakmamıştır. Mücmel'in hükmü: Mücmel lafız söyleyen tarafından açıklanmaya kadar beklemek, yeterli derecede açıklama yapılmadığı zaman da muradın ne olduğunu araştırmak ve düşünmek gerekir. Şâri tarafından yapılan açıklama yeterli ve kesin olduğu zaman mücmel "Müfesser" hükmünü alır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in; namaz, zekât ve benzerlerini beyan etmesi buna örnek teşkil eder. (bkz. ŞÎRÂZÎ, Ebu İshâk İbrahim b. Ali (ö. 476 h.), *el-Lüma' Fî Usûli'l-Fıkah*, Daru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1995, s. 111-115; ZÜHAYLÎ, *el-Vecîz*, s. 185-187; HALİD RAMAZAN Hasan, *Mu'cemü Usûli'l-Fıkah*, er-Ravda, Mısır, 1998, s. 251-253; ATAR, *Fıkah Usûlü*, s. 214, 215.)

⁴⁰⁹ 'Âmm lafız, kapsamına giren bütün fertleri herhangi bir ayırım olmaksızın içine alır. Başında kül (her) ve cemî (bütün) kelimeleri veya cins ifade eden lâm-ı ta'rif bulunan lafızlar, cins isimleri, izâfetle mârifete olan tekiler, sorular, ism-i mevsuller, şart isimleri, olumsuz cümledeki belirsiz (nekre) kelimeler ve benzerleri Arap dilinde umumilik ifade ederler. Meselâ "Allah alışverişi helâl, ribâyı haram kıldı" (el-Bakara 2/275) âyetindeki "alışveriş" (el-bey') kelimesi bütün alışveriş çeşitlerini içine alır. 'Âmm lafzın kullanılış itibarıyla içine aldığı fertlerden bir kısmının dışarıda tutulmasına, yani şümülünün daraltılmasına tahsis denir. Müttekellimûn usulcülerin çoğunluğuna göre âmm lafzın delâleti esas olarak zannîdir. Hanefiler ile diğer bazı müttekellimûn usulcülere göre ise tahsis edilmediği müddetçe âmm lafzın delâleti katidir. Ancak tahsisten sonra geri kalan fertlerine delâleti zannî olur. Bu ihtilâfın tabii neticesi olarak müttekellimûnden olan usulcülerin çoğunluğuna göre Kur'an'ın âmm ifadeleri haber-i vâhid ve kıyas gibi zannî delillerle baştan tahsis edilebilir. Nitekim Kur'an'ın umum ifade eden birçok âyeti âhâd haberle ve kıyasla tahsis edilmiştir. Hanefiler'e göre ise âmm lafzın delâleti kati olduğu için başlangıçta âhâd haber ve kıyasla tahsis edilmez. Ancak denk bir delille yani kati bir delille tahsis edilebilir. Fakat âmm lafız bir defa tahsis edilince artık geri kalan fertlerine delâleti zannî olacağından, daha sonra âhâd haber ve kıyasla da tahsis edilebilir. (Geniş bilgi için bkz. ŞÎRÂZÎ, *el-Lüma' Fî Usûli'l-Fıkah*, s. 68-92; BARDAKOĞLU, "Âmm", *DİA*, 1989, II, s. 552, 553; ZÜHAYLÎ, *el-Vecîz*, s. 193-202; HALİD RAMAZAN Hasan, *Mu'cemü Usûli'l-Fıkah*, s. 175-180.)

⁴¹⁰ Teşâbih masdarından türeyen müteşâbih kelimesi "benzeşen, ayırt edilmesi zor olacak şekilde birbirine benzeyen" demektir. Terim olarak mâna yönünden birden fazla ihtimal taşıdığından anlaşılmasında güçlük bulunan lafız veya sözü ifade eder. Müteşâbih âyette yer alan bir lafız konumuna göre başka âyetlerde farklı mânalara gelebilir, ancak her birinin kastedilebilir olması açısından anlamlar birbirine benzer, bundan dolayı hangi mânanın kastedildiği açıkça bilinemez. Müteşâbihin karşısı olan muhkem ise "anlam yönünden başka bir ihtimal taşımayan açık mânalı nas" demektir. (YAVUZ, Yusuf Şevki, "Müteşâbih" *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2006, XXXII, s. 204.)

⁴¹¹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *Nübezün min Makâsidi'l-Kitabi'l-Aziz*, (thk. Eymen Abdurrazzak eş-Şevâ), Tevzî'u'l-Mektebeti'l-Gazzali, Dimeşk, 1995, s. 98.

⁴¹² Kur', hem tuhur/ temizlik, hem de hayız manasına gelir. Şafiiler, kur'un "tuhur" manasına geldiğini söylerken, Hanefiler, hayız manasında kullanıldığını ifade etmişlerdir. Her iki mezhep de görüşlerini bir takım delillerle desteklemektedirler.

muradı olarak kabul edilir, zira Allah dileseydi hangisini istediğine dair bir delil nasbederdi, böyle bir delil koymadığına göre ikisini de kasetmiş olması kaçınılmaz olmaktadır. Ancak biri ek bir delil ile diğerine racih geliyorsa artık mercuh olanın alınmaması gerekir.⁴¹³

Er-Razi ise, birden fazla manaya delalet eden hitapların sırasıyla; önce şerî anlam, sonra örfî anlam, daha sonra sözcüğün hakikî anlamı ve en sonda da mecazî anlamının anlaşılması gerektiğini vurgular. Ancak Allah (c.c.) iki topluluğa hitap ediyorsa ve söz konusu hitap bir toplulukta hakikî manada diğerinde ise mecazî anlamda kullanılıyorsa her topluluk kullandığı manayla mükellef tutulur. Aksi takdirde Allah (c.c.) kendilerine anlamadıkları veya açık olmayan ifadelerle hitap etmiş olacaktır.⁴¹⁴ Oysa bu, teklifle bağdaşmayan bir durumdur.⁴¹⁵

İzzüddîn b. Abdüsselâm, Kur'an'ı incelediğini, ondaki ayetlerinin üç kısım olduğunu gördüğünü söyler. Birincisi, Allah'a övgü içeren ayetler, ikincisi hüküm içeren ayetler, üçüncüsü de bu hükümlere tabi olan, onları pekiştirilen ayetler ki bunlar da farklılık arz ederler.⁴¹⁶ Onun bu üçüncü kısım ile ilgili tespitleri önem arz ettiğinden burada vermekte fayda mülâhaza etmekteyiz. Bunlar:

1. Teşvik etmek veya sakındırmak için fiillerin methedilmesi ya da yerilmesi. Bu, hükümlerin pekiştirilmesi kabilindedir.
2. Kullar için büyük bir güzellik olan âlemlerin Rabbinin övgüsüne nail olmaya teşvik etmek için salih amel işleyenlerin övülmesi.
3. Büyük bir kusur olan Allah'ın azarlamasına muhatap olma durumundan kurtulmaları için gaflette bulunan asi kulların azarlanması.
4. Allah'a itaat etme maslahatına kavuşmak için ahirette çeşitli sevaplar vaat etme.
5. Allah'a itaatsizlik etmekten korkutmak için ahirette çeşitli azaplar ile tehdit etme.
6. Dünyada çeşitli mükâfatlar vaat etme. Çünkü insan fitratı dünya nimetlerini sever. Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur:

{وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ}

⁴¹³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Nübezün min Makâsidi 'l-Kitabi 'l-Aziz*, s. 99, 100.

⁴¹⁴ RAZÎ, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer el-Hüseyn (544-606 h.), *el-Mahsul Fî İlmi Usûl'il-Fıkıh*, I-II, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2012, I, s. 147.

⁴¹⁵ İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın başta Kur'an ve Sünnet olmak üzere şer'î delillerden hüküm istinbat etmede takip ettiği metod'u geniş bir şekilde ele almak üzere tezimizin ileriki kısmında bir başlık açacağız.

⁴¹⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 231-235.

“Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder. Ve ona beklemediği yerden rızık verir.”⁴¹⁷,

{وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا}

“Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona işinde bir kolaylık verir.”⁴¹⁸ Şu ayetlerde de yapılan ameller için dünyevî maslahatlar verileceği açıklanmıştır:

{ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ}

“Sen kötülüğü en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur.”⁴¹⁹,

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُخَيِّبَ أَقْدَامَكُمْ}

“Ey iman edenler! Eğer siz Allah'ın dinine yardım ederseniz O da size yardım eder, ayaklarınızı kaydırmaz”⁴²⁰. Bir fiil ile elde edilecek maslahatın açıklanması o fiili teşvik etme anlamına gelir.

7. Dünyada verilecek çeşitli cezalarla tehdit. Çünkü insanoğlu fitraten dünyevî cezalardan, uhrevî cezalara oranla daha fazla korkmaya meyillidir. Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur;

{كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ}

“Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı”⁴²¹,

{وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا}

“Hırsızlık yapan kadın ve erkeğin elini kesin”⁴²²,

{الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ}

“Zina yapan kadın ve erkeğin her birine yüz celde vurun.”⁴²³

Yine bazı ayetlerde bazı fiillerin dünyevî mafsedetleri olduğu beyan edilmiştir:

{وَلَا تَنَارَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ}

“Birbirinizle çekişmeyin, sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider.”⁴²⁴ Bir fiil ile meydana gelecek mafsedetinin açıklanması, o fiilden sakındırma anlamına gelir.

8. Darb-ı meseller. Bunlar da iki kısımdır:

⁴¹⁷ Talâk, 65/2,3.

⁴¹⁸ Talâk, 65/4.

⁴¹⁹ Fussilet, 41/34.

⁴²⁰ Muhammed, 47/7.

⁴²¹ Bakara, 2178.

⁴²² Mâide, 5/38.

⁴²³ Nûr, 24/2.

⁴²⁴ Enfâl, 8/46.

- a. Hayırlara teşvik kabilinden olanlar ki, bunun da iki örneği vardır. Birinci örnek şu ayettir:

{مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ}

“Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki, her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir.”⁴²⁵ Ayet insanları bakmakla yükümlü olduğu kimselerin nafakalarını vermeye yönlendirmek ve bağışta bulunmaya teşvik etmek için gelmiştir. İkinci misal ise şu ayettir:

{أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ تُؤْتِي أُكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا}

“Görmedin mi Allah nasıl bir misal getirdi; güzel bir sözü, kökü yerde sabit, dallan gökte olan güzel bir ağaca benzetti. O ağaç, Rabbinin izniyle her zaman yemişini verir.”⁴²⁶ Bu ayet kelime-i tevhidin söylenmesini teşvik için gelmiştir.

- b. Kötülüklerden nefret ettirmek için olanlardır. Bunun da iki misali vardır: Birincisi şu ayettir:

{مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا}

“O münafıkların durumu, karanlık gecede ateş yakan kimse misalidir.”⁴²⁷ Ayet münafıklıktan sakındırmak için gelmiştir. İkinci ayet şudur:

{وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ}

“Kötü bir sözün misali, gövdesi yerden koparılmış, o yüzden ayakta durma imkânı olmayan bir ağaca benzer.”⁴²⁸ Ayet, şirk ifade eden sözden sakındırmak içindir.

9. Geçmiş peygamberlerin kıssaları; peygamberlerin kurtuluşu, kâfirlerin ise helake erdiklerini anlatan kıssalar. Bu kıssalar da peygamberlere uymaya teşvik ve onlara karşı gelmekten sakındırmak için zikredilmiştir. Bazı fiillerden ötürü ayetlerde geçen kınama ve azarlama da aynı şekilde bu fiillerden sakındırmak içindir.
10. Allah’ın (c.c.) bizi yaratmasının büyük nimet olması. Bu tür ayetler iyilik ve nimetlerinden ötürü Allah'a şükretmemiz içindir. Bunların örnekleri çoktur. Şu ayet bunlardan biridir:

{وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ}

⁴²⁵ Bakara, 2/261.

⁴²⁶ İbrahim, 14/24, 25.

⁴²⁷ Bakara, 2/17.

⁴²⁸ İbrahim, 14/26.

“Siz hiçbir şey bilmezken Allah, sizi analarınızın karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulak göz ve kalp verdi.”⁴²⁹ İnsanların, hastalandığı ya da kaybettiği zaman nimet olduğunu hatırladıkları bu organlar insanlar şükretsinler diye zikredildi. Zaten ayetin sonunda “şükredesiniz diye” ifadesiyle sebep açıkça beyan edilmiştir.

İzzüddîn b. Abdüsselâm’a göre, Allah’ın (c.c.) zatını övmesinden, herhangi bir övgüden anlaşılacak şeyler anlaşılmaz. Bilakis bu, O'nun hükümlerini pekiştirmesidir. Mesela {وَاللَّهُ بِصِيرٍ بِمَا تَعْمَلُونَ} “O yaptığınız her şeyi görür”⁴³⁰ ayeti, itaate teşvik ve emirlerine karşı gelip itaatsizlik etmekten sakındırmak için zikredilmiştir. Yine

{ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ}

“Sonra da nasıl davranacağınızı görmemiz için onların ardından sizi yeryüzünde halifeler kıldık”⁴³¹ ayeti de aynı şekilde nazil olmuştur. Zira biz Allah'ın bizi gördüğünü ve her şeyimizin farkında olduğunu düşününce, O'nun yasakladığı bir şeyi yaptığımızı ya da istediği bir şeyi yerine getirmedığımızı görmesinden hayâ ederiz.

{لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ}

“Gerçekten Allah fakir, biz ise zenginiz, diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir”⁴³² ayeti de böyledir. Allah (c.c.) bunu, {أَلَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ} “O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir”⁴³³ ayetinde olduğu gibi her şeyi işittiği için övünmek üzere değil, inkâr edenleri tehdit için indirmiştir. Allah'ın işitme, görme, bilme, güç sahibi olma, irade etme sıfatları, teşvik ve sakındırma içindir. Kelam ve hayat sıfatları ise böyle değildir. Bunlar sadece övünme için zikredilmiştir. Ona göre, buraya kadar zikredilen maddelerin hepsi, bir şeyi tekit ve tekrar etmenin, bir tek kere zikretmekten daha faydalı olduğunun göstergesidir: Bir şeyin emredilmiş olmasına tabi olarak zikredilen şeyler emrin tekrar edilmesi, yine bir şeyin yasaklanmış olmasına tabi olarak zikredilen şeyler nehyin tekrar edilmesi anlamına gelir. Ayrıca o, buraya kadar zikredilenlerin Kitap ve sünnette yer alan şeylerin büyük bir kısmı için geçerli olduğunu, bunların dışında çok az şeyin kaldığını söylemektedir.⁴³⁴

⁴²⁹ Nahl, 16/78.

⁴³⁰ Hucurât, 49/18.

⁴³¹ Yûnus, 10/14.

⁴³² Âli Imrân, 2/1181.

⁴³³ Şûrâ, 42/11.

⁴³⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 231-235.

B. Sünnet

Sözlükte “izlenen yol, yöntem, örnek alınan uygulama, örf ve gelenek” mânalarındaki sünnet kelimesi fıkıh usulü terminolojisinde öncelikle şer‘î hükümlerin meşruiyet delillerinden ikincisini ifade eder ve “Resûlullah’ın söz, fiil ve tasvipleri” (takrirleri) şeklinde tanımlanır.⁴³⁵ Hüküm kaynağı olarak Sünnet, Müslümanlar için Resûlullah’a uymanın gerekliliği, onun davranışlarındaki örneklik özelliğine dikkat çeken⁴³⁶, ona uymayı⁴³⁷ ve itaati⁴³⁸ emreden, kendisine Kur’an’ı açıklama görevinin verildiğini ifade eden⁴³⁹ âyetlerden anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber’in kitabı ve hikmeti öğrettiğini bildiren âyetlerde geçen “hikmet” kelimesinin⁴⁴⁰ İslâm’da dinî bilgiyi belirlemede Resûlullah’ın rolüne, dolayısıyla sünnete işaret ettiği bazı âlimlerce dile getirilmiştir.⁴⁴¹ Sünnette yer alan hükümler Kur’an’daki hükümlerle karşılaştırıldığında dört durum ortaya çıkar.⁴⁴²

1. Kur’an’daki hükme tamamen uyan sünnet. Bu durumda sünnet Kur’an’ı teyit edici niteliktedir.⁴⁴³
2. Kur’an’daki hükmü açıklayan sünnet. Kur’an’daki mücmel ve müşkil lafızları açıklığa kavuşturan, umumi hükümleri tahsis eden ve mutlak hükümleri takyit eden sünnet bu kısmı oluşturur.⁴⁴⁴
3. Kur’an’da hükmü bulunmayan meseleler hakkında hüküm getiren sünnet.⁴⁴⁵

⁴³⁵ AMİDÎ, Seyfuddîn Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed, *Münteha's-Sûl Fî 'İlmi'l-Usûl*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 293.

⁴³⁶ “Andolsun, Allah’ın Resûlünde sizin için; Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.” (Ahzâb 33/21.)

⁴³⁷ De ki: “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Âl-i İmrân 3/31.)

⁴³⁸ De ki: “Allah’a ve Peygamber’e itaat edin.” Eğer yüz çevirirlerse şüphe yok ki Allah kâfirleri sevmez. (Âl-i İmrân 3/32.)

⁴³⁹ İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünceleri için sana bu Kur’an’ı indirdik. (Nahl 16/44.)

⁴⁴⁰ “Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.” (el-Bakara 2/129.)

⁴⁴¹ ŞÂFÎ, Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, Darü'n-Nefâis, Beyrut, 1999, s. 187-191.

⁴⁴² BEDİR, Murtaza, “Sünnet”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2010, XXXVIII, s. 150-152.

⁴⁴³ Meselâ, “Gönül hoşnutluğu olmaksızın bir müslümanın malı bir başkasına helâl olmaz” hadisi (Müsned, V, 72), “Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret müstesna mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin” âyetinin (Nisâ 4/29) getirdiği hükmü ifade etmektedir.

⁴⁴⁴ Meselâ namaz vakitlerini ve rek’atlarını, namazda kıraati bildiren hadisler, “Namazı kılın” âyetini (Bakara 2/43) açıklamaktadır. “Bir kadın halası veya teyzesi üzerine nikâhlanamaz” hadisi (BUHÂRÎ, “Nikâh”, 27), “Bunların yukarıda sayılanların dışındakiler size helâl kılındı” âyetinin (Nisâ 4/24) umumunu tahsis etmektedir.

⁴⁴⁵ Meselâ ninenin miras hakkına sahip olduğunu bildiren, sadaka-i fitrı ve vitir namazını teşrîf kılan hadisler böyledir. Ayrıca ehli eşek ile yırtıcı hayvanların etini haram kılan hadisler de böyledir. Bkz. AMİDÎ, *Münteha's-Sûl Fî 'İlmi'l-Usûl*, s. 293.

4. Kur'an'daki hükmü nesheden sünnet.⁴⁴⁶

1. Ahâd Sünnet

İzzüddin b. Abdüsselâm, hüküm istinbatında başvurulacak kaynakları sıralarken sünneti ikinci kaynak olarak zikretmektedir.⁴⁴⁷ Hadislerin büyük bir kısmının âhâd olduğunu, âhâd heberlerin sübütü kat'î olmamakla beraber bunların dinî hükümlere dayanak teşkil etmesinde herhangi bir sakınca bulunmadığını muhtelif yerlerde ifade etmektedir. Kendisi, "Dinin hükümleri âhâd haberlerden elde edilen zanlarla sabit olduğu halde, niye haklar da -ki bu hakların pek çoğunda şahitlerin belli bir sayıda ve erkek olması şart koşulmaktadır- benzer şekilde hâkimler nezdinde sabit olmuyor?" şeklinde yöneltilen bir eleştiriye şöyle cevap vermektedir: "Şer'î hükümlerin âhâd haberlerle sabit olması ile hakların şahitler aracılığıyla sabit olması arasında üç konuda farklılık vardır:

1. Müslümanlar çoğunlukla Yüce Allah'ın elçisi hakkında yalan bir şey söylemekten korkarlar. Özellikle de Peygamber hakkında yalan bir şey söyleyenin cehennemde kendi yerini hazırlamış olacağını bilen adil kişiler bundan daha da çok korkarlar. Asırlar ve uzun zamanlar geçtiği halde Hz. Peygamber hakkında yalan uyduranların son derece azınlıkta olması da bunu göstermektedir. Hâkimler nezdinde yalancı şahitlikte bulunanlar ise böyle değildir.
2. Bazen bir hadis tek bir kişide bulunabilir. Bu hadis kabul edilmeyip reddedilecek olursa Müslümanlar emredilenler, yasaklananlar, helal ve haram kılınan durumlar konusunda bu hadiste yer alan genel maslahatı kaybetmiş olurlar. Davalarla ilgili konularda tek bir şahsın tek bir hakkını kaybetmesi ise bundan farklıdır.
3. İnsanların çoğunun arasında gizli veya açık kin, düşmanlık ve öfke bulunmaktadır. Bu kin ve düşmanlıklar insanları düşmanlarına ve kin duydukları kişilere karşı yalancı şahitliğe yönlendirmektedir. Bu, çokça

⁴⁴⁶ Anne, baba ve akrabaya vasiyet yapılabileceğini bildiren âyetin (el-Bakara 2/180), "Mirasçıya vasiyet yoktur" hadisiyle (EBÛ DÂVÛD "Veşâyâ", 6) neshedilmesi bu durumun örnekleri arasında zikredilir. Ancak bu görüş Kur'an'ın sünnetle neshedilebileceğini kabul edenlere aittir. Nitekim bunu kabul etmeyenler de vardır.

⁴⁴⁷ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 36, 309, II, s. 274, 373.

meydana gelen yaygın bir durumdur. Peygamberimizle ilgili haberlerde ise böyle bir durum söz konusu değildir.⁴⁴⁸

İzzüddîn b. Abdüsselâm, sahih olma şartıyla âhâd heberin, zan ifade etse de kabul edilmesi gerektiğini, aksi takdirde kıyamete kadar gelecek olan tüm Müslümanların söz konusu haberin ifade ettiği hükmün maslahatından mahrum kalmak suretiyle zarar görebileceğini söylemektedir. Ayrıca âhâd haberi, kendisi gibi zannî birer delil olan kıyasların büyük bir bölümünden, lafızların zahirinden ve asılların istıshabından daha üstün tuttıklarını ifade etmektedir.⁴⁴⁹

2. *Mürsel Hadis*

İzzüddîn b. Abdüsselâm, “Buhârî ve Müslim’de pek çok mürsel⁴⁵⁰ hadis bulunduğunu, bunlarla amel edilebilir mi?” sorusuna şöyle cevap vermektedir:

“Mürsel hadislerin çoğunlukla Hz. Peygambere dayanıyor olması hasebiyle bu mürsel hadisleri delil olarak kullanmak caizdir denilebileceği gibi, bu hadislerle amel etmeye engel de olunabilir. Nitekim bir miktar hadis rivayet eden ravi, bunlardan birinde şüpheye düşse veya hadislerden birinin onun tarafından rivayet edilmediği bilirse, o kimsenin hiçbir rivayetinin kabul edilmeyeceğini söylemişik.”⁴⁵¹

İzzüddîn b. Abdüsselâm, ilke olarak mürsel hadislerle amel etmeyi kabul etmemektedir. Ancak Buhârî ve Müslim gibi sahih hadis kaynaklarında geçen mürsel hadislerle amel etme hususunda esnek davranmaktadır.

3. *Zayıf Hadis*

İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın, zayıf hadisle ilgili görüşünü kapsamaması ve ona karşı aldığı tavrı göstermesi bakımından, el-Kavâidü’l-Kübrâ adlı eserinde soru-cevap şeklinde zikrettiği şu bilgilere burada yer vermekte fayda mulahaza etmekteyiz:

Soru: Ebu Davud, İbn Mace, Nesâî ve Beyhakî’nin hadis kitaplarında zayıf hadisler bulunmasına rağmen bu kitapları delil olarak kullanmak caiz midir? Muhaddisler sahih hadislerin de kullanılmamasına yol açacak olan zayıf hadisleri de eserlerine almayı nasıl caiz gördüler? Bu kitapların zayıf ve sahih hadis içerdiğini bilip hangi hadisin zayıf

⁴⁴⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, II, s. 35,36.

⁴⁴⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, II, s. 37.

⁴⁵⁰ Tabiûn neslinden birinin doğrudan Hz. Peygamber’den naklettiği hadis; senesinde ravî düşmesi/eksikliği bulunan hadis. Fakihler, fıkıh usûlcüleri ve ilk dönem hadisçiler daha ziyade bu manada kullanırlar. Mürsel hadis zayıf hadislerdendir. (AYDINLI, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü, İFAV*, İstanbul, 2009, s. 213.)

⁴⁵¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, I, s. 278, 279.

hangisinin sahih olduğunu bilmeyen kimse bu hadisleri hiçbir şekilde delil olarak kullanamaz. Bu kitapların zayıf hadis de içerdiğini bilmeyen kimse bu zayıf hadisleri hem amelî hemde itikadi konularda delil olarak kullanır. Bu durum, bu kitapların ister sahih hadis içerdiğini bilsin ister içermediğini bilsinler insanları doğrudan saptırmak anlamına gelir. Hadis kitaplarının zayıf hadis içermeleri, cahil kimseleri saptırıp, âlim kimselerin o kitaplara güven duyup rahatlıkla onlarla amel etmelerine engel olduğu halde nasıl caiz görülebilir? Bu durum hadis kitaplarının değerini ortadan kaldırır. Üstelik hadisçiler için bunun alternatifi vardır. Bu da ya Buhari ve Müslim gibi sadece sahih hadisleri alırlardı, böylece bu hadisleri delil olarak kullanmak mümkün olurdu, ya da hangisinin sahih hangisinin zayıf olduğunu belirtirlerdi, böylece insanlar sahih olanla zayıf olanı ayırt eder ve sahih olana güvenip zayıf olandan uzak dururlardı. Böyle bir şeyi hadisçilerin nasıl yaptığını anlamak zordur.

Cevap: Bana göre bu mesele gerçekten problemlidir. Zayıf hadislerin hadis kitaplarına alınabileceği konusunda icma olduğu da söylenemez. Zira bunu yapan hadisçiler usûl ve furu-u fıkıh meselelerinde icma ehlinde olan kimseler değildir. İlginç olan, önde gelen hadisçilerden hiçbirinin kitabına aldığı hadislerin sonunda sahih veya zayıf olanları belirtmemiş olmasıdır. Bu konuda zayıf hadisleri bir kitapta toplayıp sonra sahih ve zayıf hadislere bir başka kitapta bir arada yer vermek de çözüm değildir. Bu durumda da zayıf ve sahih olanlar ayırt edilmeyebilir. Zira insanlar her iki kitapta bulunan şeylere vakıf olabilmek için bütün vakitlerini buna ayıramazlar. Dolayısıyla çok faydalı bir şey olmaz. Bu, insanları büyük bir zorluğa itmekten başka bir şey değildir. Bunu da birçoğu yapmaz. Allah doğruyu en iyi bilendir. ⁴⁵²

4. *Hz. Peygamber'in Çeşitli Vasıfları İtibariyle Sünnet*

İzzüddîn b. Abdüsselâm, Hz. Peygamber'in çeşitli vasıfları itibariyle sünneti değerlendirmeye tabi tutar. O, ilke olarak, farklı sebepler ile sözlü tasarruf hakkına sahip olan kimselerden bu sebeplerden her birine dayandırılmaya elverişli bir tasarruf sadır olduğunda, tasarruf sebeplerin en yaygınına hamledileceği görüşünü benimsemektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fetva, ⁴⁵³ hüküm/kazâ, ⁴⁵⁴ devlet başkanlığı sıfatlarıyla tasarrufta

⁴⁵² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 279, 280.

⁴⁵³ Dini tebliğ ve tamamlama mahiyetinde olan fetvânın farkı, hükmün soru üzerine açıklanması, bu açıklamada soru soranın hali ve çevre şartlarının gözönüne alınmasıdır. İbn Abbâs'ın nakline göre Vedâ Haccında Resûlullah (s.a.v.) Mina'da, devesinin üzerinde birçok soruya muhatap olmuş ve bunları cevaplandırmıştır. Bu cümleden olarak birisi "kurbanı kesmeden tıraş oldum, ne yapayım?" diye sormuş,

bulunmasını buna örnek verir. Ona göre, Peygamber Efendimizin tasarrufları, aksine delil bulunmadıkça fetva olarak addedilir. O, bu konuda şunları kaydeder: “Hz. Peygamber (s.a.v.) ümmetin imamıdır. Ondan bir tasarruf sadır olduğunda aksine bir delil bulunmadıkça bu tasarruf kendisinin en yaygın tasarruflarına hamledilir. Bu da fetva vermedir”. Daha sonra görüşünü getirdiği şu örneklerle temellendirir:

- a. Ebu Süfyanın karısı Hind’in, kocasının kendisine eli sıkı ve cimri davranmasını şikâyet etmesi üzerine Hz. Peygamberin (s.a.v.) ona söylediği: “*örfe uygun olarak kendine ve çocuklarına yetecek miktarda al*”⁴⁵⁵ sözü böyledir. Bu sözün fetva olması da kazaî bir hüküm olması da mümkündür. Bazı âlimler bunu hüküm olarak kabul etmişlerse de en doğrusu bunun fetva sayılmasıdır. Çünkü Hz. Peygamber’in fetva vermesi onun hükümleri içinde en yaygın olanıdır. Ayrıca bu söz hüküm/kazâ şartlarını da tam olarak taşımamaktadır.
- b. Hz. Peygamber’in (s.a.v.): “*Bir kimseyi öldüren, onun üzerinden çıkan eşyaya sahip olur*”⁴⁵⁶ sözü. Bu söz de fetvaya hamledilir. Çünkü Hz. Peygamber’in fetva tasarrufu, hâkimlik ve devlet başkanlığı tasarruflarından daha yaygındır.
- c. Hz. Peygamber’in (s.a.v.): “*Bir toprağı işleyerek kullanılır hale getiren ona mâlik olur*”⁴⁵⁷ sözü. Buna göre bir kimsenin mülkiyeti altında bulunmayan toprağı imar ve islâh ederek verimli hale getiren şahıs toprağın sahibi olmaktadır. Ebu Hanife bunu

“şimdi kes, zararı yok” cevabını vermişler, bir ikincisi gelerek “şeytan taşlamadan önce gidip Kâbe’yi tavaf ettim, ne yapayım?” diye sormuş, “zararı yok, şimdi şeytanı taşla” buyurmuşlar; hâsılı, bilgisizlik veya unutma yüzünden insanların önce veya sonra yaptıkları her iş için “zararı yok, yap” cevabını vermişlerdir. (EBÛ DÂVÛD, “Menâsik”, 87; NESÂÎ, “Hacc”, 224.)

⁴⁵⁴ Kazânın iki yönü vardır: a) Muhakeme sonunda ortaya çıkan duruma göre verilen hüküm bakımından kazâ, fetvâ gibi bir tebliğ ve teşrîdir; aynı durumlarda aynı hükmün verileceğini, ilâhî iradenin böyle olduğunu gösterir. b) İsbat delillerine göre adâletin tevziî bakımından kazâ isâbetli de, hatalı da olabilir. İsbat delilleri hakkın yerini bulmasını sağlamış ise hem hâkim isâbet etmiş ve ecir almıştır, hem de hükme muhatap olanlar sorumluluktan kurtulmuşlardır. Hak sahibi dâvasını isbat edememiş, karşı taraf isbatta daha başarılı olmuş, hüküm de buna göre verilmiş ise hâkim hata etmiş, fakat elinden geleni yaptığı için yine ecir almış, adâleti yanılta taraf ise mânevî sorumluluk ile başbaşa kalmıştır. Resûlullah (s.a.v.) kazânın bu yönünü şöyle anlatıyor: “*Bana dâvanızı getiriyorsunuz, ben ancak bir beşerim, (kimin haklı olduğu konusunda) bana bir vahiy gelmemiştir, vahiy gelmeyen konularda ben ancak reyimle hükmediyorum. Olur ki biriniz, diğerine nisbetle delilini daha tesirli anlatır, daha iyi ortaya koyar, ben de onu haklı zannederek lehine hükmederim, her kime, kardeşine ait bir hakkı hükmeder, verirsem sakın onu almasın, ben ona bir parça ateş vermiş olurum...*” (AHMED, Müsned, VI, s. 307, 320; BUHÂRÎ, “Ahkâm”, 20, “Hiyel”, 15.). Hz. Peygamber’in (s.a.v.) kazâî hükümlerini diğerlerinden ayırmak oldukça kolaydır; çünkü bu hükümler genellikle açılan bir davayı takip etmekte, şahit ve delil istenmekte, hükmediyorum (akdî) vb. ifadeler kullanılmaktadır. (<http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0353.htm>)

⁴⁵⁵ BUHARÎ, “Nafakat”, 9; NESÂÎ, “Kudât”, 31; DÂRİMÎ, “Nikâh”, 54.

⁴⁵⁶ BUHARÎ, “Humus”, 18, “Meğâzi”, 54; MÜSLİM, “Cihad”, 42.

⁴⁵⁷ BUHARÎ, “Hars”, 15.

devlet başkanlığı tasarrufuna hamletmiştir.⁴⁵⁸ İmam Şâfiî bu hadîsi fetvâ ve tebliğ sıfatına bağlamıştır. Çünkü Resûlullah'ın (sav) tasarruflarında yaygın olan budur, aksine delil bulunmadıkça hadîslerin buna göre yorumlanması gerekir. Dolayısıyla bu hakkı kullanmak için Hz. Peygamber'in izni yeterli olup ayrıca başkasından izin almak gerekmez.⁴⁵⁹

İzzüddîn b. Abdüsselâm, İmam Şafiî gibi düşünmekte ve Peygamber Efendimizin tasarruflarını, aksi bir delil olmadıkça fetvâ ve tebliğ sıfatına hamletmektedir. Böyle bir ayırımın objektif kriteri ortaya konulamayacağı için, “İslam hukukundan bahsedilemez” şeklinde bir itiraza ise şöyle cevap verilebilir: Fetva, hüküm/kazâ ve devlet başkanlığı sıfatlarından ötürü sözlü tasarruf hakkına sahip olan Peygamber Efendimiz'den bu sebeplerden her birine dayandırılmaya elverişli bir tasarruf sadır olduğunda, doğal olarak söz konusu tasarruf, sebeplerin en yaygınına hamledilmesi gerekir. Aksi için delil bulunmalıdır. Peygamber Efendimiz'den sadır olan tasarruflara bakıldığında bunların çoğunlukla fetva verme olduğu, hüküm/kazâ şartlarını taşıyan tasarrufların ise sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Örneğin yukarıda zikri geçen Hind olayına baktığımızda Hz. Peygamber'in Ebu Süfyan'ı çağırıp ifadesine başvurmadığını ve eşinden beyyine talep etmediğini görmekteyiz. Dolayısıyla bu tasarrufun kazâ vasfına hamledilmesi uygun düşmemektedir. İslam hukukunda delil temelli olmayan hükümler geçerli değildir. Bilakis böyle bir ayırımın olmaması durumunda İslam hukukundan söz edilemez denilebilir. Peygamber Efendimiz'in Hind olayındaki tasarrufunu fetvaya değil de kazâ'ya hamledecek olursak, Peygamber Efendimizin “*Beyyine davacıya, yemin de davalıya gerekir*”⁴⁶⁰ sözüyle çelişecektir.

C. İcma‘

Sözlükte “birleştirmek, derleyip toparlamak, bir işi sağlam yapmak, azmetmek, bir konuda fikir birliği etmek” gibi anlamlara gelen icmâ, fıkıh usulünde, “Muhammed ümmetinin (müctehidler) onun vefatından sonraki herhangi bir zamanda dinî bir meselenin hükmü üzerinde fikir birliği etmeleri” şeklinde tanımlanır.⁴⁶¹ Ancak İzzüddîn b.

⁴⁵⁸ Ebû Hanîfe'ye göre bu hüküm, diğer başkanları bağlamaz; her biri kendi çağ ve ülkelerinde amme menfaâtini gözönüne alarak devlete ait topraklar üzerinde tasarrufta bulunurlar ve toprak imarının mülkiyet sebebi olması daima devletin iznine bağlı bulunur. Çünkü toprak üzerinde ıktâ vb. şekillerde tasarruf hakkı ve görevi devlet başkanına aittir.

⁴⁵⁹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 244, 245.

⁴⁶⁰ BEYHAKÎ, “ed-Da‘va”, 1.

⁴⁶¹ Bknz: DEBBÛSÎ, Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa (ö. 430 h.), *Takvimu'l-Edille Fî Usûli'l-Fıkıh*, Daru'l-kutübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2007, s. 28; GAZZÂLÎ, *el-Müstasfâ*, I, s. 325; RAZÎ, *el-Mahsûl*, II, s. 5;

Abdüsselâm'ın Kitap ve sünnette olduğu gibi icma'nın da tanımını verdiğine rastlayamadık. Muhtemelen O, söz konusu delillerin tanımlarını herkesçe bilindiğinden dolayı ayrıca tanımını verme ihtiyacı duymamıştır.

İzzüddîn b. Abdüsselâm, “*Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah indinde de güzeldir*”⁴⁶² hadisinde geçen müslümanlardan maksat icmâ ehli olanlardır, diyerek icmâ'nın meşruiyetini ve hüccet oluşunu bu hadisle temellendirmiştir.⁴⁶³ Ayrıca, “hükümler kitap, sünnet, icmâ, sahih kıyaslar ve muteber istidlallerden elde edilir”⁴⁶⁴ beyanıyla da icmâî, hüküm istinbatında başvurulacak kaynaklar içerisinde üçüncü sırada zikretmiştir.⁴⁶⁵ O, yer yer icmâ'ya atıfta bulunmuş ancak tafsilatına girmemiştir; Terkedilmesine izin verilen herhangi bir ameli yapmayana icma ile ceza yoktur.⁴⁶⁶ Zekât ve sadakası çıkarılan mubah/helal malı biriktirene ne Dünya'da ne de Ahiret'te herhangi bir ceza verilmeceği hususu icmâ ile sabittir.⁴⁶⁷ İcmâ ile sabittir ki hac yapmak namaz, zekât, oruç gibi eda edilmemiş olan hakları kişinin zimmetinden düşürmez, sadece muhalefetten ve geciktirmeden dolayı hâsıl olan günahlara keffaret olur.⁴⁶⁸ Bir Müslümanı öldürmeye zorlanan kişi, bunu yapmadığı takdirde kendisi öldürülecekse, öldürülmeye sabredip adam öldürmekten uzak durmalıdır. Bu hüküm icma ile sabittir. Ancak kendisini zorlayan kimseye herhangi bir şekilde engel olma imkânı varsa, bunu yapması zorunlu hale gelir.⁴⁶⁹ Keza, zayıf hadislerin hadis kitaplarına alınabileceği konusunda icma olduğu iddiasını kabul etmemiş, bunu yapan hadisçilerin usûl ve furu-u fıkıh meselelerinde icma ehlinin olan kimseler olmadıklarını⁴⁷⁰ söyleyerek, hem icmâ'nın kaynaklığına vurgu yapmış hem de icmâ ehlinin bir takım vasıfları haiz olmaları gerektiğini dolaylı olarak dile getirmiştir.

AMİDÎ, *Münteha's-Sûl Fî 'İlmi'l-Usûl*, s. 304; EŞ-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali, *İrşadu'l-Fuhûl İla Tahkiki'l-Hakk Min İlmi'l-Usûl*, Daru'l-Fadile, Riyad, 2000, II, s. 347,348; HALİD RAMAZAN Hasan, *Mu'cemü Usûli'l-Fıkah*, s. 25; DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, “İcmâ”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXI, s. 417.

⁴⁶² AHMED B. HANBEL, *Müsned*, I, 379.

⁴⁶³ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fetavâ el-Mevsiliyye*, (thk. İyâd Hâlid et-Tabba'), Darü'l-Fikr, Dimaşk, 1999, s. 29.

⁴⁶⁴ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 274.

⁴⁶⁵ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 36, 309, II. S. 274, 373.

⁴⁶⁶ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fetavâ el-Mevsiliyye*, s. 107.

⁴⁶⁷ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fetavâ el-Mevsiliyye*, s. 111.

⁴⁶⁸ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fetavâ el-Misriyye*, (thk. İyâd Hâlid et-Tabba'), Darü'l-Fikr, Dimaşk, 2007, s. 61.

⁴⁶⁹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 130.

⁴⁷⁰ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 279.

İcmâ ile ilgili daha birçok örnek zikredilebilir. Zira İzzüddîn b. Abdüsselâm, *el-Kavâ'idü'l-Kübrâ* adlı eserini övme sadedinde, “Bu kitapta maslahat ve mefsedetlere misal olarak zikredilen meselelerin çoğunluğunda icmâ, pek azında ihtilaf vardır”⁴⁷¹ diyerek fikhî meseleleri istinbat ederken, Kur'an ve Sünnetten sonra en çok icmâ deliline başvurduğu görülmektedir.

D. Kıyâs

Sözlükte kıyâs “ölçme, takdir, eşitlik ve bir nesneyi misali olan nesneye takdir edip uydurmak” anlamlarına gelir.⁴⁷² Fıkıh usulünde kıyas, “hakkında açık hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak özelliğe veya benzerliğe dayanarak hükmü açıkça belirtilen meseleye göre belirlemek” anlamına gelir.⁴⁷³

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre kıyas, hüküm istinbatında başvurulan kaynaklardan dördüncüsüdür. “Hükümler kitap, sünnet, icmâ, sahih kıyaslar ve muteber istidlallerden elde edilir.”⁴⁷⁴ O, kıyasın hücciyetini Kur'an'dan getirdiği pek çok ayetle isbat etmeye çalışır. Bu ayetlerden bir kısmı şunlardır: “Allah'ın rahmetinin eserlerine bak! Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor. Şüphe yok ki O, ölüleri de elbette diriltecektir. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁴⁷⁵ “De ki: “Onları ilk defa var eden diriltecektir. O, her yaratılmışı hakkıyla bilendir.”⁴⁷⁶ Bu ayetlerde birinci yaratılışa ikinci kez yaratılmanın imkân dâhilinde olduğu ve ölülerin dirilişi toprağın yağmurdan sonra hayat bulmasına kıyas edilerek anlatılmaktadır. İnsanların akıllarına iyi yerleştirmek ve iman etmelerini sağlamak amacıyla Kur'an'da, aralarında benzerlik bulunan olay ve hadiseleri birbirine kıyaslayan kırk küsur ayet bulunmaktadır.⁴⁷⁷

Kıyası bir fikhî kaynak olarak gören İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın eserlerinde, kıyasın çeşitleri, rükünleri ve şartları ile ilgili bilgilere rastlamamaktayız. Ancak kıyasın rükünlerinden biri olan illetlerin hükümlerle ilişkisi ve illetlerin ortadan kalkmasıyla hükümlerin de ortadan kalkacağı görüşünü birçok örnek zikrederek açıkladığını görmekteyiz.

⁴⁷¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâ'idü'l-Kübrâ*, I, s. 163.

⁴⁷² HALİD RAMAZAN Hasan, *Mu'cemü Usûli'l-Fıkıh*, s. 226.

⁴⁷³ RAZÎ, *el-Mahsûl*, II, s. 195; AMİDÎ, *Münteha's-Sül Fi 'İlmi'l-Usûl*, s. 338; APAYDIN, H. Yunus, “Kıyas”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2002, XXV, 529-535, s. 529.

⁴⁷⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâ'idü'l-Kübrâ*, II, s. 274.

⁴⁷⁵ Rûm, 30/50.

⁴⁷⁶ Yasin, 36/79.

⁴⁷⁷ ÖMER B. SALİH “Mekâsıdu's-Şeri'a İnde'l İmam el-İzz b. Abdüsselâm” s. 191,192.

1. İletlerin Hükümlerle İlişkisi

Sözlükte illet “hastalık, kişiyi ihtiyacını görmekten alıkoyan durum, zafiyet, sebep ve gerekçe” gibi anlamlara gelir. İletinin terim anlamı için birçok tarif yapılmış olup bunları, “hükmü gösteren veya gerekli kılan yahut hükmün kendisine bağlandığı durum, vasıf, mâna, gerekçe veyahut hükmün amacını genellikle gerçekleştirdiği kabul edilen açık ve istikrarlı vasıf”⁴⁷⁸ şeklinde özetlemek mümkündür. İlet, kıyas metodunun merkezinde yer alan dar anlamda kıyasın, geniş anlamda içtihadın esasını oluşturan bir kavramdır. Bir başka ifadeyle, illetten hareketle hükmün elde edilmesi çabası lafzın mana ve mâkulüyle ilgili olan icthad faaliyetini kapsar.⁴⁷⁹

İzzüddîn b. Abdüsselâm’a göre de hükümler; ta‘lilî ve taabbudî olmak üzere ikiye ayrılır: İletler ile hükümler arasında bir münasebet/uygunluk varsa buna ta‘lilî hüküm, böyle bir münasebet yoksa taabbudî hüküm, denir. İbadât, ukubât ve kefaretlar genel olarak taabbudî iken muamelat ise ta‘lilîdir (akla uygundur). İletlerin hükümlere uygunluğunu şu örnekleri vererek açıklar:

1. Zaruretlar, haram kılınan şeylerden yararlanmanın mübah hale gelmesi için uygun bir durum teşkil eder.
2. Cana ve vücut bütünlüğüne yönelik suçlar, kötülükleri ortadan kaldırmak amacıyla cezaların gerekli kılınması akla uygundur.
3. Necasetlerden kaçınmanın vacip olması münasıptir.
4. Devlet yönetimi ile ilgili ağır yükümlülüklerin yerine getirilmesi, kimi devlet görevlerinin ehil kişilere bırakılması ve ehil kişilerin bu görevlere tayin edilmesine münasıptir.

Münasebetin (akli ilişkinin) bulunmadığı durumlara ise şu örnekleri vermektedir:

1. Hadesten taharet (manevî pisliklerden temizlenmek) ile bunu gerekli kılan sebepler arasında (akılla anlaşılabilir) bir münasebet yoktur. Örneğin hükmî hades de diyebileceğimiz erkeklik organından meninin çıkması, kadın ve erkek üreme organlarının birleşmesi, adet ve lohusalığın bitmesi gibi durumlar beden bütününe yıkanması arasında bir münasebet yoktur.

⁴⁷⁸ AMİDÎ, *Münteha's-Sûl Fî 'İlmi'l-Usûl*, s. 340; Halid Ramazan Hasan, *Mu'cemü Usûli'l-Fıkıh*, s. 186; DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, “İlet”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXII, s. 117.

⁴⁷⁹ APAYDIN, “İctihad”, *DİA*, XXI, 436.

2. Kadına dokunmak, vücudun ön ve arkasından bir şeyin çıkması, necasetin çıkış yerinde kalan necaset affedilmiş olmasına rağmen abdestte yıkanması farz olan dört organın yıkanmasına ve yaranın üzerine konan sargıların ve mestlerin meshedilmesinin vacip olmasında münasebet yoktur.
3. Abdest veya gusül abdesti gerektiği ve fakat suyun bulunmadığı durumda, yüz ve elleri toprakla meshetmenin vacip olmasında münasebet henüz tesbit edilememiştir.
4. Din, sağ elin başparmağının kesilmesiyle serçe parmağının kesilmesi halinde aynı diyeti ödettirir. Hâlbuki aralarında insan için faydalı olma açısından çok fark vardır. Yine aralarında çok açık bir şekilde fark bulunmasına rağmen sağ ayağın başparmağının kesilmesiyle serçe parmağının kesilmesine aynı diyet cezası verilmiştir. Yine el parmaklarıyla ayak parmakları için aynı diyet cezası verilmiştir. Hâlbuki ayak parmakları kesilince ayak kendisinden elde edilen birçok faydayı yerine getirebilirken el, parmakları kesilince birçok şeyi yapamaz hale gelir. Bu konuda hayret ettiğim durumlarda şunlardır: aralarında insana faydalı olma açısından fark bulunmasına rağmen iki kulak ile dilin diyetle denk olması, koku alma duyusu ile aklın denk olması, görme duyusuyla koku alma duyusunun denk olması, iki kulakla iki ayağın denk olması, iki ayakla iki elin denk olması, dişlerle parmakların denk olması.⁴⁸⁰

İzzüddîn b. Abdüsselâm, tüm bu durumları Yüce Allah'ın taabbudî olarak koymuş olduğu hükümler olarak görmektedir.⁴⁸¹

2. *Hükümler İletlere Tabidir*

İzzüddîn b. Abdüsselâm, hükmün kendisine bağlandığı durum/illet ortadan kalktığında hükmün de kalkacağı görüşündedir. Buna da şu örnekleri zikretmektedir:

1. Az miktardaki bir su necis hale geldikten sonra iki kulle⁴⁸² miktarına ulaşsa, necislik illeti ortadan kalktığı için suyun necisliği de ortadan kalkar.

⁴⁸⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 271,272.

⁴⁸¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 7, 8.

⁴⁸² İki kulle 160,5 litre suya eşittir.

2. Çok miktardaki su; koku, renk, tad yönünden değişse sonra da bu değişme giderilse, necislik illeti olan suyun aslı özelliklerinin değişmesi ortadan kalktığı için su temiz hale gelir.
3. Sıkılmış üzüm suyu şaraba dönüşse onun temiz ve helal olma özelliği ortadan kalkar. Şarap sirkeye dönüştüğünde de haramlık ve necislik ortadan kalkar.
4. Çocukluk, sefeh, bayılma, uyku, delilik gibi durumlar mükellefiyetlerin ve tasarrufların geçerliliğinin ortadan kalkmasının sebepleridir. Bu durumlar ortadan kalktığında sorumluluk tekrar söz konusu olur ve kişinin tasarrufları da geçerli olur. Uyku, bayılma, delirme gibi durumlar ne zaman söz konusu olursa, sorumluluğun illeti ortadan kalktığı için sorumluluk da ortadan kalkar.
5. Bir şey üzerinde mülkiyetin gerçekleşmesiyle onun üzerinde tasarruf hakkı da sabit olur. Mülkiyetin ortadan kalkmasıyla tasarruf da son bulur.
6. İman etmekle kişinin can ve mal dokunmazlığına riayetinin gerekli olması, inkâr etmekle dokunulmazlığın ortadan kalkması da böyledir.⁴⁸³ İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre Bu durum, hiç iman etmemiş küfür ehli için değil de, iman ettikten sonra irtidad eden kimseler için geçerlidir.

İzzüddîn b. Abdüsselâm, bu genel prensibin istisnaları da olabileceğini ve bunlara kıyas yapılamayacağını söyleyerek şu örneği vermiştir: Tavafta remel yapmak, müminleri müşriklere karşı güçlü göstermek amacıyla konulmuş bir hükümdür. Bu gerekçe (Mekke'nin Müslümanların eline geçmesi ve Müslümanların güç kazanmasıyla) ortadan kalktığı halde remel kıyamete kadar konulmuş istisnai bir hüküm olarak devam edecektir. Bu gibi hükümlere kıyas yapılmaz.⁴⁸⁴

İzzüddîn b. Abdüsselâm, bir illetin ortadan kalkmasından sonra, ilk hükmün benzeri bir hükmü gerektiren başka bir illet meydana gelmesi durumunda hükmün devam edeceğini söylemektedir. Buna örnek olarak çocuğun sefih, baygın veya deli olarak bulûğ çağına erişmesini zikretmektedir. Bu örnekte her ne kadar çocuğun hacr altında bulundurulmasını gerektiren küçüklük illeti bulûğ ile ortadan kalkmış olsa bile hacri gerektiren sefihlik, baygınlık ve delilik gibi diğer illetler sebebiyle hacr devam eder.⁴⁸⁵ Normal şartlarda kişiler bulûğ ile tam eda ehliyetine sahip olurlar ve velilerinin veya vasilerinin iznine gerek kalmaksızın tasarruflarda bulunabilirler. Ancak kişi sefih

⁴⁸³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 8, 9.

⁴⁸⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 8, 9.

⁴⁸⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 9.

(harcamalarında aşırı dercede tedbirsizlik gösteren) veya ma'tûh (aklî melekeleri tam gelişmemiş) veya deli olarak bulûğ çağına ulaşırsa bu illetlerden dolayı kişinin hacr hali devam eder.

E. Sahih İstidlâl

Sözlükte “yol gösterme, rehberlik etme” anlamındaki delâlet kökünden türeyen ve “birinin rehberliğini isteme, delil arama” gibi mânalara gelen istidlâl kelimesi, fıkıh usûlü bilginleri tarafından, “Şer'î bir hükmün delilinin aranması; nas, icmâ, kıyas veya bunların dışında bir delilden yola çıkarak bir hükme ulaşılması”⁴⁸⁶, “medlûle ilişkin bilgiye ulaşmak amacıyla delâleti araştırmak ve üzerinde düşünmek”⁴⁸⁷ ve “şer'î delilden hareketle bir hükme ulaşmak, varılan bir sonucu delillendirmek, delile bağımlı akıl yürütme” gibi farklı biçimlerde tanımlanmıştır.⁴⁸⁸

Kur'an ve hadis metinlerini anlama ve yorumlama faaliyeti diğer birçok dinî ilim dalı gibi fıkıhta da merkezî bir önem taşımış, sınırlı metinlerden hayatın bütün alanlarına ışık tutacak genel ve özel hükümlerin çıkarılması müctehidlerin temel uğraşı alanı olmuş, fıkıh usulü ilmi de bu çabanın ürünü olarak doğmuştur. Bu süreçte istidlâl kelimesi bir yönüyle fakihlerin düşünce ve çözüm üretme metotlarını, diğer yönden de mevcut çözümlerin dinin ana kaynaklarıyla irtibatlandırılması ve temellendirilmesi faaliyetini tanıtan anahtar kavramlardan biri olmuştur.⁴⁸⁹

İzzüddîn b. Abdüsselâm, herhangi bir meselenin hükmü ancak şer'î delillerle öğrenilebileceği, bu delillerin de kitap, sünnet, icma, muteber kıyas ve sahih/doğru istidlâl olduğunu⁴⁹⁰ söylemiş ve istidlali kitap, sünnet, icma ve kıyastan sonra başvurulacak beşinci şer'î delil olarak kabul etmiştir. İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın eserlerini incelediğimizde onun da aynı zamanda hocası olan Amidî gibi istidlâl kelimesine, bundan sonra zikredeceğimiz delillerin tamamını kapsayacak şekilde geniş bir anlam yüklediğini görmekteyiz. Şimdi biz, İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın eserlerini araştırmamız neticesinde, sahih istidlâlin kapsamına dâhil ettiği kanısına vardığımız diğer delillerin açıklamasına geçelim.

⁴⁸⁶ AMİDÎ, *Münteha's-Sûl Fî 'İlmi'l-Usûl*, s. 346;

⁴⁸⁷ CASSÂS, Ahmed b. Ali Ebu Bekir, (ö. 370 h.) *el-Fuûl fi'l-usûl*, I-IV, Vezaretü'l-Evkâf, Küveyt 1994, IV, 9.

⁴⁸⁸ KOCA, Ferhat, “İstidlâl”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, 323-325, s. 324.

⁴⁸⁹ KOCA, “İstidlâl”, XXIII, ss. 323.

⁴⁹⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 36.

1. Akıl

Şüphesiz akıl, insanların idrak etme, anlama, düşünme, öğrenme ve dengeli olabilmeleri için yaratılmış büyük bir nimettir. İnsanlar, iyi olanları yapmak ve kötü olanları terk etmek için, dünyevi maslahat ve mefsedetlerin büyük bir kısmını akıllarıyla kavrayabilmektedirler. İnsan akli ve tabiatının teşvik ettiği şeylerin büyük bir kısmını şeriatlar da teşvik etmiştir.⁴⁹¹ Kur'an'ı Kerim pek çok yerde akletmeye, tefekkür ve tedebbür etmeye, kâinata bakmaya ve sırlarını keşfetme çağrısında bulunmaktadır: “*De ki: “Göklerde ve yerde neler var, bir baksanıza.”*”⁴⁹², “*Onlar göklerdeki ve yerdeki sınırsız hükümranlık ve nizama, Allah'ın yarattığı her şeye, ecellerinin yaklaşmış olabileceğine hiç bakmadılar mı?*”⁴⁹³, “*Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır! Göğe bakmıyorlar mı, nasıl yükseltilmiştir!*”⁴⁹⁴

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre akıl, yaratılmışlar içersinde en şerefli ve en değerlisidir. Kişi, akli ile Allah'ı tanıyabilir ve ancak akıllı kişi Allah'ın hitabına mazhar/mükellef olabilir.⁴⁹⁵ O, birçok yerde akletme ve düşünmenin önemine değinmiştir: düşünme, insanı bilgiye, itikada ve zannı galibe ulaştırır.⁴⁹⁶ Düşünme, düşünülen şeylerin değeriyle değer kazanır. Allahı tanımak ve bilmek için düşünmek ve tefekkür etmek her türlü tefekkür ve düşünceden üstündür.⁴⁹⁷ Tefekkür ve tedebbür etmemenin Allahın emrine aykırı olduğunu, dolayısıyla nehyedildiğini, az önce zikredilen ayetlere dayanarak dile getirmiştir.⁴⁹⁸

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre, dünyaya ait maslahat ve mefsedetler ile bunlara götüren yollar ihtiyaç, tecrübe, adet ve muteber kanaat gibi delillerle bilinir. Dünyaya dair bir meselenin hükmü bilinemezse bu delillere başvurulur. Bunlar arasında uyum sağlamak, maslahat ve mefsedetlerden hangisinin öncelikle tercih edileceğini tespit etmek için, bu konuda vahiyle beyan edilen bir hüküm olmadığından akla başvurulur ve hükümler buna dayandırılır. Allah'ın taabbudî olarak koyup maslahat ve mefsedetlerini kullara bildirmediği hükümler dışındaki tüm hükümler bu prensibe dayanır. Amellerin iyi ve kötü

⁴⁹¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 110.

⁴⁹² Yunus, 10/101.

⁴⁹³ A'raf, 7/185.

⁴⁹⁴ Gâşiye, 88/17-18.

⁴⁹⁵ ÖMER B. SALİH “*Mekâsıdu's-Şeri'a İnde'l İmam el-İzz b. Abdisselâm*”, s. 195.

⁴⁹⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Şeceretü'l-Ma'ârifî ve'l-Ahvâl ve Sâlihu'l-Akvâli ve'l-A'mâl*, (thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Darü'l-Fikr, Dimaşk, 1998, s. 100.

⁴⁹⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Şeceretü'l-Ma'ârif*, s. 99.

⁴⁹⁸ ÖMER B. SALİH “*Mekâsıdu's-Şeri'a İnde'l İmam el-İzz b. Abdisselâm*”, s. 195.

olanı bu şekilde bilinir. Ahiret maslahat ve mefsedetleri ve bunlara götüren yollar ise ancak şeriatla bilinebilir. Herhangi bir şeyin maslahat mı mefsedet mi olduğu şer'î delillerle öğrenilir. Bu deliller de kitap, sünnet, icma, muteber kıyas ve doğru istidlaldır.⁴⁹⁹

İzzüddîn b. Abdüsselâm eserinin bir başka yerinde, dünyaya ait maslahat ve mefsedetler ile dini hükümlerin önemli bir kısmının akılla bilinebileceğini söyleyerek şunları kaydetmiştir. Akıllı bir kimse; şeriat gelmeden önce de sırf maslahat olanın elde edilmesi, sırf mefsedet olanın gerek insanın bizzat kendisinden gerek diğer varlıklardan defedilmesi, mefsedetlerin daha kötü olanının evleviyetle defedilmesi, iki maslahattan daha üstün olanının önce gerçekleştirilmesi, mefsedetin defedilmesinin maslahatın elde edilmesine tercih edilmesi gibi esasların övgüye layık iyi işler olduğunu bilir, diyerek düşünürlerin de bu konuda ittifak ettiklerini iddia etmiştir. Ayrıca, din, can, akıl, nesil ve malın korunması, söz ve fiillerden en faziletli olanın tercih edilmesi gibi ilkeleri de akılla bilinebilecek şeyler olduğunu ve bazı meselelerde ihtilafa düşülmesi hususunu ise çoğunlukla, maslahat ya da mefsedetlerden bir kaçının aynı derecede mi olduğu yoksa birinin daha üstün mü olduğunun tesbit edilememesinden kaynaklandığını söylemiştir.⁵⁰⁰ Bu görüşünü şu örneği vererek izah etmeye çalışmıştır: Doktorlar da iki hastalıktan hafif olanını bırakarak ağır olanını tedavi ederler. Hastanın sağlık ve selameti açısından daha önemli gördükleri hastalığı tedavi ederken daha önemsiz olanını sonraya bırakırlar. Hangi hastalığın daha önce tedavi edilmesi hususunda tereddüde düştüklerinde durakalırlar. Zira tıp da din gibi maslahat, esenlik ve sağlığı mümkün mertebe temin etme, mefsedet, ölüm ve hastalığı ise defedebileceği ölçüde defetmek üzere kurulmuştur.⁵⁰¹

İnsanın, akli sayesinde bir takım maslahat ve mefsedetleri idrak ettiği doğrudur. Ancak kişi ne kadar akıllı olursa olsun yine de kendi ve başkalarının tüm maslahatlarını idrak etmekten aciz kalabilmekte, dini veya dünyası için faydalı olduğunu düşündüğü şeyler zararlı olabilmektedir. Şu ayette olduğu gibi: “*Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: “Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür”*”⁵⁰² Yine öyle olmadığı halde iyi, faydalı ve doğru olduğunu düşündükleri kimi inanç ve ibadetleri ihdas ettikleri müşahede edilmektedir.⁵⁰³

⁴⁹⁹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 13, 14.

⁵⁰⁰ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 7,8.

⁵⁰¹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 8.

⁵⁰² Bakara, 2/219.

⁵⁰³ ÖMER B. SALİH, “*Mekâsıdu'ş-Şeri'a İnde'l İmam el-İzz b. Abdisselâm*”, s. 195, 196.

Bundan dolayı İzzüddîn b. Abdüsselâm, akıl ile varılacak hükmün doğruya yakın ve hatadan uzak olması için bir takım şartlar öne sürer. Bunlar:

1. Maslahatlar ve şer'î makâsıtlar araştırılırken nefsin arzu ve isteklerinden uzak durulmalıdır. Zira şer'î hükümler insanların arzu ve isteklerine göre vazedilmemiştir. Şari'in şer'î hükümleri koymasının amacı, insanların bu hükümlere tabi olmasıdır. "...Bunu ancak akıl sahipleri anlar" ⁵⁰⁴ ayetindeki "akıl sahipleri"nden maksat, akıllarını nefsin arzularından arındıranlardır. ⁵⁰⁵ Heva akıl için bir afettir. Nefiste yerleştiği takdirde akılı saptırır, güzeli çirkin, çirkinini de güzel gösterir. Kur'an'ı Kerim'in pek çok ayetinde nefsin arzularına tabi olmak menedilmiştir. "Ona dedik ki: "Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır." ⁵⁰⁶ Ayette saptırmanın nefsin arzusuna uymaya nispet edilmesi, nefis arzusunun saptırmanın en güçlü sebeplerinden biri olduğu şeklinde açıklanmaktadır ⁵⁰⁷: "Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü?" ⁵⁰⁸ , "Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefisini arzularından alıkoyarsa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır." ⁵⁰⁹ O, maslahat ve mefsedetleri araştırırken kişinin doğru yoldan sapmaması için sekiz yol belirlemiştir. Bunlar: Kitap, sünnet, icma, muteber kıyas, sahih istidlâl, akıl, muteber zan, tümevarım ve tecrübelerdir. ⁵¹⁰
2. Maslahat ve mefsedetler, bütüncül bakış açısıyla değerlendirilmeli, ferdi ve cüzî yaklaşımlardan uzak durulmalı, dünyanın yanısıra ahiret de göz önünde bulundurulmalıdır. "Onlar dünya hayatının ancak dış yönünü bilirler. Ahiret konusunda ise tamamen gaflettedirler." ⁵¹¹ Onlar dünya hayatı için çalışmayı bilir, ancak ahiret hayatı için çalışmaktan yüz çevirirler. ⁵¹² İzzüddîn b. Abdüsselâm, doğru bilginin temeli olarak sadece akli veya duyguyu reddettiği gibi ahiretten bağımsız dünyayı ve dünyadan bağımsız ahirete bakış açısını da reddetmektedir. O,

⁵⁰⁴ Bakara, 2/269.

⁵⁰⁵ ÖMER B. SALİH, "Mekâsıdu 'ş-Şeri 'a İnde'l İmam el-İzz b. Abdisselâm", s. 196.

⁵⁰⁶ Sâd, 38/26.

⁵⁰⁷ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İşâre ile'l-İcâz fî Ba'dı Envâ'i'l-Mecâz*, s. 44, 45.

⁵⁰⁸ Furkân, 25/43.

⁵⁰⁹ Nâzi'ât, 79/40-41.

⁵¹⁰ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 13.

⁵¹¹ Rûm, 30/7.

⁵¹² İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İşâre ile'l-İcâz fî Ba'dı Envâ'i'l-Mecâz*, s. 181.

ikisini bir bütün olarak görmekte ve hüküm istinbatında ikisini de dikkate almaktadır. Zira vahiy olmasaydı akıl, dünya ve ahiret için faydalı veya zararlı olan şeyleri detaylı olarak bilemezdi. Akıl da olmasaydı, teklif/sorumluluk olmayacaktı. Çünkü akıl bütün faziletlerin, dini mükellefiyetlerin kaynağı ve dünyanın dayanağıdır. Kur'an akla değer vermekte, onu desteklemekte ve beslemektedir.

İzzüddîn b. Abdüsselâm, Allah (c.c.)'ın koyduğu hükümleri, hikmeti bilinen ve hikmeti bilinmeyenler şeklinde ikiye ayırır:

- a. Hikmeti bilinenler: İnsanların o hükümle maslahatın elde edildiği veya mefsedetın defedildiği ya da her ikisinin birden gerçekleştiğini anlayabildikleri hükümlerdir. Bu hükümlere ma'kûlû'l-mana (akılla bilinebilen hükümler) denir.⁵¹³
- b. Hikmeti bilinmeyenler: İnsanların o hükümle bir maslahatın elde edildiği ya da bir mefsedetın defedildiğini anlayamadıkları hükümlerdir. Bu hükümlere de taabbudî hükümler denir.⁵¹⁴

Hikmeti bilinmeyen hükümlere örnek olarak şunları zikretmektedir: Namaz vakitleri, rükû, secde ve tahiyatta oturma miktarları, zekâta nisab miktarları, öldürme ve yaralamada diyet miktarları,⁵¹⁵ kefaretlere, had cezalarının miktarları, kadının hamile olmadığı kesinlikle bilindiği durumlarda bile iddet beklenmesi, bazı yakınlarla evlenmenin haram olması, süt emzirmeden kaynaklanan yasaklar, Hac'da Arafat ve Müzdelife'ye gelme, şeytan taşlama, Arafat vakfesinin belli bir vakitte yapılması, ihrama Zülhuleyfe, Cuhfe ve diğer belli mekânlarda girme, mest ve sargı üzerine meshetmek, abdest ve gusül (zira bunları gerekli kılan sebeplerle uygunluk arzetmemektedirler, bu sebepler hikmetlerini akılla kavrayamadığımız vakitlere benzer), abdest ve guslün yerine toprakla teyemmüm etme, namaz vakitlerinin bir kısmının kısa bir kısmının uzun olması, zina yapanların recmedilmesinde evli olmalarına itibar edilmesi. Hikmetini hiç anlayamadığını söylediği şey ise çocuk doğuran kadının gusletmesinin gerekli olmasıdır.⁵¹⁶ Taabbudî amellerde bir maslahatın elde edilmesi veya bir mefsedetın defî söz konusu

⁵¹³ Necasetleri yıkamanın gerekli olması, suç işleyenlere engel olmak maksadıyla onları cezalandırmanın gerekli olması, idari maslahatları yerine getirmeye sevk etmesi amacıyla idarî işlerde adaletin şart koşulmasının gerekliliği gibi. (İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 175)

⁵¹⁴ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 28, 165; *el-Kavâidü's-Suğrâ*, 133.

⁵¹⁵ Geniş bilgi için bakınız: İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 271, 272.

⁵¹⁶ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 355.

olmayabilir. Bu amellerle sırf Allah'a itaat edildiğinden ötürü sevaba nail olunur. İnsan Allah'a ancak ve ancak O'nun şanını yüceltmek ve emirlerine itaat etmiş olmak için ibadet eder.⁵¹⁷

Son olarak, “Allah (c.c.), mefsedet içermeyen bir şeyi haram kılar mı” sorusuna İzzüddîn b. Abdüsselâm şöyle cevap vermektedir: Evet, Allah (c.c.) bazı durumlarda mefsedet içermeyen bir şeyi, ceza olarak insanları mahrum bırakmak için ya da sırf insanların Allah'a itaat edip etmediklerini sınamak için haram kılabilmektedir. Allah'ın Yahudilere tırnaklı hayvanları, sığır ve koyunun iç yağlarını haram kılması,⁵¹⁸ ceza olarak mahrum etmek için mefsedet olmayan bir şeyi haram kılmasına örnek olarak zikredilebilir. Şayet bunlarda bir mefsedet olsaydı, Yahudilerden daha üstün bir ümmet olmamız hasebiyle bize helal kılınmazdı. Bunların Yahudilere haram kılınışı, “*Bu, zulümleri yüzünden onlara verdiğimiz cezâdır.*”⁵¹⁹, “*Yahudilerin zulmü sebebiyle, helal kılınmış bulunan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık*”⁵²⁰ ayetleriyle açıklanmıştır.⁵²¹

2. Muteber Zan/Kanaat

Her ne kadar “zan” ile “ictihad” aynı şeydir, diyenler varsa da burada zan'dan kastedilen, ictihadı da kapsayacak şekilde daha genel bir anlamdır. Nitekim ictihad konusu anlatıldığında bu ikisinin aynı şey olmadıkları daha net bir şekilde görülecektir.

Sözlükte “kuşkulanmak, kesin bilgiye ulaşmak, itham etmek” anlamlarındaki zan (zann) masdarından isim olup hem “yakînin zıddı, kuşku, kesinleşmemiş kanaat” hem de “ilim, düşünüp taşınarak ulaşılan kesin bilgi” mânasına gelir. Zan kökünden türeyen birçok kelime zannın bu iki temel anlamını yansıtır. Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi kadar âyette zan, elliye yakın yerde türevleri geçmektedir. Bu âyetlerin çoğunda zan “vehim, kuruntu”, bazılarında “bilgi, yakînen bilme, inanma”, bazılarında ise “kesin olmayan kanaat, kuşku, tahmin, beklenti” mânalarını içerir. Meselâ, “*Allah'a kavuşacaklarını zannedenler derler ki ...*”⁵²² âyetinde zan kelimesi, müfessirlere göre⁵²³ “yakîn” anlamında kullanılmıştır;

⁵¹⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 28.

⁵¹⁸ “*Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram kıldık. Bu, zulümleri yüzünden onlara verdiğimiz cezâdır. Biz elbette doğru söyleyiniz.*” (En'âm, 6/146.)

⁵¹⁹ En'âm, 6/146.

⁵²⁰ Nisâ, 4/160.

⁵²¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 59.

⁵²² Bakara, 2/249.

⁵²³ TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan An Te'vilü'l-Kur'an*, Merkezü'l-Buhus ve Dirasati'l-Arabiyeti Ve'l-İslamiyye, I. XXIV, Kahire, 2001, IV, s. 485; ZEMAŞERÎ, Cârullah Ebu'l-Kasım

dolayısıyla âyetin mânası, “Allah’a kavuşacaklarını bilenler ve bundan şüphesi olmayanlar derler ki ...” şeklindedir.⁵²⁴ Fıkıh ve fıkıh usulünde zan, “bir şeyin mahiyeti konusunda mümkün durumlardan birinin ağır basmasıyla oluşan sübjektif kanaat” anlamında sıkça kullanılmıştır.⁵²⁵

Fıkhın amelî konularında zannın muteber kabul edildiği, bu konulardaki zann-ı gâlibin yakîn mesabesinde sayılması gerektiği İslâm âlimlerince yaygın kabul görmüştür. Fukahaya göre hakikatine vâkıf olunamayan, gerçekte ne olduğu bilinemeyen konularda zan yakîn hükmündedir ve yakîn gibi değerlendirilir.⁵²⁶

İzzüddîn b. Abdüsselâm, ibâdât, muamelat, ukubât, helâl-haram, evlenme-boşanma gibi pek çok konuda zannın yakîn hükmünde değerlendirildiğini,⁵²⁷ ancak her zan ile amel etmenin caiz olmadığını söyleyerek zannı; muteber ve fasid olmak üzere ikiye ayırır. Fasid zannın yalan ve batıl olduğunu ve kendisinden sakınmanın gerekliliğini, Kur’an’ın birçok ayetini zikrederek anlatmaya çalışır.⁵²⁸ Muteber zannı da; en düşük derecedeki zan, en yüksek derecedeki zan ve orta derecedeki zan, diye üç kısma ayırır.⁵²⁹

İzzüddîn b. Abdüsselâm, dünya ve ahiret maslahatlarının çoğunu elde etme ve mefsedetlerin çoğunu defetmenin zannı galibe dayandığı görüşündedir. O, hükümlerin sübütunda zannın geçerliliğini şöyle savunur: Öyle maslahatlar vardır ki onlar olmayınca her iki dünya da harap olur. Öyle mefsedetler de vardır ki onların gerçekleşmesiyle insanlar helak olur. Bu maslahatların büyük bir kısmını elde etmek onlara ulaştıran vasıtalar itibariyle zannîdir, katî değildir. Ahiret için çalışan kimseler iyi bir sonuçla karşılaşacaklarına emin olamazlar. Ancak iyi bir sonuç elde edecekleri ümidiyle amel ederler. Bununla birlikte amellerinin kabul edilmeme korkusunu taşırlar. Aynı şekilde

Mahmud b. Ömer, *El-Keşşâf An Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Akâvil Fi Vucûhi't-Te'vil*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 2006, I, s. 291.

⁵²⁴ ÇAĞRICI, Mustafa, "Zan", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XXXIV, 120-122, s. 122.

⁵²⁵ İslâmî ilimlerin diğer alanlarında olduğu gibi fıkıh literatüründe de bir kanaatin gerçeğe uygunluk ve doğruluk düzeyi genellikle ilim, zan, şek, vehim şeklinde sıralanır; bunlara yakîn ve mârifeti de ilâve edenler vardır. Şek, zan, vehim -farklı düzeylerde de olsa- bir şeyi tam olarak bilememe, ne olduğuna kesin karar verememe durumunu ifade eder ve çoğunlukla birbiriyle bağlantılı şekilde tanımlanmıştır. Buna göre şek bir şeyi bilme konusunda doğru ve yanlış ihtimallerin eşitliği, zan ihtimallerden birinin ağır basması ve bunun tercih edilmesidir. Vehim ise iki veya daha fazla mümkün durum arasından zayıf kalan cihetin doğru sanılıp tercih edilmesidir. APAYDIN, H. Yunus, "Zan", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XXXIV, 122-124, s. 122

⁵²⁶ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 111-113; APAYDIN, "Zan", XXXIV, 122.

⁵²⁷ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 39.

⁵²⁸ Bkz. Yunus, 10/36; Hucurât, 49/12; Fatır, 35/8; Kehf, 18/104; Mucadele, 58/18; Kıyâmet, 75/3, 36; Beled, 90/5, 7; Ali İmran, 3/142, 178, 180, 188; Mü'minun, 23/55, 56; Câsiye, 45/21; Ankebut, 29/4. (İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *Şeceretü'l-Ma'ârif*, s. 169).

⁵²⁹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 35.

dünya için çalışanlar da hüsnü zanna binaen hareket ederler. İnsanların hüsnü zanna dayanmasının nedeni, genellikle sebepleri gerçekleştiğinde zannın doğru çıkmasıdır. Nitekim tacirler, mallarını karşı tarafa sağ salim teslim ederek kâr elde edecekleri zannıyla yola çıkarlar. Çiftçiler ekin elde edebilecek zannıyla tarlalarını ekip biçerler. Delilleri inceleyen kimseler ve müctehitler hüküm çıkarırken çoğunlukla aradıkları hükmü elde edecekleri zannına dayanırlar. Hastalar şifa bulup hastalıktan kurtulacakları zannıyla tedavi görürler. Bu ve benzeri zanlar doğru çıkar ve gerçek hayatta meydana gelir. Büyük ihtimalle elde edilecek bu tür maslahatlar, sırf az da olsa elde edilememe ihtimali olduğu endişesiyle terk edilemezler.⁵³⁰

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre Yüce Allah, yalnızca kendi zatının ve sıfatlarının bilinmesi gibi kesin bilgi veya inancın şart olduğu durumlarda zan ile amel etmeyi kötüleştirmiştir. Yine güçlü zannın şart koşulduğu durumlarda zayıf zanla amel etmeyi de yermiştir. Ayrıca vacip, mendup ve mubah olan şeylerin maslahatının çoğu şer'î ölçülerle belirlenebilen zanlara dayalı olduğu gibi, haram ve mekruh olan şeylerin mefsetinin çoğu da şer'î ölçülerle belirlenebilen zanlara dayalıdır. İzzüddîn b. Abdüsselâm, “*Ey iman edenler! Zannın birçoğundan kaçın. Çünkü zannın bir kısmı günahdır*”⁵³¹ ayeti ile “*Zandan kaçın, çünkü zan sözlerin en yalanıdır*”⁵³² hadisi hakkında ne dersiniz? şeklindeki farazi bir soruya şöyle cevap verir: “Ayette zannın tümü yasaklanmamış, yalnızca bir kısmı yasaklanmıştır. Bu da ihtimale dayalı ithamda bulunmaktır. Mesela bir adamın zina ettiğini, hırsızlık yaptığını, yol kestiğini, adam öldürdüğünü, bir malı aldığını, birinin ırzına iftira ettiğini zannederek, şer'î bir delil olmaksızın söz konusu kişiyi sorumlu tutmak veya belirtilen zanna dayanarak bu konularda o kişi aleyhine şahit tutmak günahdır. Ayetin tam olarak anlamı şöyledir: “Zanna uymaktan çokça kaçın. Çünkü bir takım zanlara uymak günahdır”. Hadisin manası ise “Bir takım zanlara uymaktan sakın” şeklindedir.”⁵³³

İzzüddîn b. Abdüsselâm, hükümleri; kesin bilginin şart koşulduğu ve zannın yeterli olduğu hükümler diye ikiye ayırır.⁵³⁴ Ardından zan yoluyla isbat konusunda Allah hakları ile kul hakları arasında bir fark olmadığını, dolayısıyla ibadetler, muamelat, idari işler, şahitlikler, cezalar, nikâhla ilgili meseleler, kanlar ve mallarla ilgili davalar arasında bir

⁵³⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 6, 7; *Şeceretü'l-Ma'ârif*, s. 461.

⁵³¹ Hucurât, 49/12.

⁵³² BUHARÎ, “Edeb”, 10,484; MÜSLİM, “Birr”, 4, 1985.

⁵³³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 111, 112.

⁵³⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 37, 38.

fark yoktur. Çünkü bunların tümünde kesin bilgi elde etmek mümkün olmaz, der ve bütün bunlarla ilgili birçok örnek verir.⁵³⁵ Şimdi biz konunun daha iyi anlaşılması için bu örneklerden bir kısmını zikrederim:

1. Hükmî veya hakiki pislikten temizlenirken suyun veya toprağın temiz olması konusunda kesin bilgi şart değildir. Çünkü şart koşulması durumunda büyük bir sıkıntıya sebebiyet vereceği açıktır. Kişinin temiz olduğunu zannettiği su veya toprakla hükmî veya hakiki pisliklerden temizlenmesi yeterlidir.
2. Giyilen elbisenin kesin olarak helal olması şart koşulsa idi insanlar namazı elbisesiz kılmak durumunda kalırlardı. Böylece avret yerlerini kapatmanın maslahatları da ortadan kalkardı.
3. Müezzinin mü'min olduğu ve namaz vakitlerinin girdiğini bildirme hususunda doğru söylediği konusunda kesin bilgi şart değildir.
4. İmamlık konusunda kesin bilgi şart koşulsa cuma ve cemaatlerden hâsıl olan maslahatlar ortadan kalkardı. Çünkü kesin bilgi şart koşulduğunda imamın imanı, niyeti, hakiki ve hükmî pisliklerden temizlenip temizlenmediği, fatiha ve tahiyyatı okuma gibi gizli farzları yerine getirip getirmediği kesin olarak bilinemez.
5. Müslümanların ölümlerine özgü yıkama, kefenleme, taşıma, Müslüman mezarlığına defnetme, cenaze namazını kılma gibi haklarda da kesin bilgi şart koşulmaz. Çünkü yaşarken Müslüman olan bir kimsenin Müslüman olarak ölüp ölmediğini kesin olarak bilemeyiz.
6. Zekât konusunda kesin bilgi şart koşulursa zekâtın maslahatları ortadan kalkar. Çünkü zekât için ayrılan malın helal olduğu, verenlerin, alanların ve toplayan memurun Müslüman olduğu, zekât alanların zekât almaya hak kazandıran niteliklere sahip olup olmadığı kesin olarak bilinemez.
7. Kefaretlerin tümünde ve gerek Hac'da gerekse Kurban Bayramı'nda kurban kesmek gibi konularda, kesin bilgi ile helal olmaları şart değildir. Çünkü bunların gerçekten helal olduğunu bilme imkânımız yoktur.
8. Hac ve umrenin farz olması, bunları yapmamızı sağlayacak malın helal olduğunun kesin bilgi ile bilinmesine bağlı değildir. Çünkü böyle bir şartın koşulması durumunda Mescid-i Haram'da oturanların dışındakiler için hac ve umre maslahatları ortadan kalkacaktır.

⁵³⁵ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 39.

9. Menfaat ve aynı mal üzerinde gerçekleşen satım, kira akitleri ve vakıf, azat, sadaka verme gibi muamelelerde; vasiyetler, hediyeler, fakirleri giydirme ve doyurma, misafirleri ağırlama gibi iyiliklerde harcanan malın helal olduğunun kesin olarak bilinmesi şart değildir. Aksi takdirde bu maslahatların tasarrufları ortadan kalkardı. Eşlere, ana-baba ve çocuklara yapılan nafaka harcamaları da böyledir.
10. Evlenilen kadının helal olması için; kadının nikâhın şart ve rükünlerine sahip olması, nikâh engellerinin bulunmaması, şahitlik yapanların Müslüman ve adil olması gibi konularda kesin bilgi şart değildir. Bunlar şart koşulsa evlilikten beklenen maslahatlar ortadan kalkardı. Kadınların adet halinden temizlenmesi veya adet halinde olması konusunda da kesin bilgi şart koşulmaz.
11. Devlet başkanı ile onun tayin etiği emirler, yardımcıları vb. kişilerin ehliyeti yani Müslüman olmak, adil olmak, idari konularda emaneti eda etmek vb. gibi konularda kesin bilgi şart koşulsa bu şahısların velayetlerinin geçerliliğine bağlı olan genel ve özel maslahatlar ortadan kalkardı. Bu durumda kuşkusuz büyük bir fesad meydana gelirdi.
12. Hâkimlerin adil, kişilik sahibi ve Müslüman olmaları konusunda da kesin bilgi şart koşulmaz. Aksi takdirde zalimlerden mazlumların hakkını almak, hak sahiplerine haklarını tam olarak ulaştırmak, güçsüzler ve kayıp şahısların mallarını korumak gibi hâkimlerin hükümlerine bağlı maslahatlar ortadan kalkardı.⁵³⁶

İzzüddîn b. Abdüsselâm zannı, hükümlerin isbatında başvuru olan bir delil olarak kabul etmekle birlikte söz konusu zannın şer'î delillere dayanması, naslara aykırı olmaması ve iyice araştırılması gibi bir takım şartların bulunduğunu net bir anlatımla ifade eder.⁵³⁷ Ayrıca zannı, itikadî konularda delil olarak kabul etmediği gibi, bilginin gerekli olduğu yerlerde de zannı caiz görmez.⁵³⁸ İzzüddîn b. Abdüsselâm, gerçekte büyük günah olmadığı halde yaptığı şeyin büyük günah olduğunu zanneden, maslahat zannıyla mefsetet olan şeyleri yapan, gerçekte mefsetet olan bir şeyi vacip ya da mendup zannederek yapanlar ve zanlarında yanılanlar hakkında birer başlık açarak örneklerle izah etmeye çalışmıştır.⁵³⁹

⁵³⁶ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 39-42; *Şeceretü'l-Ma'ârif*, s. 461-474.

⁵³⁷ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *Şeceretü'l-Ma'ârif*, s. 138- 140; *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 109, 111.

⁵³⁸ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *Şeceretü'l-Ma'ârif*, s. 156.

⁵³⁹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, 33-36; II, s. 114-119.

3. İstikra (Tümevarım)

Sözlükte “bir şeyin durumunu ve özelliklerini öğrenmek için araştırma yapma, çaba harcama” anlamına gelen istikrâ ıstılahta, tikelden (cüz’i) tümele (külli), özelden genele, tek tek olguların bilgisinden bu olguların dayandığı kanunların bilgisine götüren zihinsel işlem için kullanılan bir terimdir. İstikrâyı Gazzâlî, “Tümel bir kavram altındaki birçok tikeli gözden geçirerek sonunda bu tikelerde ortak bir hüküm bulmak suretiyle söz konusu tümel hakkında aynı yargıda bulunma”⁵⁴⁰ şeklinde tanımlamıştır. İstikrâ işlemiyle zihin, tikel varlık ve olayları incelemek suretiyle genel bir hükmün ortaya konması doğrultusunda çaba gösterir.⁵⁴¹

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre istikrâ, maslahat ve mefsedetleri bilme hususunda takip edilecek muteber bir yoldur. Bunu bir kaç yerde vurgulamıştır. Örneğin, bir yerde “dinin bize bildirilen kaynaklarından biliyoruz ki, dinin maksadı insanların ahiret ve dünya maslahatlarını temin etmektir”⁵⁴² demektedir. Bir başka yerde de bunu daha net bir şekilde ifade ederek şöyle der: Herhangi bir konu ile ilgili nass, icmâ veya özel bir kıyas bulunmasa bile maslahatları elde etme ve mefsedetleri def etme konusunda dinin maksatlarını araştıran kişi, bunların bütününden, herhangi bir maslahat hakkında; “Bu maslahatın ihmali caiz değildir” veya herhangi bir mefsedet hakkında; “ Bu mefsedete yaklaşmak caiz değildir” şeklinde bir inanç veya bilgiye ulaşabilir. Çünkü dinin bizzat kendisini anlamak bunu gerektirir. Daha sonra getirdiği bir örnekle konuyu izaha çalışır: Bir kimse fazilet, hikmet ve akıl ile donanmış bir şahısla uzun süre birlikte yaşasa, her bir durumda onun neyi tercih edip neyi kötü gördüğünü anlasa, sonra da bir maslahat veya mefsedet ortaya çıksa ancak o şahsın bu konuda ne dediğini bilmezse, onun yaşantısı ve adetlerinin bütününden elde ettiği bilgi ile “ o bu maslahatı tercih eder, bu mefsedeti çirkin görür” diyebilir. Kitap ve sünnette yer alan hükümlerin maksatlarını araştırdığımızda Yüce Allah’ın büyük küçük her hayrı emrettiğini, büyük küçük her şerri de yasakladığını görürüz.⁵⁴³

İlerde İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın şer‘î delillerden hüküm istinbat etmede takip ettiği metodu açıklarken onun istikra yoluyla maslahat ve mefsedetlerin tespit yöntemlerini örneklerle birlikte zikredeceğiz. Bir örnek vermek gerekirse O, akabinde Allah’ın müstağni

⁵⁴⁰ GAZZÂLÎ, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, I, s. 103.

⁵⁴¹ BİNGÖL, Abdülkuddûs, "İstikrâ", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, s. 358.

⁵⁴² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 53.

⁵⁴³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 314, 315.

vasfının zikredildiği her fiilin yasak olduğunu istikrâ/tümevarım yoluyla bilindiğini söyleyerek şu ayetleri delil olarak zikreder:⁵⁴⁴ “... *Kim de nankörlük ederse, bilsin ki Allah her bakımdan sınırsız zengindir, övülmeye lâyıktır.*”⁵⁴⁵, “*Eğer inkâr ederseniz, şüphesiz Allah, size muhtaç değildir...*”⁵⁴⁶ Bu ayetlerde Cenab-ı Allah, kullarına adeta şu mesajı vermektedir: inkâr ve nankörlük etmekten kaçınmak siz kulların yararınıdır. İyiliklerinizle Allah’a bir fayda sağlayacağınızı veya kötülüklerinizle O’na bir zarar vereceğinizi düşünüyorsanız yanılıyorsunuz. Allah (c.c.) hiçbir surette size muhtaç değildir. Dolayısıyla inkâr ve nankörlükten vazgeçin. Bu, sizin yararınızdır.⁵⁴⁷

4. *İstishâb*

Sözlükte “kısa süreli olmayan beraberlik, bir arada bulunma” anlamındaki sohbet kökünden türeyen ve “beraberliği istemek, birlikte olmayı devam ettirmek mânasına gelen istishâbın terim anlamı, “bir zamanda sabit olan bir durumun aksini gösteren bir delil bulunmadıkça sonrasında da mevcut olduğuna hükmetmek” şeklindedir.⁵⁴⁸ İstishâb, fıkıh usulünde şer‘î hükmü belirlemenin yanında bu hükümlerin uygulanmasına ilişkin rolleri olan belli başlı şer‘î delillerden biridir. İstishâb türlerinin başlıcaları şunlardır:

- a. Berâet-i Asliyye İstishâbı: “Delil bulunmadığı sürece kişinin yükümlülük ve sorumluluğunun bulunmadığına hükmedilmesi” demektir.⁵⁴⁹ Burada berâet “kişinin zimmetinin sorumluluktan arınmışlığı (berâetü’z-zimme)” anlamına gelir.⁵⁵⁰
- b. İbâha-yi Asliyye İstishâbı: “Aksine delil bulunmadıkça bir şeyden faydalanmanın veya bir davranışta bulunmanın mubah olduğuna hükmedilmesi”⁵⁵¹ demektir.⁵⁵²
- c. Şer‘î Hüküm İstishâbı: Kaynaklarda istishâb’l-hükmi’ş-şer‘î, bazen de vasıf istishâbı adıyla anılan bu tür akıl yürütme, “bir sebebe istinaden sabit olmuş şer‘î bir hükmün aksini gösteren bir delil bulunmadığı sürece devam ettiğine

⁵⁴⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam Fî Beyani Edilleti’l-Ahkâm*, s. 188.

⁵⁴⁵ Lokman, 31/12.

⁵⁴⁶ Zümer, 39/7.

⁵⁴⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam Fî Beyani Edilleti’l-Ahkâm*, s. 218.

⁵⁴⁸ BARDAKOĞLU, Ali, "İstishâb", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, s. 376.

⁵⁴⁹ GAZZÂLÎ, *el-Müstasfâ*, I, s. 377.

⁵⁵⁰ Meselâ namaz, oruç, kefarete gibi ibadet nitelikli bir yükümlülükten ancak bu yönde bir şer‘î delil bulunduğu söz edilebilmesi, bir kimseden alacağı bulunduğu ya da bir suçun işlendiğini ileri süren şahıstan bunu ispatlamasının istenmesi, yargılama hukukunda ispat yükümlülüğünün davacıya ait olması gibi örnekler zikredilebilir.

⁵⁵¹ GAZZÂLÎ, *el-Müstasfâ*, I, s. 379.

⁵⁵² Yeme içme konusunda, hayvan, bitki ve cansız eşyadan yararlanmada yasaklayıcı ve sınırlandırıcı bir delil bulunmadıkça mubah oluşu esastır.

hükmedilmesi”⁵⁵³ anlamındadır. Bu ilke, bir hükmün devam etmesi için bir delille sabit olmasının yeterli sayılması ve ilâve bir delilin aranmaması, değişmesi için ise yeni ve değiştirici bir delilin gerekmesi demektir.⁵⁵⁴

d. İcmâ İstishâbı: Şer‘î hüküm istishâbının yan açılımı sayılabilen bu tür istishâbda, icmâ sağlanmış bir hükmün sübût ve devamlılığı değil, böyle bir görüş birliğinden, yakın ve fakat tartışmalı konularda da yararlanma ve bir konuda meydana gelen icmâin otoritesini o konuda meydana gelen değişiklik sonrasında devam ettirme düşüncesi söz konusudur.⁵⁵⁵

e. İstishâb-ı Maklûb: Önceki istishâb nevilerinde, bir zamanda sabit bir hüküm veya durumun aksini gösterir bir delil bulunmadığı sürece ileriye doğru devam ettirilmesi söz konusu iken burada, hâlihazırda sabit olan bir hükmün aksine delil bulunmadığı sürece geriye götürülmesi ve önceden de bu şekilde sabit olduğuna hükmedilmesi söz konusudur.⁵⁵⁶

İzzüddîn b. Abdüsselâm, hükümleri açıklarken veya hüküm istinbatında bulunurken başvurduğu delillerden biri de istishâb delilidir. O’nun istishâb deliline dayanarak hükümleri ifade ederken yukarıda zikredilen ilk üç kısmı sıkça kullandığı görülmektedir. İzzüddîn b. Abdüsselâm, istishâb delili için verdiği örneklerden bir kısmı şunlardır:

Abdest, namaz, zekât, oruç, hac, umre borcu veya bir insana ait borçlar yerine getirilmelidir. Ayrıca bunların rükün yahut şartlarından birini yerine getirip getirmediğinde şüphe eden kişi bunları ifa etmelidir. Çünkü aslanan bu borçların kişinin zimmetinde varlığını devam ettirmesidir. Kişi bunlardan herhangi bir şeyin kendisine gerekli olup olmadığına, bir borcun zimmetinde olup olmadığına, elindeki malın bir başkasına ait olup olmadığına, kölesini azad edip etmediğine, eşini boşayıp boşamadığına, herhangi bir adak veya belirttiğimiz şeylerden birinde şüphe etse bunlardan hiçbir şey kendisine gerekli

⁵⁵³ GAZZÂLÎ, *el-Müstasfâ*, I, s. 379; RÂZÎ, *el-Mahsûl*, II, s. 453.

⁵⁵⁴ Meselâ satın alma, miras gibi yollarla birisinin mülkiyetine geçtiği bilinen bir şey yeni bir delil bulunmadıkça başkasının mülkiyetine geçmez, şahısların ölümüne dair delil bulununcaya kadar yaşadığına hükmedilir. Borçlandırıcı bir işlemin varlığı halinde zimmette borcun doğması, ödendiği yönünde delil bilinmediği sürece devam etmesi, bozulduğu bilinmediği sürece alınan abdestin devam etmesi kuraldır. Burada aksi sabit oluncaya kadar borçluluk ya da abdestli olma vasfı devam ettiğinden bu türe vasfı istishâbı da denmiştir.

⁵⁵⁵ Meselâ teyemmüm ederek namaza başlayan kimsenin namaz esnasında suyu görmesi halinde teyemmüm ve namazın bozulup bozulmayacağı tartışmasında bu kimsenin namaza bu şekilde başlamasının cevazında icmâ bulunduğu, suyu gördüğünde namazın bozulacağına dair bir delil bulunmadığı sürece bu icmâ hükmünün devam ediyor sayılabileceği ve bunun da bir tür istishâb olduğu ileri sürülmektedir. (GAZZÂLÎ, *el-Müstasfâ*, I, s. 380.)

⁵⁵⁶ BARDAKOĞLU, "İstishâb", XXIII, s. 378, 379.

olmaz. Zira Yüce Allah, vacip olma sebepleri gerçekleşinceye kadar kullarının zimmet ve bedenlerini Allah ve kul haklarından beri olarak yaratmıştır.⁵⁵⁷

5. Sahâbî Kavli

Fıkıh usulünde genel kabul gören tanıma göre sahâbî, iman etmiş olarak örfen arkadaş denebilecek ölçüde Hz. Peygamber'le birlikte bulunmuş kimseyi ifade eder. Sözünün (kavl) hüccet olup olmadığı tartışılan sahâbîler daha çok fıkıh ve istinbat yönüyle tanınmış olanlardır. Sahâbî sözü için literatürde yaygın olarak kavlü's-sahâbî ve mezhebü's-sahâbî tabirleri kullanılmıştır.⁵⁵⁸

Sahâbenin icmâa dönüşmüş sözlerinin hüccet olduğunda tartışma yoktur. Sahâbe arasında muhalefet ya da muvafakat gördüğüne dair bir iz taşımaksızın sonraki dönemlerde nakledilip yaygınlık kazanan bir sahâbî kavlinin hüccet olup olmadığı ihtilafıdır.⁵⁵⁹ Gazzâlî ve Râzî bu görüşleri kısaca şöyle nakletmektedirler:

- Sahabe kavli mutlak olarak hüccettir. Bu görüş Bağdat Hanefilerin önde gelen âlimlerinden Ebu Said el-Berde'î'ye (ö. 317 h.) aittir.
- Ebu'l-Hasan el-Kerhî'ye göre sahabe kavli kıyasa aykırı ise hüccettir.
- Sadece Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in kavli hüccettir.
- Dört halifenin kavli ittifak etmeleri durumunda hüccettir.
- Gazzâlî ve Râzî'nin de içinde olduğu bilginlere göre bu görüşlerin tamamı batıl olup sahabe kavli hiçbir surette hüccet değildir.⁵⁶⁰
- İmam Şafî'den şu görüşler nakledilmiştir:
 1. Sahabe kavli yaygınlaşmış ve ona muhalefet edilmemişse hüccettir.
 2. Yaygınlaşmamış olsa bile yine hüccettir.
 3. Sahabe ihtilaf etmişse dört halifenin kavli esas alınır. Dört halife de ihtilaf etmişse Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in kavli esas alınır.
 4. Kavli-i cedide göre nasıki müctehid bir başka müctehidi taklid edemiyorsa sahabeyi de taklid edemez. Bu görüşü ondan öğrencisi Müzenî nakletmiştir. Mezhepte muhtar olan da bu görüştür.⁵⁶¹

⁵⁵⁷ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 99, 100.

⁵⁵⁸ HALİD RAMAZAN Hasan, *Mu'cemü Usûli'l-Fıkıh*, s. 224; ZÜHAYLÎ, *el-Veciz*, s. 105; APAYDIN, H. Yunus "Sahâbî Kavli", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2008, XXXV, s. 500.

⁵⁵⁹ SALKİNÎ, İbrahim Muhammed, *el-Müeyesser Fî Usûli'l-Fıkhi'l-İslamî*, Daru'k-Fikr, Beyrut, 1991, s. 171; ZÜHAYLÎ, *el-Veciz*, s. 105; APAYDIN, "Sahâbî Kavli", XXXV, s. 501.

⁵⁶⁰ GAZZÂLÎ, *el-Müstasfâ*, I, s. 400; RÂZÎ, *el-Mahsûl*, I, s. 462, 463.

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre Hz. Ebu Bekir, Hz. Ali veya âlim sahabelerin birinden herhangi bir konuda kesin olarak bir görüş nakledilmişse, onların delilinden daha güçlü bir delil bulunmadan onlara muhalefet etmek caiz olmaz. Mücteditlerin İhtilafî konularda sahabeleri taklit etmeleri ise vacip değildir. Bilakis, müctehitlerin delilleri daha güçlü ise sahabeleri taklit etmeleri helal olmaz. Çünkü Allah (c.c.), hükümlerin delillerine tabi olmamızı emretmiştir. Şer'î hükümlerin delillerini bilmeyen halk tabakasının âlimleri taklid etmelerini gerekli kılmıştır.⁵⁶²

İzzüddîn b. Abdüsselam, "Allah'ın hükümleri kitap, sünnet, icmâ, sahih kıyaslar ve müteber istidlallerden elde edilir. Kimse istihsan yapma, mürsel maslahatı esas alma yetkisine sahip değildir. Yine kimse taklid emredilmedikçe müctehidin müctehidi veya sahabeyi taklid etmesi durumunda olduğu gibi kimseyi taklid etme yetkisine de sahip değildir" diyerek istihsan ve mesalihi mürseleyi kabul etmediği gibi müctehidin, müctehidi veya sahabeyi taklid etmesini de kabul etmez. Bu meselelerde âlimler arasında ihtilaf olduğunu söyleyerek kendi görüş ve tercihini ortaya koyar. Daha sonra halk tabakasını bundan istisna ederek şöyle der: "Onlar, ictihad yoluyla hükümleri elde etmekten aciz oldukları için onlara düşen taklid etmektir. Müctehid ise böyle değildir. O, hükme ulaştırıcı araştırmayı yapabilecek güçtedir."⁵⁶³

6. *Sedd-i Zerâi'*

Sözlükte "kapatmak, engellemek" anlamındaki sedd ile "vesile, sebep, vasıta" anlamındaki zerî'anın çoğulu zerâi'den oluşan ve "yolların kapatılması, vasıtaların engellenmesi" mânasına gelen sedd-i zerâi' veya sedd-i zerîa (seddü'z-zerâi' / seddü'z-zerîa) fıkıh usulü terimi olarak, kendi başına mubah olan bir fiilin şer'an sakıncalı bir sonuca götüreceğinden emin olunması veya bunun kuvvetle muhtemel bulunması sebebiyle yasaklanmasını ifade eder.⁵⁶⁴

Kitap ve Sünnet'te yer alan hükümlerin, kulların dünya ve âhirette yararını (maslahat) sağlama, onlardan zararı (mefsedet) giderme ve onları gerçek mutluluğa erişirme amacını taşıdığına kuşku yoktur. Bunun tabii bir uzantısı olarak "iyilik, hayır ve maslahat yollarının açılması" mânasına gelen "feth-i zerâi' ve "kötülük, şer ve mefsedet

⁵⁶¹ GAZZÂLÎ, *el-Müstasfâ*, I, s. 406; RÂZÎ, *el-Mahsûl*, I, s. 464, 465; ayrıca bkz: DEBBÛSÎ, *Takvimü'l-Edille*, s. 256.

⁵⁶² İZZÜDDÎN B. ABDÛSSELÂM, *el-Fetâvâ el-Mevsiliyye*, s. 27.

⁵⁶³ İZZÜDDÎN B. ABDÛSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 274.

⁵⁶⁴ DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, "Sedd-i Zerâi'", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2009, XXXVI, s. 277.

yollarının kapatılması” demek olan sedd-i zerâi‘ anlayışı benimsenmiştir. Allah Teâlâ’nın sadece iyiyi emretme ve kötüyü yasaklamakla yetinmediği, iyiyi gerçekleştirebilmek için vasıta konumunda olan fiillerin teşvik edilmesi ve kötülüğe vasıta olan fiillerin yasaklanması gerektiğini de değişik örneklerle öğrettiği belirtilir.⁵⁶⁵

İzzüddîn b. Abdüsselam hüküm istinbatında sedd-i zerâi‘ deliline başvurmuştur. Sedd-i zerâi‘ düşüncesini Kur’an’daki şu ayetlerle temellendirmiştir: “Allah’tan başkasına tapanlara dil uzatmayın, sonra onlar da bilmeden, taşkınlık yaparak Allah’a dil uzatırlar.”⁵⁶⁶ Âyetin bu konuda delil gösterilmesi şöyle bir izaha dayandırılır: Müşriklerin putları hakkında hakaret sözcüklerinin kullanılması onların da Allah hakkında kötü sözler söylemesine yol açabileceğinden bu davranıştan sakınılması emredilmiştir. “Ey Peygamber hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer (Allah’tan) korkuyorsanız, (yabancı erkeklere karşı) çekici bir eda ile konuşmayın; sonra kalbinde hastalık bulunan kimse ümide kapılır.”⁵⁶⁷, “Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve mü’minlerin kadınlarına söyle, bedenlerini örtecek elbiselerini giysinler. Bu, onların tanınıp incitilmemelerine de daha uygundur. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”⁵⁶⁸ Bu iki ayette de mefsedete yol açmaması için başta Hz. Peygamber eşleri olmak üzere bütün kadınların yabancı erkeklerle konuşurken çekici bir eda ile konuşmamaları ve dışarıya çıkarken tesettüre riayet ederek çıkmaları emredilmiştir.⁵⁶⁹

İzzüddîn b. Abdüsselâm’a göre vesileler hüküm açısından gayelerine tabidir. En üstün gayeye götüren vesile en üstün olduğu gibi, en kötü sonuca götüren vesile de kötülükler vesile olan şeylerin en kötüsüdür. Bir başka ifadeyle mekruha vesile olan şeyler mekruh, menduba vesile olanlar mendup, mubaha vesile olanlar da mübahtır.⁵⁷⁰

⁵⁶⁵ Meselâ cuma namazıyla mükellef olan kişilere bu namazı eda etmeleri emredildiği gibi cuma ezanı okunduğunda hemen namaz mahalline yönelmeleri de emredilmiş (el-Cum’a 62/ 9), önceki toplumların başına gelenler üzerinde düşünülmesi ve ibret alınması emredildiği gibi bunu gerçekleştirebilmek için yeryüzünde dolaşılması da istenmiş (Âl-i İmrân 3/137; el-En’âm 6/11), Hz. Mûsâ’ya ve Hârûn’a Firavun’u uyarmaları emredildiği gibi bu görevi yerine getirebilmeleri için ona bizzat gidip uygun sözlerle hitap etmeleri ve ikna edici yöntemler uygulamaları istenmiştir (Tâhâ 20/24, 42-44, 47-48; eş-Şuarâ 26/15-17). Yine imanlı bir kimseye yaraşmayacak, günah teşkil eden söz ve davranışlar yasaklandığı gibi kişinin bu yola kaymasını kolaylaştıracak olan şeytanı dost edinme ve ona uyma yasaklanmış, yani şeytanın nefse verdiği dürtülere karşı tedbirli olunması ve kararlı bir duruş sergilenmesi istenmiş (el-Bakara 2/168, 208, 268; en-Nisâ 4/38, 60, 119-120; el-A’râf 7/ 27), zina fiili yasaklandığı gibi bu fiile yönelmeyi kolaylaştırıcı adımlardan kaçınılması ve ortamlardan uzak durulması emredilmiştir. (el-İsrâ 17/32; el-Furkân 25/68; eş-Şûrâ 42/37; el-Mümtehine 60/12). (DÖNMEZ, “Sedd-i Zerâi‘”, *DİA*, XXXVI, s. 278,279.).

⁵⁶⁶ En’âm 6/108.

⁵⁶⁷ Ahzâb, 33/32.

⁵⁶⁸ Ahzâb, 33/59.

⁵⁶⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Şeceretü'l-Ma'ârif*, s. 400.

⁵⁷⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 165, 173, 176.

Örneğin: Yabancı bir kadına bakmak, onunla baş başa kalmak, ona sarılmak ve onu öpmek, zinaya vesile olduğu için haramdır. Vesilelerin dereceleri maslahat ve mefsedetlere götürme ihtimallerine göre farklılık arzeder. Vesilenin maslahata veya mefsedete götürme ihtimali arttıkça sevabı veya günahı da artar. Cuma namazına gitmekten alıkoyan alışveriş, alışveriş olduğu için değil, cumadan alıkoyduğu için haramdır. Şayet yapılacak tasarrufun maslahatı ve Allah'a itaat derecesi Cuma namazından fazla olursa, bu tasarruf, maslahatı daha fazla olduğu için Cuma namazına tercih edilir. Mesela: Boğulan kimsenin kurtarılması, yangının söndürülmesi Cuma namazına tercih edilir. Ancak kişi Cuma namazına giderken onu cumadan alıkoymayacak şekilde alışveriş, hibe ve benzeri bir tasarrufta bulursa bu haram olmaz.⁵⁷¹

İzüddîn b. Abdüsselâm'ın yukarda zikrettiği, “vesileler hüküm açısında gayelerine tabidir” fikhî kaidesi günümüzde sıkça sorulan pek çok meselenin hükmünde yol gösterici bir role sahiptir. Örneğin: İçki servisi yapılan ve kumar oynanan otel, lokanta ve işyerlerinde veya faiz ile muamele eden bankalarda çalışmak veyahut bu gibi yerlere bina ve dükkânları kiraya vermenin haram gayelere vesile olduğu için caiz olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Keza porno filmlerin izlenmesi, kadınların giysilerini mankenlere giydirek vitrinlerde veya bilboulda teşhir edilmesi veya gayri meşru ilişkiyi yahut haram olan içki, kumar, esrar ve eroin gibi maddeleri özendirilen sahnelerin yayınlanması ve izlenmesi, harama vesile olduğu için haramdır. Peygamberimiz (s.a.v.)'e hakaret içeren film ve karikatürleri yayınlayan ülkeleri bu kötü işlerinden menedici önlemler almak, Peygamber (s.a.v.)'e tazim ve sevgiye vesile olduğu için vaciptir. Bu kapsamda, ikna ile ve de özellikle değerler boyutlu, insan hakları boyutlu yayınlar, bilimsel toplantılar ve yetkililerle bire bir görüşerek şiddet ve sertliğe başvurmadan, dinimizin ve diğer dinlerin güzelliklerini öne çıkartarak, aynı zamanda İslamı da tebliğ etmek suretiyle bu tür istenmeyen olayların çıkması ve yayılması engellenebilir. İlim adamları bu tür durumlarda herkesin ilk başta aklına gelen davranışların dışında ve de daha etkili yöntemler geliştirmek durumundadırlar.

7. *Şer‘u Men Kablena*

Sözlükte “bizden öncekilerin şeriatı/şeriatları” anlamına gelen şer‘u men kablenâ tabiri fıkıh usulünde, Hz. Muhammed'den önceki peygamberler vasıtasıyla bildirilen dini hükümlerin Müslümanlar bakımından geçerli ve bağlayıcı sayılıp sayılmadığını ele alan

⁵⁷¹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 173, 174.

bölümün adı olup bu kapsamdaki hükümlerin bir kısmı bazı usul âlimleri tarafından belirli şartlar altında edile-i şer'iyeden kabul edilir.⁵⁷²

İslâm âlimleri, Kitap ve Sünnet'te zikredilmemiş önceki ilâhî tebliğler ile mensuh olduğuna dair delil bulunan hükümlerin Müslümanlar hakkında geçerli sayılmadığı⁵⁷³ ve yürürlükte kaldığına dair delil bulunan hükümlerin Müslümanlar hakkında da geçerli olduğu hususunda görüş birliği içindedir.⁵⁷⁴ Kitap ve sünnette yer alan fakat Müslümanlar bakımından yürürlükten kaldırıldığına veya yürürlükte bırakıldığına dair delil bulunmayan⁵⁷⁵ hükümlerin hüccet sayılıp sayılmayacağı konusunda ise iki görüş mevcuttur:

- a. Hanefî ve Mâlikîler'in çoğunluğuna, Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen iki görüşten tercih edilenine ve bazı Şâfiî usulcülerine göre şer'u men kablenâ'nın bu türü müslümanlar hakkında da geçerli ve bağlayıcıdır.
- b. Şâfiî mezhebinde sahih sayılan kavle, Mu'tezile, Zâhirîler ve Şîa ile Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen diğer görüşe göre ise bu tür hükümler Müslümanlar bakımından geçerli ve bağlayıcı değildir.⁵⁷⁶

İzzüddîn b. Abdüsselâm, Allah (c.c.)'in büyük olan maslahatları bütün şeriatlerde vacip, büyük mefsedetleri de haram kıldığını, farklı derecelerde olan maslahat ve mefsedetlerin ise bir kısmını, bazı şeriatlarda ön plana çıkardığı bazılarını da arka plana ittiği görüşündedir. Allah'ı inkâr, adam öldürme, zina, gasb, sarhoş olma gibi mefsedetlerin defî bütün şeriatlarda farz kılınmıştır. Kısas cezası, Musa (a.s.)'in şeriatında zina ve hırsızlığa uygulanan had cezası gibi Allah hakkı olarak vacip kılınmıştır. Bizim şeriatımızda ise içinde Allah hakkı olmakla birlikte kul hakkı ağır basan bir cezadır.

⁵⁷² DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, "Şer'u Men Kablenâ", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2010, C XXXIX, s. 15.

⁵⁷³ Meselâ En'âm sûresinin 146. âyetinde zikredilen yiyecekler konusundaki yasakların müslümanlar açısından söz konusu olmadığı noktasında görüş ayrılığı yoktur; zira bu âyetteki yasağın taşkınlıkları yüzünden Yahudiler için konduğu belirtildiği gibi bir önceki âyette ve diğer delillerde yasaklananlar arasında bunlar yer almamaktadır. Bu gruba giren hükümlerin sünnette mevcut bir örneği, önceki ilâhî dinlerin aksine Hz. Peygamber'e ve ümmetine ganimet alma izni verilmesidir (BUHÂRÎ, "Teyemmüm", 1).

⁵⁷⁴ Meselâ, "Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı" meâlindeki âyette (el-Bakara 2/184) belirtilen oruç farızasının müslümanlar bakımından da yürürlükte bulunduğu noktasında görüş ayrılığı yoktur. Bu gruba giren hükümlerin sünnette yer alan bir örneği kurbanın meşruiyetidir. Zira Resûl-i Ekrem kurban kesmeyi emrederken, "Esasen o atanız İbrâhim'in sünnetidir" buyurmuştur (İBN MÂCE, "Edâhî", 3).

⁵⁷⁵ Meselâ ortak mülkiyete konu olan malın dönüşümlü olarak kullanılması (mühâyee) hakkında önceki ilâhî dinlerdeki bir uygulamaya Kur'an'da atıf yapılmıştır (eş-Şuarâ 26/155; el-Kamer 54/28). Bu hükmün geçerliliğini koruduğu belirtilmemekle birlikte yürürlükten kaldırıldığına dair de bir açıklama yoktur. Bazı fakihlere göre bu atıf mühâyee'nin müslümanlara da teşrî kıldığını gösterir.

⁵⁷⁶ DEBBÛSÎ, *Takvimü'l-Edille*, s. 353-355; GAZZÂLÎ, *el-Mustasfâ*, I, s. 394-399; ZUHAYLÎ, *el-Vecîz*, s. 101-103; SALKÎNÎ, *el-Müeysser*, 176-177; DÖNMEZ, "Şer'u Men Kablenâ", *DİA*, XXXIX, s. 15, 16.

Öldürülenin yakınları ile katil göz önünde bulundurularak kul hakkı ön plana alınmıştır. Yine İsa (a.s.)'ın şeriatında birinci hanımın daha sonra nikâhlanacak olan hanımlardan göreceği zararlar dikkate alınarak birden fazla evlilik haram kılınmıştı. Musa (a.s.)'ın şeriatında ise nikâhın gerekliliğini yerine getirmeye gücü yetenler için hiçbir sınırlama olmaksızın çok evlilik serbest bırakılmıştı. Bizim şeriatımızda ise erkekler göz önüne alınarak birden fazla evlilik serbest bırakılmış, kadınlar göz önüne alınarak dörtten fazla evlilik yasaklanmıştır.⁵⁷⁷

İzzüddîn b. Abdüsselâm, yürürlükten kaldırıldığına veya yürürlükte bırakıldığına dair delil bulunmayan hükümlerin hüccet sayıldığını ve Müslümanlar için bağlayıcı olduğu görüşündedir. Nitekim Hz. Musa ve Hz. Hızır kıssasına dayanarak yetim, sefih ve delinin mallarını muhafaza amacıyla ve ihtiyaç duyulması durumunda kusurlu hale getirilebileceğini söylemektedir.⁵⁷⁸ Yukarıdaki kıssanın bir benzeri durum günümüzde yetim ve sefihin malı için söz konusu olursa ve mallarının muhafazası ve korunması o malın kusurlu hale getirilmesine bağlıysa bunun yapılması gerekir.

İzzüddîn b. Abdüsselâm, Allah için daha fazla meşakkate katlanan kişi meşakkatin bizatihi kendisinden ötürü değil, meşakkat karşısında gösterdiği sabır ve tahammülden ötürü sevaba nail olacağını, dolayısıyla ibadetlerden ve ibadetlere vesile olan şeylerden doğan meşakkate katlanmadan ötürü ecir kazanılacağını iddia eder ve bu iddiasını da önceki kitaplardan delil getirerek savunur. Allah (c.c.)'ın indirdiği kitaplardan birinde şöyle dediği söylenmiştir: “Benim uğrumda sıkıntılara katlananlar benim gözetimim ve desteğim altındadır.”⁵⁷⁹ Bu anlatılanlardan İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın şer'u men kablenâ'yı, neshedildiğine dair bir nass bulunmadığı takdirde bir delil olarak kabul ettiği rahatlıkla söylenebilir.

8. Örf/Âdet

Sözlükte “iyi olan, yadırganmayan, bilinen, tanınan; peşpeşe gelen” anlamlarındaki urf kelimesinin Türkçe'deki söylenişi olan örf, birçok fikhî sonucun belirlenmesinde kendisine atıfta bulunulan belli nitelikteki sosyal davranış biçimlerini ve dildeki yerleşik

⁵⁷⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 60-62; Ayrıca geniş bilgi için bkz: ATTAR, Abdunnasır Tefvik, *Taaddüdü'z-Zevcât Mine'n-Nevâhi'd-Diniyye ve'l-İctimâiyye ve'l-Kanuniyye*, y.y., 1972, s. 91-105

⁵⁷⁸ BÜCEYREMÎ, Süleyman b. Muhammed b. Ömer (ö. 1221 h.), *Tühfetü'l-Habib Ala Şerhi'l-Hatib*, I-IV, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1995, III, s. 355.

⁵⁷⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 53.

kullanımları ifade eder. Avd kökünden olup “özel bir çaba harcamaksızın bir işi alışkanlık haline gelinceye kadar tekrar etmek” anlamındaki âdet de umumiyetle “gelenek ve örf” mânasında kullanılır.⁵⁸⁰

İslâmiyet’te örf ve âdet, mutlak kabul veya reddedilmek yerine, dinin temel esaslarına uygunluğu açısından değerlendirilmiş, bu esaslara uygun olanlar benimsenirken diğerleri reddedilmiştir. Bu bakımdan bazı örf ve âdetler İslâmiyet’te hukukun da bir kaynağı kabul edilmiştir. İslâm hukukçuları, hukukî bir kaynak olarak örf ve âdeti incelerken Kitap ve Sünnet’te bu kelimeleri ihtiva eden metinler aramışlardır. “*Af yolunu tut, örfü emret, cahillere kulak asma*”⁵⁸¹ meâlindeki âyet buna örnektir. Bu âyette geçen örfü müfessirlerin verdiği mânalar içinde, terim mânasına en yakın olanları “mâruf” ve “bütün dinlerin üzerinde birleştiği, insanların yadırgamadığı iyi ve güzel şeyler” şeklinde ifade edilen anlamlardır.⁵⁸² Kur’ân-ı Kerîm’de otuz sekiz defa tekrarlanan mâruf da ekseriyetle yukarıdaki mânada kullanıldığına göre, örfün dayanağı olan âyet sayısı artmaktadır.⁵⁸³

Kurtubî, Hz. Peygamber’in, kocası'nın cimriliğinden şikâyet eden Hind'e, eşinin malından "ma'rûf" ile kendisine ve çocuklarına yetecek kadar nafaka almasını emreden hadisini⁵⁸⁴ zikredip, "Bu hadis, örfü lâfzen reddeden fakat gerçekte onunla amel eden Şafîî hukukçuların zıddına, örfün şer'î konularda delil olduğuna delalet etmektedir"⁵⁸⁵ diyerek genellemeci bir üslupla Şafiilerin örfü delil olarak kabul etmediklerini iddia etmektedir. El-Askalânî, Kurtubî'nin bu ifadesinin gerçeği yansıtmadığını, Şafîî hukuçuların, örfü ancak Şer'î bir nassla çatışması ya da nassın onu yönlendirmemesi durumunda reddettiklerini belirterek Kurtubî'nin iddiasını reddeder.⁵⁸⁶

İzzüddîn b. Abdüsselam, örf ve âdeti hüküm istinbatında başvuru bir delil olarak kabul etmekte ve bunu zikrettiği ayet ve hadislerle temellendirmektedir. “*Onların örfe uygun olarak beslenmesi ve giyimi babaya aittir.*”⁵⁸⁷ Bu ayette Allah (c.c.) nafakanın örfü göre belirleneceğini açıklamıştır. Yine Hz. Peygamber (s.a.v.), kocasının cimriliğinden

⁵⁸⁰ DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, "Örf", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, XXXIV, s. 87.

⁵⁸¹ A'râf 7/199.

⁵⁸² İBNÜ'L-ARABÎ, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Matbaatü İsa, Kahire, 1394/1974, II, s. 823.

⁵⁸³ KARAMAN, Hayreddin, "Âdet", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1988, I, s. 369.

⁵⁸⁴ BUHÂRÎ, "Buyû" 95; "Nafakât" 9.

⁵⁸⁵ ASKALANÎ, *Fethu'l-Barî Şerhu Sahihî'l-Buhârî*, IX, s. 510.

⁵⁸⁶ ASKALANÎ, *Fethu'l-Barî*, IX, s. 510.

⁵⁸⁷ Bakara, 2/233.

şikâyet edip gizlice onun parasından alıp alamayacağını soran Ebû Süfyân'ın karısı Hind'e, "örfe uygun olarak kendine ve çocuklarına yetecek miktarda alabilirsin"⁵⁸⁸ demesi, kadınların nafakasının içinde bulunulan şartlara göre belirlenebileceğine dair bir delil olduğu gibi dinde sınırları belirlenmemiş şeylerin örf'e göre belirlenmesi istendiğinin de bir göstergesidir.⁵⁸⁹

İzzüddîn b. Abdüsselam, örfü; yapısı açısından lâfzî (kavlî) örf⁵⁹⁰ ve amelî örf⁵⁹¹, yayıldığı muhit açısından örf-i âm⁵⁹² ve örf-i hâs⁵⁹³, muteberlik açısından sahih örf⁵⁹⁴ ve fâsîd örf⁵⁹⁵ şeklinde bir taksime tabi tutmaktadır.⁵⁹⁶

İzzüddîn b. Abdüsselam, örf/âdet ve hal karinelerinin umum ifadeyi tahsis etmede, mutlak ifadeyi takyid etmede ve bunların dışındaki durumlarda sarîh/açık ifadeler gibi kabul edildiği görüşünde olup bunu yirmi üç örnekle izah etmektedir.⁵⁹⁷ Biz bu örneklerden bir kaçını vermekle yetineceğiz:

1. Satım akdinde yapılan vekâlet, emsal bedel ve bölgede yaygın olarak kullanılan para birimi ile sınırlıdır. Zira dine göre, halk arasında uygulana gelen yaygın durum, akit ve tasarruflarda açıkça ifade edilmiş gibi kabul edilir. Adeta müvekkil, "bu malı bu para üzerinden veya en yaygın para birimi üzerinden emsal bedel ile sat" demiş gibi kabul edilir. Bir kimse vekiline "benim bu evimi sat" dese, kişi de bir ceviz karşılığında evi satsa veya bin dirhem değerindeki bir malını satmak üzere birini vekil tayin etse, vekil de onu bir hurma tanesine

⁵⁸⁸ BUHÂRÎ, "Nafakat", 9; NESÂÎ, "Kudât", 31; DÂRİMÎ, "Nikâh", 54.

⁵⁸⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 101.

⁵⁹⁰ Bazı lafız ve terkiplerin muayyen bir anlamda kullanıla kullanıla artık mutlak biçimde söylenince bir karîne veya aklî alâka olmaksızın ilk anda zihinlerde o anlamın canlanır hale gelmesi demektir. Meselâ "dirhem" kelimesi aslında belli vezin ve kıymette sikkeli gümüş para anlamına geldiği halde nevi ve kıymeti ne olursa olsun ülkede geçerli olan para mânasında anlaşılması bunun örf-i lâfzî haline geldiğini gösterir.

⁵⁹¹ Toplumun günlük yaşantıya ilişkin hususlarda veya fikhî sonuçları olan konularda belirli biçimde davranmayı itiyat haline getirmiş olması demektir. Bir bölgede belirli türde hayvan eti yemenin, ziraatta belirli aletleri kullanmanın âdet olması birinci, sözlü icap ve kabul olmaksızın fiilî mübadeleyle (muâtât) satım sözleşmesinin geçerli sayılması, menkul malların vakıf işlemine konu edilmesi yönündeki uygulamanın toplumda yaygınlık kazanması ikinci türe örnek gösterilebilir.

⁵⁹² Bütün İslâm beldelerinde teamül haline gelen söz ve davranışları ifade eder; bu tür örf genel hükümlere dayanak olabilir.

⁵⁹³ Belirli ülkeye veya zenaat çevresine özgü örfler demek olup fikhî sonuçlara etkisi ilgili muhitte sınırlıdır. Meslek ve ilim muhitlerinde kullanılan terimler de örf-i hâs kapsamında olup yapısı açısından örf-i lafzî nevindedir. Dinde özel bir anlam kastedilerek kullanılan lafızlar da yapısı itibariyle örf-i lafzî olan birer örf-i hâstır; ancak şeref ve önemine binaen bunlar örf-i şer'î olarak anılır. Meselâ "salât" lafzının dua mânasından özel hükümlere sahip bir ibadet (namaz) anlamına nakledilmesi böyledir.

⁵⁹⁴ Naslara aykırı olmayıp maslahatla çatışmayan ve kötülüğü celbetmeyen örf demektir.

⁵⁹⁵ Naslara aykırı veya maslahatla çatışan yahut kötülüğü celbeden örf anlamına gelir.

⁵⁹⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fetâvâ el-Mevsiliyye*, s. 29; ÖMER B. SALÎH, "Mekâsıdu's-Şeri'a İnde'l İmam el-İzz b. Abdisselâm", s. 406-413.

⁵⁹⁷ Bkz. İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 225-237.

satsa, örf ehli yukarıdaki sözle bunun kastedilmediğini, vekilin yaptığının aksini gösteren yerleşik bir örf bulunduğundan, sözün kapsamına bu tür işlemlerin girmediğini kesin olarak söylerler.⁵⁹⁸

2. Kadının evlendirme konusunda verdiği izin; kendisine denk bir kimse ile ve emsal mehir karşılığında verilmiş bir izin olduğu herkesçe bilinir. İnsanların en şerefli, faziletli ve zenginlerinden bir şahıs, bir kimseye “kızımı evlendirme konusunda seni vekil kıldım” dese, adam da kızı çirkin, fasık bir köle ile yarım dirhem mehir ile evlendirse, örf ehli müvekkilin sözünden bunun kastedilmediğini kesin olarak bilir.⁵⁹⁹
3. Kişi evini bir seneliğine kiraya verme konusunda birini vekil kılrsa, evin raic kira bedeli de bin dirhem olsa, vekil evi yarım dirheme kiralasa kira akdi, satımda belirttiğimiz sebeple geçerli olmaz.⁶⁰⁰
4. Kişi olgunlaşmaya başlayan meyveyi sattığında, toplama vaktine kadar bekletilmesi ve o tarlanın suyu ile sulanmaya izin verilmesi gerekir. Çünkü bu ikisi örf ile şart koşulmuştur. Örf ile şart koşulan şey, nass/yazılı olarak şart koşulmuş gibidir.⁶⁰¹
5. Sahibi bulunan su kanalları ve nehirlerden su içmek ve hayvanları sulamak, bu sulama kanal ve nehir sahiplerine zarar vermiyorsa, bu caiz olur. Çünkü örfen izin verilen şey, sözle izin verilmiş gibi kabul edilir.⁶⁰²

İzzüddîn b. Abdüsselâm, bir takım zanların örf ve âdete binaen caiz olduğunu söylemekte ve bunu yirmi üç örnek zikrederek açıklamaktadır.⁶⁰³ Keza âdetlerde yaygın olan ve en yaygın olanın esas alınacağını belirtmekte ve şu örnekleri vermektedir:

1. Bir kimse mütekavvim bir malı telef etse, beldede geçerli para birimi üzerinden malın değerini tazmin etmesi gerekir. Beldede birkaç para birimi varsa yaygın para birimi üzerinden; bir kısmı diğerinden yaygın olan birkaç para birimi varsa en yaygın para birimi üzerinden tazmin eder.
2. Bir kişi beş deveye sahip olduğunda beldede yaygın koyun türünden bir koyunu zekât olarak vermesi gerekir.

⁵⁹⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 225, 226.

⁵⁹⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 226.

⁶⁰⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 226.

⁶⁰¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 226.

⁶⁰² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 233.

⁶⁰³ Bkz. İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 238-242.

3. Fıtır sadakası beldede yaygın azık üzerinden vacip olur.
4. Farklı sebepler ile sözlü tasarruf hakkına sahip olan kişiden bu sebeplerden her birine dayandırılmaya elverişli bir tasarruf sadır olduğunda, tasarruf sebeplerin en yaygınına hamledilir.⁶⁰⁴

9. İhtiyât

Sözlükte “çekingen davranma, bir şeyi ortaya alma, daha sağlam ve daha güvenli olana tutunma, hatadan sakınıp korunma” gibi anlamlara gelir. Bir fıkıh terimi olarak ihtiyat, “günahtan ve te’vil şüphesinden en uzak olan vechi almak veya hükümlerin kaynaklarını daha fazla toparlayıcı olanla amel etmek” şeklinde ifade edilebilir.⁶⁰⁵ Dinî literatürdeki ihtiyat düşüncesi dayanağını, şüpheden ve kalbi rahatsız eden şeylerden kaçınmayı tavsiye eden hadislerden almaktadır.⁶⁰⁶

İzzüddîn b. Abdüsselâm ihtiyatı, maslahatı celb ve mefsedeti def’ açısından ele alarak maslahatı celbin ve mefsedeti def’in mendup ve vâcip şeklindeki ikili ayırımına göre ihtiyatı mendup olan ihtiyat (vera‘) ve vâcip olan ihtiyat olmak üzere iki kısımda değerlendirmiştir:

1. Mendup İhtiyat: Hükmün elde edildiği kaynaklar kuvvet bakımından birbirine yakın olması durumunda âlimlerin görüş farklılığından çıkarak hepsinin kabul ettiği şekli esas almak,⁶⁰⁷ var olduğu sanılan her türlü mefsedetten kaçınmak ve var

⁶⁰⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 244.

⁶⁰⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Şeceretül'l-Ma'ârif*, s. 475; APAYDIN, H. Yunus, "İhtiyat", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXI, s. 577.

⁶⁰⁶ Bunların başlıcaları şunlardır: “*Helâl bellidir, haram bellidir. İki arasında birçok insanın -helâlden mi haramdan mı olduğunu- bilmediği müşebbehât vardır; müşebbehâtтан sakınan kimse dinini ve insanlık onurunu korumuş olur. Şüpheli bir durumla karşı karşıya gelen kişi ise koru çevresinde koyun otlatan ve neredeyse koyunları koruya girecek olan çoban gibidir...*” (BUHÂRÎ, “İmân”, 39, “Büyü”, 2; MÜSLİM, “Müsâkât”, 107-108); “*Seni şüpheye düşüreni bırak, şüpheye düşürmeyi al*” (BUHÂRÎ, “Büyü”, 3; TİRMİZÎ, “Kıyâmet”, 60); “*Hz. Peygamber’e iyilik ve günahın ne olduğu sorulmuş, o da, ‘iyilik ahlâk güzelliğidir; günah ise gönlünü tırmalayan ve başkalarının öğrenmesinden hoşlanmadığın şeydir’ demiştir.*” (MÜSLİM, “Bir”, 14; TİRMİZÎ, “Zühd”, 52); “*Kul, kendisinde mahzur bulunanlardan sakınmak amacıyla mahzur bulunmayanları terketmedikçe müttakiler mertebesine erişemez.*” (İBN MÂCE, “Zühd”, 24; TİRMİZÎ, “Kıyâmet”, 19). Resûl-i Ekrem’den ve sahâbeden bu düşünceyi destekleyecek uygulamalar da rivayet edilmiştir. (APAYDIN, "İhtiyat", *DİA*, XXI, s. 577.)

⁶⁰⁷ İzzüddîn b. Abdüsselâm, İbn Ebu Hureyre gibi bazı Şafî fakihlerin ihtilafın dışında kalmanın ihtilafa dâhil olmaktan daha faziletli olduğu görüşü mutlak olarak kabul etmeyip ihtilafı şu kısımlara ayırır: a. İhtilafın bir şeyin haram mı caiz mi olduğu konusunda olması. Bu durumda ilgili fiilden sakınarak ihtilafın dışında kalmak daha faziletlidir. b. İhtilafın bir şeyin vacip mi sünnet mi olduğu konusunda olması. Bu durumda faziletli olan fiilin yapılmasıdır. c. Bir fiilin yapılmasının istenip istenmediğinde ihtilaf bulunması. Burada da faziletli olan fiilin yapılmasıdır. Fatiha’da besmelenin okunması, Malik’e göre mekruh, Şafî’ye göre vaciptir. Yine tekbirlerde elin kaldırılması Ebu Hanife’ye göre sünnet olan bir fiil değildir. İmam Malik’ten gelen iki rivayetten biri de bu yöndedir. İmam Şafî’ye göre bu konudaki hadislerin çokluğu ve sıhhatleri konusunda ittifak edilmiş olması hasebiyle elin kaldırılması sünnettir. Bu konuda ilke şudur: farklı

olduğu sanılan her türlü maslahatı gerçekleştirmektir. Buna göre bir kimse herhangi bir akitte, akdin herhangi bir şartında yahut rükününde şüphe ederse akdi tüm şart ve rükünleri ile yeniden yapmalıdır. Bir kimse bir ibadeti tamamladığında aradan uzun zaman geçtikten sonra ibadetin rükünlerinden veya şartlarından herhangi birini yapıp yapmadığında şüphe etse vera'ya uygun olan o ibadeti yeniden yapmasıdır. Zekât, kefaretlar veya borçları ödemede kullanılan mal ve paranın helal olup olmadığına şüphe eden kişi bunları yeniden ödemelidir. Bunun benzeri çoktur. Bu tür ihtiyatta esas olan ilke, insanın kendisini şüpheye götüren şeyi bırakıp şüpheye götürmeyen şeyi yapmasıdır.⁶⁰⁸ Herhangi bir konuda birden fazla ictihad veya görüş mevcut olduğunda, en garantili davranışın, en ihtiyatlı olan görüşle amel etmek olduğudur. Beşir Gözübenli bu konuda şöyle der: “İbadetleri en kolay nasıl edâ edip, borçtan kurtulmak anlayışıyla hareket etmek yerine, bu ibadetle Allah’ın rızasının en mükemmel şekilde nasıl tahsil edilebileceğine yoğunlaşıp, ibadetlerimizi hem şekil hem de mana olarak, naslarda belirtildiği gibi edâ etmek hedeflenmelidir.”⁶⁰⁹

2. Vâcip ihtiyat: Vacipliği kesin olan bir şeyi elde etmeye veya haramlığı kesin olan bir şeyi ortadan kaldırmaya vesile olduğu için riayet edilmesi vacip olan ihtiyattır. Maslahat vacip ve mendup arasında dönüp duruyorsa ihtiyat bunun vâcipleğe hamledilmesidir. Çünkü bu takdirde eğer o iş gerçekte vâcip ise kişi bir borçtan kurtulmuş, mendup ise mendubu yerine getirmiş olur. Yine eğer mefsedet, kerâhet ve tahrir arasında dönüp duruyorsa ihtiyat bunun tahrime hamledilmesidir. Eğer mefsedet gerçekten haram ise kişi kaçınmakla zaten ondan kurtulmuş olur. Haram değil ise en azından mekruh mefsedetten kurtulmuş ve haramdan kaçınma niyetinden dolayı sevap kazanmış olur. Vacibi yapmak mendubu yapmaktan daha faziletli olduğu gibi haramdan kaçınmak da mekruhtan kaçınmaktan daha faziletlidir.⁶¹⁰

görüş serdeden kimsenin delili son derece zayıf ve doğru olmaktan uzaksa bu görüş dikkate alınmaz. İhtilaf edilen meselelerde delillerin gücü birbirine yakınsa, yani muhalif görüşün delili güvenilir olmaktan uzak değilse, bu görüşün doğru olma ihtimalinden ötürü bu tür durumlarda ihtilafın dışında kalmak müstehaptır. Dinde ihtiyat, vacip ve mendupların yapılmasını, haram ve mekruhlardan sakınmayı gerektirir. (İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 369, 370.)

⁶⁰⁸ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 23-25.

⁶⁰⁹ GÖZÜBENLİ, Beşir, KÖSE, Saffet vd. *İslam Hukuku El Kitabı*, Ankara, Grafiker Yay., 4. B., 2015, s.

669.

⁶¹⁰ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 25; *Şeceretül'l-Ma'ârif*, s. 476.

İzzüddîn b. Abdüsselâm, vacip bir fiilin maslahatını elde etme konusunda ihtiyat gösterme ve haram kılınan bir fiilin mefsetetini ortadan kaldırma konusunda ihtiyat gösterme ile ilgili olarak örnekler zikretmiştir. Biz her biri için üç örnek vermeye yetineceğiz:

- Bir kimse beş vakit namazdan birini unuttuğu halde hangisi olduğunu bilemezse beş vaktin tümünü kaza etmelidir ta ki, diğer dört vakti fazladan kılarak da olsa, vacip olanı kesin olarak kılmış olsun.
- Bir kimse namazın rükû, secde veya rükünlerinden birini unutsa ancak hangisi olduğunu bilemezse ihtiyaten kesin olarak bildiği şeyi esas alarak namazını tamamlar. Örneğin: Kişi terk ettiği rükünün birinci rekâta mı ikinci rekâta mı olduğunda şüphe etse bu rükünü ilk rekâta terk etmiş olduğunu kabul ederek namazını ona göre kılar.
- Müslümanların ve kâfirlerin cenazeleri birbirine karışsa, Müslümanların yıkama, defin ve kefenleme haklarının yerine gelmiş olması için ihtiyaten tüm cenazeleri yıkar, kefenler ve defnederiz. Ancak bu durumda sadece müminler üzerine namaz kılmaya niyet ederiz.
- Süt kızkardeş ile yabancı bir kadın birbirine karışsa ve kişi bunları birbirinden ayıramazsa her iki kadınla evlenmesi haram olur.
- Helal bir dirhem ile haram bir dirhem ayırd edilmeleri mümkün olmayacak şekilde birbirine karışsa iki dirhem de kullanılmaz.
- Temiz ve necis kap birbirine karışsa, hangisinin temiz olduğu bilinmezse her ikisinden de kaçınmak gerekir.⁶¹¹

IV. İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM'IN ŞER'Î DELİLLERDEN HÜKÜM İSTİNBAT ETMEDE TAKİP ETTİĞİ METOT

A. Edilletü'l-Ahkâm

“Edille”, “delil” kelimesinin çoğuludur. Delil, “üzerinde doğru düşünmek suretiyle haberî bir sonuca (matlûb-ı haberî) ulaşılması mümkün olan şey”dir. Delil ile ulaşılan bilgi kat'î olabileceği gibi zannî de olabilir.⁶¹² “Ahkâm”, “hüküm” kelimesinin çoğuludur. Fıkıh usulünde hüküm “Şâriin kulların fiillerine ilişkin hitabı ile sabit olan şey”, “Şâriin kulların

⁶¹¹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 25-30.

⁶¹² BARDAKOĞLU, Ali, "Delil", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, IX, s. 138.

fiillerine ilişkin hitabının eseri”, “Şâriin kulların fiillerine ilişkin olan hitabı” veya “Şâriin iktizâ, tahyîr ve vaz‘ bakımından mükelleflerin fiiliyle ilgili hitabı”⁶¹³ şeklinde tanımlanır.

İzzüddin b. Abdüsselâm Şâriin hitabını ikiye ayırır:

- a. Herhangi bir fiilin yapılması (icab, nedb) veya yapılmaması (tahrîm, kerahet) yönündeki hitabı.
- b. Yapıp yapmama hususunda mükellefi serbest bırakma (ibaha) yönündeki hitabı.

Bu talep ve tahyîrin (teklifi hükümlerin) de ancak kulun isteği doğrultusunda/ihtiyari olarak sadır olan fiillere taalluk edebileceğini ifade eder.⁶¹⁴ Dolayısıyla herhangi bir fiil veya o fiili yapanın övülmesi veya yerilmesi yahut yapana sevap veya ceza verileceğinin bildirilmesi ancak söz konusu fiilin kulun kesbi/kazancı olması durumunda sözkonusu olabilir.⁶¹⁵

İzzüddîn b. Abdüsselâm, lafzın hükümlere delaleti hususunda mütekellimin gibi düşünmekte ve lafzın delâletini önce mantûkun delâleti (delâletü'l-mantûk)⁶¹⁶ ve mefhumun delâleti (delâletü'l-mefhûm)⁶¹⁷ şeklinde iki ana bölüme, bunların her birini de alt bölümlere ayırır.⁶¹⁸ Sonra da Mantûkun delâletini, Sarîh mantûk⁶¹⁹ ve gayri sarîh mantûk⁶²⁰ şeklinde ikiye ayırır. Sarîh mantûku (ki buna lâfzî de denir) sıyga ile olan ve haberî⁶²¹ olan, gayri sarîh mantûku (ki buna manevi veya gayr-i lâfzî de denilir) iktizânın delâleti/delâletü'l-iktizâ⁶²², tenbih/imâ'nın delâleti/delâletü'l-imâ⁶²³ ve işârenin delâleti/delâletü'l-işâre⁶²⁴ şeklinde üç kısma ayırır.⁶²⁵

⁶¹³ HALİD RAMAZAN Hasan, *Mu'cemü Usûli'l-Fıkh*, s. 113-115.

⁶¹⁴ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 75-77.

⁶¹⁵ İzzüddîn b. Abdüsselâm sevap ve cezanın ancak kişinin kesbine terettüp ettiğini, kişinin başkasının amelinden istifade edemeyeceğini ve okunan kurân'ın sevabı ölüye ulaşamayacağı görüşündedir.

⁶¹⁶ Mantûkun Delâleti. Lafzın söylendiği alana delâletidir.

⁶¹⁷ Mefhumun Delâleti. Lafzın, söylendiği alanın dışında kalan, fakat yine de lafızdan anlaşılan mânaya delâletidir.

⁶¹⁸ Ekler bölümünde tablo-2'ye bakabilirsiniz.

⁶¹⁹ Sarîh mantûk: lafzın vazedildiği alana mutabakat veya tazammun yoluyla delâletidir.

⁶²⁰ Gayri sarîh mantûk: lafzın vaz'î mânası dışında kalan iltizamî bir mânaya delâletidir.

⁶²¹ Birazdan, lâfzî delaleti zikrederken, sıyganın hükme delaleti ve haberin hükme delati örnekleriyle birlikte açıklanacaktır.

⁶²² İktizânın delâleti: Sözün söyleyenin maksadı dâhilinde olan bir mânaya delâleti şeklinde anlaşılır.

⁶²³ İmâ'nın delâleti: Lafzın ifade ettiği hükmün bir vasıfla zikredilmesi halinde, bu vasfa dayanarak hükmün açıkça söylenmemiş illetini kavramak ve lafzın delâletini bu illet üzerine kurmaktır. Meselâ, “Kim bir ölü araziye ihya ederse ona sahip olur” (BUHÂRÎ, “Hars”, 15; EBÛ DÂVÛD, “İmâre”, 38; TİRMİZÎ, “Ahkâm”, 38) hadisinin lafzından, ölü araziye temellük edebilmenin illetinin ihya olduğu anlaşılmaktadır.

⁶²⁴ İşâretin delâleti: Sözün söyleyenin maksadı haricinde, fakat yine de lafzın lâzımı olan bir mânaya delâleti şeklinde anlaşılır.

⁶²⁵ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 81,82.

İzzüddin b. Abdüsselâm, Şariin talep ettiği, talep ettiğini bildirdiği, kendisini veya failini övdüğü, gerek hâlihazırda gerek ilerde bir hayır için sebep kıldığı her fiilin me'murun bih (vacip-mendub) olduğunu; Şariin terkedilmesini istediği, bunu haber verdiği, kendisini veya failini yerdığı, hâlihazırda veya gelecekte bir kötülüğe sebep kıldığı her fiilin de menhiyyün anh (haram-mekruh) olduğunu; Şariin muhayyer bıraktığı, yapıp yapılmamasının eşit olduğunu haber verdiği her fiilin de mubah olduğunu bildirmektedir.⁶²⁶ Daha sonra Kur'an ve sünnette bu beş tekilifi hükmün farklı şekillerde ifade edildiğini gösteren edilletü'l-ahkâmı on başlık altında geniş bir şekilde ele alır. Şimdi biz bunlardan önemli gördüğümüz kısımları burada zikretmekle yetineceğiz.

1. Lâfzî Delâlet

Yukarda da ifade edildiği üzere İzzüddin b. Abdüsselâm sarih mantuku yani lâfzî delaleti, sıyganın hükme delaleti ve haberin hükme delaleti şeklinde ikiye ayırmıştı. Sıyganın hükme delaletine örnek olarak,

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ⁶²⁷

Ayetini zikretmektedir. Ayette geçen وَكُلُوا وَاشْرَبُوا خُذُوا sıygasının emre, وَكُلُوا وَاشْرَبُوا sıygalarının ibâhaya, وَلَا تُسْرِفُوا sıygasının ise nehye delalet ettiğini söylemektedir. Keza sıyganın hükme delaleti için şu ayetleri de örnek olarak zikreder:

{ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا... }⁶²⁸، { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَعَابِدُوا رَبَّكُمْ... }⁶²⁹، { وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا... }⁶³⁰، { وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا... }⁶³¹، { كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ... }⁶³²، { يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا... }⁶³³، { وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا... }⁶³⁴.

Yukardaki ayetlerde geçen ifadeler emir, nehy ve ibahaya delalet etmektedir.⁶³⁵ Örneğin bunlardan “اصْبِرُوا”, “وَصَابِرُوا”, “وَرَابِطُوا”, “ارْكَعُوا”, “وَاسْجُدُوا”, “وَعَابِدُوا” ifadeleri

⁶²⁶ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 82.

⁶²⁷ “Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.” (A'raf, 7/31)

⁶²⁸ “Ey iman edenler! Sabredin, düşmanlarınıza karşı sebat gösterin, nöbet bekleyin...” (Âli İmrân, 3/200)

⁶²⁹ “Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin...” (Hac, 22/77)

⁶³⁰ “Gevşemeyin, üzülme...” (Âli İmrân, 3/139)

⁶³¹ “Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerini arkasından çekiştirmesin...” (Hucurat, 49/12)

⁶³² “Allah'ın size verdiği rızıktan yiyin...” (En'âm, 6/142)

⁶³³ “Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin!...” (Bakara, 2/168)

⁶³⁴ “...İhramdan çıktığınız zaman (isterseniz) avlanın...” (Mâide, 5/2)

⁶³⁵ Bkz. İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 85, 86.

emir; “فَأَصْطَادُوا”, “كُلُوا”, “وَلَا يَعْتَبُ”, “وَلَا يَحْسَسُوا”, “وَلَا تَخْزُونَا”, “وَلَا تَهِنُوا” ifadeleri nehiy; “فَأَصْطَادُوا”, “كُلُوا”, “وَلَا يَعْتَبُ”, “وَلَا يَحْسَسُوا”, “وَلَا تَخْزُونَا”, “وَلَا تَهِنُوا” ifadeleri de ibahaya delalet etmektedir.

Şariin herhangi bir şeyin mübah veya helal olduğunu haber verdiğine şu ayetleri örnek olarak zikreder:

{... وَأَجَلٌ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ...} ⁶³⁸, {... وَيُجَلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ...} ⁶³⁹, {... أَحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ...} ⁶³⁶, {... أَحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتِ...} ⁶³⁷, {... وَأَجَلٌ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ...} ⁶³⁸, {... وَيُجَلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ...} ⁶³⁹.

Görüldüğü gibi bu ayetlerde Şari Teala, deniz avı ve deniz yiyeceğini, temiz ve hoş olan şeyleri vd. helal kıldığını/kılındığını haber vermektedir.

İzzüddin b. Abdüsselâm, Kur'an lafızlarının anlaşılmasında örf'e de başvurmaktadır. Ona göre, Allah (c.c.)'ın, yarattığı şeyleri nimet olarak zikretmesi veya onlardaki fayda ve menfaatleri minnet sadedinde zikretmesi örfen ibahaya delalet eder. Zira yasak ve haram olan bir şeyin minnet sadedinde zikredilmesinin örfen doğru olamayacağını söylemektedir. Allah'ın nimet olarak zikrettiği her şey, bunlardan istifade etmenin mübah olmasına delalet ettiği gibi bunlara şükretmenin gerekliliğine de delalet eder. Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de bize verdiği nimetler olarak; yiyecek, içecek, giyecek ve binecekler, eşler, meyveler, ziynet ve süs eşyaları, mücevherlerden bahsetmiştir. Yine nimet olarak verdiği bizim için zaruret, ihtiyaç ve tamamlayıcı kabilinden olan şeyleri zikretmiştir. Bunların Kur'an'da örneği çoktur. Bunlardan bir kısmı maslahatların elde edilmesine yöneliktir;

{لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ}

“Onlar da sizin için ısıtıcı şeyler ve birçok faydalar vardır. Onlardan bir kısmını da yersiniz.”⁶⁴⁰,

{يَخْرُجُ مِنْ بَطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ}

“...Onların karınlarından (ağızlarından) renkleri çeşitli şerbet (bal) çıkar ki onda insanlar için şifâ vardır...”⁶⁴¹, bazıları da mefsedetlerin izalesine yöneliktir;

{وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَائِلَ تَقِيكُمْ الْحَرَّ وَسَرَائِلَ تَقِيكُمْ بِأَسْكُمْ}

⁶³⁶ “Deniz avı ve deniz yiyeceği size helâl kılındı...” (Mâide, 5/96)

⁶³⁷ “...Siz temiz ve hoş olan şeyler, helâl kılındı...” (Mâide, 5/4)

⁶³⁸ “...Bu sayılanlardan başkalarını, iffetli yaşamak, zina etmemek şartıyla, mal harcıyıp mehirlerini vererek nikâhlamanız helâldir...” (Nisa, 4/24)

⁶³⁹ “...Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl kılar...” (A'raf, 7/157)

⁶⁴⁰ Nahl, 16/5.

⁶⁴¹ Nahl, 16/69.

“Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar yarattı.”⁶⁴²

Cenabı Allah’ın yukardaki ayetlerde minnet sadedinde zikrettiği hususların tamamı mübah olup şükürü muciptir.⁶⁴³

2. Lafzın Emre Delalet Çeşitleri

“Emir” (الأمر), fiilin ileride yerine getirilmesi talebine delalet eden sözdür.⁶⁴⁴ Arapçada bir fiilin yapılmasını istemek şu şekillerden biri ile olabilir:

a) Bilinen emir sıygası (kipi)/ اِفْعَلْ ile; Usul bilginlerine göre bu sıyga onbeş⁶⁴⁵ mana için kullanılır.⁶⁴⁶ Bu manalar;

1. İcab/vucûb (الإيجاب): Vucûb, emre muhatap olan kimsenin istenilen eylemi yapmak zorunda olduğuna, aksi halde bir yaptırımla karşılaşması durumunu ifade eder. Örneğin, ⁶⁴⁷ { وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ } ayetindeki “kılın” ve “verin” emirleri vucûba delalet etmektedir.

2. Nedb (الندب) ve Te’dib (التأديب): Nedb, bir şeye teşvik, insanların bir şeyi yapmasını istemekle alakalı taleptir. Bu talep kesin ve bir müeyyide ile desteklenmiş değildir. Bu, vucûb ile nedbi birbirinden ayıran en büyük özelliktir. Te’dîb ise, erdemli davranışların ortaya konmasına yönelik taleplerdir. Örneğin, ⁶⁴⁸ { فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا } ayeti ile Hz.

Peygamber’in (s.a.v.) ashabtan birine hitaben: ⁶⁴⁹ [كُلُّ مِمَّا يَلِيكَ] “Önüden ye!” hadisindeki emir kipleri buna örnek teşkil etmektedir.

3. İrşâd (الإرشاد): İrşad, yol göstermek ve doğruya yönlendirmek anlamını ifade etmektedir. İrşada örnek olarak şu ayet zikredilmektedir: { فَاسْتَشْهِدُوا }.

⁶⁴² Nahl, 16/81.

⁶⁴³ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 234, 235.

⁶⁴⁴ ŞABAN, Zekiyyüddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, (Trc. İbrahim Kâfi Dönmez), TDV Yayınları, Ankara, 2007, s. 327.

⁶⁴⁵ Bazı âlimler bu rakamı yedi, bazıları on altı, bazıları on sekiz, bazıları yirmi ve bazıları da otuz küsurla sınırlandırmıştır. (Pala, Ali İhsan, *İslam Hukuk Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu*, Fecr Yayınları, Ankara, 2009, s. 98)

⁶⁴⁶ GAZZÂLÎ, *el-Müstasfa Min İlmi'l-Usûl*, I, s. 66; RAZÎ, *el-Mahsûl*, I, s. 167,168.

⁶⁴⁷ “Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin.” (Bakara, 2/43.)

⁶⁴⁸ “Sahip olduğunuz kölelerden “mükâtebe” yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz onlarla mükâtebe yapın.” (Nûr, 24/33)

⁶⁴⁹ “Önüden ye!” (BUHÂRÎ, “Et‘ime” 2)

- 650 { شَهِيدَيْنِ }. Nedb ile irşad ararsındaki fark; nedb, insanların uhrevî maslahatlarına yönelik teşvikleri ve ahiret sevabını ifade ederken, İrşad, dünyevî maslahatlara yönelik teşvik ve tavsiyeleri ifade etmektedir.⁶⁵¹
4. İbâha (الإباحة): İbâha, muhatabın istenilen eylemi yapıp yapmama hususunda serbest olduğunu ifade etmektedir. Örneğin, 652 { كُلُوا وَاشْرَبُوا } ayeti ibahaya delalet etmektedir.
5. Tehdîd (التهديد): 653 { اَعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ } ve inzâr (الإنذار): 654 { قُلْ لَنْ نَمْتَعُوا }. Tehdîdle inzâr arasında şöyle bir fark bulunmaktadır: Tehdîd, korkutmak, inzâr ise uyarmak ve duyurmak anlamını taşımaktadır. Ayrıca inzârla birlikte va‘idin bulunması gerekirken, tehditte bu şart aranmaz. Keza, tehdide konu olan şey zahirde haram ya da batıl olduğu halde inzârda bu durum olabilir de olmayabilir de.⁶⁵⁵
6. İmtinân (الإمتان): 656 { فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ }. Bazı âlimler bunu in‘âm olarak değerlendirmişlerdir.⁶⁵⁷
7. İkrâm (الإكرام): 658 { ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ أَمِينٍ }
8. Teshîr (التسخير): 659 { كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ }
9. Ta‘cîz (التعجيز): Ta‘ciz, acze düşürme, acizliğini ortaya koyma anlamındadır. En meşhur örneği şu ayettedir: 660 { فَاتُّوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ }

⁶⁵⁰ “ ... bunu yazın ... şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği şahit tutun.” (Bakara, 2/282)

⁶⁵¹ GAZZALÎ, *el-Müstasfâ*, II, s.68; RAZÎ, *el-Mahsûl*, I/167.

⁶⁵² “Yiyin, için” (Hâkka, 69/24)

⁶⁵³ “Dilediğinizi yapın” (Fussilet, 41/40)

⁶⁵⁴ “De ki: Bir süre daha faydalanın. Çünkü varışınız ateşedir.” (İbrahim, 14/30)

⁶⁵⁵ PALA, a.g.e., s. 103.

⁶⁵⁶ “Artık Allah’ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin.” (Nahl, 16/114)

⁶⁵⁷ İki arasında fark, in‘âmın en üstün nimetlerin zikredilmesinde, imtinanda ise sıradan bir zikretmede kendini gösterir. İmtinan ile ibaha arasındaki fark ise, ibaha mücerret bir izinden ibaret iken imtinanda yaratılmış olan varlıkların ihtiyacı olduğu halde ihtiyaçlarını gidermekten aciz oluşları söz konusudur. (PALA, a.g.e., s. 102, 103.)

⁶⁵⁸ “Esenlik ve güvenlik içinde girin oraya!” (sözleriyle karşılanacaklar orada). (Hicr, 15/46)

⁶⁵⁹ “Biz onlara, “Aşağılık maymunlar olun” demiştik.” (Bakara, 2/65)

⁶⁶⁰ “haydin onun benzeri bir süre getirin.” (Bakara, 2/23)

10. İhane (الإهانة): İhane, küçük düşürme, hor görme ve aşağılama anlamındadır.

⁶⁶¹ { دُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ }

11. Tesviye/eşitlik (التسوية): ⁶⁶² { فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا }

12. Duâ (الدعاء): Bunun pek çok örneği vardır. ⁶⁶³ { رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلَا خِي }

13. Temenni (التمني): ⁶⁶⁴ [أَلَا أَيُّهَا اللَّيْلُ الطَّوِيلُ أَلَا أَنْجَلِي]

14. İhtikâr (الإحتقار): İhtikâr, hakir ve küçük görme. Örneğin, { أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ }

⁶⁶⁵ { مُلْقُونَ }

15. Tekvin (التكوين): Tekvin, yaratma, yoktan var etme. Örneğin, ⁶⁶⁶ { كُنْ فَيَكُونُ }

İzzüddin b. Abdüsselâm'a göre emir sıygasında galip olan durumun vucûba delalet etmesidir.⁶⁶⁷ Ancak söz konusu emir sıygasının yukarda zikredilen manalardan hangisine delalet ettiği ancak karine ve bağlam sayesinde bilinebileceği görüşündedir. Zira bağlam ve karine, mücmel ifadelerin açıklanmasının, muhtemel manaların tercih edilmesinin, açık olan hususların kesinleştirilmesinin yol göstericisidir. Bütün bunlar kullanım örfüyle bilinir. Buna göre, övgü bağlamında vaki olan her nitelik bir övgüdür. Kınama bağlamında vaki olan her nitelik de bir yergidir. Dilde övgü için konulmuş bir ifade/kelime yergi bağlamında vaki olduğunda o ifade bir yergi olur.⁶⁶⁸ Söz gelimi { دُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ }

⁶⁶⁹ { الْكَرِيمُ } ayeti bunun en güzel örneğidir.

⁶⁶¹ “(Azabı) Tad; çünkü sen, (kendince) üstün, onurluydun.” (Duhân, 44/49)

⁶⁶² “İster dayanın, ister dayanmayın, sizin için birdir.” (Tûr, 52/16)

⁶⁶³ “Beni ve kardeşimi bağışla.” (A‘raf, 7/151)

⁶⁶⁴ { دُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ } Ey uzun gece! Açıldı sabah olsun, hoş sabah da senden daha iyi değil ya!.. (İmru’l Kays)

⁶⁶⁵ “Hadi ortaya atacağınız şeyi atın” (Şuara, 26/43)

⁶⁶⁶ “Bir şeyi dilediği zaman, O’nun emri o şeye ancak “Ol!” demektir. O da hemen olur.” (Yâsîn, 36/82)

⁶⁶⁷ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, II, s. 111.

⁶⁶⁸ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam fî Beyâni Edilleti’l-Ahkâm*, s. 159.

⁶⁶⁹ “(Azabı) Tad; çünkü sen, (kendince) üstün, onurluydun.” (Duhân, 44/49)

b) Başında emir “lam”ı (ل) bulunan muzarî sıygası/لِيُفْعَلَ ile: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ}

⁶⁷⁰{فَلْيَصُمْهُ}

c) Kendileriyle ihbar değil de, emir ve talep kastedilen haber cümleleri, diğer üslûb ve tabirler ile: ⁶⁷¹{وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ}

İzzüddin b. Abdüsselâm, bu üçüncü kısım ile ilgili olarak lafız ve üslûpların otuz dört durumda emre delalet ettiğini söylemekte ve her biri için birkaç örnek zikretmektedir.⁶⁷² Bu maddelerden her biri söz konusu fiilin veya şeyin Şari Teâlâ tarafından talep edildiğini göstermektedir. Bu talebin nedbe mi yoksa vücuba mı delalet ettiği ancak karinelerle anlaşılabilir.⁶⁷³ Terkinden dolayı dünyevi veya uhrevi bir ceza zikrediliyorsa emre delalet ettiğini, böyle bir ceza zikredilmiyor ancak fiil herhangi bir şekilde teşvik ediliyorsa nedbe, bu da söz konusu değilse ibahaya delalet ettiğini gösterir.⁶⁷⁴ Ayrıca söz konusu şeyin yapılması çeşitli münasebetlerle istendikçe talep de o oranda artar ve fiil, nedbeden vücûba doğru yükselir.⁶⁷⁵

İzzüddin b. Abdüsselâm’ın, lafzın emre delalet çeşitleriyle ilgili tesbitlerinin önemsenmesi gerekir. Zira yaptığımız araştırma neticesinde ondan önce bu konuyu bu şekilde detaylandıran ve formüle eden usulcülerden birine rastlamadık. Onun bunda öncü bir şahsiyet olduğu kanısındayız. Ayrıca, gerek lafzın emre delalet çeşitleri gerek devamındaki kısımları incelememiz sonucunda, onun ayetlerin her birine fonksiyonellik yüklediğini ve onlardan hüküm çıkarmaya çalıştığını görmekteyiz. Böylece ona göre, Kur’an’daki ahkâm ayetleri -Gazzâlî ve onun gibi düşünen âlimlerin aksine- beş yüz⁶⁷⁶ civarında olmayıp, 6236 ayetin tamamı ahkâm ayetidir. Bu ayetlerin her birinden hüküm çıkarabilmektedir. Onun eserlerini okuyan kimse bunu rahatlıkla görebilir. Konunun anlaşılması ve fazla uzamaması için birer örnek vermekle yetineceğiz.⁶⁷⁷ Örnekleri

⁶⁷⁰ “Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin.” (Bakara, 2/185)

⁶⁷¹ “Anneler çocuklarını emzirirler.” (Bakara, 2/233)

⁶⁷² İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam fî Beyâni Edilleti’l-Ahkâm*, s. 87-103.

⁶⁷³ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam fî Beyâni Edilleti’l-Ahkâm*, s. 125.

⁶⁷⁴ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam fî Beyâni Edilleti’l-Ahkâm*, s. 125; *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, I, s. 232, 233.

⁶⁷⁵ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam fî Beyâni Edilleti’l-Ahkâm*, s. 125.

⁶⁷⁶ GAZZÂLÎ, *el-Müstasfâ*, II, s. 383.

⁶⁷⁷ Diğer örnekler için “*el-İmam fî Beyâni Edilleti’l-Ahkâm*” adlı eserden ilgili yerlere bakılabilir.

verirken ayet ve hadisleri olduğu gibi Arapça olarak zikredeceğiz, meal⁶⁷⁸ ve anlamlarını da dipnotta vereceğiz. İleriki kısımlarda gerektiğinde mealini de beraber vereceğiz. Bu otuz dört durum şunlardır: Şariin

1. Tazim ettiği her kesbi fiil emir ifade eder.

{إِنَّهُ يَصْعَدُ الْكَلِمَ الطَّيِّبَ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ} ⁶⁷⁹

Bu ayette Allah (c.c.), güzel sözü ve salih ameli yüceltmektedir. Dolayısıyla bize, güzel söz söylememizi ve salih amel işlememizi emretmektedir. Aşağıda zikredilen ayetlerin de bu şekilde anlaşılması gerekir.

2. Methettiği fiil

{إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ} ⁶⁸⁰

Bu ayette Allah (c.c.), namazın hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyma özelliğine vurgu yaparak namazı övmektedir. Böylelikle hem namazın kılınmasını emretmekte hem de kılınan namazın bu vasıflara haiz olması gerektiğini bizden istemektedir.

3. Failini övdüğü fiil

{...أَوْلَيْكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ} ⁶⁸¹

Bu ayette Allah (c.c.), Hz. Peygamber'e (s.a.v.) inananları, saygı gösterip düşmanlarına karşı ona yardım edenleri ve onunla birlikte indirilen nuru izleyenleri kurtuluşa ermekle övmektedir. Bu da söz konusu hususların emredildiğini/istendiğini göstermektedir.

4. Mesrur olduğunu bildirdiği fiil

{اللَّهُ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ مِنْ أَحَدِكُمْ، سَقَطَ عَلَى بَعِيرِهِ، وَقَدْ أَضَلَّهُ فِي أَرْضٍ فَلَاةٍ} ⁶⁸²

Hz. Peygamber (s.a.v.) bu hadiste Allah'ın (c.c.), kulun tevbesinden ötürü ne kadar sevinçli olduğunu, verdiği bir örnekle izah etmeye çalışmaktadır. Bu da tevbe etmenin emredildiğini göstermektedir.

5. Sevdiği fiil

⁶⁷⁸ Biz bu tezimizde ayetlerin meallerini verirken herhangi belli bir mealde kayıtlı kalmadık. Her ayet için Hasenat programından anlamca bize daha doğru gelen mealı seçtik. Bazen bir ayetin manası için iki veya daha fazla mealden istifade ettiğimiz de oldu.

⁶⁷⁹ "Güzel söz O'na yükselir, salih amel de onu yükseltir." (Fâtır, 35/10)

⁶⁸⁰ "Muhakkak ki namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar." (Ankebût, 29/45)

⁶⁸¹ "Ona inananlar, saygı gösterip düşmanlarına karşı yardım edenler ve onunla birlikte indirilen nuru izleyenler, işte kurtuluşa erenler bunlardır." (A'raf, 7/157)

⁶⁸² "Kulun tövbesinden dolayı Allah Teâlâ'nın sevinci, sizden birinin ıssız çölde devesini kaybedip tekrar bulunduğu andaki sevincinden daha fazladır." (BUHÂRÎ, "De'avât", 11)

[إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ أَنْ تُؤْتَى رِخْصَتُهُ ، كَمَا يُحِبُّ أَنْ تُؤْتَى عَزَائِمُهُ]⁶⁸³

Allah'ın, azimetler gibi ruhsatların yapılmasını da sevmesi ruhsatların da emredildiğini ifade eder.

6. Failini sevdiği fiil

{إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ}⁶⁸⁴

Bu ayet, Allah'ın (c.c.) tevbe edenleri ve çokça temizlenenleri sevdiğini ifade edilmektedir. Bu ise hem tevbenin hem de temizliğin emredildiğine delalet etmektedir.

7. Beğenip hoşnut olduğu

{وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا}⁶⁸⁵

Allah'ın İslamı din olarak beğenmesi İslamın emredildiğini göstermektedir.

8. Failinden hoşnut olduğu

{رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ}⁶⁸⁶

Bu ayette, Allah'a ve ahiret gününe iman edip Allah'a ve Peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslemeyenlerden Allah'ın hoşnut olduğu ifade edilmektedir. Bu da söz konusu hususların emredildiğine delalet etmektedir.

9. İstikamet ve doğrulukla nitelediği

{تَمَّ اسْتَقَامُوا}⁶⁸⁷

Allah'ın övgü sadedinde bazı kullarını istikamet ve doğrulukla nitelemesi istikametın emredildiğini göstermektedir.

10. Bereket ile nitelediği

{...نَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مَبَارَكَةً طَيِّبَةً}⁶⁸⁸

Allah'ın (c.c.), bu ayette selamı bereketle nitelendirmesi selamı emrettiğine delalet eder.

⁶⁸³ "Allah azimetlerinin yapılmasını sevdiği gibi ruhsatlarının yapılmasını da sever." (İbn Hibbân, 8/333, 3568)

⁶⁸⁴ "Şüphesiz ki Allah çok tövbe edenleri de sever, çok temizlenenleri de sever." (Bakara, 2/222)

⁶⁸⁵ "... ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim." (Maide, 5/3)

⁶⁸⁶ "Allah onlardan hoşnut olmuştur." (Mücâdele, 58/22)

⁶⁸⁷ "Gerçekten Rabbimiz Allah'tır." deyip, sonra da dosdoğru olanlara gelince onlar için hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeceklerdir." (Ahkaf, 46/13)

⁶⁸⁸ "Allah katından bir esenlik, bir bereketlilik, bir temizlik dileği olarak kendinize (birbirinize) selam verin." (Nûr, 24/61)

11. Güzellik ile nitelediği

{وَهْدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ} ⁶⁸⁹

Ayette, “sözün en güzeline irşad edilmişler” denilerek güzel söz övülmüş ve emredilmiştir.

12. Kendisine kasem ettiği

{وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ} ⁶⁹⁰

Allah'ın (c.c.) bir şeye kasem etmesi o şeyin iyi ve matlub olduğunu gösterir. Şayet söz konusu şey kulun fiiliyle ilgiliyse, Zilhicce'nin ilk on gününün gecesinde olduğu gibi, emir ifade eder. Yani o gecelerin ibadetle geçirilmesi, gündüzlerinin oruçla ve zikirle geçirilmesi istenir. Nitekim bunu açıkça ifade eden pek çok hadis de mevcuttur. ⁶⁹¹

13. Failine kasem ettiği

{وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ} ⁶⁹²

Ayette Allah (c.c.), kendisini kınayan nefse/nefsin sahibine kasem etmiştir. Bu da “nefs-i levvame”nin iyi olduğunu ve herkesin nefsinin terbiye edip böyle bir seviyeye yükseltmesi gerektiğini gösteriyor.

14. Sevgisine neden kıldığı

{فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ} ⁶⁹³

⁶⁸⁹ “Onlar sözün en güzeline irşad edilmişler.” (Hac, 22/24)

⁶⁹⁰ “Kasem olsun sabaha, Zilhicce'nin ilk on gününün gecesine, çift'e ve tek'e,” (Fecr, 89/1-3)

⁶⁹¹ Bunlardan bir kısmı şunlardır: “Allah katında içinde bulunduğumuz şu günler (Zilhicce'nin ilk on gününün)deki salih amelden daha sevimli (salih amelin bulunacağı) başka günler yoktur.” Sahabeler, sordular: “Ya Resulallah, Allah yolunda cihat da mı?” Resulullah (s.a.v.) cevap verdi: “Evet, Allah yolunda cihat da. Meğerki bir adam canıyla ve malıyla cihada çıkıp da kendisine ait mal ve candan hiçbir şeyi geri getiremez olursa, o başka.” (İBN MÂCE, “Sıyam” 39.); “Allah'a ibadet edilecek günler içinde Zilhicce'nin ilk on gününden daha sevimli günler yoktur. O günlerde tutulan her günün orucu bir senelik oruca, her gecesinde kılınan namazlar da Kadir Gecesine denktir.” (TİRMİZİ, “Savm”, 52; İBN MACE: “Sıyam”, 39); “Günlerden hiçbiri yoktur ki onlarda yapılan bir iş Zilhicce'nin ilk on gününde yapılan işten daha faziletli ve yüce, Allah'a daha sevimli olsun?” (DARİMÎ, “Savm” 52); “Allah indinde Zilhiccenin ilk on gününde yapılan amellerden daha kıymetlisi yoktur. Bugünlerde tesbihi, tahmidi, tehlili ve tekbiri çok söyleyin!” (EBU MUHAMMED Abdulhamid b. Humeyd (ö. 249), *el-Müntahab Min Müsnedi Abd b. humeyd*, Mektebetü's-Sünne, Kahire, 1988, s. 257.)

⁶⁹² “Kendisini alabildiğine kınayan nefse yemin ederim (ki siz öldükten sonra mutlaka dirileceksiniz).” (Kıyâmet, 75/2)

⁶⁹³ “De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.” (Âli İmrân, 3/31)

Allah (c.c.), Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ittibaı/tabı olmayı kendi sevgisine neden kılmıştır. Dolayısıyla Hz Peygamber (s.a.v.)'e ittiba emredilmiştir.

15. Dünyada bir sevaba/karşılığa sebep kıldığı

{وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْفُرَىٰ أَمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ} ⁶⁹⁴

Ayette, Allah'a (c.c.) iman etmek ve onun emirlerine karşı gelmekten sakınmak yerin ve göğün bereketlerine nail olmaya sebep kılınmıştır. Dolayısıyla iman ve takva emredilmiştir.

16. Ahirette bir sevaba sebep kıldığı

{جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا} ⁶⁹⁵

Ayette, iman edip salih amel işleyenlere karşılık olarak ahirette adn cennetlerinin verileceği belirtilmiştir. Böylesi güzel bir karşılığın verilmesi iman ve salih amelin emredildiğine delalet etmektedir.

17. Zikrine sebep kıldığı

{فَادْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ} ⁶⁹⁶

Allah (c.c.) kendisini zikredeni anacağını belirtmektedir. Dolayısıyla Allah'ı zikretmek/anmak emredilmiştir.

18. Şükrüne sebep kıldığı

{وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ} ⁶⁹⁷

Allah (c.c.), gönülden hayır işleyenlere karşı şakir olduğunu, mükâfatlarını vereceğini bildirerek hayır işlemeyi emretmektedir.

19. Hidayete sebep kıldığı

{وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا} ⁶⁹⁸

⁶⁹⁴ “Eğer o memleketlerin halkı, iman edip Allah’dan korkmuş olsaydılar, muhakkak ki üzerlerine yerden ve gökten bereketler açardık.” (A’raf, 7/96)

⁶⁹⁵ Onların Rableri nezdinde mükâfatı altlarından ırmaklar akan Adn cennetleridir. (Hepsi de) içlerinde ebedî, daimî kalıcıdırlar. (Beyyine, 98/8)

⁶⁹⁶ “Öyleyse Beni zikrediniz ki Ben de sizi zikredeyim.” (Bakara, 2/152)

⁶⁹⁷ “Her kim de (gönülden koparak vâcibden ziyade) bir hayır işlerse muhakkak Allah Şakirdir (mükâfatını verir). Alîmdir (her şeyi bilir).” (Bakara, 2/158)

⁶⁹⁸ “Ve o kimseler ki Bizim uğrumuzda mücâhedede bulundular, elbette onları Bizim yollarımıza hidâyet ederiz.” (Ankebût, 29/69)

Cenabı Allah, kendi yolunda mücâhedede bulunmayı hidayete sebep kılmıştır. Dolayısıyla Allah yolunda mücâhede emredilmiştir.

20. Yapmanı hoşnut etmeye sebep kıldığı

{لَعَلَّكَ تَرْضَى} ⁶⁹⁹

Ayette geçen hususlar (kâfirlerin söylediklerine karşı sabretmek, Allah'ı hamd ile tesbih etmek) hoşnut olmaya sebep kılınarak emredilmiştir.

21. Günahlarını bağışlamaya sebep kıldığı

{فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ} ⁷⁰⁰

Allah (c.c.), iman etmeyi ve salih amel işlemeyi günahların bağışlanmasına sebep kılmıştır. Dolayısıyla iman ve salih amel emredilmiştir.

22. Günahlarına keffaret kıldığı

{إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ} ⁷⁰¹

Ayette, günahlara keffaret kılınan, kötülükleri giderdiği belirtilen iyilikler dolaylı olarak emredilmiştir.

23. Ameli kabul etmeye sebep kıldığı

{إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ} ⁷⁰²

Allah (c.c.), amelleri ancak müttakilerden Kabul edeceğini belirterek takvayı emretmektedir.

24. Yapmana yardım etmeye sebep kıldığı

{وَلْيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ} ⁷⁰³

Ayette Allah (c.c.), dinine yardım edene zafer bahşedeceğini bildirerek dine yardım etmeyi emretmektedir.

25. Yapmanı müjdelediği

{وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ} ⁷⁰⁴

⁶⁹⁹ “Onların dediklerine karşı sabret. Güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabbimi hamd ile tesbih et; gece saatlerinde ve gündüzün etrafında da O’nu tesbih et ki **ilâhî hoşnutluğa eresin.**” (Taha, 20/130)

⁷⁰⁰ “İman edip sâlih ameller işleyen kimseler için mağfiret ve bol rızık vardır.” (Hac, 22/50)

⁷⁰¹ “Şüphesiz iyilikler, kötülükleri giderir.” (Hûd, 11/114)

⁷⁰² “Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder.” (Maide, 5/27)

⁷⁰³ “Allah, dinine yardım edene yardım edecek, zafer verecektir.” (Hac, 22/40)

Ayette, iman edip salih amel işleyenler müjdelenmekte, dolayısıyla iman ve salih amel emredilmektedir.

26. Yapamı iyi olarak nitelediği

{الَّذِينَ تَتَوَفَّيْهُمْ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ} ⁷⁰⁵

Ayette takva sahipleri iyi kimseler olarak nitenmekte, dolayısıyla takva emredilmektedir.

27. Kendisini maruf olarak vasıflandırdığı

{قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذَى} ⁷⁰⁶

Ayette, güzel/ maruf bir söz ve bağışlamanın, peşinden eziyet gelen bir sadakadan daha hayırlı olduğu belirtilmiştir. Böylece güzel söz emredilmiştir.

28. Yapandan hüznün ve korkuyu giderdiği

{فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} ⁷⁰⁷

Ayette, Allah'tan (c.c.) gelen hidayete tabi olanlara korku ve üzüntü olmayacağı vurgulanarak hidayete tabi olmak emredilmiştir.

29. Ahirette güven vaat ettiği

{أُولَئِكَ هُمُ الْآمِنُونَ} ⁷⁰⁸

Allah (c.c.), iman edip imanlarına zulmü/şirki bulaştırmayanların ahirette güven içinde olacaklarını bildirmiş, dolayısıyla zulüm ve şirkten uzak durmayı emretmiştir.

30. Allahın velayetine/dostluğuna sebep kıldığı

{وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} ⁷⁰⁹

Allah (c.c.), mü'minlerin yaptığı güzel amelleri överek dostluğuna sebep kıldığını belirtmiştir. Bu da güzel amellerin emredildiğini göstermektedir.

⁷⁰⁴ İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. (Bakara, 225)

⁷⁰⁵ "Melekler, onların canlarını iyi kimseler olarak alırken, "Selâm size! Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık girin cennete" derler." (Nahl, 16/32)

⁷⁰⁶ "Güzel/maruf bir söz ve bağışlama, peşinden eziyet gelen bir sadakadan daha hayırlıdır." (Bakara, 2/263)

⁷⁰⁷ "Benden size bir hidayet gelir de her kim hidayetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler." (Bakara, 2/38)

⁷⁰⁸ "İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır." (En'am, 6/82)

⁷⁰⁹ "Yaptıkları iyi amellerden dolayı, Allah onların dostudur." (En'am, 6/127)

31. Amelin islahına sebep kıldığı

⁷¹⁰ { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ }

Allah (c.c.), takvayı ve doğru söz söylemeyi amellerin/işlerin düzeltilmesine sebep kıldığını bildirerek bu ikisini (takva ve doğru sözü) emretmiştir.

32. Allah'a yaklaşmaya sebep olan fiiler

⁷¹¹ { وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ }

Ayette, infakta bulunmak Allah'a yaklaşma vesilesi addedilerek emredilmiştir.

33. Peygamberlerin Allah'tan istediği/dua ettiği her fiil emredilmiştir.

⁷¹² { تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ }

Ayette Hz. Yusuf'un, "Benim canımı Müslüman olarak al ve beni iyilere kat" şeklinde dua ettiği zikredilmiştir. Dolayısıyla her Müslümanın böyle dua etmesi ve bunları (Müslüman olarak ölmeyi ve iyiler kervanına katılmayı) Allah'tan istemesi emredilmiştir.

34. Fiildeki maslahatı zikretmesi de fiilin emredildiği veya teşvik edildiğini gösterir.

⁷¹³ { وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ }

Ayette, Müslümanlara, düşmana karşı güçleri yettiği kadar kuvvet ve silah hazırlamaları emredilmiş ve bunda, o silahlarla Allah'ın ve Müslümanların düşmanlarını korkutma ve şerlerinden emin olma gibi bir takım maslahatların bulunduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla düşmana karşı kuvvet ve silah hazırlama emri perçinleşmektedir.

İşte yukarda zikredilen her bir madde söz konusu fiilin veya şeyin Şari Teâlâ tarafından talep edildiğini göstermektedir. Bu talep çeşitlendikçe talep de o oranda artmakta ve fiil, nedbden vücûba doğru yükselmektedir.⁷¹⁴ Ayrıca terkinden dolayı dünyevi ve uhrevi bir ceza söz konusuysa lafız emre, böyle bir ceza olmamakla beraber Şari'in

⁷¹⁰ "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin ki, Allah sizin işlerinizi düzelsin ve günahlarınızı bağışlasın." (Ahzâb, 33/70, 71)

⁷¹¹ "Bedevilerden kimileri de vardır ki, Allah'a ve ahiret gününe inanır. Harçayacaklarını, Allah katında yakınlığa ve Peygamberin dualarını almağa vesile sayarlar. Bilesiniz ki bu, (Allah katında) onlar için yakınlıktır." (Tevbe, 9/99)

⁷¹² "Benim canımı müslüman olarak al ve beni iyilere kat." (Yûsuf, 12/101)

⁷¹³ "Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz." (Enfâl, 8/60)

⁷¹⁴ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 125.

teşviki ve hoşnutluğu söz konusuysa nedbe, bunlar da yoksa ibahaya delalet eder.⁷¹⁵ Lafzın nehye delalet çeşitleri ve devamındaki kısımları için de bu durum söz konusudur.

3. Lafzın Nehye Delâlet Çeşitleri

İzzüddin b. Abdüsselâm, Şarinin herhangi bir fiilin terkini de pek çok değişik üslup ve ifadelerle talep ettiğini söylemektedir. Bunları 46 maddede cem eder. Her biri için, bir önceki konuda olduğu gibi birkaç örnek zikreder ve yer yer açıklamalarda bulunur.⁷¹⁶ Biz, daha önce de söylediğimiz gibi her bir madde için birer örnek vermekle yetineceğiz ve ihtiyaç dâhilinde kısa açıklamalarla konunun anlaşılmasını sağlayacağız. Bu kırk altı madde şöyledir:

1. Yaptığı fiilden dolayı Şariin faile sitem/itab etmesi, söz konusu fiilin yapılmaması/terk edilmesi gerektiğini gösterir.

{ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ }⁷¹⁷

Ayette Yüce Allah'ın, Peygamberimiz (s.a.v.)'i, eşlerini memnun etmek için helal olan bazı şeyleri kendisine yasaklamasından dolayı uyardığı görülmektedir. Bu da, söz konusu hususun (başkasının rızasını kazanmak için Allah'ın helal kıldığı şeylerden uzak durmak) yasaklandığını, böyle yapılmaması gerektiğini göstermektedir.

2. Yapılan fiilin şari tarafından kötülenmesi/kötü olarak nitelenmesi

{ لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ }⁷¹⁸

Ayette, Yahudi din adamları ve âlimlerinin halkı, günah olan sözleri söylemekten ve haram yemekten menetmemeleri kötü bir fiil olarak nitelenmektedir. Dolayısıyla söz konusu hususlar yasaklanmakta ve nehyedilmektedir.

3. Faiilin kötülenmesi

{ أُولَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ }⁷¹⁹

⁷¹⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 232, 233.

⁷¹⁶ Bkz. İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 105-125.

⁷¹⁷ “Ey Peygamber! Eşlerin(den herhangi biri)ni memnun etmek için, neden Allah'ın sana helal kıldığı bazı şeyleri (kendine) haram kılıyorsun? Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir.” (Tahrîm, 66/1)

⁷¹⁸ “Din adamları ve âlimleri onları, günah olan sözleri söylemekten ve haram yemekten menetselerdi ya! İşledikleri (fiiller) ne kötüdür!” (Mâide, 5/63)

⁷¹⁹ “Şüphesiz, inkâr eden kitap ehli ile Allah'a ortak koşanlar, içinde ebedî kalmak üzere cehennem ateşindedirler. İşte onlar yaratıkların en kötüsüdürler.” (Beyyine, 98/6)

Ayette Allah (c.c.), inkâr eden kitap ehli ile Allah’a ortak koşanları yaratıkların en kötüsü olarak nitelemekte ve onları kötölemektedir. Hiç şüphesiz onların inkâr ve şirkten dolayı kötülenmeleri, bu ikisinin nehyedildiğine delalet etmektedir.

4. Şariin buğzetmesine sebep olan fiil

{ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ }⁷²⁰

Ayette, Kişinin yapmayacağı bir şeyi söylemesi Allah’ın buğzetmesine neden olduğu ifade edilmektedir. Bu da, kişinin sözünde durmaması, yapmayacağı şeyi söylemesinin nehyedildiğini göstermektedir.

5. Kişiyi iyiliklerden alıkoyan buğz

{ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادُونَ لَمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمَانِ فَتَكْفُرُونَ }⁷²¹

Ayette, kin ve öfkelerinden dolayı, imana davet edildikleri halde, icabet etmeyenlerin durumu tasvir edilmektedir. Bu da, iyiliklerden alıkoyan hertürlü kin ve buğzun nehyedildiğine delalet etmektedir.

6. Şariin sevmediğini bildirdiği her türlü söz, fiil vs.

{ لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا }⁷²²

Ayette Allah (c.c.), çirkin sözün alenen söylenmesini sevmediğini belirtmektedir. Allah’ın herhangi bir şeyi sevmediğini söylemesi söz konusu şeyin nehyedildiğini, ondan uzak durulması gerektiğini gösterir.

7. Şariin sevmediğini bildirdiği kişiler(in sevmemeğe neden olan fiilleri)

{ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَآنًا أَيْمًا }⁷²³

Bu ayette de Allah (c.c.), hain ve günahkâr olanları sevmediğini bildirmektedir. Hiç şüphesiz Allah’ın bunları sevmemesi günah ve hıyanetlerinden yani fiillerinden dolayıdır. Bu sebeple Allah’ın sevmemesine neden olan her türlü günah ve hıyanet nehyedilmiştir, denilebilir.

8. Şariin fiile rızasının olmadığını bildirmesi

⁷²⁰ “Yapmayacağınızı söylemeniz, Allah yanında şiddetli bir buğza sebep olur.” (Saff, 61/3)

⁷²¹ “Küfredenlere (melekler tarafından) nida edilir: Allahın buğzu, sizin kendinize olan buğzunuzdan elbet daha büyüktür. Çünkü siz (dünyâda) imâna da’vet olunuyordunuz da küfür (de israar) ediyordunuz.” (Mü’min/Gâfir, 40/10)

⁷²² “Allah çirkin sözün alenen söylenmesini sevmez. Zulme uğrayanlar başka. Allah her şey’i işidici, hakkıyla bilicidir.” (Nisa, 4/148)

⁷²³ “Allah, günahkâr, hain olan kimseleri sevmez.” (Nisa, 4/107)

724 {وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ}

Allah'ın küfre razı olmaması küfrün/fiilin nehyedildiğine delalet eder.

9. Şariin sözkonusu fiilleri yapandan razı olmadığını bildirmesi

725 {فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ}

Ayette Allah (c.c.), fasıklar topluluğundan (itaatten çıkanlardan) asla razı olmayacağını bildirmektedir. Bu ise söz konusu fıskın yasaklandığına delalet etmektedir.

10. Faili hayvan, şeytan veya kâfirlere benzetmesi

728 {فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ}، 726 {إِنَّ الْمُبَدِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ}، 727 {وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاِنَّهُ مِنْهُمْ}

Yukardaki ayetlerde Allah (c.c.), bir takım kimseleri, yaptıklarında ötürü hayvan, şeytan ve kâfirlere benzetmektedir. Bu da, o fiillerin yani ayetlerin yalanlanması, heva ve hevese uyulması, malın saçıp savrulması ve kâfirlerin dost edinmesinin nehyedildiğini göstermektedir.

11. Hidayetten mahrum olmaya sebep kıldığı fiil

729 {وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ}

Ayette Allah (c.c.), kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyeceğini bildirmektedir. Kâfirleri hidayete ermekten mahrum bırakan şey elbette küfürleridir. Dolayısıyla bu ayet küfrün nehyedildiğine delalet etmektedir.

12. Amellerin Kabul edilmemesine sebep olan fiil

{وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالَىٰ وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ} 730

Ayette, bazı kimselerin yapmış oldukları harcamaların Allah tarafından Kabul edilmemesinin nedeni olarak şu hususlar zikredilmiştir: Allah'ı ve Resûlünü inkâr etmeleri, namaza ancak üşene üşene gelmeleri ve ancak gönülsüzce harcamaları. Dolayısıyla ayet, söz konusu hususların nehyedildiğini göstermektedir.

724 "O, kullarının küfrüne razı olmaz." (Zümer, 39/7)

725 "Allah o fasıklar topluluğundan asla razı olmaz." (Tevbe, 9/96)

726 "Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer." (A'raf, 7/176)

727 "Şüphe yok ki, saçıp savuranlar, şeytanların kardeşleridir." (İsrâ, 17/27)

728 "Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz o da onlardandır." (Mâide, 5/51)

729 "Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez." (Bakara, 2/264)

730 "Harcamalarının kabul edilmesine, yalnızca, Allah'ı ve Resûlünü inkâr etmeleri, namaza ancak üşene üşene gelmeleri ve ancak gönülsüzce harcamaları engel olmuştur." (Tevbe, 9/54)

13. Kötü ve sevimsiz olarak nitelenen fiil

{كُلُّ ذَلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا} ⁷³¹

Allah (c.c.) bu ayette, öncesinde zikredilen hususlar hakkında, “Kötü olan bütün bunlar Rabbinin indinde sevilmeyen (şeyler) dir” diyerek söz konusu hususların kötü ve sevimsiz olduğunu belirtir. Dolayısıyla bu ayet o hususların tamamının nehyedildiğine delalet etmektedir.

14. Peygamberlerin Allah’a sığındıkları fiil

{قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ إِنَّا إِذًا لَظَالِمُونَ} ⁷³²

15. Peygamberlerin söz konusu fiile buğzetmeleri ve kerih görmeleri

{قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ} ⁷³³

Ayette Hz. Lût’un, kavminin yaptığına buğzettiği ifade ediliyor. Bu da söz konusu amelin nehyedildiğini gösteriyor.

16. İflah olmamaya sebep kılınan fiil

{وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَى} ⁷³⁴، [لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَوْ أَمَرَهُمْ إِمْرَأَةٌ] ⁷³⁵

Ayette, sihirbazın her nerede olsa felah bulmayacağı; hadiste ise Kendilerine bir kadını devlet başkanı (melike) yapan bir toplumun asla iflah olmayacağı ifade edilmektedir. Bu da sihir yapmanın ve kadının devlet başkanı olmasının nehyedildiğine delalet etmektedir. Daha önce de zikredildiği üzere İzzüddîn b. Abdüsselâm, Buhârî ve diğerlerinin rivayet ettiği bu hadise istinaden Şeceretüddür’ün Mısır’a sultan olmasına karşı çıkmıştı.

17. Fiilin dünyada azaba neden olması

{فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنبِهِ...} ⁷³⁶، {بِمَا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا...} ⁷³⁷

⁷³¹ “Kötü olan bütün bunlar Rabbinin indinde sevilmeyen (şeyler) dir.” (İsrâ, 17/38)

⁷³² “Yûsuf: “Eşyamızı, yanında bulduğumuz kimseden başkasını yakalayıp almamızdan Allah’a sığınırız; o takdirde, zulmetmiş oluruz.” dedi.” (Yusuf, 12/79)

⁷³³ “(Lût, kavmine şöyle) dedi: Doğrusu ben, sizin yaptıklarınıza buğz edenlerdenim.” (Şuara, 26/168)

⁷³⁴ “Sihirbaz ise her nerede olsa felâh bulmaz.” (Tâhâ, 20/69)

⁷³⁵ “Kendilerine bir kadını devlet başkanı (melike) yapan bir toplum asla iflah olmaz” (BUHÂRÎ, “Fiten” 18, “Meğazi” 82; TİRMİZÎ, “Fiten” 75; NESÂÎ, “Kaza” 8,)

⁷³⁶ “Nitekim onlardan her birini günahı sebebiyle cezalandırdık. Kiminin üzerine taşlar savuran rüzgârlar gönderdik, kimini korkunç bir ses yakaladı, kimini yerin dibine geçirdik, kimini de suda boğduk. Allah onlara zulmetmiyor, asıl onlar kendilerine zulmediyorlardı.” (Ankebût, 29/40)

⁷³⁷ “Bunlar günâhlarından dolayı suda boğuldular...” (Nuh, 71/25)

Yukardaki ayetlerde, insanların günah ve hatalarından dolayı dünyada bir takım cezalarla cezalandırıldıkları ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu ayetler, böylesine cezalandırılmalara neden olan her fiilin nehyedildiğine delalet etmektedir.

18. Fiilin ahiret azabına neden olması (Kur'an'daki tehditlerin pek çoğu ahiret azabıyla ilgilidir.)

{ إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا }⁷³⁸

Ayette, yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler karınlarına ateş dolduranlara benzetilmekte ve onların ahirette Cehenneme girecekleri ifade edilmektedir. Bu da, haksız yere yetim malı yemenin haram olduğuna delalet etmektedir.

19. Fiilin yermeye ve kınamaya neden olması

{ لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتَقَعَدَ مَذْمُومًا مَخْذُولًا }⁷³⁹، { وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقَعَدَ مَلُومًا مَحْسُورًا }⁷⁴⁰

Bu iki ayette, söz konusu fiillerin (Allah'tan başka ilah edinmek, elin sıkı olması ve büsbütün elin açık olması) kişinin yerilmesine ve kınanmasına neden oldukları açıklanmaktadır. Dolayısıyla bunlar nehyedilmiştir.

20. Masiyet ve dalalet neden olan fiil

{ كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ }⁷⁴¹، { إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا }⁷⁴²

Bu iki ayet masiyet ve dalalet neden olan fiillerin nehyedildiğine işaret etmektedir.

21. Fiilin pis ve çirkin olarak nitelenmesi

{ ... رَجَسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ ... }⁷⁴³، { وَبَجَيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ }⁷⁴⁴

Birinci ayette içki, kumar, fal ve şans okları, tapmaya mahsus dikili taşlar pis olarak; ikinci ayette ise Lût (a.s.) kavminin yaptıkları çirkin olarak nitelendirilmiştir. Bu da söz konusu şeylerin nehyedildiğini göstermektedir.

⁷³⁸ “Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını dolduraya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir.” (Nisa, 4/10)

⁷³⁹ “Allah ile beraber başka bir ilâh edinip tapma! Sonra yerilmiş ve yalnızlığa itilip yardımsız bırakılmış olursun.” (İsrâ, 17/22)

⁷⁴⁰ “Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.” (İsrâ, 17/29)

⁷⁴¹ “Hayır, onların kalpleri, yaptıkları (kötülükler) ile pas tutmuştur!” (Mutaffifin, 83/14)

⁷⁴² “Uhud savaşında iki ordu karşılaştığı gün içinizden arka çevirip geri dönenler (var ya!), hakikaten onları, Peygamberin emrine aykırı hareket etmeleri yüzünden, şeytan kaydırmak istedi.” (Âli İmrân, 3/155)

⁷⁴³ “Ey iman edenler! (Aklî örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz.” (Mâide, 5/90)

⁷⁴⁴ “Onu çirkin işler yapan memleketten kurtardık.” (Enbiyâ, 21/74)

22. Failin pis veya necis olarak nitelenmesi

{فَاعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رِجْسٌ} ⁷⁴⁵، {إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ} ⁷⁴⁶

Bu ayetlerde munafık ve müşrikler pis ve necis olarak nitelenmişlerdir. Bu, onların nifak ve şirklerinden ötürü böyledir. Dolayısıyla şirk ve nifak nehyedilmiştir.

23. Fiilin fisk olarak nitelenmesi

{وَأَنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ} ⁷⁴⁷

Bu ayette Allah (c.c.), alışverişte tutulan şahitlere ve kâtiplere zarar vermeyi fisk olarak nitelemektedir. Dolayısıyla söz konusu kimselere zarar vermek nehyedilmiştir.

24. Fiilin ism/günah olarak nitelenmesi

{... فِيهَا إِثْمٌ كَبِيرٌ...} ⁷⁴⁸، {تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ} ⁷⁴⁹

Birinci ayette içki ve kumarda büyük bir ism/günah olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla ism/günah olarak nitelenen her şey nehyedilmiştir.

25. Fiilin lanet ve gazaba neden olması

{فِيمَا نَقَضْتُمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ} ⁷⁵⁰، {وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مَّتَعَمَدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَعَظِيبٌ اللَّهُ عَلَيْهِ
وَلَعْنَةُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا} ⁷⁵¹

Birinci ayette, İsrailoğullarının verdikleri sözleri bozmaları sebebiyle lânetlendikleri belirtilmiş, ikinci ayette ise bir mü'mini kasden öldüren kimseye Allah'ın gazâb ve lânet edeceği ifade edilmiştir. Dolayısıyla lanet ve gazaba neden olduğu söylenen her şey nehyedilmiştir.

26. Nimetin yok olmasına veya azabın gelmesine sebep olan fiil

{إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُعَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ} ⁷⁵²، {فَاعْرِضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ} ⁷⁵³

⁷⁴⁵ “Artık onların peşini bırakın. Çünkü onlar pistir.” (Tevbe, 9/95)

⁷⁴⁶ “Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir necis/pisliktir.” (Tevbe, 9/28)

⁷⁴⁷ “Eğer aksini yaparsanız, şüphe yok ki bu sizin için bir fısıktır.” (Bakara, 2/282)

⁷⁴⁸ “İkisinde de büyük günah vardır.” (Bakara, 2/219)

⁷⁴⁹ “Aleyhlerinde günah, düşmanlık ve haksızlıkla birbirinize yardım edip bileşiyorsunuz.” (Bakara, 2/85)

⁷⁵⁰ “İşte, verdikleri sözlerini bozmaları sebebiyledir ki onları lânetledik” (Mâide, 5/13)

⁷⁵¹ “Kim de bir mü'mini kasden öldürürse, onun cezası, içinde devamlı kalmak üzere, cehennemdir. Allah ona gazâb etmiş, lânet etmiş ve büyük bir azâb hazırlamıştır.” (Nisa, 4/93)

⁷⁵² “Muhakkak ki Allah bir topluma verdiği nimeti, onlar, kendilerindeki iyi hali fenalığa çevirmedikçe bozmaz.” (Ra'd, 13/11)

⁷⁵³ “Fakat onlar, iyi çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini salıverdik.” (Sebe', 34/16)

Birinci ayette nimetin yok olmasına sebep olan şeyin şükürsüzlük olduğu yani var olan iyi halin fenalığa çevrilmesi, ikinci ayette ise azabın gelmesine neden olan haktan yüz çevirmek olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla şükürsüzlük ve haktan yüz çevirmek nehyedilmiştir.

27. Had cezası gerektiren fiil

{ اِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا الْآيَةَ }⁷⁵⁴، { الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ }⁷⁵⁵

Her iki ayette de işlenen suçlara had cezası öngörülmüştür. Birinci ayette hirabe cezası, ikinci ayette de zina cezası açıklanmıştır. Dolayısıyla ayetler, hirabe ve zinanın haram ve yasak olduğuna delalet etmektedir. Bunlar yasak olmasaydı böyle bir ceza öngörülmeydi.

28. Kişinin rehin tutulmasına neden kılınan fiil

{ كُلُّ امْرِيٍّ بِمَا كَسَبَ رَهِيْنٌ }⁷⁵⁶

Ayet, kişinin rehin tutulmasına neden olan her fiilin nehyedildiğine delalet etmektedir.

29. Kalbin katılaşmasına ve zillete neden olan fiil

{ فَمَا نَفْسِهِمْ مِيْتَأْفَهُمْ لَعْنَاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً }⁷⁵⁷، { فَأَذَاقَهُمُ اللَّهُ الْحَزْنَ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا }⁷⁵⁸

Birinci ayette, verdikleri sözü bozmalarında dolayı lanetlendikleri ve kalplerinin kaskatı kılındığını; ikinci ayette ise gelen hakikatleri yalanlamalarından dolayı kendilerine dünya hayatında rezillik ve rüsvaylık tattırıldığı bildirilmektedir. Dolayısıyla her iki ayet, verilen sözlerin bozulmasının ve gelen hakikelerin yalanlanmasının nehyedildiğine delalet etmektedir.

30. Dünya ve ahirette sahibinin Şari‘ tarafından azarlandığı fiil

{ اتَّعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ }⁷⁵⁹، { أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا }⁷⁶⁰

⁷⁵⁴ “Allah’a ve Resûlüne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası; ancak öldürülmeleri yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut o yerden sürülmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki bir rezilliktir. Ahirette de onlara büyük bir azap vardır.” (Mâide, 5/33)

⁷⁵⁵ “Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun.” (Nûr, 24/2)

⁷⁵⁶ “Her kişi kazandığına karşılık rehindir.” (Tûr, 52/21)

⁷⁵⁷ “İşte, verdikleri sözlerini bozmaları sebebiyledir ki onları lânetledik, kalplerini de kaskatı kıldık.” (Mâide, 5/13)

⁷⁵⁸ “Böylece Allah, onlara Dünya hayatında rezillik ve rüsvaylığı tattırdı.” (Zümer, 39/26)

⁷⁵⁹ “Elinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?” (Sâfât, 37/95)

Her iki ayette de bir azarlama söz konusudur. Birinci ayette elleriyle yonttukları putlara tapmalarından dolayı azarlama; ikinci ayette de yeryüzünde haksız yere büyüklenmeleri ve fasıklıta bulunmalarından dolayı bir azarlama vardır. Dolayısıyla ayetler puta tapmayı, kibirlenip böbürlenmeyi ve fasıklığı nehyetmektedir.

31. Allahın adavetine ve savaşına neden olan fiil

{فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ} ⁷⁶¹، {فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ} ⁷⁶²

Birinci ayette küfür, ikinci ayette faiz Allahın adavetine ve savaşına neden olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu ayetler küfür ve faizin nehyedildiğine delalet etmektedir.

32. Allah'ın nisyan ve istihzasını celbeden fiil

{اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ} ⁷⁶³، {نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ} ⁷⁶⁴

Her iki ayet, Allah'ın nisyan ve istihzasını celbeden Allah'ı unutmamanın ve Müslümanlarla istihza etmenin nehyedildiğine delalet etmektedir.

33. Allah'ın hilm, af, mağfiret, nimet ve tevbe ile vasıflandığı her ayet, öncesinde yapılmaması gereken bir durum olduğuna işaret eder. Zira hata ve günah yoksa tevbe ve mağfiretten söz etmenin de bir anlamı olmaz. ⁷⁶⁵

34. Fiilin veya failin şeytana nisbet edilmesi

{...رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ...} ⁷⁶⁶، {أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ} ⁷⁶⁷

Bu ve bunlara benzer ayetler şeytana nispet edilen her şeyin nehyedildiğine delalet etmekte ve onlardan sakınılması gerektiğini birdirmektedir.

35. Fiilin yerilmiş olan bir şeye benzetilmesi

⁷⁶⁰ “İnkâr edenler ateşe sunulacakları gün, (onlara şöyle denir:) Siz dünya hayatınızda bütün 'güzellikleriniz ve zevklerinizi tüketip yok ettiniz, onlarla yaşayıp zevk sürdünüz. İşte yeryüzünde haksız yere büyüklenmeniz (istikbarınız) ve fasıklıkta bulunmanızdan dolayı, bugün alçaltıcı bir azab ile cezalandırılacaksınız.” (Ahkaf, 46/20)

⁷⁶¹ “Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikâil'e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır.” (Bakara, 2/98)

⁷⁶² “Eğer böyle yapmazsanız Allah ve Resulü tarafından açılmış bir savaşla karşı karşıya olduğunuzu bilin.” (Bakara, 2/279)

⁷⁶³ “Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır).” (Bakara, 2/15)

⁷⁶⁴ “Onlar Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu.” (Tevbe, 9/67)

⁷⁶⁵ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 119.

⁷⁶⁶ “Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz.” (Mâide, 5/90)

⁷⁶⁷ “Bunlar şeytan taraftarlarıdır.” (Mücâdile, 58/19)

{وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ} ⁷⁶⁸، {كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا} ⁷⁶⁹

Ayetlerde nifak ve küfür yerilmiş olan şeylere yani pislik ve karanlığa benzetilmiştir. Bu da küfür ve nifakın sakınılması gerek iki kötü şey olduğuna delalet eder.

36. Peygamberlerin, fiil ve failden teberrî etmeleri ve adavetlerini izhar etmeleri

{إِنَّا بُرِّئُوا مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا} ⁷⁷⁰

Bu ayette Peygamberler, onların Allah'ı bırakıp taptıkları şeylerden uzak ve beri olduklarını, onları tanımadıklarını, onlarla aralarında sürekli bir düşmanlık ve nefret belirdiğini ifade etmektedirler. Dolayısıyla bu ayet, Allah'tan başkasına tapmanın nehyedildiğine delalet etmektedir.

37. Peygamberlerin faillerden şikâyetçi olması

{وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا} ⁷⁷¹، {قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا} ⁷⁷²

Birinci ayette Hz. Peygamber (s.a.v.), kavminin Kur'an'ı boykot etmesinden şikâyet etmektedir. İkinci ayette ise Hz. Nuh (a.s.), kavminin imandan yüz çevirmesinden yakınmaktadır. Dolayısıyla ayetler Kur'an'ı boykot etmenin ve imandan yüz çevirmenin nehyedildiğine delalet etmektedir.

38. Peygamberlerin, söz dinlemeyen ve iman etmeyenlerin akibetine üzülmelerinin nehyedilmesi

{فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ} ⁷⁷³، {فَلَا تَأْسَ عَلَى الْكَافِرِينَ} ⁷⁷⁴، {وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ} ⁷⁷⁵

Bu ayetlerde peygamberlere, söz dinlemeyen ve iman etmeyenlerin akibetine üzülmeleri emredilmiştir. Dolayısıyla bu ayetler fisk ve küfrü nehyetmektedir.

⁷⁶⁸ "Fakat (o sûreler) kalblerinde maraz (küfür ve nifaak) bulunanların küfürlerine küfür katıp artırdı ve onlar kâfir kâfir öldüler." (Tevbe, 9/125)

⁷⁶⁹ "(Ruhen) ölü iken hayata kavuşturduğumuz ve insanlar arasında yolunu bulması için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, hiç içinden çıkamayacağı derin karanlığın içine (gömülüp kalmış) biri gibi olur mu?" (En'âm, 6/122)

⁷⁷⁰ "Biz sizden ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah'a inanuncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmiştir." (Mümtehine, 60/4)

⁷⁷¹ "Peygamber: Ya Rabbi, soydaşlarım bu Kur'anı boykot ettiler, dedi." (Furkân, 25/30)

⁷⁷² "Nûh, şöyle dedi: Ey Rabbim! Gerçekten ben kavmimi gece gündüz (imana) davet ettim. Fakat benim davetim ancak onların kaçışını artırdı." (Nûh, 71/5, 6)

⁷⁷³ "Sen artık o yoldan çıkmış kimseler için kendini üzme!" (Mâide, 5/26)

⁷⁷⁴ "Sen o kâfirler toplumu için üzülme!" (Mâide, 5/68)

⁷⁷⁵ "Onlar için tasalanma!" (Nahl, 16/127)

39. Allah'ın faili sevap ve mükâfattan mahrum etmesi

{إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهَا عَلَى الْكَافِرِينَ} ⁷⁷⁶، {فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ} ⁷⁷⁷

Bu iki ayette Allah (c.c.), Cenneti ve Cennet nimetlerini kâfir ve müşriklere haram kıldığını belirtmektedir. Hiç şüphesiz onlara haram kılınmasının nedeni şirk ve küfürleridir. Dolayısıyla bu ayetler şirk ve küfrün nehyedildiğine delalet ederler.

40. Failin tahkir edilmesi

{وَلَا يَكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ} ⁷⁷⁸

Allah (c.c.), kıyamet gününde bazı kimselerle konuşmayacağını, onlara bakmayacağını ve onları temizlemeyeceğini bildirmektedir. Bunun nedeni ise Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değiştirmeleridir. Dolayısıyla bu ayet verilen sözün ve edilen yeminlerin gereğinin yapılmamasını nehyetmektedir.

41. Fiilin Salih amelleri boşa çıkarması, iptal etmesi

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى} ⁷⁷⁹

Ayette, başa kakmanın, kalp kırmanın verilen sadakaları boşa çıkaracağı ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu ayet, başa kakmanın ve kalp kırmanın nehyedildiğine delalet etmektedir.

42. Fiilin dünya veya ahirette hüsrana neden olması

{وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا} ⁷⁸⁰

Ayet, dünya ve ahirette sahibini hüsrana uğratan zulmün nehyedildiğine delalet etmektedir.

43. Allah'ın yardımı ve dostluğundan mahrum bırakmaya neden olan fiil

{وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ} ⁷⁸¹

Ayette zikredilen kimseleri Allah'ın yardımı ve dostluğundan mahrum kılan nedenler; küfür sözünü söylemeleri, Müslüman olduktan sonra inkâr etmeleri, ayrıca

⁷⁷⁶ “Şüphesiz, Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır.” (A‘raf, 7/50)

⁷⁷⁷ “Kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram kılar.” (Mâide, 5/72)

⁷⁷⁸ “Allah, kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temizlemeyecektir. Onlar için elem dolu bir azap vardır.” (Âli İmrân, 3/77)

⁷⁷⁹ “Ey iman edenler, sadakalarınızı, başa kakmak, kalp kırmak suretiyle boşa çıkarmayın.” (Bakara, 2/264)

⁷⁸⁰ “Bir zulüm yüklenen gerçekten hüsrana uğramıştır.” (Tâhâ, 20/111)

⁷⁸¹ “Artık onlar için yeryüzünde ne bir dost, ne de bir yardımcı vardır.” (Tevbe, 9/74)

Peygamberi öldürmeye yeltenmeleridir. Dolayısıyla ayet, bu hususların nehyedildiğine delalet etmektedir.

44. Peygamberlerin zikredilen fiillerin faillerine dua etmekten menedilmeleri

{ وَلَا تُخَاطِبُنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا }⁷⁸² { وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا }⁷⁸³

Bu iki ayette zalimlere ve münafıklara dua edilmemesi emredilmektedir. Hiç şüphesiz bunun nedeni zulüm ve nifaklarıdır. Dolayısıyla bu ayetler zulüm ve nifakın nehyedildiğine delalet etmektedir.

45. Fiildeki mefsedeti zikretmek fiilin nehyedildiğini gösterir.

{ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ }⁷⁸⁴

Ayette, Müslümanların birbirleriyle çekişmemesi emredilmektedir. Aksi takdirde güç ve kuvvetlerini kaybedecekleri ifade edilmektedir. Dolayısıyla ayet Müslümanların birbirleriyle çekişmesini neyhetmektedir.

46. Fiilin nedenini sormak da genellikle dil kullanım örfünde azarlamaya ve nehyetmeye delalet eder.

{ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتَ بِيَدَيْ }⁷⁸⁵ { لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ }⁷⁸⁶

Yapılmasından dolayı uhrevi bir ceza veya had, kısas ve tazir gibi dünyevi bir ceza söz konusuysa lafız hurmete, böyle bir ceza olmamakla beraber yapılması herhangi bir şekilde hoş karşılanmıyorsa kerahete delalet eder. Ayrıca değişik vesilelerle bir fiilin terki isteniyor veya hakkında dünyevi ve uhrevi bir ceza söz konusu olan fiile vesile oluyorsa bu da söz konusu fiilin haram ve yasak olduğunu gösterir.⁷⁸⁷

4. Emir ve Nehye Delalet Etmeye Elverişli Sıygalar

İzzüddin b. Abdüsselâm hem emre hem de nehye delalet edebilen sıygaları on dört maddede ele alır ve her biri için pek çok örnek zikreder.⁷⁸⁸ Biz burada konunun

⁷⁸² “Hem o zulmedenler hakkında, azabın kendilerinden kaldırılması için, bana dua etme; çünkü onlar, suda boğulacaklardır.” (Hûd, 11/37)

⁷⁸³ “Ve onlardan ölenin namazını kesinlikle kılma, kabri başında (duâ ve istiğfar için) durma!” (Tevbe, 9/84)

⁷⁸⁴ “Birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider.” (Enfâl, 8/46.)

⁷⁸⁵ “Allah: Ey İblis, iki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir? Böbürlendin mi, yoksa yücelerden mi oldun?” (Sâd, 38/75)

⁷⁸⁶ “Allah'ın âyetlerini neden inkâr ediyorsunuz?” (Âli İmrân, 3/98)

⁷⁸⁷ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam fî Beyâni Edilleti 'l-Ahkâm*, s. 125; *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 31, 32, 232, 233.

⁷⁸⁸ Bkz. İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmam fî Beyâni Edilleti 'l-Ahkâm*, s. 127-138.

anlaşılmasına yardımcı olacak sayıda örnekle yetineceğiz. Diğer örnekler için ilgili yerlere bakılabilir. Bu maddeler şunlardır:

1. Amellerin yazıldığını ve korunduğunu bildiren ayetler:

{وَأَنَّ عَلَيْكُمْ لِحَافِظِينَ كِرَامًا كَاتِبِينَ} ⁷⁸⁹ {مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ} ⁷⁹⁰

Bu ve diğer ayetler ⁷⁹¹ doğrudan ve dolaylı olarak insanın yaptığı ve konuştuğu her şeyin kayıt altına alındığını, dolayısıyla insanın emredilenleri yapması ve nehyedilen şeylerden sakınması gerektiğini ifade etmektedirler.

2. Mizan/terazinin kurulmasını bildiren ayetler.

{وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لَيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا} ⁷⁹² {فَمَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ}

{وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ} ⁷⁹³ {فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ

هَٰؤُلَاءِ أَقْرَبُوا كِتَابِيَّةً} ⁷⁹⁴ {وَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَّةً} ⁷⁹⁵

İzzüddin b. Abdüsselâm şöyle der: “Bu ve benzeri ayetlerde ⁷⁹⁶ geçen ثقل kelimesi sevap ve taata, خفة kelimesi de günah ve masiyete delalet eder. Ayrıca kitapların sağdan verilmesi taatı, soldan verilmesi de masiyeti ifade eder. İşte bütün bunlar emir ve nehye delalet eder. Şöyleki kıyamet gününde emredilen ve nehyedilen bütün fiiller, sevap ve günahlar tartılacaktır. Dolayısıyla bu ayetler, ahirette iyi bir hayat sahibi olmak için Allah’ın emirlerine imtisal etmeyi ve nehiyelerinden ictinap etmeyi ifade etmektedir.” ⁷⁹⁷

3. Taat (الطاعة) ve takva (التقوى) kelimeleri hem emre hem de nehye delalet eder.

Taat, bütün emirlere imtisal etmeyi ve bütün yasaklardan sakınmayı ifade eder.

⁷⁸⁹ “Hâlbuki üzerinizde muhakkak bekçiler, değerli yazıcılar vardır.” (İnfitâr, 82/10, 11)

⁷⁹⁰ “İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında (onu) gözetleyen, dediklerini zapteden bir melek hazır bulunmasın.” (Kaf, 50/18)

⁷⁹¹ Bkz. (Nebe’, 78 /29); (Kamer, 54/52); (Yûnus, 10 /21); (Meryem, 19/79); (Âli İmrân, 3/181); (Kehf, 18/49); (En’âm, 6/61); (Tarık, 86/4); (Mücâdile, 58 /6); (İsrâ, 17 /14, 71.)

⁷⁹² “Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.” (Enbiyâ, 21/47)

⁷⁹³ “Artık kimin tartuları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir. Kimlerin de tartuları hafif gelirse, işte onlar da kendilerini ziyana uğratanların ta kendileridir. Onlar cehennemde ebedî kalacaklardır.” (Mü’minûn, 23/102, 103)

⁷⁹⁴ “İşte o vakit, kitabı kendisine sağından verilen kimse der ki: Gelin, kitabımı okuyun!” (Hâkka, 69/19)

⁷⁹⁵ “Kitabı kendisine sol tarafından verilen ise şöyle der: Keşke kitabım bana verilmeseydi.” (Hâkka, 69/25)

⁷⁹⁶ Bkz. (Kâri’a, 101/6-9.)

⁷⁹⁷ Bkz. İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fi Beyâni Edilleti’l-Ahkâm*, s. 128.

Takva kelimesi ise farzları yapmak ve haramlardan sakınmaya özgüdür.⁷⁹⁸ İzzüddin b. Abdüsselâm'a göre taat kelimesi takva kelimesinden daha geneldir. Zira taat, farz-mendup, bütün emirleri yapmak ve haram-mekruh bütün nehyedilenlerden sakınmak iken; takva ise sadece farzları yapmak ve haramlardan sakınmaktır. Buna göre her takva taattır, ancak her taat takva değildir.

4. Kur'an'da geçen "الطريق", "الصراط" ve "السبيل" kelimeleri takvaya hamledilebilecekleri gibi taata da hamledilebilirler. Zira bunlarla sevaba varılır ve cezadan kurtulur. Gerçek yol kişiyi hedefe ulaştırdığı için amaca ulaştıran her şey de "سبيل", "صراط" ve "طريق" diye isimlendirilebilir. Taat sevaba, masiyet de cezaya götürdüğü için bu ikisi mecazen bu isimlerle anılmıştır.⁷⁹⁹

Bunun örnekleri şu ayetlerdir:

{قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ} ⁸⁰⁰ ، {وَأَنَّكَ لَتَهْدَى إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} ⁸⁰¹ ، {إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ} ⁸⁰² ، {وَلَا تَتَّبِعَنَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ} ⁸⁰³

İzzüddin b. Abdüsselâm, "استقامة" kelimesinin de hem taat hem de takvaya hemledilebileceğini ifade etmekte ve ⁸⁰⁴ {فَاسْتَقِمَّ كَمَا أَمَرْتُ} ayetindeki "استقم" kelimesi "أطع" itaat et anlamına gelebileceği gibi "اتقى" takva sahibi ol/farzları yap ve haramlardan sakın anlamına da gelebileceği görüşündedir.⁸⁰⁵

5. Allah'ın fiile müttali olduğunun zikredilmesi bazen nehye delalet eden terhibi, bazen emre delalet eden tergibi, bazen de her ikisini ifade eder.⁸⁰⁶ Şu ayetler örnek olarak zikredilebilir:

{وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ} ⁸⁰⁷ ، {وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ} ⁸⁰⁸ ،
{وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ} ⁸⁰⁹ ، {وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ} ⁸¹⁰

⁷⁹⁸ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 128.

⁷⁹⁹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 129.

⁸⁰⁰ "De ki: İşte bu benim yolumdur. Ben ve bana uyanlar bilerek Allah'a çağırırız." (Yûsuf, 12/108)

⁸⁰¹ "Hiç kuşkusuz, sen, dosdoğru bir yola kılavuzluk etmekteisin." (Şûrâ, 42/52)

⁸⁰² "Şüphesiz inkâr edenler ve zulmedenler (var ya), Allah onları asla bağışlayacak ve doğru yola iletecek değildir. (Allah onları) ancak içinde ebedî kalacakları cehennem yoluna iletir. Bu ise Allah'a çok kolaydır." (Nisa, 4/168, 169)

⁸⁰³ "Sakın bilmeyenlerin yolunda gitmeyin" (Yûnus, 10/89)

⁸⁰⁴ Hûd, 11/112.

⁸⁰⁵ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 129,130.

⁸⁰⁶ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 132.

⁸⁰⁷ "Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir." (Bakara, 2/197)

6. Ahirette pişman olmak ve hasret çekmek. Herhangi birinin ahirette, dünyada iken yaptığı bir şeyden dolayı pişman olması, söz konusu fiilin yasak olduğuna, yapmadığına pişman olması ise fiilin emredildiğine delalet eder. Hasret de böyledir. Hasretin ve pişmanlığın mutlak olarak zikredilmesi ikisine de hamledilebilir.⁸¹¹ Bunun örnekleri şu ayetlerdir:

{ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّأْنَا مِنَّا كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ }⁸¹²،
{ قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَىٰ مَا فَرَطْنَا فِيهَا }⁸¹³، { وَأَسْرُوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ }⁸¹⁴، { وَيَوْمَ يَعْصُ الظَّالِمُ عَلَىٰ يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا }⁸¹⁵

7. Allah'ın (c.c.) taaccüp etmesi; bir fiilin güzelliğine taaccüp ediyorsa o fiilin emredildiğine, fiilin kötülüğüne taaccüp ediyorsa onun nehyedildiğine delalet eder. Örneğin:

[إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَيَعْجَبُ مِنَ الشَّابِّ لَيْسَتْ لَهُ صَبُوهُ]،⁸¹⁶ { وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ }⁸¹⁷

İzzüddin b. Abdüsselâm'a göre taaccüp/hayret edilen fiilin güzel veya çirkin olması tıpkı vaazda olduğu gibi sıyaktan anlaşılır. Nitekim vaazda bir şeyin küçümsenmesi ve yerilmesi o şeyden uzak durulmasını, o şeyin terk edilmesi gerektiğini ifade eder; bir şeyin yüceltilmesi ve övülmesi de o şeyin rağbet edilen ve yapılması gereken bir şey olduğunu ifade eder.⁸¹⁸ Örneğin: { قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ } “De ki: Dünya geçimliği ne de olsa azdır”⁸¹⁹

⁸⁰⁸ “Sakin, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Allah, onları ancak gözlerin dehşetle bakakalacağı bir güne erteliyor.” (İbrahim, 14/42)

⁸⁰⁹ “Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” (Bakara, 2/234)

⁸¹⁰ “Allah, neyi gizler, neyi açıklarsanız bilir.” (Nahl, 16/19)

⁸¹¹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 132.

⁸¹² “(Kötülere) uyanlar şöyle derler: Ah, keşke bir daha dünyaya geri gitmemiz mümkün olsaydı da, şimdi onların bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık! Böylece Allah onlara, işlerini, pişmanlık ve üzüntü kaynağı olarak gösterir ve onlar artık ateşten çıkamazlar.” (Bakara, 2/167)

⁸¹³ “Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar gerçekten ziyana uğramıştır. Nihayet onlara Kıyamet vakti ansızın gelip çatınca, onlar, günahlarını sırtlarına yüklenerek diyecekler ki: «Dünyada iyi amelleri terketmemizden dolayı vah bize!» Dikkat edin, yüklendikleri şey ne kötüdür!” (En‘âm, 6/31)

⁸¹⁴ “Azabı gördüklerinde, için için derin bir pişmanlık duyurlar.” (Yûnus, 10/54)

⁸¹⁵ “O gün zalim kimse, (çaresizlik içinde) ellerini ısırup şöyle diyecektir: Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım!” (Furkân, 25/27)

⁸¹⁶ “Allah (c.c.), sapmayan ve şehvetlere/nefsin arzularına meyletmeyen gençten hoşnut olur/beğenir.” (AHMED, 28/600; HEYSEMÎ, *Mecme‘uz-Zevâid*, 1/270.)

⁸¹⁷ “Size Allah'ın âyetleri okunup dururken ve Allah'ın Resûlü de aramızda iken dönüp nasıl inkâr edersiniz?” (Âli İmrân, 3/101)

⁸¹⁸ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 133,134.

ayeti dünya metanın arzulanmaması gerektiğini ifade ederken { وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَى }

“Âhiret ise, Allah'tan korkup kötülüklerden sakınanlar için daha hayırlıdır”⁸²⁰ ayeti ise ahireti kazanmak için çaba sarfedilmesini teşvik eder.⁸²¹

8. Methetme sadedinde (siyakında) fiilin yüceltilmesi emre delalet eder. { وَإِنَّكَ }

{ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ } “Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin”⁸²² ayetinde olduğu

gibi; zemm/yerme veya azarlama sıyakında fiilin zikredilmesi nehye delalet eder. Şu ayetlerde olduğu gibi: { إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا } “Gerçekten siz çok

dehşet verici bir söz söylüyorsunuz!”⁸²³, { وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّئًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ } “Bunun önemsiz olduğunu sanıyorsunuz. Hâlbuki bu, Allah katında çok büyük bir suçtur.”⁸²⁴ { وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ } “Fitne/baskı ve bozgunculuk, cana kıymaktan daha büyük bir kötülüktür.”⁸²⁵

9. Tevbîh ve inkâr yapılan bir fiile taalluk ediyorsa söz konusu fiilin nehyedildiğine; terk edilen bir fiile taalluk ediyorsa emredildiğine delalet eder.

⁸²⁶ Şu ayet ikisine de örnek olarak zikredilebilir: { أَتَدْعُونَ بَعْثًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ }

“Yaratanların en güzeli olan Allah'ı bırakıp da Ba'l putuna mı tapıyorsunuz?”⁸²⁷

10. Kişinin ahirette sa'îd/mutlu ve şakî/bedbaht olarak nitelenmesi. Ahirette şakî olarak nitelenenler günahkâr ve kâfirlerdir. Sa'îd olarak nitelenenler ise genellikle itaat edenlerdir. Bazen Müslüman çocukları ve delileri ile ergenlik yaşının akabinde vefat edip itaat etmeyenler de sa'îd olarak nitelenir.⁸²⁸ İşte bu iki kavram emirleri yapmaya ve günahlardan sakınmaya delalet eder. Kişinin

⁸¹⁹ Nisa, 4/77.

⁸²⁰ Nisa, 4/77.

⁸²¹ Ayrıca Bkz. (Tevbe, 9/38), (Ra'd, 13/26), (Hadîd, 57/20), (Ra'd, 13/5), (Sâffât, 37/12), (Bakara, 2/28), (Nisa, 4/21), (Tevbe, 9/30), (Abese, 80/17), (Bakara, 2/175).

⁸²² Kalem, 68/4.

⁸²³ İsrâ, 17/40.

⁸²⁴ Nûr, 24/15.

⁸²⁵ Bakara, 2/217.

⁸²⁶ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 135.

⁸²⁷ Sâffât, 37/125.

⁸²⁸ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 135.

sa'îd olabilmesi, Allah'ın emirlerine imtisal etmek ve nehiyelerinden ictinab etmekle mümkün olabilmektedir.

11. Mev'iza (الموعظة) ve tezkire (التذكرة) kelimeleri her iyiliği/güzelliği teşvik etmek ve her çirkin/kötülükten sakınmaya delalet ederler. Dolayısıyla her ikisi de emir ve nehye delalet eder.⁸²⁹ Nehye örnek şu iki ayettir: {يَعْظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ

{يَنْبَغِي أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ} “Eğer mümin kimselerseniz, Allah size böyle bir (günaha)

bir daha asla bulaşmamanızı öğütler.”⁸³⁰ {إِنِّي أَعْظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ}

“Seni, cahillerden olmaktan menederim.”⁸³¹. Emre örnek olarak şu ayeti kerime

zikredilebilir: {قُلْ إِنَّمَا أَعْظُكُمْ بِوَاحِدَةٍ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مِثْلَىٰ شِئْءٍ وَفُرَادَىٰ تُمَّ تَتَفَكَّرُوا}

Size tek bir öğütte bulunuyorum: Allah için ikişer ikişer, birer birer ayağa kalkmanızı, sonra da iyice düşünmenizi (istiyorum).⁸³² Şu ayetler de her ikisine

örnek olarak zikredilebilir: {يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ}

{يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} “Ey insanlar! Size gerçekten Rabbinizden bir öğüt ... gelmiştir.”⁸³³

{يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} “Şüphesiz bunda, akli olan ... kimseler için bir öğüt vardır.”⁸³⁴,

{أَدْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ}

“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır.”⁸³⁵

12. Hikmet (الحكمة) kelimesinde bütün hükümlere delalet söz konusudur. Bu sözcük, içinde celb-i masalih ve def'i mefasit olan herşeyin meşru olduğuna delalet eder veya ikisini de tazammum eder. Yüce Allah'ın bütün hükümleri böyledir. Yani ya bir maslahatı celbeder veya bir mefsedeti defeder yahut her ikisini de içerir. Örneğin, {ذَلِكَ مِمَّا أَوْحَىٰ إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحُكْمَةِ} “İşte bunlar Rabbinin sana

⁸²⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 136.

⁸³⁰ Nûr, 24/17.

⁸³¹ Hûd, 11/46.

⁸³² Sebe', 34/46.

⁸³³ Yûnus, 10/57.

⁸³⁴ Kaf, 50/37.

⁸³⁵ Nahl, 16/125.

vahyettiği hikmetlerdendir”⁸³⁶ ayetindeki “bunlar” (ذلك) işaret kelimesi önceki bütün emirlere işaret ettiği gibi { وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ } “Allah ile birlikte başka ilâh edinme”⁸³⁷ ayeti ile başlayan ve { كُلُّ ذَلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا } “Bütün bu sayılanların kötü olanları, Rabbinin katında sevimsiz şeylerdir”⁸³⁸ ayeti ile biten bütün nehiylere işaret etmektedir.⁸³⁹

13. Helak olmayı veya toprak ve benzeri cemadata dönüşmeyi temenni etmek, takvanın terk edildiğine delalet eder. Helak/yok olmayı istemeye örnek olarak şu iki ayet zikredilebilir: { يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ } “Keşke (ölüm işimi) bitirmiş olsaydı.”⁸⁴⁰

{ يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ } “Ey Mâlik! Rabbin artık bizi öldürsün.”⁸⁴¹ Toprak vb. olmayı temenni etmeye örnek: { يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا }

“Keşke toprak olaydım!”⁸⁴² { يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّىٰ بِهِمُ الْأَرْضُ } “Keşke Allah’ı, inkar edip peygambere isyan edenler, o kıyamet günü yerle bir olmayı isterler. Allah’tan hiçbir sözü gizleyemezler.”⁸⁴³

14. Ahirette, herhangi bir şeyi yapmış olmayı temenni etmek söz konusu fiilin emredildiğine; terk etmiş olmayı temenni etmek ise nehyedildiğine delalet eder.

Örnek: { يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي } “Keşke bu hayatım için önceden bir şey yapsaydım.”⁸⁴⁴, { لَيْتَنِي لَمْ أَخَذْ فُلَانًا خَلِيلًا } “keşke falanı dost edinmeseydim!”⁸⁴⁵.

⁸³⁶ İsrâ, 17/39.

⁸³⁷ İsrâ, 17/39.

⁸³⁸ İsrâ, 17/38.

⁸³⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 136-138.

⁸⁴⁰ Hâkka, 69/27.

⁸⁴¹ Zuhruf, 43/77.

⁸⁴² Nebe, 78/40.

⁸⁴³ Nisa, 4/42.

⁸⁴⁴ Fecr, 89/24.

⁸⁴⁵ Furkân, 25/28.

5. Eşitliğin Nefyedilmesiyle Hâsıl Olan Delalet Çeşidi

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre iki şeyin (fiil, fail ve mükâfât/karşılık) rütbece eşit olmadığı bildirilmesi, ikisinden birinin diğerinden üstün olduğuna delalet eder. Şayet ikisinin sevap ve ceza bakımından eşit olmadığı bildirilmişse, sevap vadedilenin emredildiğine, ceza vadedilenin de nehyedildiğine delalet eder. Keza fillerden birinin övülmesi diğerinin yerilmesi durumunda da, övülen fiilin yapılması gerektiği, yerilen fiilin de terk edilmesi gerektiğine delalet eder.⁸⁴⁶

İki fiil ve failin sevap bakımından eşit olmadıklarına örnek olarak şu ayet-i kerimeler zikredilebilir: لَا يَسْتَوِي الْفَاعِلُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرِ أُولَى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ { لَا يَسْتَوِي مَنْكُم مَّنْ }⁸⁴⁷ “Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın (cihattan geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar.”⁸⁴⁸ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ { أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ أَمَنَ }⁸⁴⁹ “İçinizden, fetihten (Mekke fethinden) önce harcayanlar ve savaşanlar, (diğerleri ile) bir değildir.”⁸⁴⁸ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ { الْذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَةً }⁸⁵⁰ “İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad eden kimselerin mertebeleri, Allah katında daha üstündür.”⁸⁵⁰

İki karşılığın sevap ve ceza bakımından aynı olmadığına şu ayet-i kerime örnek olarak zikredilebilir: { أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ } “Hiç mü'min, fasık gibi olur

⁸⁴⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 139.

⁸⁴⁷ Nisa, 4/95.

⁸⁴⁸ Hadîd, 57/10.

⁸⁴⁹ Tevbe, 9/19.

⁸⁵⁰ Tevbe, 9/20.

mu? Bunlar (elbette) eşit olmazlar.”⁸⁵¹, yani sevap ve ikab/ceza bakımından eşit olmazlar. Ardından zikredilen şu ayet-i kerimeler de bunu teyit etmektedir: *﴿أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَى نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾* “İman edip salih amel işleyenlere gelince, onlar için, yapmakta olduklarına karşılık bir mükâfat olarak Me’vâ cennetleri vardır.”⁸⁵² *﴿وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوِيهِمُ النَّارُ﴾* “Fasıklık edenlere gelince, onların barınağı ateştir.”⁸⁵³.

Bunların tamamına (iki fiil, iki fail ve iki mükâfat/karşılığın bir olmadığına) şu ayet-i kerimeler örnek olarak zikredilebilir: *﴿وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ وَلَا﴾* *﴿الظُّلْمُ وَالْحُرُورُ وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ﴾* “Körle gören, karanlıkla aydınlık, gölge ile sıcak bir olmaz. Diriler ile ölüler de bir olmaz.”⁸⁵⁴. Bu ayetlerde geçen الاعمى kâfir, البصير mü’min, الظلمات küfür, النور iman, الظل cennet, الحرور ateş demektir. الأحياء والأَمْوَاتُ da iki gruptakilerini temsilen zikredilmiştir. Bu, الأعمى والبصير ifadelerinden daha belîğdir.⁸⁵⁵

6. Darb-ı Mesellerin Hükümlere Delalet Çeşitleri

Kur’an ve sünnete baktığımızda darb-ı mesellerin önemli bir yekün tuttuğunu görmekteyiz. Allah (c.c.) Kur’an’da, darb-ı meselleri insanların öğüt alması için zikrettiğini vurgulamaktadır. Nitekim bir ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır: *﴿وَلَقَدْ ضَرَبْنَا﴾* *﴿لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾* “Andolsun, öğüt alsınlar diye biz bu Kur’an’da insanlar için her türlü misali verdik.”⁸⁵⁶

İzzüddîn b. Abdüsselâm’a göre darb-ı mesellerin temel gayesi her ne kadar öğüt almak ise de bunlardan bir takım hükümler de istinbât edilir. Şu durumları kapsayan darb-ı meseller hükümlere delalet eder: Sevabın katlanması, amellerin boşa gitmesi, övme,

⁸⁵¹ Secde, 32/18.

⁸⁵² Secde, 32/19.

⁸⁵³ Secde, 32/20.

⁸⁵⁴ Fatır, 35/19-22.

⁸⁵⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 141, 142.

⁸⁵⁶ Zümer, 39/27.

yerme, ta'zîm, tahkîr, sevap, ikab/ceza.⁸⁵⁷ Şimdi biz konunun açıklığı kavuşması için bütün bunları örneklendirmede fayda mülâhaza etmekteyiz.

Sevabın katlanması/kat kat verilmesine şu iki ayet örnek olarak zikredilebilir:

Birinci örnek: { وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنْبَلَةٍ مِائَةٌ }

{ وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنْبَلَةٍ مِائَةٌ } “Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir.”⁸⁵⁸ Bu ayette Allah (c.c.), mü'minleri infaka teşvik etmekte ve tıbkı ekin eken çiftçinin gelirinin katlandığı gibi malını Allah yolunda harcayanların sevabının katlanacağını bize haber vermektedir.

İkinci örnek: { وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيئًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ }

“Allah’ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yüksekçe bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir ki, bol yağmur alınca iki kat ürün verir.”⁸⁵⁹ Bu ayette de, Allah (c.c.) kendi rızası doğrultusunda infak edenlerin sevabının katlanacağını bildirmekte ve bunu verimli bir bahçedeki ürünün katlanmasına benzetmektedir. Dolayısıyla bu ve bir önceki ayet infakın emredildiğine delalet etmektedir.

Amellerin boşa gitmesiyle ilgili olarak şu ayetler örnek olarak zikredilebilir:

Birinci örnek: { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا }

{ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا }

{ كَسَبُوا } “Ey iman edenler! Allah’a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar

⁸⁵⁷ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 143.

⁸⁵⁸ Bakara, 2/261.

⁸⁵⁹ Bakara, 2/265.

kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler.”⁸⁶⁰ Bu ayette Allah (c.c.), küfür ve riyanın iyilikleri silip süpürmesini şiddetli yağmurun kaya üzerinde bulunan toprağı silip süpürmesine benzetmekte, dolayısıyla küfür ve riya/gösterişi haram kılmaktadır.

İkinci örnek: {أَيُّودُ أَحَدِكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ

{“Herhangi biriniz ister mi ki,

*içerisinde her türlü meyveye sahip bulunduğu, içinden ırmaklar akan, hurma ve üzüm ağaçlarından oluşan bir bahçesi olsun; himayeye muhtaç çocukları var iken ihtiyarlık gelip kendisine çatsın; derken bağı ateşli (yıldırım) bir kasırga vursun da orası yanıversin?”*⁸⁶¹ Bu ayette de Allah (c.c.) küfür, riya ve sadaka verirken başa kakmak ve gönül kırmadan dolayı amellerin kıyamet gününde boşa gitmesini, kişinin en çok da ihtiyaç duyduğu anda geçim kaynağı olan bahçesinin ve servetinin yanıp kül olmasına benzetmektedir.

Üçüncü örnek: {مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا

{“Onların bu dünya hayatındaki maddi harcamaları, kendilerine zulmetmiş

*kimselerin tarlası üzerinden eserek bu tarlanın ekinini mahveden dondurucu rüzgâra benzer.”*⁸⁶² Bu ayette Allah (c.c.), böyle bir örnekle amelleri boşa çıkaran küfürden sakındırmaktadır.

Dördüncü örnek: {مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ

{“Rablerini inkâr edip küfre sapanların misâli, amelleri fırtınalı bir

*günde rüzgârın şiddetle esip savurduğu küle benzer. Kazandıklarından bir şey elde edemezler.”*⁸⁶³ Bu ayette, kâfirlerin yapmış oldukları amellere ulaşmalarının imkânsızlığı, fırtınalı bir günde şiddetli rüzgârın savurduğu küle ulaşmanın imkânsızlığına benzetilmektedir. Bu, bir öncekinden, küfürden sakındırma hususunda daha belîğdir. Zira bir öncekinde harcamalarının boşa gideceğinden bahsederken burada, bütün amellerinin boşa gitmesinden bahsetmektedir.

⁸⁶⁰ Bakara, 2/264.

⁸⁶¹ Bakara, 22/266.

⁸⁶² Âli İmrân, 3/117.

⁸⁶³ İbrâhim, 14/18.

Beşinci örnek: {وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَاهُمْ كَسْرَابٍ بِقَيْعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمَانُ مَاءً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ

{اللَّهُ عِنْدَهُ فَوْقَيْهِ حِسَابُهُ} *“İnkâr edenlere gelince; onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse onu su sanır. Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz. (Tıpkı bunun gibi kâfir de hesap günü amellerinden bir şey bulamaz). Ancak Allah’ı yanında bulur da Allah onun hesabını tastamam görür.”*⁸⁶⁴ Burada da, amellerinden faydalanacaklarını sanmaları, susamış kimsenin serabı su sanmasına benzetilmiştir ve kıyamet gününde amellerinden faydalanamamalarını da, susayan kimsenin serap yerinde suyu bulamamasına benzetilmiştir. Bu, bir önceki ayetten daha belîğdir. Nitekim burada, hem sevabın zayı olması söz konusudur, hem de ümidin boşa çıkması. Oysa bir öncekinde ümitten bahsedilmemişti.⁸⁶⁵ İşte zikredilen bu beş ayette Allah (c.c.), bir takım misaller getirerek insanları, amellerini ihbat edecek/boşa çıkaracak riya/gösteriş, başa kakma, gönül incitme, şirk ve küfürden sakındırmakta ve bütün bunların haram olduğunu bildirmektedir.

Failin yerildiği darb-ı mesellere şu ayetler örnek olarak zikredilebilir:

Birinci örnek: {وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِن بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا} *“Yeminlerinizi aranızda bir*

*hile ve fesat sebebi yaparak, ipliğini iyice eğirip büktükten sonra (tekrar) çözüp bozan kadın gibi olmayın.”*⁸⁶⁶ Bu ayette, ahdini ve yeminini bozanlar ahmaklıkta, ipliğini sağlamca büktükten sonra söküp bozan kadına benzetilmiş ve ahdi bozmak haram kılınmıştır.

İkinci örnek: {إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ} *“Allâh katında canlıların*

*en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir.”*⁸⁶⁷ Bu ayette Allah (c.c.), hakkı görmeme ve hakkı dile getirmemelerinden dolayı kâfirleri hayvanlar sınıfına dâhil ederek onları yermiştir.

Üçüncü örnek: {وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً} *“İnkâr edenleri*

imana çağıran (peygamber) ile inkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey

⁸⁶⁴ Nûr, 24/39.

⁸⁶⁵ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 144-147.

⁸⁶⁶ Nahl, 16/92.

⁸⁶⁷ Enfâl, 8/22.

duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir.”⁸⁶⁸ Bu ayette Allah (c.c.), kâfirleri anlamama hususunda hayvanlara benzetmiş ve onları bundan sakındırmıştır.

Övülen ve yerilen failin yer aldığı darb-ı mesellere şu ayetler örnek olarak zikredilebilir:

Birinci örnek: {مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَىٰ وَالْأَصْمَىٰ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ} “Bu iki zümrenin (kâfirlerle müminlerin) hali, kör ve sağır olanlarla, gören ve işiten kimselerin durumu gibidir.”⁸⁶⁹ Bu ayette hakkı görmezden gelip kulak asmayan kâfirler kör ve sağırlara benzetilerek yerilmiş, hakka kulak verip uyanlar gören ve işitenlere benzetilerek övülmüştür.

İkinci örnek: {ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَمَن رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُونَ} “Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olur mu?”⁸⁷⁰ Bu ayette kendisine iman ve kurtuluşun ağır geldiği kâfir aciz kula benzetilmiş, iman ve ibadetin kendisine kolay geldiği mü’min de elindeki gizli ve açık olarak harcayan zengin kimseye benzetilmiştir. Böylece mü’min övülmüş, kâfir ise yerilmiştir. Dolayısıyla iman emredilirken küfür de nehyedilmiştir.

Üçüncü örnek: {ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِّرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا} “Allâh, (ortak koşanla tek Allah'a inananın durumunu anlatmak için) şöyle bir misâl verdi: Birbiriyle çekişen ortaklara bağlı olan bir adam (yani köle) ile yalnız bir kişiye bağlı olan bir adam. Şimdi bu ikisinin durumu bir olur mu?”⁸⁷¹ Burada Allah (c.c.), müşrikin kötü durumunu birbiriyle çekişen birkaç ortağın sahip olduğu kölenin durumuna benzetmiş, mü’minin güzel durumunu da sağlıklı adamın durumuna benzetmiştir. Böylece kendisine ibadeti teşvik etmiş, başkalarına ibadeti ise yasaklamış ve yermiştir.⁸⁷²

Helak vadini içeren darb-ı mesellere örnek olarak şu ayetler zikredilebilir:

⁸⁶⁸ Bakara, 2/171.

⁸⁶⁹ Hûd, 11/24.

⁸⁷⁰ Nahl, 16/75.

⁸⁷¹ Zümer, 39/29.

⁸⁷² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 147-150.

Birinci örnek: { وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ

{ سَحِيقٍ “Kim Allah’a ortak koşarsa, sanki gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor

veya rüzgâr onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir.”⁸⁷³ Bu ayette Allah (c.c.), kâfirin önlenemez helakını zikredildiği şekliyle gökten düşen kimsenin helakına benzeterek şirk ve küfürden sakındırmıştır.

İkinci örnek: { مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي

{ ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ “Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer:

Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakır.”⁸⁷⁴ Bu ayette Allah (c.c.), münafıkların içinde buldukları kötü durumu somut bir örnekle anlatarak nifaktan sakındırmaktadır.⁸⁷⁵

Dünya azabını içeren darb-ı mesele örnek olarak şu ayet zikredilebilir:

{ وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِيَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ

“Allah, şöyle bir kenti misal verdi: Orası güven ve huzur içinde idi. Oraya her taraftan bolca rızık gelirdi. Fakat Allah’ın nimetlerine nankörlük ettiler; bu yüzden yaptıklarına karşılık, Allah onlara şiddetli açlık ve korku ızdırabını tattırdı.”⁸⁷⁶ Bu ayette, Allah’ın nimetlerini inkâr eden ve peygamberlerini yalanlayanların dünyada nasıl bir azaba düşer olacakları bir örnekle anlatılarak inkâr ve yalanlamadan sakındırılmaktadır.⁸⁷⁷

Failin yerildiği ve kıt akıllı olmakla itham edildiği darb-ı mesellere şu iki örnek zikredilebilir:

Birinci örnek: { يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاذْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ

{ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْفِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ

⁸⁷³ Hac, 22/31.

⁸⁷⁴ Bakara, 2/17.

⁸⁷⁵ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 150,151.

⁸⁷⁶ Nahl, 16/112.

⁸⁷⁷ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 151, 152.

“Ey insanlar! Bir misâl verildi, ona şimdi iyice kulak verin: Şüphesiz ki Allah'tan başka taptıklarınız bir sinek bile yaratamazlar hepsi bunun için biraraya gelse bile. Sinek onlardan bir şey koparıp alsaydı, onu ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, istenen de âciz.”⁸⁷⁸ Bu ayet, bir fayda sağlamaya ve bir zararı savmaya müktedir olmayan putlara tapanların kıt akıllı olduklarını gösteren bir örnek içermekte, dolayısıyla putlara tapmak nehyedilmektedir.

İkinci örnek: {مَثَلُ الَّذِينَ أَخَذُوا مِنَ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ إِحْتَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ

{مَثَلُ الَّذِينَ أَخَذُوا مِنَ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} “Allah’tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi!”⁸⁷⁹ Bu ayette, kâfirlerin, putların şefaatine ve onları Allah’a yaklaştıracağına güvenmeleri, örümceğin kendisini savunmak için en dayanıksız eve itimad etmesine benzetilmiştir. Nasıl ki örümceğin evi itimad edilmemesi gereken bir ev ise kendisine faydası olmayan putlara da itimad edilmemesi gerekir. Dolayısıyla böylesi önemli işlerde en değersiz şeylere dayanıp güvenen kâfirler yerilmiş ve kıt akıllı olmakla itham edilmişlerdir.⁸⁸⁰

Değersiz görme ve küçümseme içeren darb-ı mesellere şu ayetler örnek olarak zikredilebilir:

{وَاصْرِبْ لَهُم مَّثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ فَأَخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ
الرِّيحُ}

“Onlara Dünya hayatının misâlini şöyle ver: O, gökten indirdiğimiz suya benzer ki, onunla yeryüzünün bitkileri birbirine karışır, derken (çok geçmeden) rüzgârın savuracağı çerçöpe döner.”⁸⁸¹

{إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ فَأَخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّى إِذَا
أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَيْهَا أَمْرًا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَنْ
لَمْ تَعْنِ بِالْأَمْسِ}

⁸⁷⁸ Hac, 22/73.

⁸⁷⁹ Ankebût, 29/41.

⁸⁸⁰ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 152, 153.

⁸⁸¹ Kehf, 18/45.

“Dünya hayatının hâli, ancak gökten indirdiğimiz bir yağmurun hâli gibidir ki, insanların ve hayvanların yedikleri yeryüzü bitkileri onunla yetişip birbirine karışmıştır. Nihayet yeryüzü (o bitkilerle) bütün zinet ve güzelliklerini alıp süslendiği ve sahipleri de onun üzerine (her türlü tasarrufa) kadir olduklarını sandıkları bir sırada, geceleyin veya güpegündüz ansızın ona emrimiz (afetimiz) geliverir de, bunları, sanki dün yerinde hiç yokmuş gibi, kökünden yolunmuş bir hâle getiririz.”⁸⁸² Bu ayetlerde Allah (c.c.), dünya hayatının hızlı bir şekilde akıp gitmesini rüzgârın savurduğu ve çer-çöp haline gelen bitkilere benzetmektedir. Bütün bunlar, geçici olan dünya hayatına bel bağlamamak ve ona aşırı derecede düşkün olmamak içindir. Zira daha önce de değindiğimiz gibi vaaz ve nasihat sadedinde bir şeyi küçümsemek, örfen onu önemsememe anlamına gelmektedir.⁸⁸³

Fiilin övülmesi ve yerilmesini içeren darb-ı meseller:

Marifeti, nur ve hayata; cehaleti, karanlık ve ölüme; hakkı, faydalı suya, ziynete ve yararlı eşyaya; batılı, su yüzeyindeki köpüğe benzetilen darb-ı mesellerde fiilin biri övülürken diğeri yerilmektedir. Örneğin, *أَوْ مَنْ كَانَ مِثْلًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ* {

“Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında

yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu?”⁸⁸⁴ Bu ayette, kâfir ölüye; hidayet

diriltmeye; cehalet de karanlığa benzetilmiştir. Dolayısıyla küfür ve cehalet yerilirken, hidayet övülmüştür. *مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُورَةٍ فِيهَا مِصْبَاحُ الْمِصْبَاحِ فِي زُجَاجَةٍ الرَّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ* {

“O'nun nurunun misâli, içinde kandil bulunan içe açık bir pencere gibidir. İçinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır.”⁸⁸⁵ Bu

ayette de Allah (c.c.), mişkatin nurunu mü'min'in kalbindeki nuruna örnek olarak getirmiştir. Dolayısıyla mü'min'in göğsü mişkata, kalbi cam fânûs'a, marife de kandile, mü'min'in adeta tereddütsüz doğruyu bulan aklı da etrafını aydınlatan yağa benzetilmiştir.

Bir başka örnek ise, *أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ* {

عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهٗ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا

⁸⁸² Yûnus, 10/24.

⁸⁸³ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 153.

⁸⁸⁴ En'âm, 6/122.

⁸⁸⁵ Nûr, 24/35.

{يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ} “Allah gökten bir yağmur indirdi de vadiler kendi miktarınca sel oldu. Sel de, üzerine çıkan bir köpük yüklenip götürdü. Bir de süs eşyası veya âlet yapmak için, ateşte üzerini yakıp erittikleri madenlerden de bunun gibi bir köpük (posa) vardır. İşte Allah, hak ile bâtilü böyle misallendirir. Köpüğe gelince atılır gider (bâtil da böyledir). İnsanlara faydası olan (öz kısım) ise yerde kalır (hak buna benzer). Allah, işte böyle misaller verir.”⁸⁸⁶

Bu ayette Kur’an faydalı suya benzetilmiştir. Su bitkiler için nasıl bir hayat kaynağı ise Kur’an da kalpler için hayat kaynağıdır. Kalpler de vadilere benzetilmiştir. Her vadi kendisine takdir edilen miktarda su aldığı gibi kalpler de böyle hakikatten nasibini alır. Küfür kelimesinin iman ve Kur’an kelimesinin üzerine çıkması, köpüğün suyun üzerine çıkmasına benzetilmiştir. Küfür ve batılın yok olup gitmesi, suyun üzerindeki köpük, çerçöp, tortu ve ateşte üzerini yakıp erittikleri madenlerden hâsıl olan posanın yok olup gitmesine benzetilmiştir. Marifet, iman ve Kur’an’ın kalması da yararlı suyun, öz ve cevherin kalmasına benzetilmiştir. Bu benzetmelerle iman, marifet ve Kur’an övülürken, cehalet ve küfür de yerilmiştir. Zira Araplar güzeli güzele, çirkini çirkine, övüleni övülene, yerileni yerilene, faydalıyı faydalıya, zararlıyı zararlıya benzetmektedirler. Bazen de küfür yerine helak, iman yerine hayat kelimesi kullanılmaktadır. Bunun hikmeti de küfrün insanın helakına sebep olması, imanın da ebedi hayata vesile olmasıdır.⁸⁸⁷ Bazen Allah (c.c.), kâfirleri, müşrikleri ve münafıkları kötölemek ve yermek için köpek, eşek ve sığır gibi hayvanlara benzetmektedir. Bütün bu darb-ı meseller, insanların düşünüp öğüt almalarını sağlamak, onları kötülüklerden alıkoymak ve iyiliklere teşvik etmek içindir.⁸⁸⁸

Bütün bu darb-meseller, anlatıldıkları ayetlerde geçen emir ve nehiy sıygalarının vucûp ve hurmete delaletlerini pekiştirdikleri gibi, böyle sıygaların olmadığı ayetlerde sevabın katlanması, övme, ta‘zim ve sevap içeren darb-ı meseller emre; amellerin boşa gitmesi, yeme, tahkir ve ceza içerenler de nehye delalet etmektedir. Bunlar da kendi aralarında muhtevaya göre vucûp-nedb veya hurmet-kerahete delalet ederler.

⁸⁸⁶ Ra'd, 13/17.

⁸⁸⁷ Buna şu ayet örnek olarak zikredilebilir: {لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيَىٰ مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ} “Allah böyle yaptı. Tâ ki helâk olan (küfre varan) açık bir delili (az bir İslâm topluluğunun kalabalık bir düşmanı mağlûp edişi vak‘asını) gördükten sonra helâk olsun, diri kalan (mü‘min olan) da açık delilden sonra yaşasın.” (Enfâl, 8/42)

⁸⁸⁸ Geniş bilgi için Bkz. İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fi Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 154-157.

B. Dellillerden Hüküm Çıkarmanın Pratik Örneği

Kendisi veya yapanı/faili övülen, dünyada veya ahirette sevap ve mükâfat vadedilen her fiilin mendub veya vacip olmak üzere emredildiği; keza terk edilmesinin yerildiği, terk edene dünyada veya ahirette ceza vadedilen her fiilin vacip/farz olduğu; kendisi veya faili yerilen, dünyada veya ahirette bir ceza vadedilen her fiilin de mekruh veya haram olmak üzere nehyedildiği; bunların dışında kalanların da mübah olduğu daha önce vurgulanmıştı.

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre; kimi deliller bazen bir çeşit fiilin emredildiğini veya nehyedildiğini gösterir. Kimi deliller de emredilen veya yasaklanan şeylerin tamamını yahut her ikisini (emredilen-nehyedilen) tanzim eder. Bu delaletler de, belirtildiği üzere bazen doğrudan sıyga ile bazen de dolaylı olabilmektedir. Allah'ın (c.c.) *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا* ⁸⁸⁹ { وَأَوْفُوا بِالْعُقُودِ } sözüdeki "العقود" kelimesi 'amm olup bir görüşe göre bütün yükümlülükleri kapsar. Diğer bir görüşe göre de alış-veriş, nikâh, icare vb. muamelelerdeki bütün akitleri içerir ⁸⁹⁰. Yine ⁸⁹¹ { وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ } ayeti 'amm olup bir yandan her türlü iyilik ve takva hususunda yardımlaşmayı emrederken diğer yandan her türlü günah ve düşmanlık hususunda yardımlaşmayı da yasaklamaktadır. ⁸⁹² Dolaylı olarak delalet edene örnek olarak ⁸⁹³ { فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ } ayetini zikredebiliriz. ⁸⁹⁴ Bu da dolaylı olarak bütün iyilik ve kötülükleri kapsamaktadır. ⁸⁹⁵

İzzüddîn b. Abdüsselâm bütün bu bilgileri aktardıktan sonra, hükümlerin delillerden nasıl çıkarıldığını şu ayetler üzerinde uygulamalı olarak anlatmaktadır:

{ قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّعْنِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ
وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ

⁸⁸⁹ "Ey iman edenler! Akitlerin ve ahitlerin icaplarını yerine getirin." (Mâide, 5/1)

⁸⁹⁰ Birinci görüşte olanlar: İbn Abbas, Mücahid, İbn Cerir et-Taberî ve İbn Arabî. İbn Zeyd, Zeyd b. Eslem Hasan vd. ikinci görüşü savunurlar. İbn Cüreyc, Katade vd. العقود kelimesine farklı anlamlar yüklemektedirler. Geniş bilgi için Bkz. İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fi Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 276, 277.

⁸⁹¹ "İyilik ve takva konusunda yardımlaşın, günah ve haddi aşmada yardımlaşmayın." (Mâide, 5/2)

⁸⁹² Diğer örnekler için Bkz. Mâide, 5/2, 4, 67; A'raf, 7/3, 33; En'âm, 6/120; Nahl, 16/90.

⁸⁹³ "Artık kim zerre ağırlığına bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığına bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir." (Zilzâl, 99/7,8)

⁸⁹⁴ Diğer örnekler için Bkz. Hicr, 15/92; Mü'min, 40/17; Âli İmrân, 3/30; Kıyâmet, 75/13; Mâide, 5/105; Kehf, 18/49; İsrâ, 17/13; Yâsîn, 36/12; Kamer, 54/52; Nebe, 78/29; Enbiyâ, 21/47; Şurâ, 42/30; Nisa, 4/79; Yûnus, 10/61; Hucurât, 49/18; Fatır, 35/45; İbrahim, 14/42.

⁸⁹⁵ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fi Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 276-279.

فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ أُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ {

“Mü'minler, gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler. Onlar ki, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler. Onlar ki, zekâtı öderler. Onlar ki, ırzlarını korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan cariyeleri bunun dışındadır. Onlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar. Kim bunun ötesine geçmek isterse, işte onlar haddi aşanlardır. Yine onlar ki, emanetlerine ve verdikleri sözlere riâyet ederler. Onlar ki, namazlarını kılmağa devam ederler. İşte bunlar varis olanların ta kendileridir.”⁸⁹⁶

İzzüddîn b. Abdüsselâm, bu ayetlerin -ikisi ibaha, biri tahrim ve sekizi emredilen/me'mürât olmak üzere- onbir hükme delalet ettiğini söylemektedir. Bunlardan Mübah olanlar şunlarken: Eşleri ve ellerinin altında bulunan cariyeleridir. Haram olanlar da şunlardır: Bu ikisi dışında kalanlardır. Emredilenler ise şunlardır: İman, namazda huşû, faydasız işleri ve boş sözleri terk etmek, zekât vermek, ırzları korumak, emanetlere ve verilen sözlere riâyet etmek ve namazları kılmağa devam etmektir. Allah (c.c.), bu ayetlere *الفلاح* kurtuluş kökünden türeyen ve medih/övgü için kullanılan *أَفْلَحَ* kelimesiyle başlamış ve Firdevs cennetini vaat etmekle bitirmiştir. Övgü sadedinde zikredilen ırzların korunması hususundan eşlerini ve ellerinin altında bulunan cariyeler istisna edilmiştir. Bunlar istisna edilince {فَأَنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ} “Onlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar.” ifadesiyle bunların mübah oldukları anlatılmıştır. Daha sonra {فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ} “Kim bunun ötesine geçmek isterse, işte onlar haddi aşanlardır” ifadesiyle de bu ikisi dışında kalanların haram olduğu vurgulanmıştır.

İzzüddîn b. Abdüsselâm bir lafzın aynı anda iki hükme delalet edebileceğini, bu iki hükümden biri doğrudan sıygadan diğeri de dolaylı olarak (delaletü'l-lüzûm) çıkarılabileceğini söylemekte ve buna bazı örnekler getirmektedir. Bu örneklerden biri şu ayet-i kerimedir: {وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرَىٰ مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ} “İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele.”⁸⁹⁷ Bu ayette, doğrudan Hz. Peygamber (s.a.v.)'e müjde vermesi emredilirken dolaylı olarak da muhatapların iman etmeleri ve salih amel işlemeleri emredilmektedir. Çünkü müjde her ikisiyle (Hz. Peygamber ve muhataplar) ilgilidir. İzzüddîn b. Abdüsselâm

⁸⁹⁶ Mü'minûn, 23/1-10.

⁸⁹⁷ Bakara, 2/25.

bu örneklerin yanı sıra uygulamalı olarak pekçok örnek daha zikreder ve bununla, “müctehit adaylarını delillerden hüküm çıkarma hususunda eğitmeyi” amaçladığını söylemektedir.⁸⁹⁸

V. İCTİHAD ANLAYIŞI

A. İctihadın Tanımı ve Kapsamı

Sözlükte “çaba göstermek, bütün gücünü kullanmak, ısrarlı olmak, zahmet çekmek” anlamındaki cehd kökünden türeyen icthâd, “bir konuda elden gelen çabayı sarfetmek, bir şeyi elde edebilmek için olanca gücü harcamak” demektir. Terim olarak icthadın, ekol ve fakihlerin farklı bakış açılarını ve kavramın içeriğinde zamanla görülen genişlemeyi yansıtacak şekilde birçok tanımları yapılmış olup Apaydın’a göre bunların ortak noktasını, “fakihin herhangi bir şer’î hüküm hakkında zannî bilgiye ulaşabilmek için bütün gücünü harcaması” fikri teşkil eder.⁸⁹⁹ İctihad faaliyeti, lafzın zâhirî mânasının anlaşılması çabasından lafzın mâna ve amacının anlaşılması ve nasların bıraktığı boşlukların aynı sistem içinde tamamlanması çabasına kadar uzanan geniş bir alanda söz konusu olmaktadır.⁹⁰⁰

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre icthadın tanımı şöyledir: İctihad, müctehidin talep ettiği hükmü gösteren delilleri inceleme ve araştırma konusunda cehd ve takatı harcamasıdır.⁹⁰¹ İzzüddîn b. Abdüsselâm icthad sözcüğünü, terim anlamından daha geniş bir şekilde “mükellefin yükümlü olduğu konuya ilişkin her türlü inceleme ve araştırması” anlamında kullanmakta, bu inceleme ve araştırmaların hangi alanda söz konusu olabileceği hususunda açıklamalarda bulunmakta ve örnekler vermektedir. O, icthada konu olan şeyleri sekiz kısımda ele almaktadır. Bunların ilki fıkıh usulü ilminde bilinen anlamıyla icthaddır. Diğer yedi kısım ise furu fıkihta, mükellefiyetin yerine getirilmesi için yapılması gereken inceleme ve araştırmaya dairdir.⁹⁰² Her iki icthad arasındaki fark, tanımlarından da anlaşıldığı üzere kısaca şudur: Fıkıh usulü terimi olarak icthatta

⁸⁹⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-İmâm fi Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, s. 279-284.

⁸⁹⁹ "بذل المجتهد وسعه في طلب العلم بأحكام الشريعة" GAZZÂLÎ, *el-Mustasfâ*, II, s. 382; RÂZÎ, *el-Mahsûl*, II, s. 407; APAYDIN, H. Yunus, "İctihad", *DİA* TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXI, s. 432.

⁹⁰⁰ APAYDIN, "İctihad", *DİA*, XXI, s. 436.

⁹⁰¹ "بذل الجهد والطاقة في النظر في الأدلة الدالة على مطلوب المجتهد" İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 45.

⁹⁰² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 45; DUMAN Soner, "İzzeddin Bin Abdüsselâm'ın el-Kavâidü'l-Kübrâ Adlı Eserinde İctihadın Anlam, Kapsam ve Sonuçları", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 14, 2009, s. 161.

bulunanların şer'î deliller vd. hususlarda belli bir ilmi birikime sahip olmaları gerekirken diğesinde ise böyle bir ilmî birikim şart olmayıp yeterli inceleme ve araştırma yapmaktan ibarettir.

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın ictihada konu ettiği sekiz kısım kısaca şunlardır:

1. Fıkıh usûlü terimi olarak (hükümlerin delilleri konusunda) ictihad. Bu tür ictihad; kitap, sünnet, icmâ, kıyas-ı celî ve müteber istidlal gibi delilleri bilenlere mahsustur. Bu tür ictihadda müctehidin, gören biri ile gözleri görmeyen biri olması arasında fark yoktur. Çünkü hükümlerin delilleri görmeyle alakası yoktur.
2. Vakitler konusunda ictihad. Virdler yoluyla vakitleri bilme konusunda ortak olduklarından kör ile gören arasında bu konuda bir fark yoktur. İkisi de müşterektir.
3. Karışıklık durumunda kibleyi belirleme konusunda ictihad. Bunun çoğu delilleri görülen şeylerle ilgili olduğundan ictihadın bu kısmı gözleri gören kişilere mahsustur.
4. Karışıklık durumunda kaplar ve elbiseler gibi temiz ve necis şeyler arasında ictihad.
5. İtlaf edilen malların kıymetleri hakkında ictihad. Bu ictihad yalnızca malların kıymetlerini bilenlere özgüdür. Bu konuda onlar, malın yüksek ve düşük kalite ve niteliklerde oluşu, bölge, mekân ve zaman değişikliği gibi hususlara dayanarak kıymeti belirlerler.
6. Harem bölgesi avı ile ihramlı iken avlanan ava karşılık olarak kesilecek kurbanın denkliğini belirleme konusunda ictihad.
7. Hars (خرص), şer'î tahmin (zekâtı verilecek ürünün miktarının tarlada veya ağaçta iken tahmin yoluyla hesaplanarak bu hesaba göre tahsil edilmesi) konusunda ictihad.
8. En yüce maslahat ve en yüce mefsedetleri belirleme konusunda ictihad. Bu, idari işlerin ve mali tasarrufların tümü için geçerli bir ictihaddır. Kâfirlerle sulh ve savaş yapma konusunda ictihad, savaşı idare edecek yetkililer, imamlar, hâkimler, valiler, yetimlerin malları için kaimler belirleme ve bunların en iyilerini tercih etme gibi idari işlere öncelikle kimlerin getirileceklerini belirleme konusunda ictihad, yetimlerin maslahatlarını gözetmek üzere veli ve

vasiler tayin etme konusunda icthad bu tür icthada örnek olarak verilebilir.⁹⁰³ Bu sonucusu Sedd-i Zeri'a ile de ilgilidir, denilebilir. Şöyle ki, maslahatların temini ve mefsedetlerin def'i esas olduğu ve emredildiği gibi, bunlar için gerekli adımların atılması da emredilmiştir. Dolayısıyla Müslümanların maslahatı için ehliyet ve liyakat sahibi kişilerin atanması için yetkililerin içtihadta bulunması gerekir.

B. Müctehidin Özellikleri

Usulcüler, “gerekli şartları kendinde toplayarak şer'î hükümleri çıkarma melekesini elde eden kişi” olarak tanımladıkları müctehid'in özelliklerini iki ana noktada toplayıp daha sonra bunları ayrıntılı biçimde açıklamışlardır. Bu iki temel şartlardan birincisi, kendisinden istinbat yapılacak olan asılları, yani şer'î hükümlerin temel kaynaklarını bilmek, ikincisi de bu kaynaklardan hüküm çıkarmaya (istinbat) yarayacak olan usul, kural ve bilgileri kendinde toplamak, diğer bir ifadeyle bu kaynaklardan hüküm çıkarma keyfiyeti”ni bilmektir.⁹⁰⁴

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre müctehidin sahip olması gereken özellikler şunlardır:

- a. Allah'ın koymuş olduğu hükümlerin delilleri olan kitap, sünnet, icmâ, geçerli kıyas ve sahih istidlal (sağlıklı değerlendirme) yöntemini bilmek.
- b. Şer'î hükümlerin iki temel kaynağı olan Kitap ve Sünnet'in Arapça olması hasebiyle Arapça bilmek.⁹⁰⁵

Görüldüğü gibi İzzüddin b. Abdüsselâm, kişinin icthad yapabilmesi için şer'î delilleri ve Arapçayı bilmenin yanı sıra usul bilgisini ve istinbat metodlarını da bilmeyi şart koşar. O, muhaddislerin pek çoğunun usul bilgisinden yoksun olduklarını dolayısıyla icthada ehil olmadıkları gerekçesiyle fiillerine itibar edilemeyeceğini söylemektedir.⁹⁰⁶

⁹⁰³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 45, 46.

⁹⁰⁴ GAZZÂLÎ, *el-Mustasfâ*, II, s. 382-388; RÂZÎ, *el-Mahsûl*, II, s. 413-415; APAYDIN, "İctihad", *DİA*, XXI, s. 437.

⁹⁰⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 309; II, s. 45.

⁹⁰⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fetâvâ el-Mevsiliyye*, s. 132.

C. İctihatta Hata-İsabet ve Günah-Sevap

İctihatta hata-isabet meselesi icthadın hükmüyle ilgili tartışmaların odağında yer alır. Usulcüler bu konuda, her müctehidin isabet ettiğini savunanlarla (musavvibe) içlerinden sadece birinin isabet edeceğini ileri sürenler (muhattie) şeklinde iki gruba ayrılır.⁹⁰⁷ Bu bağlamda musîb “ictihadında isabet eden”, muhtî ise “hata eden müctehid” anlamındadır. Müctehidin yaptığı icthad sebebiyle günahkâr olup olmayacağı tartışmasının hangi konularda icthad edilmesinin câiz olduğu konusuyla doğrudan, icthadî konuda doğrunun muayyen ve tek olup olmadığı konusuyla da dolaylı biçimde bağlantısı vardır. Dinin katî delille sabit ahkâmında icthadın câiz görülmediği, bu alanda icthad yapan kimsenin yerine göre kâfir, bid‘atçı, günahkâr olacağı, ehliyesiz icthad etmenin günah olduğu ilke olarak benimsenmiştir.⁹⁰⁸ Ancak katî-zannî delil ve taabbüdî-aklî konu nitelendirmesi, icthad ehliyeti şartları belli ölçüde izâfilik ve ekollere göre değişkenlik taşıdığından bu ilkenin örneklendirilmesinde usulcüler arasında farklılıklar görülebilmektedir.⁹⁰⁹

İzzüddîn b. Abdüsselâm, her müctehidin isabet etmiş olamayacağı, içlerinden sadece birinin isabet edebileceği görüşündedir. Bunu Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şu hadisiyle temellendirir: ⁹¹⁰“إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ، وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ” Ona göre, icthad ehliyetine haiz olanlar icthad edip icthadlarında isabet etmeleri durumunda niyet etmeleri, icthadda bulunmaları ve isabet etmiş olmaları hasebiyle sevap alırlar. Şayet hata ederlerse sadece icthadları ve niyetlerinden ötürü sevaba nail olurlar ve hataları affolunur.⁹¹¹ Aynı anda elde edilmesi mümkün olmayan iki maslahat çatıştığında, şayet herhangi birinin tercihi için bir sebep varsa o tercih edilir. Tercih sebebi yoksa ve her iki maslahatın birbirine denk olduğu biliniyorsa ikisinden birini tercihte serbest kalırız. Birbirine denk olup olmadıkları da kesin değilse, âlimlerin bir kısmı birinin, bir kısmı da diğerinin tercih edilmesi kanaatine varabilir. Müctehidlerin tümünün isabet ettiği görüşünü esas alırsak, aynı konuda farklı kanaat belirten her iki müctehid, diğerinden farklı da olsa maslahat elde etmiş olur. Şayet birinin isabet ettiği görüşünü esas alırsak, tercih edilmesi gereken maslahata yönelen isabet etmiş olur. Diğer maslahata yönelen ise hata etmiş olur.

⁹⁰⁷ GAZZÂLÎ, *el-Mustasfâ*, II, s. 408; RÂZÎ, *el-Mahsûl*, II, s. 419.

⁹⁰⁸ GAZZÂLÎ, *el-Mustasfâ*, II, s. 398-407.

⁹⁰⁹ APAYDIN, "İctihad", *DİA*, XXI, s. 440.

⁹¹⁰ BUHÂRÎ, “el-İ’tisam”, 21.

⁹¹¹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 9; *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 370.

Ancak ictihadında gereken gayreti göstermişse hatası affolunur. Bir maslahatla mefsedetın çatışması halinde de durum böyledir.⁹¹²

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre maslahatın olup olmadığına ihtilaf vaki olunca maslahatın varlığını ya da yokluğunu bilen kişi isabet etmiş olur. Hangi maslahatların öncelikle tercih edilmesi gerektiği ve hangilerin denk olduğu konusunda ihtilaf vaki olunca hangisinin tercih edilmesi gerektiğini ya da hangi maslahatların denk olduğunu bilen kişi isabet etmiş olur. Aynı şekilde mefsedetın olup olmadığına ihtilaf olunca, mefsedetın varlığını ya da yokluğunu bilen kişi isabet etmiş olur. Hangi mefsedetlerin öncelikle izale edilmesi gerektiği ve hangilerin birbirine denk olduğu konusunda ihtilaf olunca, hangi mefsedetın öncelikle izale edilmesi gerektiğini ve hangi mefsedetlerin denk olduğunu bilen kişi isabet etmiş olur. Bir konuda farklı kanaat belirten her iki müctehidin de isabet ettiği kabul edilirse; tercih edilmesi gerekeni ve birbirine denk olanları bilen müctehid hem amelinde hem de ictihadında isabet etmiş olur. Her ikisinden ötürü de sevaba nail olur. İki müctehidden sadece birinin isabet ettiği kabul edilirse; neyin maslahat neyin mefsedet olduğunu, hangisinin tercih edilip hangisinin tercih edilmeyeceğini bilen kişi hem amelinden hem de niyetinden dolayı sevap alır. Hata eden ise ne hatasından ne de amelinden ötürü sevap almaz. Sadece niyetinden ve de ictihadında izlediği yolun başlangıcındaki isabetlerinden ötürü sevap alır.⁹¹³

İzzüddîn b. Abdüsselâm, “Farklı maslahatların tercih edilmesi gerektiğini söyleyen her iki müctehid de nasıl isabet etmiş olur? Hâlbuki birisi tercih edilmemesi gerekeni tercih etmiştir. Bu durumun farkına varsa kendisinin tasvip edilmesi bile caiz olmaz” şeklinde gelebilecek bir soruya şöyle cevap vermektedir: Tercih edilmesi gereken maslahatın terki hususunda, külli kaidelere aykırı olsa da ruhsat vardır. Ruhsat olan durumlarda tercih edilmesi gereken maslahat, bir zorluğu defetme özüne binaen terk edilebilir.⁹¹⁴ “Görüş ayrılığına düşen müctehitler sevab bakımından birbirine eşit olurlar mı?” sorusuna ise şu şekilde cevap vermiştir: İctihadda doğru ve yanlışın söz konusu olduğunu kabul edenlere göre yanlış sonuca varan müctehide yalnızca niyeti ve hükmü araştırması sebebiyle sevap verilir. Bunun dışında sevap alamaz. İctihadda doğru ve yanlışın söz konusu olmadığını kabul edenlere göre her müctehid niyeti ve fiili sebebiyle sevap alır. Ancak daha düşük maslahatı esas alan, üstün maslahatı esas alan kadar sevap alamaz. Çünkü sevap,

⁹¹² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 87.

⁹¹³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 81, 276.

⁹¹⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 87.

maslahatların miktarlarına göre tertip edilmiştir. Ceza da mefsedetlerin miktarlarına göre tertip edilmiştir.⁹¹⁵

D. İctihadın Sonucu

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre icthadda bulunan müctehid açısından dört ihtimal sözkonusudur:

1. Müctehidin elde etmek istediği hükme ulaşması: Bu, icthadda en üst mertebedir. Mesela müctehid hükümlerin delillerine bakarak bir nass, icmâ veya celî kıyas bulur. Kaplar ve elbiselerden temiz olanı kesin olarak belirlemesi de böyledir. Müctehid iki kaptan necis olanını; dolu olan kabın köpeğin yalaması ile azalması veya kabın etrafına, ağzına su damlalarının dökülmesi veyahut da köpeğin ayak izlerinin kaplardan birine bitişik olması vb. gibi durumlarla belirler. Köpek kaplardan birine idrarını yaptığında, eksik olan kabın dolması; tat, rek veya kokusunun değişmesi ile necaset bilinebilir. İki elbiseden birine necaset düştüğünde, bu elbisenin kokusunun değişmesi, parlaklığının ortadan kalkması, süs ve güzel görüntüsünün gitmesi veya necasetten hâsıl olan tat ile bilinir. Kabenin yerini veya cihetini; yıldızlar, dağlar ve nehirler gibi kesin delillerle belirlemek de böyledir.⁹¹⁶
2. Müctehidin elde etmek istediği hükümde yanıldığını anlaması: Burada iki durum söz konusudur:
 - a. Müctehidin hatasının zannî icthad ile ortaya çıkması:⁹¹⁷

İctihad, ibadetler ve muamelat gibi, yargısal olmayan konularda ise ihtiyata uygun olan ikinci (sonraki) icthad ile amel etmektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) “*Şüphelerden birini bırak, şüphesiz olana bak*”⁹¹⁸ buyurmuştur. İctihad, mahkeme ile ilgili (yargısal)

⁹¹⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 195.

⁹¹⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 46, 47.

⁹¹⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, yaptığı icthadın hatalı olduğunu farketmesi durumunda müctehidin ne yapması gerektiğini şöyle açıklamaktadır. Müctehid şer'î bir hüküm konusunda icthad etse sonra zannının doğru olmadığı ortaya çıksa, bu ilk zanna denk veya ufak bir farkla ondan daha güçlü bir zan ile ortaya çıkmışsa bakılır: eğer bu zanna bir hüküm bağlanmışsa müctehid ilk hükmünü bozmaz. İlk icthadına dayandırdığı hükümlerin dışındaki hükümleri ikinci icthadına dayandırır. İki icthadın kaynakları birbirinden oldukça farklı olur ve ilk zanda isabet etmiş olması çok uzak bir ihtimal olursa ilk hükmünü bozar. Örneğin ilk icthadı bir nassa, icmaya, açık kıyasa ve külli kaidelere aykırı olursa hükmünü bozar. Eğer ilk icthada hüküm bağlanmamışsa hükmü ikinci icthada bağlar. Ancak iki zan birbirine eşit olursa en doğru görüşe göre tercih yapmaksızın tevakkuf etmesi vacip olur. (İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 119.)

⁹¹⁸ BUHÂRÎ, “Büyü”, 3.

hükümlerden ise ilk hükmün, sonraki ile nakzedilmesi caiz değildir. Çünkü bunda genel bir zarar söz konusudur. Zira hükümler icthad ile bozulursa hiçbir hüküm sabit kalmaz. Hâkimler icthad ile hüküm bozsalar her hâkim kendinden öncekinin hükmünü bozar. Bu ise hem lehine hem aleyhine hüküm verilen kişilerin zarar görmesine yol açar. Çünkü hakkı birinden alır diğerine verir, sonra da ondan alır diğerine verir, bu da zincirleme olarak sürer gider. Bunda ise apacık bir fesad vardır.⁹¹⁹

b. Müctehidin hata yaptığını kesin olarak bilmesi:

Hata şer‘î hükümlerde ise; mesela müctehid hükmünün veya fetvasının nassa, icmâya, külli kaidelere veya celî kıyaslara aykırı olduğunu anlarsa, kat‘î delillere aykırı olması hasebiyle hükmünün veya fetvasının batıl olduğu anlaşılır.⁹²⁰ Bundan dolayıdır ki İzzüddîn b. Abdüsselâm “devrû’t-talâk”ın⁹²¹ batıl olduğunu, sıhhatı yönünde fetva vermenin caiz olmadığını ve böyle fetva verenleri taklit etmenin haram olduğunu söylemektedir.⁹²² Şayet müctehidin hatası necasetle ilgili konulardaysa, mesela necis bir suyla guslettiği veya abdest aldığı ortaya çıkarsa gusül ve abdesti iade etmesi gerekir. Çünkü necis sularla temizlik yapılamaz. Küçük veya büyük abdestsizliği gidermek için yapılan temizlikte sakatlık olursa namaz batıl olur. Çünkü abdestsiz olduğunu unutarak namaz kılan kişinin namazını iade etmesi kesin bir şekilde gereklidir. Zira unutma, emredilen şeyleri iskat etme konusunda etkili olmaz. Nitekim bir kimse namaz, zekât, oruç, hac, adak, kefaret, borç vb. gibi bir fiili unuttuğunda hatırladığı anda bunu telafi etmesi gerekir.⁹²³

3. Müctehidin kararsız kalması, maksadının zahir olmaması: Bunun çeşitli durumları vardır:

⁹¹⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 47, 84, 85.

⁹²⁰ Nass, icmâ, kıyas-ı celî ve külli kaidelere aykırı olarak hata eden müctehidin hatasını düzeltmesi gerekir. Zira icthad ehliyetine sahip kimsenin bu şekilde hata etmesi nadir olup bu tür hataların izelenmesi gerekir. (İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 88.)

⁹²¹ “Devrû’t-talâk”: “el-mes’eletü’s-Süreyciyye, es-Süreyciyye, et-Tesrîc” adlarıyla anıldığı gibi “el-yemînu’d-dâire, el-mes’eletü’d-dâire, mes’eletü’d-devr (kısır döngü),” diye de bilinen bu mesele şöyledir: Bir kimse karısına, “Seni boşarsam ondan önce üç defa boşsun” dese devirden dolayı boşama hiçbir zaman gerçekleşmez. Çünkü eşini boşamaya kalkışması durumunda ondan önce üç boşama gerçekleşmiş olacağından bu boşama ve dolayısıyla ona bağlı olan önceki boşama meydana gelmez. Böylece boşama müessesesini ortadan kaldıran İbn Süreyc’in bu fetvası Şâfiî âlimleri arasında önemli bir tartışma konusu olmuştur. (ÖZEN, Şükrü, “İbn Süreyc, Ebü'l-Abbas”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1999, XX, ss. 363-366, s. 364)

⁹²² Geniş bilgi için bkz: EL-HEYTEMÎ, Şihabüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer (909-974 h.), *el-Fetâvâ'l-Kübrâ el-Fıkhiyye*, I-IV, Dâru Sadır, Beyrut, t.y. c. IV, s. 179-197.

⁹²³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 47, 48.

- a. Hükümler konusunda delillerin tearuzu: bu durumda tercih yapılmaksızın beklenir. Çünkü tearuz eden iki delilden biri diğerinden üstün değildir.
- b. Kaplardaki sular konusunda kararsız kalmak: Kişi, yanında bir kap bulunur da suların tümünü bu kapta topladığında yanındaki tüm sulardan iki kule miktarı elde edebiliyorsa bunu yapması gerekir. Bu imkânsız ise Şafî'ye göre suların tümünü döker.⁹²⁴ Ancak İzzüddîn b. Abdüsselâm, İmam Şafî'nin bu görüşüne katılmayarak şöyle der: Kişinin suyu dökmesini zorunlu kılmak “dinen mümkün olmayan şey, hissen de mümkün değildir” prensibi ile çelişmektedir. Bu durumda suyun varlığı ile yokluğu birbirine eşittir. Çünkü kişinin bu suyu kullanması şeran yasaklanmıştır. Dolayısıyla bu, susuzluğunu gidermek için ihtiyaç duyduğu suyu bulmak veya gidiş ve dönüşte harcamak üzere suyun bedelini bulmak gibidir. “Hükmen aciz olmak, hissen aciz olmak gibidir” prensibi dinde bulunmaktadır. Bu yüzden bir kimse bir vadi veya nehirde su bulduğu halde ona ulaşması mümkün olmazsa suyu bulmamış kabul edilir.⁹²⁵
- c. Elbiseler konusunda kararsız kalması durumunda elbiseyi bırakıp çıplak olarak namaz kılar.
- d. Namaz vakitlerinin girmesi konusunda kararsız kalması durumunda vaktin girdiğinden kesin emin oluncaya kadar namazı geciktirmesi gerekir.
- e. Kibleyi belirleme konusunda kararsız kaldığında dilediği yöne dönerek namaz kılar.
- f. Malın kıymetini belirleme konusunda kararsız kaldığında beklemesi gerekir. Bu konuda kesin olarak bilinen miktarı gerekli kılarız, şüpheli miktarda ise kesin bir şey söylemeksizin bekleriz.⁹²⁶

Kısaca İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre, yüce Allah'ın bir delil koymadığı konularda icthad söz konusu olamaz. Çünkü icthad, delili inceleyip araştırmaktan ibarettir.⁹²⁷

4. Müctehidin icthad ile elde etmek istediği hükme ulaştığı konusunda zann-ı galibe sahip olması: Müctehid bu galip zannı esas alabilir. Çünkü zahir olan bu

⁹²⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 49.

⁹²⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 49.

⁹²⁶ Mesela kişi malın kıymetinin on dirhem mi on iki dirhem mi olduğunda tereddüt etse, on dirhemdeki kesinlik sebebiyle bu miktarı gerekli kılarız. Şüpheli miktarda ise bekleriz.

⁹²⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 48-50.

zannın doğru olmasıdır. Dinin hükümleri zandan elde edilen zahiri durumlara bağlıdır. Çünkü çoğunlukla bu zanlar doğru çıkar.⁹²⁸

E. Taklid ve Mezhep Taassubuna Bakışı

Sözlükte, “bir şeyi insan veya hayvanın boynuna asmak ya da takmak” anlamındaki taklîd kelimesi, fıkıh usulü terimi olarak bir âlimin icthadî bir meseleye dair görüşünü delile dayalı olmaksızın benimsemeyi veya uygulamayı ifade eder. Fıkıh usulünde taklid açısından Müslümanlar; âlim ve âmmî (çoğulu avâm) diye ikiye ayrılmaktadır. Delile dayalı fikhî bilgi sahibi olanlar âlim (müctehid, müftü, fakih), başka alanlarda bilgi sahibi olsa bile fıkıh sahasında âlimlerin görüşüne ihtiyaç duyanlar âmmî (mukallid) şeklinde anılmaktadır.⁹²⁹

Müctehid olan bir kimsenin başka bir müctehidi taklid etmesinin caiz olup olmaması hususunda farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşler özetle şunlardır:

- Sahabe dışındakilerini taklit etmek caiz değildir. Bu hususta icma vardır.
- Sahabe ve tabiin dışındakilerini taklit etmek caiz değildir. Bu husus icma ile sabittir.

Bu iki grubun icma iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Ahmed b. Hanbel, İshak b. Raheveyh ve Süfyan es-Sevrî müctehidin bir başka müctehidi taklid edebileceği görüşündedirler.⁹³⁰

- Muhammed b. Hasan (131-189 h.) müctehidin kendisinden daha bilgili olanı taklit edebileceği, ancak kendi seviyesinde ve altında olanı taklit edemeyeceği görüşündedir.⁹³¹
- İçinde Ebu Hanife'nin de bulunduğu Iraklıların büyük çoğunluğuna göre müctehidin bir başka müctehidi hem fetva vermede hem de kendisini ilgilendiren hususlarda taklid etmesi caizdir. Bu grup iddialarını şöyle temellendirmektedir: Müctehidler açısından zahir olan onların hak ve doğruyu bulmuş olmaları ve isabet etmiş olmalarıdır. Bu konuda

⁹²⁸ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 51.

⁹²⁹ KAYA, Eyyüp Said, "Taklid", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2010, XXXIX, s. 461.

⁹³⁰ GAZZÂLÎ, *el-Mustasfâ*, II, s. 458; RÂZÎ, *el-Mahsûl*, II, s. 442.

⁹³¹ İBN HÜMAM, *et-Tahrîr Fî Usûli'l-Fıkah*, s. 540; GAZZÂLÎ, *el-Mustasfâ*, II, s. 458; RÂZÎ, *el-Mahsûl*, II, s. 442.

müctehidler arasında fark yoktur. Bir müctehidin, şer‘î delillerden herhangi birinden kendi zannına uyması caiz olunca, başka bir müctehidin uyması niçin caiz olmasın? Özellikle taklid ettiği kişi daha asil ve şer‘î delilleri bilme konusunda daha üstün ise.⁹³²

- İçinde İmam Şafî'nin de bulunduğu bir diğer gruba göre bir müctehidin sahabe dâhil bir başka müctehidi taklit etmesi caiz değildir. Delilleri ise şöyledir: Bir müctehidin şer‘î delillerden elde ettiği kendi zannına karşı duyduğu güven, başkasının elde ettiğine olan güvenden daha güçlüdür. Özellikle de kendisi toplumun en faziletlisi ise.⁹³³

İzzüddîn b. Abdüsselâm, bilgi sahibi olan âlim kimselerin bir başkasını taklid etmelerini uygun görmemekle birlikte âmmî olanlar için taklidin gerekli olduğu görüşündedir. O bu konuda şunları kaydetmektedir: Allah'ın hükümleri kitap, sünnet, icmâ, sahih kıyaslar ve müteber istidlallerden elde edilir. Kimse taklid emredilmedikçe müctehidin müctehidi veya sahabeyi taklid etmesi durumunda olduğu gibi kimseyi taklid etme yetkisine sahip değildir. Halk tabakası bundan istisna edilir. Onlar, ictihad yoluyla hükümleri elde etmekten aciz oldukları için onlara düşen taklid etmektir. Müctehid ise böyle değildir. O, hükme ulaştıran araştırmayı yapabilecek güçtedir.⁹³⁴

İzzüddin b. Abdüsselâm, “imamlardan birini taklid eden bir kişi daha sonra bir başkasını taklid etmek istese bunu yapabilir mi?” sorusuna ise şöyle cevap vermektedir: Âmmî, tüm konularda bir mezhebi taklid etme mecburiyetinde değildir. Bilakis o, her bir meselede dilediği mezhebi taklid edebilir. Çünkü insanlar sahabe devrinden dört mezhebin ortaya çıkışına kadar olan dönemde rastgeldikleri imamları taklid eder ve bu müteber görülüp hiç kimse tarafından tenkit edilmezdi. Bu batıl olsaydı tenkit edilirdi.⁹³⁵ Ancak Gazzâlî, avamın bunu rastgele yapamayacağını, birinin diğerinden daha üstün olduğunu zannetmesi durumunda yapabileceğini söylemektedir. Bunu şöyle bir örnekle izah etmeye çalışmaktadır: Nasıl ki; bir baba hasta olan çocuğuna kafasına göre ilaç veremiyor ve onu doktora götürmesi gerekiyorsa keza şehirde birden fazla doktorun bulunması durumunda

⁹³² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 275.

⁹³³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 276.

⁹³⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 274.

⁹³⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fetâvâ el-Mısriyye*, s. 52.

hangisinin daha bilgili olduğunu araştırması gerekir. Aksi takdirde kusurlu davranmış olur.⁹³⁶

Gazzâlî'ye göre daha faziletli olan kimseye tabi olmak vaciptir. Örneğin her kim İmam Şafii'nin daha âlim olduğunu ve mezhebindeki doğruların daha çok olduğuna inanırsa başka bir mezhebe tabi olması caiz değildir.⁹³⁷ İzzüddin b. Abdüsselâm'a göre ise daha faziletli (efdal) olan müctehidi taklid etmek evla olsa bile bu vacip değildir. Çünkü bu vacip olsa idi sahabe ve tabiin devrinden bu yana insanlar herhangi bir tenkit söz konusu olmaksızın daha faziletli bir kişi dururken ondan daha düşük (fadıl) olanı taklid etmezdi. Oysa onlar daha üstün kişiler var olduğu halde daha düşük kişileri taklid etmişlerdir. Söz konusu dönemde ne daha üstün kişi insanları kendisini taklide davet etmiş, ne de düşük seviyeli kişi üstün kişi bulunduğu halde sorulan soruya cevap vermekten geri durmuştur. Bu, akıllı hiç kimsenin şüphe etmeyeceği bir husustur.⁹³⁸

İzzüddin b. Abdüsselâm, taklidi caiz görmekle birlikte mezhep taassubuna karşı çıkmaktadır. Mutaassıpların tutumunu çok garipsediğini şu ifadelerle aktarmaktadır: Mukallid fakihlerden biri bazen mezhep imamının görüşü zayıf olduğu halde ve onu savunacak bir delili olmadığı halde yine de onu taklid etmekte, kitap, sünnet ve sahih kıyasa uygun olan görüşü ise kendi imamını taklid konusundaki taassubu sebebiyle terk etmektedir. Hatta taklid ettiği kişiyi savunmak için, kitap ve sünnetin açık anlamını ortadan kaldırmak için çeşitli yollara başvurmakta, nasları uzak ve batıl yorumlara tabi tutmaktadır. Bu gibi kimselerin çeşitli münasebetlerle biraraya geldiklerini gördük. Öyle ki onlardan birine taklid ettiği imama muhalif bir görüş zikredildiğinde, muhalif görüş hakkında son derece hayret eder ve bu konuda delile teslim olmak yerine alıştığı üzere imamının görüşünü taklide devam eder. Hakkın sadece kendi mezhep imamına ait olduğunu sanır. Eğer gerçekten araştırırsa başka imamların değil, kendi taklid ettiği imamın görüşünün hayret edilmeye daha layık olduğunu görürdü.⁹³⁹

İzzüddin b. Abdüsselâm, mutaassıplarla tartışmaya girmenin zaman kaybı olduğunu, hiçbir yarar sağlamayacağını, aksine bağların kopmasına ve insanların birbirine sırt çevirmesine neden olacağını belirttikten sonra şöyle devam eder: Bu gibilerden hiç kimsenin, başka mezhep imamının görüşü hak olduğu halde kendi imamının görüşünden

⁹³⁶ GAZZÂLÎ, *el-Mustasfâ*, II, s. 469.

⁹³⁷ GAZZÂLÎ, *el-Mustasfâ*, II, s. 469.

⁹³⁸ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 274.

⁹³⁹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 274, 275; *el-Kavâidü's-Suğrâ*, s. 144.

döndüğünü görmedim. Hatta böyle bir kişi kendi imamının görüşünün haktan uzak ve zayıf olduğunu bile bile onun hak olduğunda ısrar eder. Bu gibilerle tartışmamak en iyisidir. Çünkü onlardan biri imamının görüşünü savunacak hiçbir şey bulamadığında bile şöyle der: “Olabilir ki bu meselede imamım benim bilmediğim bir delile dayanmıştır, ben ise o delili elde edememişimdir”. Bu miskin bilmez ki aynı söz kendi aleyhine de delil olur. Hatta karşı görüş sahibinin zikrettiği açık delil sebebiyle diğer imamın görüşü daha üstün olur. Sübhanallah! Taklidin kör ettiği gözler ne de çok! Allah hak nerede olursa olsun ve kimin dilinden dökülürse dökülsün ona uymayı bize nasip etsin. Bu gibi kimseler nerede, selefin hükümler konusundaki münazara ve müşaveretleri nerede! Bunlar nerede, selefin hak hasmın dilinden ortaya çıksa bile ona derhal bağlanması nerede! İmam Şafî’den şu söz nakledilmiştir: “Münazara yaptığım herkes hakkında Allah’a şöyle dua ettim: Allah’ım doğruyu onun kalbi ve dilinde icra et, sonuçta ben haklı isem o bana uysun, o haklı ise ben ona uyayım”.⁹⁴⁰

F. Teâruzu’l-Edille ve Çözüm Yolları

Sözlükte “karşılaşmak, birbirine ters düşmek, çatışmak, çelişki” anlamlarındaki teâruz, fıkıh usulünde iki eşit hüccetten her birinin diğerinin gereğini (hükümünü) engelleyecek biçimde karşı karşıya gelmesini ifade eder.⁹⁴¹

İzzüddîn b. Abdüsselâm, teâruzu giderme yollarını uzlaştırma (cem‘, tevfiğ), tercih ve tavakkuf (çekimser kalmak) şeklinde belirtmiştir.⁹⁴² Alâeddin es-Semerkindî (ö. 450/1145) teâruzu giderme yollarını nesih, tercih ve tahsis-takyid olmak üzere üç kategoride değerlendirmiş ve her birinin bazı durumlarda başvurulacak birer yöntem

⁹⁴⁰ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, II, s. 275; *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, I, s. 277.

⁹⁴¹ “Teâruzun gerçekleşmesi için delillerin aynı güçte olması, konu ve zaman birliği ve hüküm zıtlığı şarttır; bunlardan biri eksik olursa teâruz gerçekleşmez. Şer’î hükümler ve onların dayandığı deliller arasında vaz‘ itibarıyla, yani Allah’ın hükmü olmaları açısından gerçek anlamda teâruz ve tenâkuz bulunmaz. Kitap ve Sünnet’te yer alan birbirine zıt hükümler ancak farklı zamanlarda gelmiş olup sonra gelen hüküm öncekini neshetmiştir. Fakat tarihleri bilinemediğinden hangisinin önce, hangisinin sonra geldiği tesbit edilemediğinde gerçekte teâruz bulunmadığı halde teâruz olduğu vehmedilmektedir. Biri katî, diğeri zannî iki delil arasında gerçek anlamda teâruz bulunmayacağını kabul eden ve teâruzun ancak iki zannî delil arasında söz konusu olabileceğini savunan cumhura göre ikisi de katî olan deliller arasında teâruz olamaz. Akıl ve nakil arasında çatışma bulunduğu ileri sürülen hallerde Kur’an ve hadislerin doğru anlaşılması ya da hadislerin doğru şekilde nakledilmemesi veya akıl yürütmede yapılan yanlışlık ya da eksiklikten; şer’î delillerin kendi aralarındaki teâruz ise naslardan birinin hükmünün neshedilmiş veya her ikisinin hükmünün farklı durumlar ve zamanlar için verilmiş yahut aynı konuyla ilgili çeşitli alternatiflere müsaade edilmiş olması, yer yer nasların kapsamlarının genel-özel şeklinde farklılığı veya delâletlerinin kesinlik taşımaması gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır.” ÖZEN, Şükrü, "Teâruz", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2011, XXXX, s. 208; HALİD RAMAZAN Hasan, *Mu’cemü Usûli’l-Fıkh*, s. 82.

⁹⁴² İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, I, s. 8; *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, II, s. 101.

olduğunu vurgulamıştır. İbnü'l-Hümâm (ö. 861 h.) teâruz halinde izlenecek sıralamayı nesih⁹⁴³, tercih, uzlaştırma (cem', tevfik)⁹⁴⁴, tesâkut⁹⁴⁵ ve takrîrü'l-usûl⁹⁴⁶ şeklinde vermektedir.⁹⁴⁷ Usulcülerin çoğunluğu teâruz halinde başvurulacak yöntemler sıralamasını uzlaştırma, tercih, nesih ve tesâkut şeklinde yapmış ve son aşamada deliller mevcut değilmiş gibi farzedilerek berâet-i asliyye ilkesinin geçerli olacağını ifade etmiştir.⁹⁴⁸ Gazzâlî, tearuzu giderme yollarını uzlaştırma (cem'), nesih, tercih ve tahyir olarak benimsemiştir. İki delil tearuz ettiğinde onları uzlaştırmak mümkün ise yapılır. Uzlaştırmak mümkün değilse tarihi önce olan mensuh, sonra olan nasih kabul edilir. Tarih bilinmiyorsa üçüncü bir delile başvurarak bir tercihte bulunulur. Başka bir delil bulunmaz ise ikisinden dilediğimizle amel etmede muhayyeriz.⁹⁴⁹

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre müctehid birbiriyle çelişen eşit iki delil arasında seçim yapamaz. Nesh veya başka bir ihtimal ile delillerden birinin üstünlüğü ortaya çıkıncaya kadar bekler. Çaba sarfettiği halde herhangi bir tercihi gerektiren bir şey elde edemezse kıyasa başvurur. Çünkü çatışan iki delilden biri diğerinden daha üstün değildir. Ona göre ne iki bilgi ne de iki zan çelişir. Çünkü çelişki aynı anda aynı şey üzerinde hem nefiy hem de isbatı bir araya getirmektir. Çelişki, bilgi ve zanların delillerinde olur. Aynı şekilde asıl ile zahir⁹⁵⁰, iki asıl ve iki zahir çelişebilir. Zan ifade eden deliller çeliştiğinde, çelişki birbirini nakzeden iki şahitlik veya iki haber gibi iki zahir arasında ise bakılır; bu ikisi her bakımdan eşit iseler hükümlerin dayanağı olan zannın bulunmaması sebebiyle tercih yapmaksızın beklemek gerekir. Çünkü dinde ancak kesin bilgi veya itikad yahut zan ile hüküm verilebilir. Zannî iki delil çeliştiğinde, bu iki delilden birine dayalı bir zan

⁹⁴³ Sonra gelen delilin öncekinin hükmünü yürürlükten kaldırmasıdır.

⁹⁴⁴ Uzlaştırma: delillerin birbiriyle uyumlu olduğunu ve aralarında çatışma bulunmadığını göstermektir. (ÖZEN, "Teâruz", *DİA*, , XXXX, s. 209.)

⁹⁴⁵ Delillerin her ikisinin de delil olma vasfını yitirmesidir. Geçersiz hale gelen deliller mevcut düşünülmemeyeceği için başka delil araştırılır ve deliller hiyerarşisi dikkate alınarak sıralamada bir sonraki delilin hakemliğine müracaat edilir. (ÖZEN, "Teâruz", *DİA*, , XXXX, s. 209.)

⁹⁴⁶ Bir zamanda sabit olan durumun daha sonra da mevcut olduğuna hükmetme anlamına gelen ve "ibkâü mâ kân âlâ mâ kân" ve "el-berâetü'l-asliyye" diye de ifade edilen bu ilke gereği, teâruz eden delillerden başka delil bulunamazsa o konudaki esas kaideye göre amel edilir. (ÖZEN, "Teâruz", *DİA*, XXXX, s. 209.)

⁹⁴⁷ İBN HUMÂM, Kemaluddîn Muhammed b. Abdulvahid (ö. 861 h.), *et-Tahrîr Fî Usûli'l-Fıkh*, Matbaatu Mustafa el-Halebî, Kahire, 1351 h., s. 362-369.

⁹⁴⁸ ÖZEN, "Teâruz", *DİA*, , XXXX, s. 210.

⁹⁴⁹ GAZZÂLÎ, *el-Mustasfâ*, II, s. 169.

⁹⁵⁰ Sözlükte, "açık, berrak, aşikâr olmuş" anlamındaki zahir kelimesi, Hanefi usul terminolojisinde "sırf işitilmekle kendisiyle kastedilen mana açık biçimde anlaşılan, ancak te'vil, tahsis ve -vahiy süresi içinde- nesih ihtimaline kapalı bulunmayan lafız" demektir. Mütakellimin metoduyla yazılan usul eserlerinde ise zahir Hanefi usulündeki zahiri ve nassı kapsar biçimde yer almıştır. (DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, "Zâhir", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XXXIV, s. 86.)

bulursak ona göre hüküm veririz. Her ikisi için de eşit şüphe ve tereddüt varsa tercih yapmaksızın beklemek gerekir.⁹⁵¹

İzzüddîn b. Abdüsselâm, asıl ile zahir, iki asıl ve iki zahirin çelişmesi durumunda âlimlerin birini diğerine tercih etme konusunda farklı görüşlere sahip olabileceklerini söylemiş ve her birine sırasıyla şu örnekleri zikretmiştir:

Asıl ile zahirin çelişmesi: Şehirlerdeki caddelerin çamurunun necis olup olmadığı konusunda iki görüş vardır. Birincisi necasetin çamura galip olması hasebiyle çamur necistir. İkincisi aslolan temiz olması olduğundan çamur temizdir.⁹⁵²

İki aslın çelişmesi: Bir kimse tamamen sargılara bürünen birini ortadan ikiye ayırıp, ölenin velisi onun bu fiilden önce sağ olduğunu ileri sürerek kısas talep etse, fiili işleyen ise ölü olduğunu iddia etse bir görüşe göre fiili işleyen sözünü kabul edilir. Çünkü aslolan onun zimmetinin diyetten, bedeninin kısastan beri olmasıdır. Bir diğer görüşe göre ise velinin sözü kabul edilir. Çünkü aslolan fiile maruz kalan kişinin önceden sağ olmasıdır. İzzüddîn b. Abdüsselâm bu iki görüşü naklettikten sonra “fiile maruz kalan kişi sağ olan insanlara has elbiselere sarılı ise velinin sözü, ölümlere ait kumaşlara sarılı ise fiili işleyen sözünü kabul edilir” diyerek görüşünü beyan etmiştir.⁹⁵³ O bu örnekte, harici bir karine ile asıllardan birini diğerine tercih etmiştir.

İki zahirin çelişmesi: Eşlerin her biri ev eşyasının kendisine ait olduğunu iddia etse veya eşlerden biri tüm eşyada ortaklığı iddia etse İmam Şafî’ye göre zilyedlikten elde edilen zanna bakarak eşya her ikisine eşit dağıtılır. Bazı âlimler ise yaygın olan adetten elde edilen zahir durumu esas alarak eşlerden her birine kendisine uygun eşyanın verileceğini söylemektedir.⁹⁵⁴ İzzüddîn b. Abdüsselâm bu ikinci görüşün daha güçlü ve tercihe şayan olduğunu söyleyerek İmam Şafî’ye katılmaz.⁹⁵⁵

⁹⁵¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 101.

⁹⁵² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 103.

⁹⁵³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 104.

⁹⁵⁴ Örneğin koca asker olup kadının ip bükme aletine, ayakkabılarına ve başörtülerine ortak olduğunu iddia etse, kadın da kocasının atına, silahına, kaftanlarına, kemerlerine, kalkanına, miğferine, zincirden yapılmış zırhına ortak olduğunu iddia etse, çok rahat bir şekilde şunu diyebiliriz: orduya ilişkin şeylerin kocanın, kadınlara ilişkin şeylerin de kadındır. Koca fakih olsa fıkıh kitapları konusunda veya kur’an okuyucusu olup kıraat kitapları konusunda, hadisçi olup hadis kitapları konusunda, herhangi bir meslek sahibi olup o mesleğe ait eşyalar konusunda karısıyla anlaşmazlığa düşse yahut koca kadınlara ait olan eşyalar hususunda karısıyla anlaşmazlığa düşse, erkeklere ait eşyalar kocaya, kadınlara ait eşyalar da karıya teslim edilir. (İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 104, 105.)

⁹⁵⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 103-105.

İzzüddîn b. Abdüsselâm, daha çok maslahat ve mefsedetlerin birbiri ile ve kendi içersindeki tearuzu ele alarak gidermeye çalışmaktadır. Bunu maslahat kısmında ele alacağımızdan burada ayrıca zikretme ihtiyacı duymuyoruz.

Son olarak İzzüddîn b. Abdüsselâm, dinde ruhsat ve kolaylıkların bulunduğu gibi azimet ve zorlukların da olduğunu, bir mesele hakkında iki delil çelişip birinin ruhsat ve kolay olanı, diğerinin zor olanı gerekli kılması durumunda ne yapılacağına dair Şafîî âlimlerden bazılarının ihtiyaten zor olanın yapılması gerektiğini, diğer bazılarının ise daha faydalı ve kolay olması hasebiyle ruhsat olanın yapılması gerektiği yönündeki görüşlerini aktardıktan sonra, “*Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez*”⁹⁵⁶ ve “*Allah sizin yükünüzü hafifletmek ister*”⁹⁵⁷ ayetleri ile Rasulullah (s.a.v.)’ın Muaz b. Cebel ve Ebu Zerr’i Yemen’e gönderdiğinde onlara buyurduğu, “*Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin*”⁹⁵⁸ hadisinden yola çıkarak Allah (c.c.)’ın bizim için kolaylık dileyip zorluk dilemediğini, ibadet ve taatleri bizim için zor kılmadığını ifade eder ve ikinci görüşü tercih eder.⁹⁵⁹

⁹⁵⁶ Maide, 5/6.

⁹⁵⁷ Nisâ, 4/28.

⁹⁵⁸ BUHÂRÎ, “İlim”, 11; Müslim, “Eşribe”, 71-72.

⁹⁵⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 370, 371.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Bu bölümde külli kaideler ve İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın kavaid ilmindeki yerini, maslahat anlayışını ve bazı fihhi meselelerdeki görüş ve tercihlerini ele alacağız.

I. KÜLLİ KAİDELER

A. Külli Kaide'nin Tanımı ve İslam Hukukundaki Yeri

1. Külli Kaide'nin Tanımı ve Benzer Kavramlar İle Karşılaştırılması

Sözlükte “oturmak” manasındaki ku‘ûd mastarından türeyen kâide (çoğulu kavâid) “binanın üzerine dayandığı temel, hissî veya manevî bir şeyin aslı, esası”⁹⁶⁰ anlamına gelir. İstılahta ise çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî (v. 770/1368) kaideyi “zabıt” manasında kabul edip, “bütün cüzlerini içine alan külli bir emirdir”⁹⁶¹ şeklinde tarif eder. Cürcânî (v. 816/1413) ise, “Cüziyyatın tamamını içine alan küllî bir hükümdür”⁹⁶² der. et-Tehânevî (v. 1158 h.), fakih ve usulcülerden naklen kaideyi şöyle tarif ediyor: “Kendisinden cüziyyatın ahkâmının elde edilmesinde, onların hepsini içine alan külli bir emirdir.”⁹⁶³ Mustafa ez-Zerkâ ise kaideyi önceki tariflerden de yararlanarak, “kapsamına giren olaylar hakkında genel ve teşriî hükümler ihtiva eden, düsturî ve kısa cümlelerle ifade edilen küllî ve fikhî esaslardır”⁹⁶⁴ şeklinde daha kapsayıcı bir şekilde tarif etmektedir. Örneğin “Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir”; “Şek ile yakın zâil olmaz”; “Berâet-i zimmet asıldır”, “Zaruretler memnû olan şeyleri mubah kılar” kaideleri böyledir.⁹⁶⁵

a. Kaide ve Zabıt

İmam Nevevî (631-676 h.) ve el-Feyyûmî (ö. 770 h.) gibi bazı âlimler kaide ile zabıtın eşanamlı olduğu görüşündedirler.⁹⁶⁶ Subkî (v. 771 h.) ve İbn Nüceym (926-970 h.) gibi pek çok âlime göre ikisi birbirinden farklıdır. Onlara göre kaide, fikhın çeşitli

⁹⁶⁰ İbn Manzûr (ö. 711 h.), *Lisânü'l-Arab*, III, s. 361.

⁹⁶¹ FEYYÛMÎ, Ahmed b. Muhammed, *el-Misbahu'l-Münîr Fî Ğaribi'ş-Şerhi'l-Kebir*, I-II, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1977, II, s. 510.

⁹⁶² CÛRCÂNÎ, Ali b. Muhammed, *et-Tarifât*, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1405 h., s.219.

⁹⁶³ TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-Fünûn ve'l-ulûm*, I-II, (thk. Ali Dahruc), Mektebetü Lübnan Naşirun, Beyrut, 1996, II, s. 1295.

⁹⁶⁴ ZERKA, Ahmed, *Şerhu'l-Kavaidi'l-Fikhiyye*, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 2007, s. 33, 34.

⁹⁶⁵ MECELLE, md.2, 4, 8, 22.

⁹⁶⁶ NEVEVÎ, Ebû Zekerriyya Yahya b. Şeref, *el-Usûl ve'd-Davâbit*, (thk. Muhammed Hasan Heyto), Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1406 h., s. 21, 22; TEHÂNEVÎ, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-Fünûn*, II, 1295.

bablarındaki fûru meseleleri bir araya toplar. Zabıt ise fikhın bir babındaki fûru meselelerini bir araya getirir.⁹⁶⁷ Örneğin külli kaidelerin birincisi olan “Bir işten maksad ne ise hüküm ona göredir” kaide-i külliyesi, ibadet, cinayet ve akitler gibi fikhın bütün bablarına tatbik edilebilir. Fakat “kadının kocasının izni olmaksızın nafîle oruç tutması caiz olmaz”⁹⁶⁸ hükmü bir zabıttır ve sadece bir mesele için geçerlidir.⁹⁶⁹ İkisi arasında şöyle bir fark olduğu da söylenmiştir: Kaide de, kitap, sünnet, icma, kıyas ve benzeri şeri delillerden birine dayanma zorunluluğu olmasına karşın zabıt ise, böyle bir delili bulunmayan fikhî kuraldan ibarettir.⁹⁷⁰

b. Kaide ve Nazariye

İzzüddîn b. Abdüsselâm, nazariyeyi “kişiyi araştırma sonucunda marifet, itikad ve zanna ulaştırılan bir fikirdir”⁹⁷¹ şeklinde tarif eder. Fikhın fûru meselelerini araştırma sonucunda varılan fikre de nazariye denilmiştir.⁹⁷² Mülkiyet nazariyesi, akitler, ehliyet ve kısımları, butlan ve fesat nazariyesi örnek olarak zikredilebilir. Bunların rükünleri, şartları ve ilgili diğer hükümleri “nazariye” tabiri ile ifade edilir. Nazariye kaideden daha geneldir. Zira nazariye birden fazla kaideyi ihtiva edebilir. Örneğin “ukudda itibar mekasid ve meaniyedir” kaide-i külliyesi akit nazariyesine ait sadece bir kaidedir. Nazariye bir takım rükün ve şartları havi iken fikhî kaide böyle değildir. Ayrıca kaide, şeri kaynaklara dayanan bir hüküm iken nazariye İslam fikhını, metodunu ve kitapları araştırma ve inceleme sonucunda elde edilen bir fikir ve teoridir.⁹⁷³

c. el-Eşbâh ve'n-Nezâir

“Eşbâh” kelimesi, eş-şebih veya eş-şebih kelimelerin çoğulu olup misil ve benzer anlamındadır.⁹⁷⁴ “Nezâir ise, nazira'nın çoğuludur. Şekil, ahlak, fiil ve sözde benzemek anlamına gelir.⁹⁷⁵ Dilciler bu iki kelime arasında önemli bir anlam farkı olmadığı görüşündedirler. Örneğin Hamevî bu iki kelimenin aynı anlama geldiğini söyler ve onları şu şekilde tarif eder: “Hükümde farklı olmakla birlikte, çok dikkatli bir bakışla ancak

⁹⁶⁷ İBN NÜCEYM, Zeynü'l-Abidîn, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Daru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut, 1980, s. 166; SUBKÎ, Ebû Nasr Tâcuddîn, Abdülvehhab b. Ali, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, I-II, Daru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, I, s. 11.

⁹⁶⁸ İBN NÜCEYM, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, s. 173.

⁹⁶⁹ BAKTİR, Mustafa, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, Erzurum, 1988, s. 10.

⁹⁷⁰ ENSÂRÎ, Muhammed, *el-Kavaidü'l-Fıkhîyye*, s. 112.

⁹⁷¹ İZZÜDDİN b. ABDÜSSELÂM, *Şeceretü'l-Me'arif*, s. 50.

⁹⁷² ENSÂRÎ, *el-Kavaidü'l-Fıkhîyye*, s. 117.

⁹⁷³ BAKTİR, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, s. 11; ENSÂRÎ, *el-Kavaidü'l-Fıkhîyye*, s. 117, 118.

⁹⁷⁴ İBN MANZÛR, Ebûl-Fazl, Cemâlüddîn, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1968, XIII, s. 503.

⁹⁷⁵ İBN MANZÛR, *Lisânu'l-Arab*, V, s. 219.

fakihlerin anlayabileceği gizli bazı sebeplerden dolayı, birbirine benzetilen meselelerdir”⁹⁷⁶ Suyûtî ise bu iki kelime arasında mana farkının olduğunu iddia eder. Ona göre aralarında birçok benzerlik bulunan şeyler eşbâh ile; sadece bir veya birkaç yönden benzeyen şeyler ise nezâir ile ifade edilir. Ayrıca Suyûtî eşbâh ve nezâiri “fıkhın hakikatine, esasına, kaynaklarına ve esrarına muttali olmayı sağlayan önemli bir ilim” diye tanımlar. Ona göre yeni karşılaşılan veya zaman içinde ortaya çıkacak olan problemlerin halledilmesi de bu ilim sayesinde gerçekleşecektir.⁹⁷⁷

el-Eşbâh tabirine ilk defa Hz. Ömer’in (r.a.) Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’ye yazdığı mektupta rastlandığı görülmektedir. Hz. Ömer (r.a.) söz konusu mektubunda şöyle der: “...Kitab ve Sünnette hükmünü bulamadığım ve kesin olarak vicdanî bir kanaate varamadığım davalarda iyice düşün. Emsal ve eşbâhı araştır ve benzerlikler bulmaya çalış. Sonra (hükme tesiri olan) benzerlikleri bulunca bunlar hakkında kıyası uygula. Bulduğun kıyasî sonuçlar içinde Allah katında en sevimli olan (İslâmî prensipler ile en çok bağdaşan) ve senin vicdanî kanaatine göre hakkaniyete en yakın olan hükmü ver...”⁹⁷⁸

Belli bir asırdan sonra el-eşbâh ve ’n-nezâir kavramının külli kaide karşılığı olarak kullanmaya başlandığı görülmektedir.⁹⁷⁹ Her ne kadar eşbâh ve nezâir kavaid ilmiyle yakın ilişkili olsa da ondan daha kapsamlı olduğu inkâr edilemeyen bir gerçektir. Nitekim Suyûtî’nin yukarıda verilen tarifinde bu husus açıkça görülmektedir.

d. Kaide ve Prensip

Prensip ile kaide şu hususlarda birbirinden ayrılır: Prensip şumulüne giren her meselede doğru yolu gösterir. Kaide ise mevzuundan başka bir hadisede değersizdir. Hâkimi tartışmalı meselede uygun hüküm aramadan müstağni bırakamaz. Prensipleri herkes kolay kolay bulamaz. Fakat bulunup ifade edilen bir prensibin ispatını sağlıklı muhakeme yapan, vicdanı kararmamış ve hüküm vereceği işte şahsi menfaat beklentisi olmayan herkes takdir eder.⁹⁸⁰ Baktır, Belgesay’ın ortaya koyduğu bu farka katılmadığını, prensibin bir manada İslam hukukundaki külli kaidenin aynısı olduğunu iddia eder.⁹⁸¹

⁹⁷⁶ HAMEVÎ, Ahmed b. Muhammed, *Gamzu Uyûni’l-Basâir*, İstanbul, 1290, I, s. 18; BAKTİR, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, s. 12.

⁹⁷⁷ BAKTİR, “Eşbâh ve Nezâir”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XI, s. 456, 457.

⁹⁷⁸ SUYÛTÎ, *el-Eşbâh ve ’n-Nezâir*, s. 8.

⁹⁷⁹ Bkz. BAKTİR, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, s. 11; “Eşbâh ve Nezâir”, *DİA*, XI, s. 456, 457.

⁹⁸⁰ BELGESAY, Mustafa Reşid, *Kur’an Hükümleri ve Modern Hukuk*, İstanbul, 1963, s. 20.

⁹⁸¹ BAKTİR, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, s. 12.

e. Külli Kaide ve Usûlu Fıkıh Kaideleri

Sabunî, usûl kaidelerini şöyle tanımlar: “Hükümleri asıllarından istinbat için konulan ve hakkında nass bulunmayan yeni meselelere hüküm koymaya yarayan vecizelerdir”.⁹⁸²

Külli kaideler usûl kaidelerinden farklıdır. Bu farkı beyan edenlerin başında İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın öğrencisi Karâfî (v. 684/1285) gelmektedir. O, el-Furûk adlı eserinde şunları kaydediyor: “İslam hukuku usûl ve fîrû diye ikiye ayrılır. Usûl de “Usûlü Fıkıh” ve “Külli Kaideler” olmak üzere ikiye ayrılır. a) Usûlü Fıkıh: Arapça lafızlardan neşet eden ve hükümlere delalet eden kaidelerdir. Ayrıca nesh ve tercih, emrin vücub ifade etmesi, nehyin tahrir ifade etmesi, hass ve amm lafızlar gibi konulardır. b) Fikhî Küllî Kaideler: Bunların sayıları oldukça fazla, değerleri yüksek, şeriatın esrarını ve hikmetlerini kapsayıcı esaslardır. Her kaidenin tahtında pek çok fîru mevcuttur.⁹⁸³ Bu açıklamalardan her birinin kendine özgü ve onu diğerinden ayıran bir görevi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ikisi de fîru’un ve fikhî meselelerin esası ve aslı olması hususunda müşterektir. Bundan dolayıdır ki Karâfî onları fîrû’u zabteden asıllar olarak nitelendirmiştir. Usûl kaidelerinin alanı geniş olup usûl ilminin tüm konularının olduğu üç alanı kapsamaktadır. Bu alanlar; edille-i şeriyye, ahkâm-ı şeriyye, şeri nasların açıklanması ve onlardan hükümlerin istinbat edilmesinde kendilerine dayanan dilsel konulardır.

Külli kaide ve Usûlu fıkıh kaideleri arasında müşterek olan kaideler de yok değildir. Örneğin örf ve ona bağlı kaideler; hem usûl kaideleri hem de külli kaideler içerisinde zikredilmektedir. Külli kaide ve Usûlu fıkıh kaideleri arasındaki belli başlı farklar şunlardır:

- a) Fıkıh usûlü hüküm çıkarmada fakih için bir kıstastır. Fakih bununla hataya düşmekten kurtulur. Fakih usûl kaideleri vasıtasıyla tafsili delillerden hüküm istinbat eder. Konusu delil ve hükümdür. “Emir vücûb içindir” ve “Nehiy tahrir içindir” sözünde olduğu gibi. Fikhî kaideler ise altında pek çok fikhî meselenin olduğu külli ve ağılebi olan hükümlerdir. Konusu da mükellefin fiilleridir. Mülkiyet, tazmin, muhayyerlik ve fesih kaideleri örnek olarak zikredilebilir.

⁹⁸² SABUNÎ, Abdurrahman, *el-Medhal Li Dirâseti ’t-Teşrî’l-İslamî*, Dimaşk, 1974, s. 294, 295.

⁹⁸³ KARAFÎ, Ebû’l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. İdris, *Envârü’l-Burûk Fî Envâi’l-Furûk*, I-IV, y.y, tsz. I, s. 2, 3.

- b) Usûlü fıkıh kaideleri umûmidir ve bütün fûrûa şamildir. Bu kaideler mezheplere göre bazı farklılıklar arz etse de, zamanla değişmeyen sabitelere dir. Fıkıh kaidelerinde bu şumûl ve umumilik yoktur. Bazıların birçok istisnaları vardır.⁹⁸⁴
- c) Fıkıh kaideleri hem zihinde hem de vakıada fûrûdan sonradır. Çünkü bunlar değişik fikhî meseleleri toplamak ve bir araya getirmek için konulan kaidelerdir. Usûl kaideleri ise fûrûdan önce zihinde var olduğu düşünölmektedir. Zira fakih bu kaideler vasıtasıyla fikhî meseleleri delillerden *istinbat etmektedir*.⁹⁸⁵

2. Külli Kaidelerin Özellikleri

Yukarda verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere külli kaidelerin bir takım özellikleri vardır. Bu özelliklerin belli başlı olanları şunlardır:

a. Kapsayıcı olmaları

Külli kaidelerin özelliklerinden biri kapsayıcı olmaları, içlerinde pek çok cüziyyatı ve ferî meseleleri barındırıyor olmalarıdır. Bu husus, Cürcânî'nin yukarıda verdiğimiz "cüziyyatın tamamını içine alan küllî bir hükümdür"⁹⁸⁶ tanımından da açıkça anlaşılmaktadır. ez-Zerkâ da kaidenin tanımını yaparken onun bu özelliğine vurgu yaparak şöyle der: "Kapsamına giren olaylar hakkında genel ve teşriî hükümler ihtiva eden, düsturî ve kısa cümlelerle ifade edilen küllî ve fikhî esaslardır."⁹⁸⁷

b. Ağlebi Olmaları ve İstisnalarının Olması

Külli kaidelerde aslolan muttarıd yani bütün cüzlerini kapsayan hükümler olmasıdır. Ne var ki böyle muttarıd olan kaideler pek azdır. Kaidelerin büyük çoğunluğu ağlebi olup istisnaları mevcuttur. Çünkü kaideler, bir meselenin anlaşılmasında genel kıyas usulleri ile temel fıkıh tefekkürü meydana getirirler. Kıyasta ise her zaman birçok istisnalar mevcuttur. Bu istisnalar ise genellikle kullardan güçlüğü kaldırılmasını hedef aldığından şeriatın maksad ve gayesine daha uygundur. Örneğin "Bir kimse tasarruf yetkisine sahip olmadığı bir konuda izin verme yetkisine de sahip olamaz" kaide-i külliyyeden şu durum istisna edilir: Kör bir kimse bir malı satma ve kiralama yetkisine sahip olmadığı halde bu

⁹⁸⁴ BAKTİR, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, s. 18.

⁹⁸⁵ ENSÂRÎ, *el-Kavaidü'l-Fıkhiyye*, s. 119, 120.

⁹⁸⁶ CÜRCÂNÎ, *et-Tarifât*, s. 219.

⁹⁸⁷ ZERKA, Ahmed, *Şerhu'l-Kavaidi'l-Fıkhiyye*, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 2007, s. 33, 34.

konuda izin verme yetkisine sahiptir.⁹⁸⁸ Fakat bu kaidelerin ağırlığı olmaları, onların ilmi değerinden ve İslam hukukundaki yüksek mevkilerinden bir şey eksiltmez. Çünkü bu kaideler olmasaydı, fikhî hükümler zihinde temel bir esasa dayanmaksızın görünüşte birbirini ile çelişen karışık fûru meseleler olarak kalacaktı.⁹⁸⁹

c. *Veciz ve Muhkem İfadelere Sahip Olmaları*

Küllî kaidelerin özelliklerinden bir diğeri de veciz ve muhkem ifadelere sahip olmalarıdır. Kaidelerin, ibare ve ifadelerin kısalığı, kelime yapılarının berraklığı ile parlak üslup ve meseleleri geniş bir şekilde kapsamak gibi meziyetleri vardır. “Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir”; “Şek ile yakın zâil olmaz”; “Berâet-i zimmet asıldır”, “Zaruretler memnû olan şeyleri mubah kılar.” kaidelerinde bu özellik açıkça görülmektedir.⁹⁹⁰ Düsturî ve birkaç kelimedenden oluşan kısa cümlelerle ifade edilmeyenler kaide olarak nitelendirilmedikleri gibi genel ve teşriî hükümler ihtiva etmeyenler de kaide olarak nitelendirilmez.

3. *Küllî Kaidelerin Hücciyeti*

Küllî kaidelerin fikhî kaynakları arasında sayılması hususunda âlimler farklı görüşlere sahiptirler. Bazıları küllî kaidelerin hüküm istinbatında başvurulabilecek bir kaynak olduğunu söylerken Bazıları da aksini savunmaktadır.

Gazzalî, İzzüddîn b. Abdüsselâm, Karâfî ve Şatibî gibi âlimlere göre Kitap, Sünnet ve icma ile sabit bir asıl'a aykırı olmayan fikhî küllî kaidelerle istidlalde bulunmak caizdir.⁹⁹¹ Kitap ve Sünnetin sarîh nassından elde edilen veya kitap, sünnet ve icmaya dayanan küllî kaideler şeri hükümler için hüccet ve delildir. Nasstan elde edilen küllî kaideye Peygamber Efendimizden (s.a.v.) rivayet edilen⁹⁹² “لا ضرر ولا ضرار” hadisi örnek olarak getirilebilir. Kitap, sünnet ve icmaya dayanan küllî kaideye örnek⁹⁹³ “الأمور بمقاصدها”⁹⁹⁴ kaidesidir. Bu kaide, “إنما الأعمال بالنيات”⁹⁹⁴ hadisine dayanmaktadır. Bu türden olan kaideler

⁹⁸⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübra*, II, s. 308.

⁹⁸⁹ BAKTİR, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, s. 13.

⁹⁹⁰ MECELLE, md. 2, 4, 8, 22.

⁹⁹¹ ŞATIBÎ, Ebû İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şeri'a*, Daru'l-Kutübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, I, s. 27; el-BEYÂTÎ, ABDULGAFUR Muhammed, *el-Kavâidü'l-Fikhiyye fî'l-Kadâ*, Daru'l-Kutübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2015, s. 82.

⁹⁹² “Zarar vermek de zarara zararla mukabele etmek de yoktur”. (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, “Mükâteb”, 13; “Akdiye”, 31.)

⁹⁹³ “Bir işten maksad ne ise, hüküm ona göredir” (Mecelle, Md. 2)

⁹⁹⁴ “Ameller niyetlere göredir.” (BUHÂRÎ, “Bedü'l-Vahy”, 1; MÜSLİM, “İmare”, 100; EBU DAVÛD, “Talâk”, 11.)

hücciyetini elde edildiği ve doğrudan dayandığı nasstan alır. İstihsan, örf, sedd-i zerâi, ıstıshab ve maslahat-ı mürsele gibi tali şer‘î delillere dayanan kaideler ise hücciyet konusunda söz konusu delillere tabidirler. İstikra/tümevarım yoluyla elde edilen kaideler ister zan ister yakın ifade etsinler birer şer‘î delil sayılırlar. Bu görüş sahipleri, müctehit imamların, hakkında nass olmayan yeni meselelerin şer‘î hükmü hakkında bu kaidelere başvurduklarını gerekçe olarak öne sürerler. Ayrıca nassın hüccet kabul edilip nassa dayanan veya nasstan türetilen kaidelerin hüccet kabul edilmemesinin mantıkî bir izahı olamayacağını dile getirmektedirler.⁹⁹⁵

İbn Nüceym ve Mecelle yazarları gibi bilginlere göre Kitap ve Sünnetin sarih nassına dayanmadıkça küllî fikhî kaideler hüküm istinbatında başvurulabilen birer delil olamazlar. Hamevî, İbn Nüceym’den şunları naklediyor: “Kavâid ve zavâbita göre fetva vermek müftüye helal değildir. Müftülerin sahih nakli delil bulması gerekir. Çünkü söz konusu kaideler küllî olmayıp ağlebidirler.”⁹⁹⁶ Mecelle’nin mazbatasında da “... şeriyye hâkimleri sahih bir nakil bulmadıkça yalnız bunlarla hükmedemez...”⁹⁹⁷ denilerek küllî kaidelerin hüküm istinbatında başvurulabilen birer delil olmadıkları vurgulanmıştır.

İkinci görüş sahiplerine göre, küllî kaideler birçok fer‘î meseleyi bir araya getirme özelliğine sahip olmakla beraber onlara hüküm istinbatında başvurulamaz. Zira bunların birçok istisnaları olabilmektedir. Söz konusu kaideler ister ittifak edilen kaideler olsun ister ihtilaf edilen kaideler olsun fark etmez. Ancak ittifak edilen kaide olmaları durumunda görüşler arası tercihte bulunmak için bunlara başvurulabilir. Birinci görüş, yani küllî kaidelerin Kitap ve Sünnetin nassından elde edilmiş olmaları veya Kitap, Sünnet ve icmaya dayanmaları durumunda hüküm istinbatında başvurulabilen birer delil olmaları görüşü daha isabetli bir görüş olarak gözükmektedir. Zira bu durumda küllî kaidelere dayanmak kitap ve sünnete dayanma anlamına gelmektedir. Kitap ve sünnette delil bulunduğu halde küllî kaideye ne hacet vardır, diye itiraz edilecek olursa buna şöyle cevap verilebilir: Nasıl ki icma, senedi (ayetin nassı ve Hz. Peygamber’in sünneti) zikredilmeden delil olarak takdim edilebiliyorsa, kitap ve sünnete dayanan küllî kaide de delil olarak getirilebilir.

⁹⁹⁵ BEYÂTÎ, *el-Kavâidu'l-Fıkhiyye Fî'l-Kadâ*, s. 82, 83.

⁹⁹⁶ BAKTİR, *İslam Hukunda Küllî Kaideler*, s. 18.

⁹⁹⁷ MECELLE, *Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası*.

4. Külli Kaidelerin Önemi

Külli kaidelerin İslam hukukundaki yeri ve öneminden söz etmek aslında fikhın özünden ve meyvesinden söz etmek anlamına gelir. Çünkü külli kaideler tarihi olarak fikhın en parlak dönemi ve fikhî aklın olgunlaşma çağıyla doğrudan irtibatlıdır. Âlimlerin elde ettikleri fikhî kaideleri oluşturma melekesi, fikhî aklın ulaştığı olgunluk, kemal ve içtihadın en bariz kanıtıdır. Bugün de biz karşılaştığımız bir yığın sorunu çözmede bu fikhî olgunluğa her zamankinden daha çok muhtacız. Hiç şüphesiz fikhî kaideler ilmi değerlerini, dayandıkları nakli ve akli şeri delillerden elde ederler. Küllî kaideler, fikhî meseleleri ihata ve tanzim etme, ilmi meleke kazanma, öğrenme ve öğretmede büyük bir rol oynamıştır. Usulî'nin faaliyet tarzı bir yönüyle fakihin faaliyet tarzına benzemektedir. Usulî, usul kaidelerini, temel kaynaklardan şeri hükümleri istinbat etmek üzere başvurulması gereken doğru bir kıstas olarak kabul eder. Keza fakih de fikhî kaideleri, furu meselelerini tanzim etme ve çeşitli hükümleri belli başlı bablar altında toplamak için doğru kıstas addeder. Külli kaideler dağınık fikhî meseleleri zabtetme aracı olarak kabul edilir. ez-Zerka'nın da dediği gibi; bu kaideler olmasaydı, fikhî hükümler zihinde temel bir esasa dayanmaksızın görünüşte birbiri ile çelişen karışık furu meseleler olarak kalacaktı.⁹⁹⁸ Bu öneminden dolayı külli kaideler fakihlerin ilgisine mazhar olmuş, adeta bunlar olmadan/bilinmeden fakih ve müftüler bir hiç sayılmıştır. Suyûtî, İzzüddîn b. Abdüsselâm, fikhın bütün konularını tek bir kaidede, maslahatın gerçekleştirilmesi ve mefsetetin kaldırılması (celb-i menâfi' ve def-i mefâsid) ilkesinde toplamayı başardığını ifade etmiştir.⁹⁹⁹ İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın öğrencisi Karâfî ise, külli kaideleri övme ve önemini belirtme sadedinde şöyle der:

Bu kaideler fıkhîta oldukça mühimdir, faydaları çoktur. Bunları ihataadaki gücüne göre fakih büyür ve şerefi artar. Fikhın güzelliği bu kaidelerle ortaya çıkar ve bilinir. Fetva usülleri bunlarla anlaşılır. Kim ki furu meseleleri, külli kaideler olmaksızın cüzi benzerliklerle elde etmeye başlarsa, ona göre furu meseleler karışır ve tenakuzlar meydana gelir. Artık onun zihni bu meselelerle karışır ve çıkmaza girer. Bundan dolayı da gönlü daralır ve başarıdan ümidini keser. Artık sayısız cüzi meseleyi ezberleme ihtiyacı duyar. Böylece ömrü biter tükenir de, istediğini elde edemez. Fakat kim fikhî bu kaidelerle öğrenirse, fûrûat bu külliyelerin içinde mevcut olduğundan, cüzi meselelerin çoğunu ezberlemeye ihtiyaç duymaz. Başkasına göre tenakuz teşkil eden bir mesele, ona göre uygun ve doğru olur.¹⁰⁰⁰

Karâfî, bu açıklamalarıyla, külli kaidelerin furu meseleleri anlayıp öğrenmedeki rollerini, fikhî bu kaidelerle birlikte öğrenenlerin yukarıda zikredilen tehlikelere düşmeyeceklerini beyan ederek kaidelerin önemini vurgular. Subkî de tahkiki talep eden

⁹⁹⁸ ZERKÂ, Mustafa, *el-Fıkhü'l-İslâmî Fî Sevbihî'l-Cedîd*, Dimaşk, 1968, II, s. 949.

⁹⁹⁹ SUYÛTÎ, *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*, I, s. 14.

¹⁰⁰⁰ KARAFÎ, *el-Furûk*, I, s. 3.

ve yüksek makamları arzulayanların hükümlerin kaidelerini bilmeleri gerektiğini söyleyerek kaidelerin ehemmiyetini belirtir.¹⁰⁰¹ Suyûtî, Eşbâh adlı eserinde şöyle diyor:

Bil ki, el-Eşbâh ve'n-Nezâir ilmi büyük bir ilimdir. Fıkıhın hakayıkına, kaynaklarına ve asıllarına ancak bu kaidelerle muttali olunabilir. Bu kaidelerle fıkıhın anlaşılması ve elde edilmesinde maharet sahibi olunur. Fıkıhî hükümleri ilhak ve tahrir, hükmü zikredilmeyenlerin bilinmesi, zamanın geçmesiyle nihayete ermeyen vakıa ve hadiselerin hükümlerinin verilmesi de ancak bu kaidelerle mümkün olur.¹⁰⁰²

Musa Carullah'a göre de, külli kaideler fıkıh ilminin ruhudur. Külliyyatı hıfzedip anlayan kimse fıkıhî hükümleri tamamıyla ihata eder. İslam şeriatının felsefesine gereği gibi vakıf olur. İctihad melekesinden büyük nasibe haiz olur. Mahkemelerde hükmederken veya fetva verirken basiretli olur. Cüziyyatın ahkâmı biri diğerine mütenakız olurken hayrette kalmaz. Fıkıh ilmini güzel surette tahsil etmek için bütün ömrünü feda etme mecburiyetinde kalmaz. Şeriatın hükmünü gönül rahatlığıyla kabul eder. Şeriatın insan hayatındaki ehemmiyetinin ne olduğunu anlar. Bir cümle ile ifade etmek gerekirse, insan tam anlamıyla fakih olur.¹⁰⁰³

Mustafa Reşit Belgesay'a göre de, hukuki prensipler, hâkimin işini kolaylaştırır, verdiği hükümlere güveni artırır ve onları hatadan korur. Bir olay hakkında verilecek bir hüküm, bir prensibe dayanmazsa, taraflar arasındaki çekişmenin sonu gelmez. Herkes kendi şahsi temayül ve menfaatine uygun gördüğü noktada ısrar eder.¹⁰⁰⁴ Belgesay, Mecellenin külli kaidelerine de temas ederek şöyle der: "Bugünkü hukukun önemli bir kısmı Mecelle'nin müsellemtan saydığı kaidelere dayanır. Dolayısıyla Mecelle'nin doksan dokuz maddesini yeni hukuk prensiplerinin ve felsefi mülahazaların ışığı altında tetkik ve izah, bu hukukun da çabuk kavranılması ve öğrenilmesi bakımından büyük faydalar sağlayacaktır."¹⁰⁰⁵

Külli kaidelerin İslam hukukundaki yeri ve önemi ile ilgili olarak yukarıda görüşlerini aktardığımız bilginlerin açıklamaları ışığında külli kaidelerin önemini maddeler halinde şöyle özetlemek mümkündür:

- a) Külli kaideler, fıkıhî öğrenme, İslam şeriatının amaç ve hedeflerini idrak etme ve ilmî meleke kazanmaya yardımcı olur.

¹⁰⁰¹ SUBKÎ, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, I, s. 10.

¹⁰⁰² SUYÛTÎ, , *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, s. 8.

¹⁰⁰³ BAKTIR, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, s. 23.

¹⁰⁰⁴ BELGESAY, *Kur'an Hükümleri*, s. 25.

¹⁰⁰⁵ BELGESAY, Mustafa Reşid, *Mecelle'nin Külli Kaideleri ve Yeni Hukuk*, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1946, Cilt: XII, sayı 2, 3, s. 564.

- b) Külli kaideler araştırmacıya delil getirme ve hüccet sunma hususunda güçlü bir meleke kazandırır.
- c) Külli kaideler, araştırmacı ve müftülerin cüzi hükümleri araştırma ve bulmada, o hükümleri bir başlık altında cemetmede, böylece benzeşen hükümlerde tenakuzdan kurtulmaları için onlara kolaylık sağlar.
- d) Külli kaideler, fakihe maslahat ve mefsedetleri karşılaştırma kudretini kazandırır. Böylece öncelemeyi hak edeni önceler, ötelemeyi hak edeni de öteler. Karşılaştırma fikhıyla ilgili birçok kaide bulunmaktadır. İzzüddîn b. Abdüsselâm bunlardan bir kısmını zikrederek şöyle der: “Aynı anda elde edilmeleri mümkün olmayan iki maslahat çakıştığında, şayet herhangi birinin tercihi için bir sebep varsa o tercih edilir. Tercih sebebi yoksa ve her iki maslahatın birbirine denk olduğu biliniyorsa ikisinden birini tercihte serbest kalırız. Birbirine denk olup olmadıkları da kesin değilse, âlimlerin bir kısmı birinin, bir kısmı da diğerinin tercih edilmesi kanaatine varabilir...”¹⁰⁰⁶
- e) Külli kaideler İslam fikhının meyvesi ve semeresidir.

5. Külli Kaidelerin Tarihçesi ve Kaynakları

Kavâid ilminin ortaya çıkışı ve gelişmesi sadedinde Baktır, şu bilgileri kaydetmektedir:

Külli kaideler, uzun zaman diliminde oluşan zengin fikh birikimin gözettiği ana ilkeleri tanıtmak, farklı alanlardaki fer'i meselelere getirilen muhtelif çözümlere ortak açıklama getirmek gibi bir işleve sahip olduğundan kavaid ilminin fikhın doktrin ve tedvin yönüyle gelişimini tamamlamasını takip eden dönemde ortaya çıkması kaçınılmazdır. Öte yandan Müslümanlar arasında böyle bir ilmin doğabilmesi için fikhın oluşum sürecinde ana ilkelere dayanan hukuk anlayışının ürünü zengin bir malzemenin bulunmuş olması, daha doğrusu Müslüman hukukçuların ilk dönemlerden itibaren kavaid anlayışına sahip olmaları da bir başka zorunluluktur. Fikhın klasik gelişiminin ardından ortaya çıkan kavâid ilmini ve literatürünü besleyen kavâid anlayışını fikhın oluşumunun ilk dönemlerine kadar götürmek mümkündür. Şüphesiz bunda da Müslüman toplumların kolektif şuurunu oluşturan ana unsurlar olarak Kur'an ve Sünnet'in, toplumsal sağduyuyu yansıtan ortak kabullerin ve fakihler tarafından geliştirilen re'y ve icihadların ayrı ayrı payları vardır.¹⁰⁰⁷

Bu bakımdan küllî kaidelerin kaynaklarını Kur'ân, sünnet ve fukahanın içtihatları olmak üzere üç kısma ayırabiliriz.

a. Kuran'ı Kerim

İslamî değer ve hükümlerin ilk ve temel kaynağı Kur'an'dır.

¹⁰⁰⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 87, 91.

¹⁰⁰⁷ BAKTIR, Mustafa, “Kaide”, *DİA* TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, ss. 205-210, s. 206.

Kuran’da miras veya boşanma gibi bazı konularda hükümler ayrıntılı olarak verilmekle birlikte, beşerî ve hukukî ilişkilere dair hükümler ahlâkî vurgu ön planda tutularak genelde küllî esaslar şeklinde belirtilmiştir. Akidlerin yerine getirilmesi, helal oluşun asıl alınıp yasakların ayrı ayrı sayımının yapılması, emanete riayet, ahde vefa, sorumluluğun şahsiliği, ölçülü davranmak ve yapılan bir kötülüğe en fazla misliyle mukabele etmek, kişiye ancak gücünün yeteceğini yüklemek, maruf ve münker gibi konularda Kur’an’ın verdiği mesaj, Müslümanlarda hukuk ve ahlakın dayandığı ortak ilkeler ve gözetildiği amaçlar konusunda belli bir fikir oluşturmuştur.¹⁰⁰⁸

Fakihler mümkün mertebe küllî kaideleri önce Kur’an’a daha sonra da hadislere dayandırma gayreti içersindeydiler. Bundan dolayı İzzüddîn b. Abdüsselâm bütün fikhî konuları, “celb-i menâfi‘ ve def-i mefâsid” ilkesinde toplamış¹⁰⁰⁹ ve bunu da Kur’an’da insanları maslahatların tümüne yönlendiren ve mefsedetlerin tümünden de sakındıran en kapsamlı ayet olan “*Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor*”¹⁰¹⁰ Nahl suresindeki 90. ayete dayandırmıştır.¹⁰¹¹

İslam kültüründe benzeri bir temellendirmeyi, şeriatın tamamını bir ayet, bir hadis ve bir kaideye irca İbn Teymiyye’de görmekteyiz. O şöyle der: “Şeriatın medarı, “*O halde gücünüz yettiğince Allah'a karşı gelmekten, haramlara girmekten sakının*”¹⁰¹² ayeti, “*size bir şey emrettiğim zaman gücünüz nispetinde onu yapın*”¹⁰¹³ hadisi ve “maslahatın temini ve mefsedetini defi vaciptir” kuralıdır.¹⁰¹⁴

Kur’an’da küllî hüküm ihtiva eden ayetlerden bir kısmı şunlardır:

1. {يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمْ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ} “Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez.”¹⁰¹⁵ Fakihler, bu ayet’i kerime’ye istinaden şu büyük fikhî kaideyi çıkarmışlardır: الْمَشَقَّةُ تَجْلُبُ التَّيْسِيرَ “Meşakkat teysiri celb eder”.¹⁰¹⁶
2. {فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} “Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah

¹⁰⁰⁸ BAKTİR, “Kaide”, s. 207.

¹⁰⁰⁹ SUYÛTÎ, *el-Eşbâh ve’n-Nezâ’ir*, I, s.14.

¹⁰¹⁰ Nahl, 16/90.

¹⁰¹¹ İZZÜDDÎN B. ABDÛSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 315.

¹⁰¹² Teğâbün, 64/16.

¹⁰¹³ BUHÂRÎ, “Kitabü'l-İ’tisam”, 4.

¹⁰¹⁴ İBN TEYMİYYE, *el-Fetâvâ*, 28/284.

¹⁰¹⁵ Bakara, 2/185.

¹⁰¹⁶ MECELLE, Madde 17.

yoktur.”¹⁰¹⁷ Fakihler, bu ayet-i kerime’den de الضَّرُورَاتُ تُبِيحُ الْمَحْظُورَاتِ

“Zaruretler memnu olan şeyleri mubah kılar”¹⁰¹⁸ kaide-i külliye’yi iktibas etmişlerdir.

3. {وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ}

“Onların, Allah’ın dışında tapındıklarına sövmeyin, sonra onlar da haddi aşarak, bilgisizce Allah’a söverler”¹⁰¹⁹. Bu ayet-i kerimeden fakihler, sedd-i zerâi’ prensibini iktibas etmişlerdir. Sedd-i zerâi’: kendi başına mubah olan bir fiilin şer’an sakıncalı bir sonuca götüreceğinden emin olunması veya bunun kuvvetle muhtemel bulunması sebebiyle yasaklanmasını ifade eder.¹⁰²⁰ لِلْوَسَائِلِ أَحْكَامٌ

الْمَقَاصِدِ، فَالْوَسِيلَةُ إِلَى أَفْضَلِ الْمَقَاصِدِ هِيَ أَفْضَلُ الْوَسَائِلِ، وَالْوَسِيلَةُ إِلَى أَوْزَلِ الْمَقَاصِدِ هِيَ

أَوْزَلُ الْوَسَائِلِ “Vesileler hüküm açısından gayelerine tabidir. En üstün gayeye

götüren vesile en üstün olduğu gibi, en kötü sonuca götüren vesile de, kötülüklerle vesile olan şeylerin en kötüsüdür.”¹⁰²¹ İşte yukarıdaki ayet-i

kerimede, Müşriklerin putları hakkında hakaret sözcüklerinin kullanılması onların da Allah hakkında kötü sözler söylemesine yol açabileceğinden bu davranıştan sakınılması emredilmiştir.

b. Hadis-i Şerifler

İslam hukukunun ve külli kaidelerin ikinci kaynağı hadislerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde “Ben cevâmiu’l-kelim ile gönderildim”¹⁰²² buyurmuştur. “Cevâmiu’l-Kelim” az lafızla çok mâna ihtiva eden edebî vecizelerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) değişik vesilelerle, “Ameller niyetlere göredir”¹⁰²³; “Zarar vermek de zarara zararlarla mukabele etmek de yoktur”¹⁰²⁴; “Müslümanlar şartlarına bağlıdırlar”¹⁰²⁵; “Beyyine davacıya, yemin

¹⁰¹⁷ Bakara, 2/173.

¹⁰¹⁸ MECELLE, Madde 21.

¹⁰¹⁹ En‘âm, 6/108.

¹⁰²⁰ DÖNMEZ, “Sedd-i Zerâi’”, XXXVI, s. 277.

¹⁰²¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, I, s. 165, 173, 174, 176.

¹⁰²² BUHÂRÎ, “Cihâd”, 122; MÜSLİM, “Mesâcid”, 5-8, “Eşribe”, 71.

¹⁰²³ BUHÂRÎ, “Bedu’l-Vahy”, 1; MÜSLİM, “İmare”, 100; EBU DAVÛD, “Talak”, 11.

¹⁰²⁴ MÂLİK b. Enes, *el-Muvatta*, “Mükâteb”, 13; “Akdiye”, 31.

¹⁰²⁵ EBU DÂVÛD, Akdiye, 12/3594.

*de davalıya gerekir*¹⁰²⁶ şeklinde kısa ve özlü amelî kurallardan söz etmiştir. Hadislere dayanan külli kaidelerden bir kısmı, olduğu gibi –lafızları değiştirilmeden- hadislerden alınmıştır. Örneğin Mecelle'nin ilk külli kaidesi olan “Bir işten maksad ne ise, hüküm ona göredir” ve “Bikaderi'l-imbân şarta riayet olunmak lazım gelir”¹⁰²⁷ kaide-i külliyesi yukarda zikredilen niyet hadisi ile “Müslümanlar şartlarına bağlıdırlar” hadisinden alınmışlardır. Yukarda zikredilen diğer hadisler ise olduğu gibi külli kaidelere dönüştürülmüştür.¹⁰²⁸

c. Fakihlerin İctihatları

Sahâbe ve tâbiîn büyüklerinden rivayet edilen özlü sözlerin veya onların uygulamalarında beliren hukuk ilkelerinin de kavâid anlayışının oluşumuna katkısı olmuştur. Hz. Ömer'in (r.a.), *مقاطع الحقوق عند الشروط*, “Haklar, şartların koşulmasıyla ortadan kalkar”¹⁰²⁹ sözü bunlardan biridir. Bize kadar intikal eden fikhî ilkelerden biri Şüreyh'in (v. 76 h.), *من شرط على نفسه طائعا غير مكره فهو عليه*, “Her kim, baskı altında kalmaksızın gönüllü olarak, bir şart öne sürerse ona riayet etmesi gerekir” sözü ile Hayr b. Nuaym'ın, *من أقر عندنا* “Kim yanımızda bir şeyi ikrar ederse onu (o ikrar ettiği şeyi) kendisine gerekli kılarız” sözüdür. Bu sonuncusu, *المقرُّ ملزمٌ بإقراره*, “ikrarda bulunan ikrarıyla sorumludur” kaidesinin bir benzeridir.¹⁰³⁰

İkinci ve üçüncü asırda, fikhî mezheplerin teşekkül etmesi ve müstakil eserlerin telif edilmesiyle fıkıh yeni bir boyut kazanmıştır. Daha önce fetva şeklinde tesbit edilen icthatlar yeniden ele alınarak bazı esaslara icra edilmeye çalışılmış ve birbirine benzeyen meseleler bir kaide altında toplanma cihetine gidilmiştir. Fakihler, küllî kaidelerin tesbitinde naslardan istifade etmenin yanı sıra Arapça, belagat ve mantık gibi diğer ilimlerden de istifade etmişlerdir. Fakihlerin oluşturduğu kaideler ya doğrudan ya da dolaylı olarak nasların lafızlarına dayanarak oluşturulmakta veya muhtevaları ayet ve

¹⁰²⁶ BEYHAKÎ, “ed-Da‘va ve'l-Beyyinât”, 10.

¹⁰²⁷ MECELLE, Madde 84.

¹⁰²⁸ Bkz. MECELLE, Madde, 19, 76.

¹⁰²⁹ Bir kadın, kocasının kendisi üzerine kuma getirmemesini şart koşmuş, kocası da bu şartı kabul etmişti. Kocası onun üzerine kuma getirince kadın nikâh akdini feshetti. Birisi Hz. Ömer'e “Kadının nasıl nikâhı feshetme hakkı olur ey Mü'minlerin Emiri?” diye sorunca Hz. Ömer, “Haklar, şartların koşulmasıyla ortadan kalkar” buyurdu. Yani, kadın kocasının kendisi üzerine evlenmemesini şart koştuğunda, “şayet kocası kuma getirirse nikâhı feshetmek suretiyle kocasının haklarını sona erdirebileceğini belirtmiştir.

¹⁰³⁰ ENSÂRÎ, *el-Kavaidü'l-Fıkhîyye*, s. 127.

hadislerden süzülerek yapılmaktadırlar. Örneğin “Adet muhakkemdir”¹⁰³¹ kaidesine baktığımızda, aynı mealde bir ayet veya hadis bulamamaktayız. Fakat fakihler, nasların genel muhtevasından yararlanarak bu kaideyi koymuş ve tatbikatta da çokça kullanmıştır.¹⁰³²

Araştırmacıların dikkatini celb edebilecek en önemli fıkıh kitaplarından biri Ebu Yusuf’un (v. 182 h.), “Kitabu’l-Harac” adlı eseridir. Bu eserde, külli kaide oluşturmaya elverişli birçok ibare ve ifade mevcuttur. Örneğin, *لَيْسَ لِلْإِمَامِ أَنْ يُخْرِجَ شَيْئًا مِنْ يَدِ أَحَدٍ إِلَّا بِحَقِّ ثَابِتٍ*¹⁰³³ ibaresi bunlardan biridir. Ayrıca İmam Malik’in “Muvatta”, İmam Şafii’nin “er-Risale” ve “el-Ümm” adlı eserlerinde de külli kaide olabilecek ve sonraki fakihlerin külli kaidelere dönüştürebilecekleri pek çok ifade mevcuttur. Risaletin başlangıcından itibaren mezhep imamlarının yaşadığı çağa kadarki dönem külli kaidelerin neşet ettiği dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde genel prensipler belli oranda zuhur etmiş ama bilinen manada külli kaide potasına dökülmemiştir.

6. Külli Kaidelerle İlgili Yazılan Bazı Eserler

Külli Kaideler, şerî nasların umumî delaletlerinden, usulu fıkıh esaslarından ve hükümlerin illetlerinden aklî melekeler kullanılarak mezhepte tercih ve tahrir ehli imamlar tarafından elde edilmişlerdir. Bu kaideler, daha sonraları, önde gelen fakihlerin gayretleriyle geliştirilmiş ve son şeklini almıştır.¹⁰³⁴

Külli kaideleri ilk önce tesbit edip eser yazanın Hanefî fakihleri oldukları söylenmektedir. Nitekim İbn Nüceym, hicri IV. asır âlimlerinden Ebu Tahir ed-Debbas’ın bu alanın öncüsü sayıldığını ve onun Hanefî mezhebine ait on yedi kaideyi topladığını nakleder.¹⁰³⁵ Kanaatimizce Ebu Tahir ed-Debbas ile ilgili zikredilen kıssanın doğruluk derecesi araştırılmaya muhtaç bir husustur.¹⁰³⁶ Her ne kadar bu kaideleri cem edenin Ebu

¹⁰³¹ MECELLE, Madde, 36.

¹⁰³² BAKTİR, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, s. 31.

¹⁰³³ EBU YUSUF, Yakub b. İbrahim (ö. 182 h.), *Kitabu'l-Harac*, (thk. Taha Abdurrauf Sad, Sad Hasan Muhammed), el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turas, Kahire, s. 78.

¹⁰³⁴ BAKTİR, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, s. 33.

¹⁰³⁵ SUYÛTÎ, , *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, s. 10; İBN NÜCEYM, , *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, s. 16.

¹⁰³⁶ Kıssa şöyle anlatılır: Ebu Tahir ed-Debbâs, Hanefî mezhebine ait 17 kaide toplamıştı. Şafii olan Ebu Said el-Herevî (458/1066), bunu haber alınca, ona doğru yola çıktı. Ebu Tahir âmâ idi. Cemaat camiden çıktıktan sonra kapıyı örter ve bu kaideleri kendi kendine tekrarladı. Ebu Said geldi ve bir hasırın altına gizlendi. İnsanlar çıktıktan sonra, Ebu Tahir yine kapıyı örttü ve bu kaideleri tekrarlamağa başladı. Yedi tanesini söyledikten sonra Herevî'nin öksürüğü tuttu. O zaman Ebu Tahir camide birinin olduğunu fark etti

Tahir olduğu söylene de bize kadar intikal eden ilk eser Hanefi fakihi Ebü'l-Hasan el-Kerhî'nin (260-340 h.) 37 kaideyi toplayan “el-Usul” adlı risalesidir. Kerhî, Ebu Tahir'in topladığı kaideleri alarak onlara ilavede bulunmuş ve külli kaideleri müstakil bir risale halinde toplayan ilk kişi olma unvanını elde etmiştir.¹⁰³⁷ Daha sonra “mukayeseli hukuk” dediğimiz “İlm-i Hilaf'ın” kurucusu olarak bilinen Ebû Zeyd ed-Debbûsî (v. 430/1039) gelmektedir. Onun “Te'sisü'n-Nazar” adlı eseri fikhî kaidelerle ilgili yazılmış eserlerin başında gelmektedir. Eser yaklaşık yüz aslı/kaideyi içermektedir. Bunları da sekiz ayrı başlık altında ele almaktadır.¹⁰³⁸ Ed-Debbûsî'yi es-Semerkindî (v. 540 h.) takip etmektedir.

VII/XIII. yüzyıl kavâid ilminin olgunlaşma dönemidir. Bu dönemde birçok eser telif edilmiştir. Bu eserlerin başında İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın “Kavâidu'l-Ahkâm” adlı eseri gelmektedir. Eser, bu dönemde yazılanların hem ilki hem de en önemli ve doyurucusu olması hasebiyle önem arz etmektedir. Eserde yaklaşık iki yüz yetmiş kaide tespit edilmiştir.¹⁰³⁹ Daha sonra İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın öğrencisi Şehâbeddin el-Karâfî'nin (v. 684/1285) “Envâru'l-Burûk Fî Envâi'l-Furûk” adlı eseri gelir. Bu eser Malikî fakihlerin külli kaide alanında yazdıklarının başında gelir. Bunları şu eserler takip etmiştir:

- “el-Eşbâh ve'n-Nezâir”, İbnü'l-Vekîl eş-Şafîî (v.716 h.)¹⁰⁴⁰.
- “el-Eşbâh ve'n-Nezâir” ve “el-Mecmû'u'l-Müzheb fî Kavâidi'l-Mezheb”, İbn Âlâ eş-Şafîî (v. 761 h.).
- “el-Kavâidü'n-Nûraniyye”, Takıyyüddin İbn Teymiyye (v. 728 h.).
- “el-Eşbâh ve'n-Nezâir”, Tâceddin es-Sübkî (727-771 h.).
- “el-Kavâid Fî'l-Fıkh”, İbn Receb el-Hanbelî'nin (v. 795 h.).

ve onu camiden çıkardı. Bundan sonra bu işi bıraktı. Herevî ise öğrendiği kadarı ile arkadaşlarına nakletti. (SUYÛTÎ, Eşbâh, s. 10; İBN NÜCEYM, , *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, s. 16.)

¹⁰³⁷ ENSÂRÎ, *el-Kavâidü'l-Fıkhîyye*, s. 130.

¹⁰³⁸ Bkz. ed-DEBBÛSÎ, Ebu Zeyd Ubeydullah Ömer b. İsa, *Te'sisü'n-Nazar*, Daru İbn Zeydûn, Kahire, t.y., s. 9-11; BAKTİR, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, s. 36.

¹⁰³⁹ Bkz. ENSÂRÎ, *el-Kavâidü'l-Fıkhîyye*, s. 144-157.

¹⁰⁴⁰ Eser, eşbâh adıyla yazılan ilk eserlerdendir. Hâcî Halîfe de bu sahadaki kitapların en güzeli olduğunu kaydediyor. (HÂCÎ HALÎFE, *Keşfü'z-Zunûn*, I, s.100).

- “el-Kavâid Fî'l-fıkhî'l-Malikî”, Ebu Abdullah el-Makarrî (v. 756 h.). Bu eser bin iki yüz kaide içermektedir.
- “el-Mensûr Fî Tertibi'l-Kavaidi'l-Fıkhıyye”, Bedreddin ez-Zerkeşî eş-Şafî (v. 794 h.).
- el-Kavâidü'l-Kübra Fî Fırûi'l-Hanabile”, Necmeddîn Süleyman b. Abdulkavi et-Tûfî el-Hanbelî (v. 710).
- “el-Kavâid ve'd-Davabıd”, İbn Abdülhadi (v. 880 h.)
- “el-Eşbâh ve'n-Nezâir”, Celaleddîn b. Abdurrahman es-Süyûtî (v. 911h.). Eser bu alanda yazılanların en tertibli ve en güzel olanıdır. Kendisinden önce eser yazan Şafîî âlimlerin yazdığı eserleri kendi kitabında yeni bir tertiple bir araya getirmiştir.
- “el-Eşbâh ve'n-Nezâir”, İbn Nuceym el-Hanefî (v. 970 h.).
- “Mecelle-i Ahkâmı Adliye”, 1868-1876 yılları arasında Ahmet Cevdet Paşa riyasetindeki bir ilmi heyet tarafından kaleme alınmıştır. 1851 madde içeren Mecelle bir giriş ve 16 bölümden oluşur. 1869-1926 tarihleri arasında 57 sene boyunca yürürlükte olan önemli bir kitaptır.

Bunların dışında bu alanda günümüze kadar birçok eser kaleme alınmıştır. Biz burada örnek babında bir kaçını zikretmekle yetindik. Ayrıca “mukayeseli hukuk” da dediğimiz “İlm-i Hilaf” ile ilgili birçok eser yazılmıştır. Görülüyor ki bütün fikhî mezhepler kavaid ilmine katkıda bulunarak zengin bir külliyyatın oluşumuna vesile olmuşlardır.

B. İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Kavaid İlmindeki Yeri ve Sonraki Fakihlere Etkisi

Kavâid ilmi denince ilk akla gelen isimlerin başında hiç şüphesiz İzzüddîn b. Abdüsselâm gelmektedir. Bunda, onun yazmış olduğu ve herkesin takdirine mazhar olmuş “Kavâ'idü'l-Ahkâm Fî Mesâlihi'l-Enâm” adlı eserinin payı büyüktür. Eser, hem Şafîî mezhebinde hem de kavaid ilminin olgunlaşma döneminde yazılmış ilk eser olması hasebiyle büyük önemi haizdir. Bundan dolayıdır ki kitap defalarca basılmış, hüsnü kabul görmüştür. Hâcî Halîfe'ye göre bu kitabın bir benzeri daha yoktur.¹⁰⁴¹ Suyûtî de el-Eşbâh'da İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın bu eserde, maslahat ve mefsedet ile ilgili görüşlerini

¹⁰⁴¹ HÂCÎ HALİFE (Kâtip Çelebî), *Keşfü'z-Zunûn*, II, s. 1360.

sistematik bir şekilde dile getirdiğini ve büyük bir ustalıkla fikhın bütün konularını tek bir ilkede, maslahatın gerçekleştirilmesi ve mefsedetın kaldırılması (celb-i menâfi‘ ve def-i mefâsid) ilkesinde toplamasını başardığını söylemektedir.¹⁰⁴² Adeta kitap bu bir tek kaidenin şerh ve izahı mahiyetindedir. Ayrıca o, bu eserinde makâsîdü’ş-şeria’yı, alışılmamış bir şekilde tahlil etmiş ve zamanına kadar çok az kimsenin temas ettiği bu meseleyi bütün detayları ile ortaya koymuştur. Böylece o, bu yönüyle yani makâsîdı bütün detayları ile açıklama yönüyle de önemli bir yer edinmiştir.

İzzüddîn b. Abdüsselâm, söz konusu eserinde külli kaideleri belli bir sistem içerisinde vermemiştir. O, genellikle külli kaideleri, fikhî meseleleri temellendirme sadedinde zikretmektedir. Bazen de önce kaideyi bir başlık olarak zikreder, daha sonra örneklerle kaideyi izah etmeye çalışır. Muhammed el-Ensârî, “*el-Kavaidu’l-Fıkhiyye Min Hilali Kitabi Kavaidu’l-Ahkâm Fî Masalihi’l-Enâm Lî Sultani’l-Ulema El-İzz b. Abdüsselâm*” adlı eserinde İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın söz konusu eserinde geçen bütün kaideleri tespit etmiş, onları geniş bir şekilde ele almış ve yorumlamıştır.¹⁰⁴³ Onun tespitine göre kitapta iki yüz altmış sekiz (268) kaide bulunmaktadır. Araştırmalarımız neticesinde bunlara ilaveten iki kaide daha tespit etmiş bulunmaktayız. Böylece sadece bu kitapta geçen kaide sayısı iki yüz yetmiş (270) kaidedir. İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın diğer eserleri de –özellikle “*El-Ğaye Fî İhtisâri Nihayeti’l-Matlab Fî Dirâyeti’l-Mezheb*” adlı eseri- bir taramaya tabi tutulsa bu sayı, hiç şüphesiz daha da artacaktır.¹⁰⁴⁴ Bu iki yüz yetmiş kaideyi kütüphane programlarında bulunan tüm fikh, usûl ve kavaid kitaplarında araştırdık. Araştırma neticesinde bu kaidelerden sadece on beş¹⁰⁴⁵ kaidenin kendisinden öncekilere ait olduğunu tesbit ettik. Diğer iki yüz elli beş (255) kaidenin ise ona ait olduğu kanısındayız. Şüphesiz bu, büyük bir rakam olup, onun fikhî meselelere vakıf olduğunun göstergesidir. Bu kaidelerin konulara göre dağılımı şöyledir:

1. Maslahat ve mefsedet ile ilgili seksen bir (81) kaide.

¹⁰⁴² SUYÛTÎ, *el-Eşbâh ve ’n-Nezâ’ir*, I-II, Mektebetu Mustafa el-Bâz, Rıyad, 1997, I, s. 14.

¹⁰⁴³ Eser 2012 yılında Kahire’de bulunan Daru’s-Selam tarafından neşredilmiştir.

¹⁰⁴⁴ Daha önce de dediğim gibi eser henüz basılmadığı ve piyasada olmadığı için tarama imkânımız olmadı.

¹⁰⁴⁵ Bu kaideler şunlardır:

المشقة تجلب التيسير، الميسور لا يسقط بالمعسور، الضرورات تبيح المحظورات، خير الأمور أوسطها والإقتصاد فيها، ما لا يتم الواجب إلا به فهو واجب، العادة محكمة، اليقين لا يزول بالشك، الأصل براءة الذمة، كل صلاة لا يجب قضاءؤها فلا يجب أدائها لا يختلإله (قاله أبو حنيفة - رحمه الله -)، كل صلاة وجب أدائها فلا يجب قضاءؤها (قاله المزني)، من كلف بشيء من الطاعات فقدّر على بعضه وعجز عن بعضه فإنه يأتي بما قدرّ عليه ويسقط عنه ما عجز عنه (بنو المزني هذه القاعدة على القاعدة السابقة)، من ملك الإنشاء ملك الإقرار، تدرأ الحدود بالشبهات، البينة على المدعي واليمين على من أنكر، الإقرار حجة قاصرة.

2. Makasid hakkında kırk dört (44) kaide.
3. Örf ve adetle ilgili on bir (11) kaide.
4. Talil ve sebeplerle ilgili on beş (15) kaide.
5. İstıshab hakkında yedi (7) kaide.
6. İbadetlerle ilgili otuz beş (35) kaide.
7. Akit vb. tasarruflarla ilgili otuz (30) kaide.
8. Ukubâtla ilgili on (10) kaide.
9. Yargı ve isbat vasıtaları ile ilgili on beş (15) kaide.
10. Siyaset-i şeriyeye ile ilgili on beş (15) kaide.
11. Usûl ile ilgili diğer bazı kaideler (yedi (7) kaide).

Görüldüğü gibi bu kaidelerin büyük bir kısmı fîrû fıkıhla ilgilidir. Az da olsa usûl ile ilgili kaideler mevcuttur.

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın etkisi, kendisinden sonra bu alanda eser yazan herkeste, ya doğrudan veya dolaylı olarak görülmektedir. Bu da, uzun süre bulunduğu tedrisat faaliyetinden dolayı değişik ülke ve mezheplerden rahle-i tedrisatında bulunmak üzere yanına gelen öğrenciler ile üstlendiği görevler ve verdiği fetvalarla ününün İslam âleminin dört bir yanına ulaşmasıyla eserlerine karşı artan rağbet sayesinde olmuştur. Giriş bölümünde, kendisinden ders alan öğrencileri tanıtırken görülmüştü ki öğrencilerinin büyük bir kısmı ictihad seviyesine ulaşmış ve geride birbirinden değerli onlarca eser bırakmışlardı. Bu eserlerde İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın etkisi açıkça görülmektedir. Yaşadığı çağda Malikî ulemasının önde gelen simalarından biri olan Şihabüddîn el-Karâfî sadece bunlardan biridir. Karâfî, en çok hocası İzzüddîn b. Abdüsselâm'dan istifade etmiştir. Hocasının vefatına kadar uzun yıllar onunla beraber kalmıştır. Ebû Gudde'nin ifadesi ile İzzüddîn b. Abdüsselâm, onun kalbini, gönlünü, zihnini her şeyi ile doldurmuş, Karâfî ondan çok istifade etmiştir.¹⁰⁴⁶ Nitekim Karâfî de el-Furûk'da zaman zaman hocasından övgüyle bahsetmektedir.¹⁰⁴⁷ Her iki müellifin eserlerinin muhtevasında da bir yakınlığın olduğu hemen göze çarpıyor. Bu da Karâfî'nin doğal olarak hocası İzzüddîn b. Abdüsselâm'dan etkilendiğinin açık bir göstergesidir.¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴⁶ KARÂFÎ, Şihabüddîn Ahmed b. İdris, *el-İhkâm Fî Temyizi'l-Fetâvâ Ani'l-Ahkâm*, (thk. Abdülfettah Ebû'l-Gudde), Halep, 1976, s.12.

¹⁰⁴⁷ KARÂFÎ, *el-Furûk*, II, s. 157.

¹⁰⁴⁸ BAKTIR, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, s. 70.

C. İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Fikhî Meseleleri Külli Kaidelerle Temellendirmesi

Daha önce de belirtildiği gibi İzzüddîn b. Abdüsselâm genellikle külli kaideleri, fikhî meseleleri temellendirme sadedinde zikreder, bazen de önce kaideyi bir başlık olarak verir daha sonra onu örneklerle izah etmeye çalışır. İki yüz yetmiş (270) kaidenin tamamını burada zikretmek tezimizin amacını aştığından biz bir kaç kaideyi zikretmekle yetineceğiz. Böylece fikhî meselelerin külli kaidelerle nasıl temellendirildiği, problemlerin çözümünde onlardan nasıl yararlanıldığı hususunda fikir sahibi olmaya katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

1. تحصيلُ مصلحةِ الواجبِ أولى من دفعِ مفسدةِ المكروهِ

“*Vacip bir maslahatı elde etmek, mekruh bir mefsedeti defetmekten daha önceliklidir.*” Güneşte durmuş bir suyu kullanmak mekruh bir mefsedettir. Ancak başka su bulunamazsa kullanılması gerekir. Çünkü vacip bir maslahatı elde etmek, mekruh bir mefsedeti defetmekten daha önceliklidir. Veya mekruh bir mefsedete katlanmak bir vacibi terk etme mefsedetine katlanmaktan daha önceliklidir de denilebilir.¹⁰⁴⁹

2. لا يُقَدَّمُ في أي ولايةٍ إلا أقومُ الناسِ بجلبِ مصالحِها ودرءِ مفسدِها

“*Kamu görevlerine, maslahatların temini ve mefsedetlerin izalesi konusunda insanların en kabiliyetli olanları atanır.*” Ordu komutanlığına, insanların en cesur, savaş teknik ve hilelerini en iyi bilen, zorluklara göğüs gerebilen ve orduyu en güzel şekilde yönlendirebilen atanır. Kamu görevleri hususunda ölçü şudur; maslahatların temini ve mefsedetlerin izalesi konusunda insanların en kabiliyetli olanları bu makamlara atanır. İlgili görevin temel rükün ve şartlarını en iyi yerine getiren, sünnet ve adaplarını en iyi yerine getirene tercih edilir. İmamlık konusunda fıkıh ilmini bilen, güzel Kur'an okuyana; fıkıh ilmini en iyi bilen Kur'anı en güzel okuyana tercih edilir.¹⁰⁵⁰

3. حفظُ البعضِ أولى من تضييعِ الكلِّ

“*Bir kısmın korunması, bütünü kaybedilmesinden evladır.*” Yetimlere veli tayin edilmek üzere adil bir kimsenin bulunmaması durumunda zulmü en az olan veli tayin edilir. Zira bir kısmın korunması, bütünü kaybedilmesinden evladır. Yetimin bin dirhemi

¹⁰⁴⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, I, s. 137.

¹⁰⁵⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, I, s. 107.

varsa, zulmü en az olan veli yüz dirhem kaybettirip geri kalanı muhafaza ediyorsa, iki yüz ya da daha fazla dirhem kaybettirecek kişinin veli seçilmesi caiz olmaz.¹⁰⁵¹

4. حَفْظُ الْمَوْجُودِ أَوْلَى مِنْ تَحْصِيلِ الْمَفْقُودِ

“Mevcut olanı korumak, kaybolanı elde etmekten daha evladır.”¹⁰⁵² Devlet başkanı bir vali, bürokrat vb. görevden almayı düşündüğünde; şayet ihanet edebileceğinden şüphe ediyorsa onu azleder. Zira böyle birinin görevde kalmasında mefsedet vardır. Şayet görevden almayı düşündüğü kimse hakkında herhangi bir şüphe duymuyorsa çeşitli durumlar söz konusu olur;

- a. Onu azledip görevi daha aşağı mertebede birine vermesi durumunda görevden alması caiz değildir. Zira daha üstün, daha ehil birinin görevde bulunması Müslümanlar için maslahattır. Devlet başkanının bir sebep olmaksızın bu tür maslahatları ortadan kaldırma hakkı yoktur.
- b. Onu azledip görevi daha ehil birine devretmesi durumunda yapılan tasarruf geçerlidir.
- c. Onu azledip görevi denk birine vermesi durumunda bakılır; eğer ibtidaen bir görev veriyorsa birbirine denk iki kişiden birini tercih etme hakkı vardır. Daha sonra gereksiz yere sık sık görevden alma olmaması için bu caiz görülmemiştir. Zira mevcut olanı koruma, olmayanı elde etmekten daha evladır.¹⁰⁵³

5. تَحْمَلُ أَحْفُ الْمَفْسَدَتَيْنِ دَفْعًا لِأَعْظَمِهِمَا

“İki mefsedetten küçüğüne katlanarak büyüğü defedilir.” Aynı anda namus, can, mal ve beden bir uzvuna saldırı söz konusu olduğunda hepsinin birden korunması mümkün olursa hepsi korunur. Bu mümkün olmazsa; cana yönelik saldırının defî uzva yönelik saldırının define, uzva yönelik saldırının defî namusa yönelik saldırının define, namusa yönelik saldırının defî mala yönelik saldırının define, daha fazla mala yönelik saldırının defî de daha az mala yönelik saldırının define tercih edilir. İnsana yönelik saldırının defî hayvana yönelik saldırının definden önceliklidir. İki mefsedetten küçüğüne katlanarak büyüğü defedilir.¹⁰⁵⁴

¹⁰⁵¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, I, s. 122.

¹⁰⁵² Türkçede “Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak” diye bir deyim vardır. Dolayısıyla burada şöyle de denilebilir: “Evdeki bulguru korumak, Dimyat'taki pirinci elde etmekten evladır”.

¹⁰⁵³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, I, s. 113.

¹⁰⁵⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, I, s. 104.

6. دفع الضرر أولى من جلب النفع¹⁰⁵⁵

“Zararın izalesi, faydanın temininden evladır.” Maslahat ve mefsedetler bir arada bulunduğu anda, aynı anda maslahatların elde edilmesi ve mefsedetlerin izalesi mümkün olursa her ikisini de yapmak gerekir. Nitekim Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: “Gücünüz yettiği kadar Allah’a karşı gelmekten sakının.”¹⁰⁵⁶ Şayet ikisini aynı anda yapmak mümkün olmaz ve mefsedet maslahattan daha büyükse maslahatı kaybetme pahasına olsa bile mefsedet izale edilir. Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur; “Sana içki ve kumarı sorarlar, de ki, onlarda hem büyük günah hem de insanlar için bazı yararlar vardır. Ama günahları yararlarından daha büyüktür.”¹⁰⁵⁷ Allah (c.c.) içki ve kumarı mefsedetleri yararlarından daha büyük olduğu için haram kıldı. Ticaretinin yapılmasıyla kâr elde edilmesi ve benzeri şeyler içkinin, kazananın kaybedenden aldığı şeyler de kumarın yararına misal olarak verilebilir. İçkinin mefsedetleri ise; akli gidermesi, insanlar arasına düşmanlık, kin ve nefret sokması, Allah’ı zikir ve namazdan alıkoymasındır. Kumarın mefsedetleri de insanlar arasına düşmanlık, kin ve nefret sokması, Allah’ı zikir ve namazdan alıkoymasındır. Bu mefsedetler, zikredilen yararlarla mukayese edilemeyecek kadar büyüktür.¹⁰⁵⁸

7. الأصل في الأموال التحريم ما لم يتحقق السبب المبيح

“Mubah kılan sebep olmadıkça mallarda aslolan tahrimdir/haram olmasıdır.” Hamama giren kimsenin adetten fazla orda durması veya adetten fazla suyu harcaması caiz değildir. Zira bu durumda lâfzen ve örfen bir izin söz konusu değildir. Mubah kılan sebep olmadıkça mallarda aslolan tahrimdir/haram olmasıdır.¹⁰⁵⁹ Şafii hukukçularınca muteber olan “Eşyada asl olan ibahadır” kaidesinin burada zikredilen kaideden farkı şudur: Malların haram olmasından kasıt, sahibinin izni olmadan veya verilen iznin dışında kullanılmasının haram olmasıdır, yani kullanılmasıyla ilgili bir tahrim söz konusudur. Eşyanın mübah olması demek Allah’ın eşyayı insanın yararlanması için yarattığı, dolayısıyla haram olduğu vurgulanmayan her şeyin mübah olduğu ve kullanılmasının helal olduğu kastedilmektedir. Yoksa bir başka kimsenin eşyasını onun izni olmadan kullanmanın mübah olduğu anlamına gelmemektedir.

¹⁰⁵⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidü'l-Kübra*, I, s. 113.

¹⁰⁵⁶ Teğâbun, 64/16.

¹⁰⁵⁷ Bakara, 2/106.

¹⁰⁵⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 136.

¹⁰⁵⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidü'l-Kübra*, II, s. 232.

8. لَا يَسْقُطُ الْمَقْدُورُ عَلَيْهِ بِالْمَعْجُوزِ عَنْهُ.

“Bir amelin güç yetirilemeyen kısmından ötürü, güç yetirilebilen kısmıyla ilgili sorumluluk düşmez.” Örneğin namazın güç yetirilemeyen rükünlerinden ötürü güç yetirilebilen rükünleri ile ilgili sorumluluk düşmez. Bu kaide Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şu sözünden elde edilmiştir: “Size bir şeyi emrettiğim zaman, onu güç yetirebildiğiniz ölçüde yerine getirin.”¹⁰⁶⁰ Yani size herhangi bir şeyi emrettiğimde yapabildiğiniz, gücünüz yettiği kadarıyla emrettiğim şeyi yapın.¹⁰⁶¹

9. الْأَشْيَاءُ إِذَا ضَاقَتْ اتَّسَعَتْ.

“Bir şey daraldığında genişletilir.” Örneğin; borcunu ödeyemeyen fakire biraz daha süre verilmesi, muhaddislerin ravileri cerh ve ta’dil etmesi, adil kimselerin bulunmadığı durumlarda fasıkların velayetlerinin, şahitliklerinin kabul edilmesi ve zaruretin söz konusu olduğu bütün durumlar zikredilebilir.¹⁰⁶²

10. مَا أُجِلَّ لِضُرُورَةٍ أَوْ حَاجَةٍ يُقَدَّرُ بِقَدْرِهَا وَيُرْأَى بِرَوَاهِئِهَا.

“Bir zaruret veya ihtiyaç sebebiyle helal kılınan şey, kendi miktarınca takdir edilir. Zaruret ve ihtiyacın ortadan kalkmasıyla helallik de ortadan kalkar.” Bilindiği gibi avret yerlerini örtmek vaciptir. Ancak zaruret ve ihtiyaç durumunda örtünmeyi terk etmek caizdir. Eşlerin birbirine bakması, şahitlerin olayı görebilmek için bakmaları, doktorların tedavi amaçlı olarak bakmaları gibi. Sünnet etme ve zina edene had cezasını uygulamak için bakmak da caizdir. Kişi zina eden iki kişinin cinsel ilişkide bulunduğunu kesin olarak gördüğünde daha fazla bakması haram olur. Çünkü ihtiyaç yoktur. Doktor hastalığı teşhis ettikten sonra bakmaya devam etmesi helal olmaz. Bir zaruret veya ihtiyaç sebebiyle helal kılınan şey, kendi miktarınca takdir edilir. Zaruret ve ihtiyacın ortadan kalkmasıyla helallik de ortadan kalkar.¹⁰⁶³

11. مَا لَا يَتِمُّ الْوَاجِبُ إِلَّا بِهِ فَهُوَ وَاجِبٌ.

¹⁰⁶⁰ BUHÂRÎ, “İ’tisam”, 2.

¹⁰⁶¹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, I, s. 327.

¹⁰⁶² İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, II, s. 233; ZERKÂ, *Şerhu'l-Kavaidi'l-Fıkhiyye*, s. 163, 164.

¹⁰⁶³ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, II, s. 287.

“*Vacibin ancak kendisiyle tamamlandığı şey de vaciptir.*” Örneğin, Allah Teâlâ’nın ve Resulü’nün kelamını anlamak için gerekli olan dilbilgisini öğrenmek vaciptir. Zira şeriatı korumak vaciptir. Bu ise ancak dilbilgisi ilmini bilmekle olur. Vacibin kendisi ile tamamlandığı şey de vaciptir.¹⁰⁶⁴

12. كُلُّ مَا كَانَ أَقْرَبَ إِلَى تَحْصِيلِ الْمَقْصُودِ مِنَ الْعُقُودِ كَانَ أَوْلَى بِالْجَوَازِ

“*Akdin maksadını daha kolay ve çabuk gerçekleştiren şey, evleviyetle caizdir.*” Efendisiyle kitabet akdi yapan kölenin bedeli birkaç taksitte ödeyebileceği gibi bir taksitte, hatta peşin olarak da ödeyebilir. Çünkü bu, hürriyeti kazanmaya, iki ve üzeri taksitli akitten daha yakındır. Akdin maksadını daha kolay ve çabuk gerçekleştiren şey evleviyetle caizdir.¹⁰⁶⁵

13. لِلْوَسَائِلِ أَحْكَامُ الْمَقَاصِدِ، فَالْوَسِيلَةُ إِلَى أَفْضَلِ الْمَقَاصِدِ هِيَ أَفْضَلُ الْوَسَائِلِ، وَالْوَسِيلَةُ إِلَى أَرْذَلِ الْمَقَاصِدِ هِيَ أَرْذَلُ الْوَسَائِلِ

“*Vesileler hüküm açısından gayelerine tabidir. En üstün gayeye götüren vesile en üstün olduğu gibi, en kötü sonuca götüren vesile de, kötülüklerle vesile olan şeylerin en kötüsüdür.*” Örneğin: Yabancı bir kadına bakmak, onunla baş başa kalmak, ona sarılmak ve onu öpmek, zinaya vesile olduğu için haramdır. Vesilelerin dereceleri maslahat ve mefsedetlere götürme ihtimallerine göre farklılık arzeder.¹⁰⁶⁶

14. الْوَسَائِلُ تَسْقُطُ بِسُقُوطِ الْمَقَاصِدِ

“*Gayeler ortadan kalkınca vesileler de kalkar.*” Çocuğa hafif bir şekilde dövme bir mefsedettir. Ancak bu hafif dövme, çocuğun eğitilmesi maslahatına vesile olduğu için caiz görülmüştür. Şayet çocuğun eğitilmesi söz konusu olmuyorsa şiddetli dövme caiz olmadığı gibi hafif dövme de caiz olmaz. Çünkü gayeler ortadan kalkınca vesileler de ortadan kalkar.¹⁰⁶⁷

15. كُلُّ تَصَرُّفٍ تَقَاعَدَ عَنْ تَحْصِيلِ مَقْصُودِهِ فَهُوَ بَاطِلٌ

¹⁰⁶⁴ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, II, s. 337.

¹⁰⁶⁵ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, II, s. 318.

¹⁰⁶⁶ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 165, 173, 174, 176.

¹⁰⁶⁷ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, I, s. 161.

“Maksadını gerçekleştiremeyen her tasarruf geçersizdir.” Buna göre evlenilmesi haram olan veya ihramlı bir kimse ile evlenilmesi, haram bir işi yapmak üzere adam tutulması haramdır ve batıldır.¹⁰⁶⁸

16. مَنْ أَطْلَقَ لَفْظًا لَا يَعْرِفُ مَعْنَاهُ أَمْ يُؤَاخِذُ بِمُقْتَضَاهُ

“Her kim anlamını bilmediği bir söz söylese, bu sözün gereği ile sorumlu tutulmaz.” Mersela: Arap olmayan bir kişi, arap dilinde bulunan inkâr, iman, boşama, azat etme, satım, alım, sulh, ibra vb. konularla ilgili konulmuş bir lafız kullansa bunların gerekleri ile yükümlü tutulmaz. Bir Arap yabancı bir dilde bu konularla ilgili olarak konulmuş anlamını bilmediği bir söz söylediğinde de bunlardan sorumlu tutulmaz. Bir Arap, kendi dilinde bulunan bu tür sözcüklerden birini anlamını bilerek kullansa sözcüğün hükmü geçerli olur, anlamını bilmeksizin kullanırsa geçerli olmaz.¹⁰⁶⁹

17. الْمَتَوَقَّعُ كَالْوَاقِعِ

“Meydana gelmesi muhtemel olan, meydana gelmiş gibi kabul edilir.” Hür kimselerin köle kadınlarla evlenmeleri haram bir mefsedettir. Zira bu durumda doğacak çocuklar da köle olacaktır. Ancak kişinin sabredemeyip zina etmesinden endişe edilirse, dünyada utanmaya ahirette cehennem azabına sebep olan zinanın meydana gelmesi mefsedetine engel olmak için böyle bir evlilik caiz olur. Din meydana gelmesi muhtemel olanı, meydana gelmiş gibi kabul eder.¹⁰⁷⁰

18. مَا لَا يُمْكِنُ ضَبْطُهُ يَجِبُ الْحُمْلُ عَلَى أَقْلِهِ

“Ölçülmesi (bilinmesi) mümkün olmayan şeyin en aza hamledilmesi gerekir.” Bir kimse bir köle satın alarak onun okur-yazar, marangoz, terzi, okçu veya bina yapıcısı olmasını şart koşsa bu şart okuma-yazma, marangozluk, terzilik, okçuluk ve bina yapma derecelerinin en azına hamledilir.¹⁰⁷¹

19. مَنْ لَا يَمْلِكُ تَصْرُفًا لَا يَمْلِكُ الْإِذْنَ فِيهِ

¹⁰⁶⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, II, s. 249.

¹⁰⁶⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, II, s. 218.

¹⁰⁷⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, I, s. 146.

¹⁰⁷¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, II, s. 21.

“Bir kimsenin tasarruf yetkisine sahip olmadığı bir konuda izin verme yetkisine de sahip olamaz.” Şu durum bundan istisna edilir: Kadın nikâh yapma konusunda tasarruf yetkisine sahip olmadığı halde izin verme yetkisine sahiptir. Yine kör bir kimse bir malı satma ve kiralama yetkisine sahip olmadığı halde bu konuda izin verme yetkisine sahiptir.¹⁰⁷²

20. مَنْ لَا يَمْلِكُ الْإِنِّشَاءَ لَا يَمْلِكُ الْإِفْرَارَ أَوْ مَنْ مَلَكَ الْإِنِّشَاءَ مَلَكَ الْإِفْرَارَ.

“İnşa (bir tasarrufu oluşturma) yetkisine sahip olmayan kişi onu ikrar etme yetkisine de sahip değildir.” Şu durum bu kaidenin istisnasıdır: Kadın nikâh akdi oluşturma yetkisine sahip olmadığı halde nikâh ikrarında bulunabilir.¹⁰⁷³ Veya “bir tasarrufu yoktan oluşturma (inşa) yetkisine sahip olan kişi, o tasarrufu ikrar etme yetkisine de sahiptir.”¹⁰⁷⁴

21. تَزُولُ الْأَحْكَامُ بِزَوَالِ عِلَلِهَا.

“İletlerin ortadan kalkmasıyla hükümler de ortadan kalkar.” Örneğin az miktardaki bir su necis hale geldikten sonra iki kulle (160,5 litre) miktarına ulaşırsa, necislik illeti ortadan kalktığı için suyun necisliği de ortadan kalkar. Sıkılmış üzüm suyu şaraba dönüşse onun temiz ve helal olma özelliği ortadan kalkar. Şarap sirkeye dönüştüğünde de haramlık ve necisliği ortadan kalkar.¹⁰⁷⁵

22. الْكَلَامُ الصَّرِيحُ لَا يَفْتَقِرُ إِلَى نِيَّةٍ.

“Açık sözde niyete (kendisiyle ne kastedildiğine) bakılmaz.” Şayet bir söz açıksa ayrıca bu sözle neyin kastedildiğinin belirtilmesine gerek yoktur. Çünkü söz açıklığıyla delalet ettiği manaya hasredilmiş olmaktadır. Fakat söz kinaye içeriyorsa, kapalıysa, manadaki tereddütten dolayı hangi manada kullanıldığını belirleyecek niyete ihtiyaç duyar.¹⁰⁷⁶

23. كُلُّ مَا يَتَّبِثُ فِي الْعُرْفِ إِذَا صَرَخَ الْمُتَعَاقِدَانِ بِخِلَافِهِ مِمَّا يُوَافِقُ مَقْصُودَ الْعَقْدِ وَيُمْكِنُ الْوَفَاءُ بِهِ صَحَّ.

¹⁰⁷² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, II, s. 308.

¹⁰⁷³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, II, s. 308.

¹⁰⁷⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, II, s. 70.

¹⁰⁷⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, II, s. 8.

¹⁰⁷⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, I, s. 314.

“Akdiñ iki tarafı, örfte sabit olan bir husus hilafına akdiñ maksadına uygun olarak yaptıkları her anlaşma geçerlidir.” Örneğın işveren, işçi olarak tuttuğı kişiye yeme içme gibi işi kesintiye uğratan hiçbir ara vermeksizin tüm gündüz çalışmayı şart koşarsa bu şart işçiyi bağlar. İşveren işçisine beş vakit namazın sünnetlerini kılmamasını, yalnızca rükün ve şartları üzere farzlarla yetinmesini şart koşsa akit geçerli olur ve işçinin bu şarta uyması gerekir. Çünkü belirtilen vakitler şart yerine geçen örf sebebiyle işverenin hakkı olmaktan çıkmıştı, işverenin örfte aykırı da olsa dinen caiz ve yerine getirilmesi mümkün olan bir şart ileri sürmesi caizdir. İşveren işçisine gece-gündüz hiç uyumaksızın bir ay boyunca çalışmasını şart koşsa, bu şarta uymak mümkün olmadığından bu akdiñ geçersiz olması gerekir. Çünkü uyku işçinin çalışmasını engelleyecek şekilde baskın bir hal alır. İşçinin bir veya iki gece çalışmasını şart koşmak ise böyle değildir.¹⁰⁷⁷

24. دَلَالَةُ الْعَادَاتِ وَقَرَائِنِ الْأَحْوَالِ بِمَنْزِلَةِ صَرِيحِ الْأَقْوَالِ فِي تَخْصِيصِ الْعُمُومِ وَتَقْيِيدِ الْمُطْلَقِ.

“Umum ifadeyi tahsis etmede ve mutlak ifadeyi takyid etmede adetler ve hal karineleri sarıh/açık ifade gibidir.” Bir kimse vekiline, “benim bu evimi sat” dese, kişi de bir ceviz karşılığında evi satsa veya bin dirhem değerindeki bir malını satmak üzere birini vekil tayin etse, vekilde onu bir hurma tanesine satsa, örf ehli yukarıdaki sözle bunun kastedilmediğini, vekilin yaptığının aksini gösteren yerleşik bir örf bulunduğundan, sözün kapsamına bunun girmediğini kesin olarak söylerler ve bu geçerli olmaz. Kadının evlendirme konusunda verdiği izin; kendisine denk bir kimse ile ve emsal mehir karşılığında verilmiş bir izin olduğu herkesçe bilinir. İnsanların en şerefli, faziletli ve zenginlerinden bir şahıs, bir kimseye “kızımı evlendirme konusunda seni vekil kıldım” dese, adam da kızı çirkin, fasık bir köle ile yarım dirhem mehir ile evlendirse, örf ehli müvekkilin sözünden bunun kastedilmediğini kesin olarak bilir ve bu da geçerli olmaz. Kişi evini bir seneliğine kiraya verme konusunda birini vekil kılsa, evin emsal kira bedeli de bin dirhem olsa, vekil evi yarım dirheme kiralasa kira akdi, satımda belirttiğimiz sebeple geçerli olmaz.¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷⁷ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, II, s. 311.

¹⁰⁷⁸ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidu'l-Kübra*, II, s. 225, 226.

25. الْأَصْلُ بَرَاءَةُ الذَّمِّ.

“*Beraeti zimmet/suçsuzluk, borçsuzluk asıldır.*” Aslolan kişinin zimmetinin haklardan/borçlardan; bedeninin kisas-had-tazir cezalarından, her türlü söz ve fiillerden beri olmasıdır. Ancak beyyine/delil ile kişi borçlu veya suçlu kabul edilebilir.¹⁰⁷⁹

II. İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM'IN MASLAHAT ANLAYIŞI

A. Maslahatın Tanımı

Maslahat (مصلحة), sözlükte “doğru, düzgün ve kusursuz olma; iyilik, uygunluk, yararlılık” gibi manalar içeren salâh (صلاح) kelimesinden türetilmiş olup “bir şeyin maksada uygun özellikte olması, fesadın zıddı, iyi, uygun, elverişli, yararlı, iyi olana ulaştırıcı” anlamlarına gelir; isim olarak çoğulu mesâlihtir (المصالح).¹⁰⁸⁰

Maslahat kavramı usûl bilginlerince şu şekillerde tanımlanmıştır:

1. Gazzâlî, maslahat kavramının aslında, “yararı sağlama ve zararı giderme” anlamına geldiğini,¹⁰⁸¹ daha sonra maslahattan, “dinin (şer‘in) amaçlarını muhafaza” anlamının kastedildiğini belirtir. Şer‘in mükelleflerle ilgili amaçlarının da onların din, can, akıl, nesil ve mallarını koruma olmak üzere beş ana noktada toplandığını belirtir. Bu beş temel korunmasını içeren her şeyin maslahat olduğunu, bunların ihlâline yol açan her şeyin de mefsedet olduğunu ve bu ihlâllerin ortadan kaldırılmasının da maslahat olduğunu söyler¹⁰⁸²
2. Başta Amidî olmak üzere usulcülerin büyük bir kısmı maslahatı, hükmün teşri‘inden amaçlanan şey olarak tanımlar ve bunun da yararın sağlanması veya zararın giderilmesi veyahut her ikisinin (menfaatin temini ve zararın giderilmesi) olduğunu belirtir.¹⁰⁸³
3. İzzüddîn b. Abdüsselâm, Şari‘in yapılmasını istediği şeylerin maslahat, terkini istediği şeylerin ise mefsedet olduğunu söyler ve maslahatı insana sağladığı haz açısından şöyle tanımlar: “Maslahat; lezzet ve sebebi (lezzete vesile olan şey) ve

¹⁰⁷⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavaidü'l-Kübra*, II, s. 64, 65.

¹⁰⁸⁰ DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, “Maslahat”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, ss. 79-94, s. 79.

¹⁰⁸¹ الْمَصْلَحَةُ عِبَارَةٌ فِي الْأَصْلِ عَنْ جَلْبِ مَنْفَعَةٍ أَوْ دَفْعِ مَضَرَّةٍ

¹⁰⁸² GAZZÂLÎ, *el-Müstasfa Min İlmi'l-Usûl*, I, s. 416, 417.

¹⁰⁸³ AMİDÎ, Seyfüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-İhkâm Fi Usûli'l-Ahkâm*, (thk. Abdurrezzak Afifi), I-IV el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, t.y., III, s. 271.

sevinç ve sebebidir.”¹⁰⁸⁴ O, dünyevî veya uhrevî bir lezzet veya sevince vesile/araç olan şeyin -mefsedet içerse bile- maslahat olduğunu söylemektedir.¹⁰⁸⁵ Onun bu tanımı, maslahatın (maddi-manevi) bütün türlerini içerir. Yukarıda geçen “lezzet” ve “sevinç” kavramları, insanların hem dünya hem de ahirette elde ettikleri veya elde edecekleri menfaatleri en geniş anlamıyla ifade etmektedir. Şöyle ki, ilk anda lezzet ve sevinç gibi görünse de netice itibarıyla acı ve üzüntüye sebep olan şeyler mefsedete dâhil olur. Örneğin sarhoş edici özelliğe sahip içkiler, başlangıçta içenlere geçici bir lezzet verse de, dünya ve ahirette neden oldukları kötü neticeleri sebebiyle mefsedet olarak addedilir.¹⁰⁸⁶ İzzüddîn b. Abdüsselâm ayrıca maslahatı şöyle tanımlar: “Maslahat; zaruriyyât (zaruretler), hâciyyât (ihtiyaçlar) ve tahsiniyyâtın (tamamlayıcı/güzelleştirici) gerektirdiği şeylerdir. Mefsedetler ise bunların zıddını elde etmektir”.¹⁰⁸⁷ İzzüddîn b. Abdüsselâm mesâlihden; hayır, nef ve hasenat diye söz edildiğini, mefâsidden de şer, dâr (zarar) ve seyyiât diye söz edildiğini, Kur’an’da ağırlıklı olarak hasenatın mesâlih, seyyiatın ise mefâsid anlamında kullanıldığını belirtir.¹⁰⁸⁸ Bütün bu açıklamalardan, maslahat kavramının, ruhî-bedenî, ferdî-içtimaî, dünyevî-uhrevî faydaların temin edilmesini ve zararların defedilmesini ifade eden bir terim olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Keza maslahat düşüncesinin, şer’î hükümlerin amaçlarını belirleme (ta’lil) ve yapılan bu belirleme ışığında gerek nassların yorumlanması gerekse hakkında nass bulunmayan şer’î-amelî meselelerin çözüme kavuşturulması faaliyetinin temelini oluşturduğu görülmektedir.¹⁰⁸⁹

B. Maslahatın Hücciyeti

Maslahatın, fikhî meselelerin çözümünde şer’î bir dayanak olup olmayacağı hususu tartışmalıdır. Bu tartışmaların odak noktasını maslahat-ı/mesâlih-i mürsele¹⁰⁹⁰ kavramı oluşturmaktadır. İmam Mâlik mesâlih-i mürseleyi hüküm istinbatında müstakil bir delil olarak kabul etmiş, diğer üç imam ise bunu kıyas, istihsan, örf-adet, sedd-i zerâyi,

¹⁰⁸⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 15.

¹⁰⁸⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fevâid fi İhtisâri'l-Kavâid*, (thk., İyâd Halid et’Tabbâ‘), Daru’l-Fikr, Dimaşk, 2009, s. 51.

¹⁰⁸⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 18-20.

¹⁰⁸⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fevâid*, s. 38.

¹⁰⁸⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 7.

¹⁰⁸⁹ DÖNMEZ, “Maslahat”, *DİA*, XXVIII, s. 79.

¹⁰⁹⁰ Olumlu veya olumsuz, hakkında nass bulunmayan münasib vasıf anlamına gelmektedir.

siyaset-i şer'iyye'yi dikkate alma gibi diğer ictihad metot ve ilkeleri kapsamında mütalaa etmiştir.¹⁰⁹¹

İzzüddîn b. Abdüsselâm, “Allah’ın hükümleri kitap, sünnet, icmâ, sahih kıyaslar ve muteber istidlallerden elde edilir, kimse istihsan yapma ve mürsel maslahatı esas alma yetkisine sahip değildir...”¹⁰⁹² diyerek istihsan ve maslahat-ı mürsele’yi, hüküm istinbatında başvurulabilecek birer delil olarak kabul etmemiştir. Ancak İzzüddîn b. Abdüsselâm da, diğer Şafii bilginler (Cüveynî, Gazzâlî, Râzî ve Amidî) gibi şer’î hükümlerin gayeleri bağlamında maslahat ilkesini göz önünde bulundurur ve Kur’an’ın hedeflerinin doğrudan veya dolaylı olarak mesâlihi temin ve mefâsidi giderme üzerinde yoğunlaştığını söyler: “Şeriatı inceleyen, Kitap ve Sünnet’in maksatlarını kavrayan kimsenin bütün emredilenlerin maslahatı temin, mefseleti giderme veya her ikisi için, nehyedilenlerin de bunun aksi için olduğunu kolayca görür.”¹⁰⁹³ Öyle ki şâriin yasakladığı eylemlerin sağâir (küçük günahlar) ve kebâir (büyük günahlar) şeklinde bir tasnife tâbi tutulması ve bunlara farklı sonuçlar bağlanması, söz konusu eylemlerin içerdiği zararın derece farklılığından kaynaklandığını söylemektedir.¹⁰⁹⁴ İzzüddîn b. Abdüsselâm, maslahatı temellendirme sadedinde, herhangi bir şeyin maslahat mı veya mefselet mi olduğunu ancak şer’î delillerle öğrenilebileceğini söylemiş ve bu delillerin de kitap, sünnet, icma, muteber kıyas, sahih/doğru istidlal, akıl, muteber zan, istikra, örf ve adet¹⁰⁹⁵ olduğunu vurgulamıştır. Böylece, meşru bir delile dayanmaksızın, heva ve hevese göre maslahat üzerine hüküm bina etmenin önüne geçmek istemiştir. Binaenaleyh maslahata göre hüküm verebilmek için, kişilerin iyi bir ilmî birikime sahip olmaları ve İslam teşriinin gayesine vakıf olmaları gerekir.

C. Maslahatın Kısımları

Fıkıh usûlü eserlerine bakıldığında maslahatın değişik açılardan tasnife tabi tutulduğu görülmektedir. Hakkında nass bulunup bulunmaması bakımından maslahat üç gruba ayrılır; Hakkında geçerli sayıldığına dair nass bulunana “el-maslahatü’l-mu‘tebere”, geçersiz sayılana “el-maslahatü’l-mülğât”, geçerli yahut geçersiz olduğuna dair nass bulunmayana “el-maslahatü’l-mürsele” adı verilir. Temelleri Cüveynî tarafından atılıp Gazzâlî tarafından geliştirilen bir ayrımına göre maslahat, fert ve toplum hayatındaki önem

¹⁰⁹¹ DÖNMEZ, “Maslahat”, *DİA*, XXVIII, s. 84, 85.

¹⁰⁹² İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, II, s. 274.

¹⁰⁹³ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fevâid*, s. 53; DÖNMEZ, “Maslahat”, *DİA*, XXVIII, s. 79.

¹⁰⁹⁴ Geniş bilgi için bakınız: İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, I, s. 29-37.

¹⁰⁹⁵ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, I, s. 6, 7, 11, 13.

derecesi ve karşılanan ihtiyacın türü açısından zarûriyyât¹⁰⁹⁶, hâciyyât¹⁰⁹⁷ ve tahsîniyyât¹⁰⁹⁸ şeklinde gruplandırılır. Bu sıralama aynı zamanda, İslâm teşrîhinin ana gayelerinin korunması hedeflenen yararların önemine göre derecelendirilmesini ifade eder.¹⁰⁹⁹

Cüveynî, Gazzâlî, Razî ve Amidî'den maslahat birikimi mirasını devralan İzzüddîn b. Abdüsselâm, maslahat teorisini sistemize ederek bu hususta yeni bir çığır açmış, maslahatı geniş bir şekilde ele almış ve onu birçok açıdan taksime tabi tutmuştur. İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın uhrevî ve dünyevî şeklindeki maslahat taksimi belirgin biçimde öne çıkar. O, maslahat ve mefsedetleri teklifi hüküm terminolojisine (vâcip, mendup, mubah, haram ve mekruhlara), görevlerin aynî veya kifâî oluşuna, kesin, zannî veya vehim kaynaklı olmasına, hakiki veya mecazî oluşuna, sınırlarının açıkça belirlenip belirlenemeyişine, sonuçlarının hemen görülüp görülmeyişine, iyilik ve kötülük derecesine, sağladığı hak ve sonuçların öncelik durumuna göre vb. açılardan başka ayrımlara da tâbi tutmaktadır.¹¹⁰⁰ Böylece O, maslahat ve maslahatla ilişkilendirilen hükümlerin daha iyi anlaşılmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Bu açıklamalardan sonra biz İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın maslahat taksimi ve maslahatla ilgili görüşlerini vermeye çalışacağız. Onun maslahat taksimi şöyledir:

1. Dünyevî ve Uhrevî Maslahatlar

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre dünyevî maslahat ve mefsedetlerini tokluk, açlık, susuzluk, çıplak kalma, giyinebilme, yorgunluk ve afiyet gibi maddi olanların yanı sıra izzet, zillet, sevinç, hüzn, korku, emniyet, fakirlik, zenginlik, yenilen ve içilen şeylerden, giyilenlerden, evlenmelerden, meskenlerden, bineklerden, kazançtan ve kayıptan vb. durumlardan alınan lezzetler ve elemeler oluşturmaktadır. Allah'ın rızası, onunla ünsiyet, onun cemalini görmek, onun hitabı ve selamı, ona yakın olmak, ona yakın olmaktan alınan zevk ve cennet nimetleri de ahiret maslahatlarıdır. Dolayısıyla, dünyada, Allah'ın rızasını

¹⁰⁹⁶ Zarûriyyât, toplum ve bireyler için vazgeçilmez olan değerlerin ve bunların korunmasıyla elde edilen yararların toplu ifadesidir. (ŞATIBÎ, Ebu İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvâfakât Fî Usûli'l-Şeri'a*, I-IV, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, II, s. 7; DÖNMEZ, "Maslahat", *DİA*, XXVIII, s. 82)

¹⁰⁹⁷ Hâciyat, zarûriyyât düzeyinde olmamakla beraber insanların hayatlarını sıkıntıya düşmeden ve kolaylık içinde sürdürebilmeleri için muhtaç oldukları düzenlemeler ve bunların sağladığı yararlar demektir. (ŞATIBÎ, *el-Muvâfakât* II, s. 9; DÖNMEZ, "Maslahat", *DİA*, XXVIII, s. 82.)

¹⁰⁹⁸ Tahsîniyyât ise hayatı güzelleştirmeyi hedefleyen ve insanı mükemmeli aramaya teşvik eden -zarûriyyât ve hâciyat düzeyine çıkmamış- düzenlemeleri ve bunların sağladığı yararları ifade eder. (ŞATIBÎ, *el-Muvâfakât* II, s. 9; DÖNMEZ, "Maslahat", *DİA*, XXVIII, s. 82.)

¹⁰⁹⁹ Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed, *el-Burhân Fî Usûli'l-Fıkh*, I-II, (thk. Salah b. Muhammed), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, II, s. 79; GAZZÂLÎ, *el-Müstasfa*, I, s. 417, 418; DÖNMEZ, "Maslahat", *DİA*, XXVIII, s. 82.

¹¹⁰⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fevâid*, s. 39, 41, 42, 54, 81-83, 99-101; el-Ğavâidü'l-kübrâ, I, 7-15, 18, 59-62, 70-84; DÖNMEZ, "Maslahat", *DİA*, XXVIII, s. 84.

ve nimetlerini kazanmaya vesile olan irfan, iman, ibadetler, manevi haller ve iyilikler ahiret maslahatları olmaktadır.¹¹⁰¹

Görüldüğü gibi İzzüddîn b. Abdüsselâm mutlak olarak maslahatları dünyevî maslahat ve uhrevî maslahat olmak üzere ikiye ayırır. Bunların her birini de zaruriyyât, haciiyyat ve tahsiniyyât/tekmiliyyat şeklinde üç kısma ayırır. Ahiret maslahatların dünyevi maslahatlar gibi üçe ayrılması, ahiretteki varlıkları açısından değil, dünyada mütaallık oldukları hükümler bakımındadır. O, bu taksimi yaparken zaruriyyât, haciiyyat ve tahsiniyyât'ın tanımını vermemiş, her birine birkaç örnek vermekle yetinmiştir.

a. Zarûriyyât (Zarurî Olanlar):

Zarûriyyât, toplum ve bireyler için vazgeçilmez olan değerlerin ve bunların korunmasıyla elde edilen yararların toplu ifadesidir.¹¹⁰² İslâm âlimleri zaruri olanları din, can, akıl, nesil ve malın muhafazası şeklinde beş maddede özetlemiştir. Bunları korumayı amaçlayan her şey maslahat; onlara zarar veren her şey de mefsedet olarak kabul edilir.¹¹⁰³

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre dünyevî maslahatlardan zarurî olanlar yeme, içme, giyinme, mesken vb. şeylerin zarurî miktarlarıdır. Allah'ın (c.c.) emrettiği ve yasakladığı her şey; iman ve İslam esasları, vacip olan hükümler ve haram kılınan şeylerden kaçınmak ahiret açısından zaruri maslahatlardır. Bunlar ahirette kurtuluşa ermek için zaruri ve esas unsurlardır.¹¹⁰⁴ Âlimler, daha önce de işaret edildiği üzere bu zaruretleri beş maddeye hasretmişlerdir. Bunlar külliyat-i hamse veya makasid-i hamse olarak da bilinir. Bunların zaruriyat olarak adlandırılmalarının nedeni, varlıklarıyla dünyevi ve uhrevi zararların yok olması ve yokluklarıyla zararların meydana gelmesidir. Şer'î hükümler iyice incelendiğinde görülecektir ki, dinin bütün hükümleri, doğrudan veya dolaylı olarak bu beş şeyi korumayı amaçlamıştır. Şimdi İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın bu beş zaruretle ilgili görüşlerine geçelim.

İzzüddîn b. Abdüsselâm dini, en üst mertebeye yerleştirir. Dinden daha şerefli ve daha faziletli bir mertebe yoktur. Maslahatların en güzelini celbetmesi ve mefsedetlerin en kötüsünü defetmesi bakımından iman, amellerin en faziletlisidir. Kaldı ki iman Allah'la ilgili olduğu için de şereflidir.¹¹⁰⁵ Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivâyete göre, Rasûlullah

¹¹⁰¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fevâid*, s. 40, 41; *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 15.

¹¹⁰² ŞATIBÎ, Ebu İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvâfakât Fî Usûli's-Şeri'a*, I-IV, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, II, s. 7; DÖNMEZ, "Maslahat", *DİA*, XXVIII, s. 82.

¹¹⁰³ GAZZÂLÎ, *el-Müstasfa*, s. I, s. 417.

¹¹⁰⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 60; *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 123.

¹¹⁰⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Şeceretü'l-Mearif*, s. 54, 55.

(s.a.v.)’e hangi amel daha değerli ve kıymetlidir diye sorulduğunda “Allah’a ve Rasûlüne iman etmektir” buyurdu. Sonra hangi amel denildi? “Cihâd tüm amellerin zirvesidir” buyurdu. Sonra hangi amel denildi? “Kabul edilmiş hac” buyurdular.¹¹⁰⁶ Ayrıca din, Kur’an ve sünnetin temelini teşkil ediyor.

İzzüddîn b. Abdüsselâm din mefhumunu, Allah’ın emrettiği ve yasakladığı her şeyi kapsayacak şekilde genişleterek ele alır. O bunu şöyle açıklar: Allah hakları gaye ve vesileler şeklinde ikiye ayrılır. Mesela Allah’ın zat ve sıfatlarını bilmek gaye, hükümlerini bilmek ise vesiledir. Çünkü asıl istenen şey hükümleri bilmek değil, onlarla amel etmektir. İnsanın halleri de ikiye ayrılır. Birincisi, Allah’a karşı huşu duyma ve O’nu yüceltme gibi bizatihi gaye olanlar. İkincisi, Allah’tan korkma ve ümit etme gibi vesile olanlar. Çünkü Allah’tan korkmak, görülecek cezadan ötürü O’nun emirlerine karşı gelmeye engel olur. Allah’tan ümit etmek ise, alınacak sevaplardan ötürü O’na itaat etmeye götürür.¹¹⁰⁷

Yukarıda da ifade edildiği üzere din, zaruriyat-ı hamse içersinde en üst mertebeye sahiptir. Dinin korunması için canlar ve mallar feda edilir. Ancak din, can ve mallara feda edilmez. Bundan dolayıdır ki dinin korunması için, genellikle malların ve canların telef olduğu cihad meşru görülmüş ve teşvik edilmiştir. Keza dine zararı dokunanların katli mubah görülmüştür.¹¹⁰⁸

İzzüddîn b. Abdüsselâm can, nesil, şahsiyet, mal ve aklın da tüm şeriatların korumayı amaçladığı zaruriyat’tan olduğunu ifade eder. O, bu hususta şunları söyler: Bütün şeriatler; can, namus, mal ve şahsiyetin korunması hususunda ittifak etmişler.¹¹⁰⁹ Bir başka yerde de can, ırz, mal ve şahsiyete yapılan saldırıların derhal cezalandırılacağını beyan ederek bunların dinen koruma altında oluklarını vurgulamaktadır.¹¹¹⁰ Akılla ilgili olarak; Akıl, Allah’ı tanımanın ve hitabının vasıtasıdır. Bundan dolayı akli korumalıyız. Akla herhangi bir şekilde zarar vermek caiz değildir.¹¹¹¹

¹¹⁰⁶ NESÂÎ, “Cihâd” 17; İBN MÂCE, “Cihâd” 1.

¹¹⁰⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, I, s. 301.

¹¹⁰⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, I, s. 137, 148.

¹¹⁰⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, I, s. 7.

¹¹¹⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, I, s. 61, 74.

¹¹¹¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Şeceretü’l-Ma’ârif*, s. 22, 100, 380; ÖMER B. SALİH “*Mekâsıdu’ş-Şeri’a İnde’l-İmam el-İzz b. Abdisselâm*”, s. 195.

b. Hacıyyât (İhtiyaç Olanlar)

Hâciyat, zarûriyyât düzeyinde olmamakla beraber insanların hayatlarını sıkıntıya düşmeden ve kolaylık içinde sürdürebilmeleri için muhtaç oldukları düzenlemeler ve bunların sağladığı yararlar demektir.¹¹¹²

İzzüddîn b. Abdüsselâm, dünyevi ihtiyaç maslahatları hakkında sadece zarûrî ve tahsînî maslahatlar arasında kalan maslahatlardır, demekle yetinmiş, bunun için herhangi bir örnek vermemiştir. Ahiret maslahatlarının ihtiyaç olanlarına ise müekked sünnetleri örnek olarak zikretmiştir.¹¹¹³

c. Tahsîniyyât (Güzelleştirici Olanlar)

Tahsîniyyât ise hayatı güzelleştirmeyi hedefleyen ve insanı mükemmeli aramaya teşvik eden -zarûriyyât ve hâciyat düzeyine çıkmamış- düzenlemeleri ve bunların sağladığı yararları ifade eder.¹¹¹⁴

İzzüddîn b. Abdüsselâm, dünyevi güzelleştirici/tamamlayıcı maslahatlara güzel yemekler, yeni elbiseler, yüksek odalar, geniş köşkler, değerli binekler; uhrevi tamamlayıcı maslahatlara ise müekked sünnetlerin dışında farzlara tabi olan veya müstakil mendupları örnek olarak zikreder.¹¹¹⁵

İkisi bir araya geldiğinde ve birinin yapılması gerektiğinde zaruretler ihtiyaçlara takdim edilir, ihtiyaçlar da tamamlayıcı olanlara tercih edilir. Her üç kısmın içinden faziletli olanlar diğerlerine takdim edilir.¹¹¹⁶

2. Hükmü Bakımından Maslahatlar

İzzüddîn b. Abdüsselâm, mefsedetten ari her maslahatın hüküm olarak sadece ya vacip ya mendup veya mübah olduğunu; yine maslahattan ari her mefsedetin ise ya haram ya da mekruh olduğunu söyleyerek¹¹¹⁷ maslahatları hüküm bakımından üç kısma ayırmaktadır.

¹¹¹² ŞATIBÎ, *el-Muvâfakât* II, s. 9; DÖNMEZ, "Maslahat", *DİA*, XXVIII, s. 82.

¹¹¹³ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 123.

¹¹¹⁴ ŞATIBÎ, *el-Muvâfakât* II, s. 9; DÖNMEZ, "Maslahat", *DİA*, XXVIII, s. 82.

¹¹¹⁵ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 123.

¹¹¹⁶ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 123.

¹¹¹⁷ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fevâid*, s. 42; *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 40, 59.

a. *Farz (Vacip) Maslahatlar*

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre bunlar, Allah'ın farz kıldığı ve maslahatlar içersinde mertebeye en üstün olanlardır. Allah (c.c.) maslahatı büyük olanları bütün şeriatlarda farz kılmıştır. Allah'ın kullarına vacip kıldığı maslahatlar da kendi içinde derecelere ayrılır; üstün, en üstün ve bu ikisi arasında olanlar. Elde edilmesi vacip olan maslahatların dereceleri bir noktaya kadar kademe kademe azalır. En düşük mertebeden bir derece daha aşağısı artık mendup olan maslahatların en üst mertebesidir. İzzüddîn b. Abdüsselâm en üstün maslahatların üç özelliğe sahip olduğunu söyler. Bunlar: En üstün maslahatlar bizatihi değerli, en kötü mefsedetleri ortadan kaldırıp, en çok tercihe şayan maslahatları meydana çıkaranlardır. Rasûlullah (s.a.v.)'e hangi amel daha değerli ve kıymetlidir diye sorulduğunda “Allah'a ve Rasûlüne iman etmektir” buyurdu. Sonra hangi amel denildi? “Cihâd tüm amellerin zirvesidir” buyurdu. Sonra hangi amel denildi? “Kabul edilmiş hac” buyurdular.¹¹¹⁸

Yukarıda geçen hadiste iman amellerin en üstünü olarak nitelendirildi. Zira iman etme, maslahatların en güzelini elde etme ve mefsedetlerin en kötülerini defetme demektir. Ayrıca iman bizatihi değerli olduğu gibi ona sahip olan kimseyi de değerli kılar. İmanın iki ayrı maslahatı vardır. Birincisi dünya maslahatıdır ki iman edene Müslümanlara uygulanan hükümler uygulanır, canı, malı, eş ve çocukları himaye edilir. İkincisi ahiret maslahatıdır ki bu da Cennete girme ve Rahman'ın rızasına nail olmasıdır.

Hadiste imandan sonra cihad zikredildi. Zira cihad bizatihi değerli “حسن لعينه” değil, araç olarak değerlidir “حسن لغيره” ve farz kılınmıştır. Faydaları iki çeşittir; birincisi maslahatların elde edilmesidir. Bu da uhrevi ve dünyevi maslahatlar olarak ikiye ayrılır. Dinin yüceltilmesi, kâfirlerin yok edilmesi, inananların yüreklerinin ferahlanması, kâfirlerin mallarının ganimet olarak alınması dünya maslahatına örnek olarak verilebilir. Cihadın ahiret maslahatı ise çok büyüktür. Allah (c.c.) şöyle buyuruyor; “Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz.”¹¹¹⁹ Ayette hem öldürülenlere hem de galip gelenlere büyük mükâfat vaat edilmiştir. Ancak galip gelen öldürülenden daha üstündür. Zira o, cihadın maksadını yerine getirmiştir. Öldürülme, öldürme mesabesinde değildir. Zira öldürülme kişinin kendi fiili değildir. Fakat öldürülen din uğruna öldürmek üzere saldırıya geçtiği için sevap kazanır. Cihadın ikinci faydası ise hem dünya hem de ahiret mefsedetlerinin defedilmesidir. Zira cihad günahların

¹¹¹⁸ NESÂÎ, “Cihâd” 17; İBN MÂCE, “Cihâd” 1.

¹¹¹⁹ Nisa, 4/74.

affına vesile olur. Dünya mefsedetlerinin defedilmesine gelince; her şeyden Önce kâfirlerin, Öldürülmeleri ya da korkudan Müslüman olmaları suretiyle kalplerindeki inkâra son verilmiş olur. Ayrıca kâfirlerin Müslümanları istila edip öldürmelerine ve Müslümanların mallarını alıp çocuk ve eşlerini köle edinmelerine engel olunmuş olur. Yine dinin kutsallığına hanel getirilmemiş olur.

Hadiste üçüncü derecede hac zikredildi. Zira haccın maslahatı cihadın maslahatından daha azdır. Hac ibadetinde de hem maslahatın elde edilmesi hem de mefsedetın defi vardır. Allah (c.c.) katında makbul olan haccın mükâfatının cennet olması, maslahatın elde edilmesi; günahların affedilmesi ile azaptan kurtulma ise mefsedetın defidir. Resulüllah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Kim Allah için hacceder de kötü söz ve davranışlardan sakınır ve günahlara sapmazsa -kul hakları hariç- annesinin onu doğurduğu günkü gibi günahlardan arınmış olarak döner.”*¹¹²⁰

İzzüddîn b. Abdüsselâm’a göre Farz-ı ayın olan maslahatlar gibi farz-ı kifaye olan maslahatlar da elde edilen maslahat ve defedilen mefsedet açısından farklılık arz ederler. Savunma savaşı, hücum savaşı; cana ya da bedenın her hangi bir uzvuna yönelik saldırıyı defetme, mal ve benzeri menfaatlere yönelik saldırıyı defetmeden daha üstündür. Aynı şekilde iyiliği emretme ve kötülükten menetme, emredilen maslahatın ya da menedilen mefsedetın derecesine göre farklı derecelededir.¹¹²¹

b. Mendup Maslahatlar

İzzüddîn b. Abdüsselâm’a göre bunlar Allah’ın (c.c.) kullarına mendup kıldığı maslahatlar. Bu maslahatlar kulların daha iyi olmaları içindir. Mendup olan maslahatların en üst derecesi, vacip olan maslahatların en alt derecesinden daha aşağıdadır. Mendup maslahatlar da en üst dereceden en aşağıya kadar farklılık arz eder. Bunlardan daha aşağı mertebede mubah maslahatlar vardır. Mendub-u kifaye olan maslahatlar da elde edilen maslahat ve üstünlük açısından farklılık arz eder.¹¹²²

c. Mubah Maslahatlar

İzzüddîn b. Abdüsselâm’a göre mubah olan dünyevi maslahatlardan bazıları daha faydalı ve daha önemlidir. Bunlar için ahirette ecir/sevap söz konusu değildir. Bir

¹¹²⁰ BUHÂRÎ, “Hacc”, 4.

¹¹²¹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 75-77.

¹¹²² İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 77.

hurmanın yarısını yiyen kimse, dünyevi bir maslahat elde etmek suretiyle kendisine iyilik etmiş olur. Yarım hurmayı sadaka olarak veren kimse ise uhrevi bir maslahat elde etmek suretiyle kendisine iyilik ettiği gibi fakir kimseye de dünyevi bir maslahat sağlamış olur. Faydası sadece kendisine olan uhrevi bir maslahatı gerçekleştiren kimse ecirini alır. Ancak faydası bir başkasına da sirayet eden bir maslahatı gerçekleştiren kişi kendisi ecir kazandığı gibi diğer kişi de ahiret ya da dünya maslahatı elde etmiş olur.¹¹²³

3. Genel Olup Olmaması Bakımında Maslahatlar

İzzüddîn b. Abdüsselâm maslahatları, İslam toplumunun tamamını veya büyük bir kısmını ilgilendiren ve birkaç kişiyi ilgilendiren maslahatlar olmak üzere iki kısma ayırır. Belki her iki kısmı ilgilendiren üçüncü bir kısım da eklenebilir.

a. Genel Maslahatlar

Genel maslahatlardan maksat toplumun geneline veya büyük bir bölümünü ilgilendiren maslahatlardır. Buna aynı zamanda sırf Allah hakkı veya hukuk terminolojisinde kamu hakkı da denir. Şu kadar var ki, Allah hakkı dünyevi ve uhrevi maslahatları kapsarken, kamu hakkı dünyevi maslahatlara özgüdür.

İzzüddîn b. Abdüsselâm selef âlimleri gibi genel maslahatlara ayrı bir önem atfediyor. Bireylere caiz olmayan bazı hususlar kamuya caiz olabiliyor.¹¹²⁴ Ona göre bunlar insan hayatının, maddi-manevi, iktisadi, kültürel, toplumsal, siyasal, askeri, dini, dünyevi, ameli ve ahlaki tüm yönlerini kapsar. Bu maslahatlara örnek olarak şu hususlar zikredilebilir: Dinin korunması, toplumun geneline zarar veren bid'atçıların cezalandırılması, İslam ümmetinin varlığının korunması, yolda insanları rahatsız eden durumların giderilmesi, alacaklıların hakkını korumak için iflas eden kimseye hacr uygulanması gibi. Ona göre helal bulunmayacak derecede haram yeryüzünü kaplarsa kişinin ihtiyacı kadar haram olan şeyleri kullanması caiz olur. Bunun helal olması zaruret durumunun gerçekleşmesine bağlı değildir. Çünkü kişinin bu hal üzere kalması Müslümanların zayıflamasına, küfür ve inat ehlinin İslam ülkelerini istila etmesine yol açar. İnsanlar da varlıklarını maslahatlarını gerçekleştiren meslek ve sanatları bırakırlar.¹¹²⁵ Keza Günahsız bir Müslümanı öldürmek mefseledir. Ancak kâfirler günahsız bir Müslümanı kalkan yaparlarsa durum farklıdır. Müslümanların topyekûn yok olmaları

¹¹²³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 77, 78.

¹¹²⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 309.

¹¹²⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 313, 314.

endişesi söz konusu olabilir. Dolayısıyla kalkan durumundaki Müslümanların katledilebileceğini söyleyenler olmuştur. Çünkü on Müslüman'ın öldürülmesi tüm Müslümanların öldürülmelerinden daha az mefseledir.¹¹²⁶

b. Özel Maslahatlar

Özel maslahatlardan maksat bir veya bir kaç kişiyi ilgilendiren ve kanunun müdahale hakkı bulunmayan maslahatlardır. Mülkiyet hakkı buna misal olarak verilebilir. İzzüddîn b. Abdüsselâm buna, mükellefin kendi nefsi üzerindeki giyinme, meskende oturma, harcamalar, uyumak ve yemek yeme gibi hakları örnek olarak zikreder.¹¹²⁷

İzzüddîn b. Abdüsselâm, namazı, her iki maslahatı (genel ve özel) kapsayana örnek olarak verir. Namazda, ferdin maslahatının yanı sıra toplumun maslahatı da vardır. Namazın özel maslahatı, kişinin namaz kılmak ve dua etmek suretiyle dünyevi ve uhrevi faydalar sağlamak ve Allah'a münacatta bulunarak şereflemek; Namazın genel maslahatı ise, kişinin *علينا وعلى عباد الله الصالحين* demek suretiyle yer ve gökte bulunan her salih kula dua etmesidir. Dolayısıyla tek bir namazı bile kılmayan kimse kendi hakkına tecavüz etmekle kalmaz, bütün salih kulların da hakkına girer.¹¹²⁸

4. Mûte'addî ve Kâsır Maslahatlar

İzzüddîn b. Abdüsselâm ihsandan söz ederken; "İhsan iki çeşittir: Biri kâsır yani faydası sadece yapana olan başkasına sirayet etmeyen ihsan; diğeri, dünyevî veya uhrevî yahut her iki yönden faydası başkasına sirayet eden ihsan.¹¹²⁹ Ayrıca ona göre, ibadetler de bu bakımdan iki çeşittir: Oruç, hac, umre ve itikâf gibi faydası sadece yapana özgü olan ibadetler; sadaka ve kefaretlar gibi faydası başkasına sirayet eden ibadetler. Bu durumda ecir ve sevap başkasının istifadesi oranında hâsıl olur.¹¹³⁰ O, bu hususta şöyle der: Faydası sadece kendisine olan uhrevi bir maslahatı gerçekleştiren kimse ecrini alır. Ancak faydası bir başkasına da sirayet eden bir maslahatı gerçekleştiren kişi, kendisi ecir kazandığı gibi diğeri kişi de ahiret ya da dünya maslahatı elde etmiş olur.¹¹³¹ Bu bilgiler ışığında İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın, maslahatları, kasır ve mûte'addî olarak iki kısma ayırdığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

¹¹²⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 151.

¹¹²⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fevâid*, s. 99.

¹¹²⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Makâsıdu's-Salât*, s. 11, 12.

¹¹²⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Şeceretü'l-Ma'ârif*, s. 191.

¹¹³⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Makâsıdu's-Salât*, s. 11.

¹¹³¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Şeceretü'l-Ma'ârif*, I, s. 187.

a. Müte'addi Maslahatlar

Mü'min'in haddi zatında iyi olması, başkasına zararının dokunmaması yeterli değildir. Varlığı daha geniş olarak hissedilmeli, ameli daha kapsamlı ve daha faydalı olmalıdır. Mü'min, başkasına faydalı olmak ve onlardan zararı gidermek için de çalışır. Bu, Allah'ın “*İyilik ve takva üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın*”¹¹³² emri gereğidir. İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre ihsan, maslahatı temin ve mefsetedi defetmektir. Bu, bazen uhrevî bazen dünyevî bazen kalp ile bazen de beden ile olur. İlim öğretme, fetva verme, ibadetlerin yapılması ve kötülüklerin engellenmesi hususunda yardımcı olmak uhrevî olan ihsana örnek verilebilir. El ve dil ile iyiliği emir ve kötülüğü nehiy de bu kısma girer. Dünyevi menfaatlerin temini ve zararların uzaklaştırılması, yapılan haksızlıkları affetmek ve alacaklardan vazgeçmek gibi durumlar da dünyevî olan ihsanların örnekleridir. Kişinin kalben kendi şahsı için arzuladığı iyilikleri başkası için de istemesi kalbî ihsana; hibe, sadaka, borçları ibra ve ıskat etme, öğretmek suretiyle ibadetler hususunda yardımcı olmak, hacda olduğu gibi niyabetin caiz olduğu durumlarda niyabeten ibadetleri yapmak, dünyevî ve uhrevî kavî ve amelî her faydalı işte yardımcı olmak da beden ile yapılan ihsana örnek olarak verilebilir. İzzüddîn b. Abdüsselâm faydası başkasına sirayet eden ihsan hakkında uzun uzadıya açıklamalarda bulunur ve buna pek çok örnek zikreder.¹¹³³

b. Kâsır Maslahatlar

Kâsır maslahatlar da iki kısımdır: Kalplere müteallik olan maslahatlar: iman ve marifet bu kısmın örneklerini oluşturur. Bedenlere müteallik olan maslahatlar: Secde, rükû¹¹³⁴ oruç, hac, umre, itikâf, kişinin namazda kendi şahsı için yaptığı dua ve münacatlar gibi maslahatlar bu kısmın örneklerini oluşturur.¹¹³⁵

5. Kat'î Olup Olmaması Bakımından Maslahatlar

İzzüddîn b. Abdüsselâm, maslahatların kat'î olup olmamasından, maslahatın, bu maslahatı içerdiği kabul edilen eylem neticesinde var olup olmamasını kastetmiştir. O, bu

¹¹³² Mâide, 5/2.

¹¹³³ Geniş bilgi için bakınız: İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Şeceretü'l-Ma'ârif*, s. 187-346.

¹¹³⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Şeceretü'l-Ma'ârif*, s. 2.

¹¹³⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Makâsıdu's-Salât*, s. 11.

açından maslahatları, kat'î, zannî ve her ikisi arasında müşterek olan maslahat olmak üzere üç kısma ayırır.¹¹³⁶

a. Kat'î Maslahatlar

İzzüddîn b. Abdüsselâm, bu maslahatlar için "maktû" المقطوع ifadesini kullanır.¹¹³⁷ Bunlar, varlığı kesin olarak bilinen maslahatlardır. Yiyecek, içecek, giyecek, nikâh kıyılan eş, ikamet edilen ev ve binilen hayvanlardan elde edilecek maslahatlarda olduğu gibi hemen elde edilen maslahatlar. Yine karşılıklı olarak bedellerin hemen teslim edildiği muameleler ile avlanma, ot biçme, odun toplama örneklerinde olduğu gibi sahipsiz mubah şeylere el koyma ile elde edilen maslahatlar da bu gruba girer.¹¹³⁸

b. Zannî Maslahatlar

İzzüddîn b. Abdüsselâm bunlar için "maznûn" المظنون ifadesini kullanır.¹¹³⁹ Bunlar, eylem neticesinde var olacağı kesin olarak bilinmeyen, elde edilmeleri zanna dayanan maslahatlardır.

Ona göre, dünya ve ahiret maslahatlarının çoğunu elde etme ve mefsedetlerinin çoğunu defetme zann'ı galibe dayanır. Ahiret için çalışan kimseler iyi bir sonuçla karşılaşacaklarına emin olamazlar. Ancak iyi bir sonuç elde edecekleri ümidiyle amel ederler. Bununla birlikte amellerinin kabul edilmeme korkusunu taşırlar.¹¹⁴⁰ Bu durum şu ayet'i celilede açıklanmıştır: "Onlar ki, Rab'lerine dönüp hesaba çekileceklerinden, yaptıkları hayırları kalpleri titreyerek yaparlar."¹¹⁴¹ Eserinin bir başka yerinde bunu şöyle izah eder: Ahirette elde edileceği umulan maslahatlar zannîdir. Zira kimse amelinin nasıl sonuçlanacağını bilemez. Bilse bile amelinin kabul edilip edilmeyeceğini kesin olarak bilemez. Bunu da bilse amelinden sevap ve maslahat elde edip edemeyeceğini kesin olarak bilemez. Çünkü kabul edilen amelin sevap ve maslahatları da ahirette amellerin tartılması sırasında görülebilir.¹¹⁴²

Aynı şekilde dünya için çalışanlar da hüsnü zanna binaen hareket ederler. İnsanların hüsnü zanna dayanmasının nedeni, genellikle sebepleri gerçekleştiğinde zannın doğru çıkmasıdır. Nitekim tacirler, mallarını karşı tarafa sağ salim teslim ederek kâr elde

¹¹³⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fevâid*, s. 41.

¹¹³⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fevâid*, s. 41.

¹¹³⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 60.

¹¹³⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fevâid*, s. 41

¹¹⁴⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 6.

¹¹⁴¹ Mü'minun, 23/60.

¹¹⁴² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 60.

edecekleri zannıyla yola çıkar, ustalar gelir elde edebilecekleri bir iş bulacakları zannıyla evlerinden çıkar, çiftçiler ekin elde edebilecekleri zannıyla tarlalarını ekip biçer, katır ve develerini kiralayanlar kira elde etmek ümidiyle yola çıkar, hükümdarlar zafere ulaşacakları zannıyla ordular kurup şehirleri kalelerle çevirir, ordular güven içinde olacakları ya da galip gelecekleri zannıyla silahlanır ve teyakkuz halinde bekler, âlimler başarılı olup temayüz edecekleri zannıyla ilimle uğraşır, bir işe aracı olanlar aracılıklarının kabul edileceği ümidiyle aracılık eder, delilleri inceleyen kimseler ve müçtehitler hüküm çıkarırken çoğunlukla aradıkları hükmü elde edecekleri zannına dayanır, hastalar şifa bulup hastalıktan kurtulacakları zannıyla tedavi görürler vs. Bu ve benzeri zanların büyük bir kısmı doğru çıkar ve gerçek hayatta meydana gelir. Büyük ihtimalle elde edilecek olan bu tür maslahatlar, sırf az da olsa elde edilememeye ihtimali olduğu endişesiyle terk edilemezler. Böyle bir şeyi ancak cahil kimseler yapar.¹¹⁴³

c. *Kat'î ve Zannî Arasında Müsterek Olan Maslahatlar*

İzzüddîn b. Abdüsselâm buna zekât, kefarete vs. malî ibadetleri örnek olarak verir. Ona göre bunları alan kimse için dünya maslahatı, veren kimse için ahiret maslahatı söz konusudur. Dünyevi maslahat hemen elde edilir, ahiret maslahatının ise elde edileceği umulur.¹¹⁴⁴

6. *Üstün Olma Bakımından Maslahatlar*

İzzüddîn b. Abdüsselâm, maslahat ve mefsedetleri üstünlük derecelerine göre sınıflandırmıştır. Ona göre en üstün maslahatlar iman ve marifettir. Çünkü bunlar, daha önce de hadiste geçtiği üzere en faziletli ameller olmaları bakımından maslahatları da en üstün olanlardır. Genel olarak bakıldığında ahiret maslahatları hem daha hayırlı hem de ebedi olmaları bakımından dünya maslahatlarından daha üstündür. Maslahatlar üstünlük derecelerine göre hüküm alırlar. En üstün maslahatlar farz/vacip hükmünü alırken, onların altındaki maslahatlar da mendup ve mubah olarak sıralanır. Maslahatların tercihinde bu derecelenmelerin faydası ortaya çıkar. Örneğin, canın korunması uzvun korunmasına, farz olanlar nafilere takdim edilir.¹¹⁴⁵

¹¹⁴³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 6, 7, 60.

¹¹⁴⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 60.

¹¹⁴⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fevâid*, s. 39.

7. *Görevlerin Aynî veya Kifâi Oluşuna Göre Maslahatlar*

İzzüddîn b. Abdüsselâm bu açıdan maslahatları iki kısma ayırmıştır:

a. *Farz-ı Kifâye Olan Maslahatlar*

Farz-ı kifayeden maksat, bir fiille herkes sorumlu tutulmaksızın maslahatın elde edilip mefsetin def edilmesidir. Farz-ı kifaye olan bir şeyle ilgili sorumluluk bazı kimselerin ifasıyla herkesten kalkar. Ancak farz-ı kifaye olan şeyle öncelikle sorumlu tutulanlar müstesnadır. Farz-ı kifayeyi yerine getirenlerin sorumluluğu o şeyi yapıp maslahatı elde etmeleri hasebiyle düşer. Yerine getirmeyenlerin sorumluluğu ise mükellefiyet olmadığı için kalkar. Yani sorumluluk bazen bir fiili yerine getirmekle kalkar, bazen yerine getirmemenin mazur görülmesiyle kalkar. İzzüddîn b. Abdüsselâm farz-ı kifâye olan maslahatlara şunları örnek olarak vermiştir: Bütün mükelleflerin bilmesi gereken dini hükümlerin dışında fetva verme derecesine erişecek kadar dini hükümleri öğrenme, savunma ya da taarruz şeklinde yapılan cihad, iyilikleri emredip kötülüklerden sakındırma, açları doyurma, elbisesi olmayanları giydirme, yardıma muhtaç olanlara yardım etme, ihtilafa düşenlerin arasını bulmak için hüküm ya da fetva verme, devlet başkanlığı yapma, şahitlik yapma, ölüleri defnetme, yönetici ve hâkimlere yardım etme, Kurani hıfzetme vs. farz-ı kifâyedir.¹¹⁴⁶

b. *Farz-ı Ayn Olan Maslahatlar*

Farz-ı ayndan maksat ise her bir mükellefin ilgili maslahatı bizatihi elde etmek durumunda olmasıdır ki böylece Allah'a itaat edip etmediği ortaya çıksın. Bundan dolayı farz-ı ayn olan bir şeyle ilgili sorumluluk o şeyin bizzat yerine getirilmesiyle kalkar. İzzüddîn b. Abdüsselâm farz-ı ayn olan maslahatlara; her mükellefin bilmesi gereken dini hükümleri bilme, fatiha okuma, namazların rükünlerini yerine getirme, hac, umre, namaz, zekât ve oruç gibi ibadetleri örnek olarak vermiştir.¹¹⁴⁷

8. *İstikrarlı (Munzabıt) Olup Olmaması Bakımından Maslahatlar*

İzzüddîn b. Abdüsselâm bu açıdan maslahatları iki kısma ayırır:

¹¹⁴⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 71.

¹¹⁴⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 71.

a. İstikralı (Munzabıt) Olan Maslahatlar

Bunlar sınırlanabilen ve belirlenebilen maslahatlardır. Öldürmek, el kesmek, yemek, içmek ve ölümden kurtarmak vb. somut şeyler bu kısmın örneklerini oluşturur.

b. İstikrarlı Olmayan (Gayr-i Munzabıt) Maslahatlar

Bunlar tam tespit edilemeyen maslahatlardır. Sevinçler, meşakkatler, aldatmalar, korkular, elemeler vb. soyut şeyler bu kısma dâhildir. İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre maslahat ve mefsedetlerin çoğu gayr-ı mazbuttur. Örneğin teyemmümü mübah kılan meşakkatin belirli bir miktarı yoktur. Ayakta namaz kılmayı bırakıp oturarak veya uzanarak namaz kılmayı mübah kılan sebep, ihram yasaklarını işlemeyi mübah kılan özürler de böyledir. Oruç tutmamayı mübah kılan hastalığın miktarı da böyledir. Şayet bu, meşakkatle belirlenir denilecek olsa meşakkatin kendisi mazbut değildir. Eğer seferdeki meşakkatle belirlenir denilecekse o da mazbut değildir. Avret mahallinin açılmasını mübah kılan özürlerin miktarı da böyledir.¹¹⁴⁸

9. Hakikî Olup Olmaması Bakımından Maslahatlar

İzzüddîn b. Abdüsselâm maslahatları bu açıdan iki kısma ayırır.

a. Hakikî Maslahatlar

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre hakikî maslahatlar, gerek dünyevi gerekse uhrevi olsun bizzat sevinç ve haz alınan durumlardır.¹¹⁴⁹

b. Mecazî Maslahatlar

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre bunlar sevinç ve hazların sebepleridir. Yani sevinç ve lezzetlere vesile olan şeylerdir. Bazen maslahatların sebebi mefsedet olabilir, bu durumda söz konusu mefsedet yapılması emredilir ya da mübah görülür. Bunun emredilmesi, o şeyin, mefsedet olmasından dolayı değil, bir maslahata vesile olması hasebiyledir. Hayatın kurtarılması için kangren olan elin kesilmesi böyledir. Yine cihadda hayatın tehlikeye atılması da daha büyük maslahatın elde edilmesine yöneliktir. Aynı şekilde şer'î cezalar da mefsedet olmaları hasebiyle değil, maslahata götürmeleri hasebiyle

¹¹⁴⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fevâid*, s. 100, 101.

¹¹⁴⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 18.

konulmuşlardır. Yol kesenlerin ve hırsızların belli organlarının kesilmesi, katillerin öldürülmesi, zina yapanların recmedilmesi, celde cezasına çarptırılması ya da sürgün edilmesi, tazir cezaları; bunların hepsi, bunlara bağlı olan maslahatların elde edilmesi için Allah (c.c.) tarafından uygulanmaları emredilmiş mefsedetlerdir. Bunlara maslahat denilmesi sebebin müsebbeple (sonuçla) isimlendirilmesi şeklinde mecazdır.¹¹⁵⁰

İzzüddîn b. Abdüsselâm aynı şekilde mefsedetleri de ikiye ayırır. Birincisi hakikî mefsedetler ki bunlar acı ve üzüntülerdir. İkincisi ise mecazî mefsedetlerdir ki bunlar acı ve üzüntülerin sebepleridir. Ona göre, bazen mefsedete götüren şey bir maslahat olabilir. Allah (c.c.) bunları maslahat olmalarından ötürü değil mefsedete götürmeleri hasebiyle yasaklamıştır. Haram ve mekruh olan hazları elde etmeye çalışma, vacip ve mendup olan amelleri yapma zahmetinden kaçınma örnek olarak zikredilebilir. Zira bunlar maslahat olmalarından ötürü değil mefsedete götürmeleri hasebiyle yasaklanmış maslahatlardır. Bunlara mefsedet denilmesi de sebebin müsebbeple isimlendirilmesi şeklinde mecazdır.¹¹⁵¹

D. Maslahatları Bilme Yolları

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre maslahatlar şunlardan biriyle bilinir; Kitap, sünnet, icma, muteber kıyas, doğru istidlal, akıl, ihtiyaç, tecrübe, adet, muteber zan ve istikra. O, daha önce de belirtildiği gibi, maslahatları önce dünyevî ve uhrevî olarak iki kısımda mütalaa eder, daha sonra her birini bilme yollarını ayrı ayrı zikreder. O bu konuda şunları kaydeder:

Ahiret maslahat ve mefsedetleri ve bunlara götüren yollar ancak şeriatla bilinebilir. Herhangi bir şeyin maslahat mı mefsedet mi olduğu şer'î delillerle öğrenilir. Bu deliller de Kitap, sünnet, icma, muteber kıyas ve doğru istidlaldir. Dünyaya ait maslahat ve mefsedetler ile bunlara götüren yollar ise ihtiyaç, tecrübe, adet ve muteber zan gibi delillerle bilinir. Dünyaya dair bir meselenin hükmü bilinemezse bu delillere başvurulur. Bunlar arasında uyum sağlamak, maslahat ve mefsedetlerden hangisinin öncelikle tercih edileceğini tespit etmek için, bu konuda vahiy beyan edilen bir hüküm olmadığından akla başvurulur ve hükümler buna dayandırılır. Allah'ın, (c.c.) taabbudî olarak koyup maslahat ve mefsedetlerini kullara bildirmediği hükümler dışındaki tüm hükümler bu prensibe dayanır. Amellerin iyi ve kötü olanı bu şekilde bilinir.¹¹⁵²

¹¹⁵⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 18, 19.

¹¹⁵¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 19.

¹¹⁵² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 6-13.

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın usûl anlayışını zikrederken bu delillerin tamamını geniş bir şekilde ele aldığımızdan dolayı burada tekrar etme ihtiyacı duymuyoruz.

E. Maslahat ve Mefsedetlerin Teâruzu

Biz burada İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın maslahatların kendi aralarındaki teâruzu ve mefsedetlerle teâruzu durumundaki tercih ve görüşlerini ele alacağız.

1. Maslahatların Çatışması

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre maslahatların çatışması halinde mümkün olursa hepsi elde edilir. Bu mümkün olmazsa daha iyi, daha üstün olan elde edilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurur: “*Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele*”¹¹⁵³, “*Rabbinizden size indirilenin en güzeline tabi olun*”¹¹⁵⁴, “*Kavmine onun en güzelini almalarını emret*”.¹¹⁵⁵ Aynı anda elde edilmeleri mümkün olmayan iki maslahat çatıştığında, şayet herhangi birinin tercihi için bir sebep varsa o tercih edilir. Tercih sebebi yoksa ve her iki maslahatın birbirine denk olduğu biliniyorsa ikisinden birini tercihte serbest kalırız. Birbirine denk olup olmadıkları da kesin değilse, âlimlerin bir kısmı birinin, bir kısmı da diğerrinin tercih edilmesi kanaatine varabilir.¹¹⁵⁶ Daha sonra bunlara toplamda kırk beş örnek zikreder.¹¹⁵⁷ Konunun uzamaması açısından biz birkaç örnek vermeye yetineceğiz:

1. Farz olan her şey aynı türden nafil olanlardan daha üstündür.¹¹⁵⁸
2. Allah (c.c.)'ın belli vakitlerde cemaatle kılınmasını istediği namazlar, diğer namazlardan üstündür.¹¹⁵⁹
3. Bazı nafileler diğerlerinden daha faziletlidir. Mesela: Vitir namazı ve sabah namazının sünneti diğer nafil namazlardan daha faziletlidir.¹¹⁶⁰
4. Suda boğulmak üzere olan masum insanları kurtarmak namaz kılmaktan önceliklidir. Zira Allah katında boğulan kimseleri kurtarmak namaz kılmaktan daha faziletlidir. Bu durumda iki maslahatı elde etmek mümkün olabilir. Önce boğulan kimse kurtarılır, sonra namaz kılınır. İnsanın namaz

¹¹⁵³ Zümer, 39/17, 18.

¹¹⁵⁴ Zümer, 39/ 55.

¹¹⁵⁵ A'râf, 7/145.

¹¹⁵⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 87, 91.

¹¹⁵⁷ Bkz. İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 91-126.

¹¹⁵⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 94.

¹¹⁵⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 96.

¹¹⁶⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 96.

kılmamakla kaybedeceği maslahat, Müslüman bir kimseyi kurtarmakla elde edilecek maslahatla kıyas bile edilemez.¹¹⁶¹

5. İnsanlara yönelik saldırının defi hayvanlara yönelik saldırının definden önceliklidir.¹¹⁶²
6. Aynı anda namus, can, mal ve beden bir uzvuna yönelik saldırı söz konusu olduğunda hepsinin birden korunması mümkün olursa hepsi korunur. Bu mümkün olmazsa; cana yönelik saldırının defi uzva yönelik saldırının define, uzva yönelik saldırının defi namusa¹¹⁶³ yönelik saldırının define, namusa yönelik saldırının defi mala yönelik saldırının define, daha fazla mala yönelik saldırının defi daha az mala yönelik saldırının define tercih edilir.¹¹⁶⁴
7. Birbirine denk iki Müslümanın canına veya aynı miktardaki mallarına yönelik aynı anda yapılan bir saldırı gördüğümüzde, aynı anda ikisini birden defedemiyorsak, birini seçmede serbestiz.¹¹⁶⁵
8. İki kişiye borçlu olarak ölen kimsenin geriye bıraktığı mal toplam borcunu ödemeye yetmiyorsa, borçlular hisseleri oranında denk tutulur. Zira hiçbirinin diğerine bir üstünlüğü yoktur.¹¹⁶⁶

2. Mefsedetlerin Çatışması

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre birden fazla mefsedet bir araya geldiğinde, mümkünse hepsi birden izale edilir. Hepsinin izalesi mümkün olmazsa en büyük, en kötü mefsedet izale edilir. Mefsedetler birbirine denkse bazen bekleriz, bazen herhangi birini izale hususunda serbest kalırız. Bazen mefsedetlerin birbirine denk mi yoksa farklı mı olduğu hususunda ihtilaf edilir. Bu durumlar hem haram olan mefsedetler hem de mekruh olan mefsedetler için geçerlidir.¹¹⁶⁷ Bunlar için de birkaç örnek vermeye yetineceğiz.

¹¹⁶¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 96.

¹¹⁶² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 104.

¹¹⁶³ Uzva yönelik saldırının defi namusa yönelik saldırının definden önceliklidir. Zira beden bir kısmının kaybedilmesi hayatın tamamının kaybedilmesine sebep olabilir. Canın korunması ise namusun korunmasından önceliklidir. Çünkü hayatın sona ermesiyle kaybedilen şey daha büyüktür. (İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 104.)

¹¹⁶⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 104.

¹¹⁶⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 124.

¹¹⁶⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 125.

¹¹⁶⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 130-135.

1. Bir Müslümanı öldürmeye zorlanan kişi, bunu yapmadığı takdirde kendisi öldürülecekse, öldürülmeye sabredip adam öldürme mefsedetinden uzak durmalıdır. Ancak kendisini zorlayan kimseye herhangi bir şekilde engel olma imkânı varsa, bunu yapması zorunlu hale gelir. Zira bu durumda her iki mefsedet de izale edilmiş olur.¹¹⁶⁸
2. Bir kimse ölüm tehdidiyle yalancı şahitlik yapmaya ya da haksız bir hüküm vermeye zorlanırsa, şayet şahitlik yapılacak veya hüküm verilecek konu birisinin öldürülmesi veya bir uzvunun kesilmesi ya da namusuna halel getirilmesi ise ne şahitlik yapmak ne de hüküm vermek caiz olmaz.¹¹⁶⁹
3. Zaruret halinde kalan kimse ölmüş insan cesedi bulsa, etini yer. Çünkü ölmüş insan eti yeme mefsedeti, insan hayatının sona erme mefsedetinden hafiftir.¹¹⁷⁰
4. Denizde şiddetli fırtına olsa ve ancak gemideki yolcuların yarısını denize atarak gemiyi kurtarmanın mümkün olduğu, aksi takdirde hiç kimsenin kurtulamayacağı anlaşılabilir, onlardan hiç birinin ister kura ile ister kurasız denize atılması caiz olmaz.¹¹⁷¹

3. Maslahatların Mefsedetlerle Birlikte Bulunması

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre maslahat ve mefsedetler bir arada bulunduğu, aynı anda maslahatların elde edilmesi ve mefsedetlerin izalesi mümkün olursa her ikisini de yapmak gerekir. Nitekim Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: “*Gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının.*”¹¹⁷² Şayet ikisini aynı anda yapmak mümkün olmaz ve mefsedet maslahattan daha büyükse maslahatı kaybetme pahasına olsa bile mefsedet izale

¹¹⁶⁸ Âlimler böyle bir durumda adam öldürmenin haram olduğunda ittifak ederken, öldürülmeyi kabul etmenin hükmü hakkında ihtilaf etmiştir. İzale edilmesinin farz olduğunda icmâ olan mefsedetin izalesi, izale edilmesinin farz olup olmadığına ihtilaf edilen mefsedetın izalesine tercih edilir. Zinaya zorlanan kişi için de aynı hüküm geçerlidir. (İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 130.)

¹¹⁶⁹ Çünkü ölmeyi kabul etmek, suçsuz bir müslümanın öldürülmesinden veya bir uzvunun kesilmesinden ya da tecavüze uğramasından daha evladır. Konu bir mal ise, hayatını kurtarmak için o malın itlafına sebep olacak şekilde şahitlik yapmak veya hüküm vermek gerekir. Nitekim hayat söz konusu olduğunda başkasına ait malı yemek caiz olur. Yine içki içmeye zorlanan ya da yediği lokma boğazında kalıp boğulma korkusu taşıyan ve boğazında kalan lokmayı giderecek içkiden başka bir şeyi olmayan kimsenin içkiyi içmesi gerekir. Çünkü hayatın korunması, din nazarında zikredilen bu haramlardan sakınmaktan daha önemlidir. (İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 130, 131.)

¹¹⁷⁰ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 132.

¹¹⁷¹ Zira masumiyet konusunda hepsi birbirine denktir ve suçsuz bir insanın öldürülmesi haramdır. Şayet gemide mal ve evcil hayvan varsa önce malların sonra da evcil hayvanların denize atılması vacip olur. Zira mal ve hayvanların telef olmasının mefsedeti insanların ölmesinden daha hafiftir. (İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 135.)

¹¹⁷² Teğâbun, 64/16.

edilir.¹¹⁷³ Eğer maslahat mefsedetten daha büyükse, ilgili mefsedete katlanmak suretiyle maslahat elde edilir. Maslahat ve mefsedet denk olursa farklı durumlar söz konusu olur; bazen birini tercih etmekte serbest kalınır, bazen beklenmesi gerekir. Bazı durumlarda maslahat ile mefsedetin denk mi yoksa farklı mı olduğu konusunda ihtilaf söz konusu olur.¹¹⁷⁴

İzzüddîn b. Abdüsselâm bunlara da toplamda altmış üç örnek vermektedir.¹¹⁷⁵ O, önce maslahat ve mefsedet içerip maslahatın elde edilmesi tercih edilen şeylerle ilgili misaller vermekte ve bu tür maslahatları da mubah olanlar, vacip olanlar, müstehap olanlar ve ihtilaf edilenler diye kısımlara ayırmaktadır. Biz konunun uzamaması için önemli gördüğümüz birkaç misali zikretmekle yetineceğiz:

1. Allah'ı inkâr içeren sözü söylemek haram olan bir mefsedettir. Lakin bir kimse ölüm tehdidiyle zorlandığı zaman kalbi imanla dolu olmak şartıyla bu tür bir sözü söyleyebilir.¹¹⁷⁶
2. Güneşte durmuş suyu kullanmak mekruh bir mefsedettir. Ancak başka su bulunamazsa kullanılması gerekir. Çünkü vacip bir maslahatı elde etmek, mekruh bir mefsedeti defetmekten daha önceliklidir.¹¹⁷⁷
3. Meşru bir sebep olmaksızın namaz ve Ramazan orucunun terki, zekâtın ve insanların yerine getirilmesi gereken haklarının geciktirilmesi haram olan mefsedetlerdendir. Ancak bunlar ölüm tehlikesiyle zorlama halinde caiz olur.¹¹⁷⁸
4. İçki içmek haram bir mefsedettir. Ancak zorlama halinde caiz olur. Zira canın ve uzuvların korunması, aklın kısa bir süre için korunmasından daha evladır. Canın ve

¹¹⁷³ Allah (cc) şöyle buyurmuştur; "*Sana içki ve kumarı sorarlar, de ki, onlarda hem büyük günah hem de insanlar için bazı yararlar vardır. Ama günahları yararlarından daha büyüktür.*" (Bakara, 2/106.) Allah (cc) içki ve kumarı mefsedetleri yararlarından daha büyük olduğu için haram kıldı. Ticaretinin yapılmasıyla kâr elde edilmesi ve benzeri şeyler içkinin, kazananın kaybedenden aldığı şeyler de kumarın yararına misal olarak verilebilir. İçkinin mefsedetleri ise; aklı gidermesi, insanlar arasına düşmanlık, kin ve nefret sokması, Allah'ı zikir ve namazdan alıkoymasındır. Kumarın mefsedetleri de insanlar arasına düşmanlık, kin ve nefret sokması, Allah'ı zikir ve namazdan alıkoymasındır. Bu mefsedetler, zikredilen yararlarla mukayese edilemeyecek kadar büyüktür. (İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 136.)

¹¹⁷⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 136.

¹¹⁷⁵ Bkz. İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 136-163.

¹¹⁷⁶ Çünkü canın korunması maslahatı, kalbin inanmadığı bir sözü relaffuz etme mefsedetinden daha önemlidir. Ancak sabredip böyle bir sözü söylememesi daha faziletlidir. Çünkü bu davranışta Âlemlerin Rabbi'ni ve O'nun dinini yüceltme vardır. Dinin yüceltilmesi için hayatın tehlikeye atılması caizdir. (İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 137.)

¹¹⁷⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 137.

¹¹⁷⁸ Zira canın korunması, zorlama ile terk edilip sonradan telafisi mümkün olan bu vazifelerden evladır. Böylece canın korunması ile bu vazifelerin ifası arasındaki çatışma giderilmiş olur. (İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 142.)

uzuvların kaybı sürekli, aklın zevali ise bilinçlilik halinin kısa süre ortadan kalkmasıdır.¹¹⁷⁹

5. Müslümanların buldukları beldeден hicret etmeleri mefsetet olduğu için caiz değildir. Ancak üzerlerine gelen azgın kimselerin zulmünden kurtulmak için üç günlük mesafedeki bir yere hicret etmeleri caizdir.¹¹⁸⁰ Dinen bazı durumlarda hicrete cevaz verilmiş hatta hicret edenler övülmüştür. Ancak İzzüddîn b. Abdüsselâm, herhangi bir zaruret söz konusu olmaksızın Müslümanların buldukları beldeден toplu olarak göç etmelerini ve o beldeyi, kâfirlerin yerleşmesine olanak sağlayacak şekilde terk etmelerini mefsetet olarak kabul etmiş ve caiz görmemiştir. Onun böyle düşünmesinin arka planında, döneminde sık sık meydana gelen Moğol ve haçlı seferlerinin İslam dünyasını işgal etme ve Hıristiyanlaştırma amaçlarına yönelik taşıdığı kaygı ve onlara karşı direnmeyi teşvik etme çabası yatığı söylenebilir.
6. Hukuka uygun kıyılmayan nikâh akitlerini devam ettirmek mefsetettir. Ancak kâfirler Müslüman olduğunda onların daha önceden kıyılan nikâhları geçerli kabul edilir.¹¹⁸¹
7. Kâfirlerin elçileri kâfir olmalarına rağmen himaye edilir. Zira elçilik vazifesinin yerine getirilmesinde özel ve genel birçok maslahat vardır.¹¹⁸²
8. Müslümanların savaş meydanında kâfirlerden kaçmaları mefsetettir. Ancak vasıfları birbirine yakın olmasına rağmen kâfirler Müslümanların iki katından fazla olursa kaçmaları caiz olur.¹¹⁸³ O bu görüşünü, Enfal 66. Ayetle temellendirmektedir.¹¹⁸⁴
9. Kâfirlerin kadın, deli ve çocuklarını öldürmek mefsetettir. Ancak kâfirler onları kalkan olarak kullanırsa öldürülmeleri caiz olur. Çünkü kâfirleri yenmek ancak kalkan olarak kullanılanların öldürülmesiyle mümkün olur.¹¹⁸⁵

¹¹⁷⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 142.

¹¹⁸⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 143.

¹¹⁸¹ Şayet bu nikâhları geçersiz sayarsak kâfirler, nikâhları geçersiz olacak korkusuyla İslamdan uzak durur, İslama girmeye yanaşmazlar. Onları, nikâhlarını geçerli kılmak suretiyle İslama girmeye teşvik etmek nikâhlarını geçersiz sayarak onları İslamdan nefret ettirmekten evladır. (İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 148.)

¹¹⁸² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 149.

¹¹⁸³ Bu müslümanlar için bir kolaylıktır. Zira bu durumda savaşmak çok zordur. Ayrıca sayıca çok fazla olan kâfirlerin müslümanlara galip gelmemeleri için bu hüküm benimsemiştir. Aynı şekilde savaş taktiği olarak cepheden geri çekilme ve savaşan bir başka gruba katılma da böyledir. Bu iki durum her ne kadar düşmana sırt çevirme, kaçma gibi görünse de gerçekte savaş için onlarla yüzyüze gelmektir. (İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 150.)

¹¹⁸⁴ "Allah, şimdilik yükünüzü hafifletmiş bulunuyor, çünkü zayıf olduğunuzu biliyor: Şöyle ki: Sizden eğer zor durumlarda sabretmesini bilen yüz kişi çıkarsa, bunlar iki yüz kişiyi tepeleye(bile)cektir; ve sizden böyle bin kişi çıkarsa, Allahın izniyle iki bin kişiyi tepeleye(bile)cektir, çünkü Allah zor durumlara göğüs germesini bilenlerle beraberdir." (Enfâl, 8/66.)

10. Mürted/irtidad edenin (dinden dönen) öldürülmesi onun açısından mefseledir. Ancak Allah'ı inkâr etme mefseletini ortadan kaldırmak için caizdir.¹¹⁸⁶
11. Yalan, haram olan bir mefseledir.¹¹⁸⁷ Ancak bir maslahatın elde edilmesi ya da bir başka mefseletin izalesi söz konusu olduğunda yalan söylemek bazen caiz¹¹⁸⁸ bazen de vacip olur.¹¹⁸⁹
12. Hırsızın elini kesmek onun için mefseledir. Lakin bu ceza, suç için caydırıcı ve bütün mallar için koruyucudur. Bütün malların korunması maslahatı, hırsızın elinin kesilmesi mefseletine tercih edilir.¹¹⁹⁰

F. Maslahata Binâen Genel Kaidelere Aykırı Olarak Sabit Olan Hükümler

İzzüddîn b. Abdüsselâm, dünyevî ve uhrevî maslahat ve mefseletlerden her birinin bir gerekçesi (illeti) olduğunu, büyük bir zorluk veya maslahatlardan daha üst seviyede mefselet içermesi sebebiyle bazı maslahatların istisna edildiğine, keza büyük zorluk bulunan veya mefseletlerden daha üst seviyede maslahat içermesi sebebiyle bazı mefseletlerin istisna edildiğine dikkat çekmiş ve hem ibadetler hem de muâmelelerle ilgili olarak pek çok misal vermiştir.¹¹⁹¹ Biz burada birkaç örnek zikretmekle yetineceğiz

¹¹⁸⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 151.

¹¹⁸⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 152.

¹¹⁸⁷ Buna kabih liaynihi de (قبيح لعينه) denir.

¹¹⁸⁸ Buna hasen ligayrihi (حسن لغيره) denir.

¹¹⁸⁹ a-Hanımın yanlışlarını düzeltme ve güzel geçim için hanıma yalan söylemek caizdir. Herhangi bir zarar ve faydası olmayan yalanın kötülüğü azdır. Bu kötülükten daha büyük bir maslahat söz konusu olunca bu maslahatın elde edilmesi için yalan söylenebilir. Benzer şekilde insanların arasını bulmak için de yalan söylemek caizdir. Hatta bu umumî bir maslahat olduğu için evleviyetle caizdir. Ancak istismara mahal vermemek ve ihtiyaç kadarıyla yetinmek gerekir. b- Bir kimse kolunu kesmek isteyen bir zalimden kaçıp başka birisinin yanına sığındığı zaman, zalim kimse gelip sorduğunda ev sahibinin onu görmedim demesi vacip olur. Bu şekilde yalan söylemek, doğru söylemekten hayırlıdır. Zira insanın bir uzvunun korunması maslahatı, hiçbir fayda ve zararı olmayan doğru söylemekten daha üstün olduğu için bu durumda yalan söylemek vacip olur. Zarar verecek doğru sözün ne anlamı olabilir? Kendisine sığılan masum kimse öldürülecekse yalan söyleyerek onu koruma daha evlâdır. c- Emanet bırakılan bir malı almak isteyen zalim bir kimse, emanet bırakılana o malı sorduğunda, onun yalan söyleyerek malın kendisinde olmadığını söylemesi vacip olur. Çünkü emaneti korumak vaciptir, bu durumda yalan söylemek malı korumak anlamına gelir. Şayet malın kendisinde olduğunu söyler ve o kişi de malı gasbederse, emanet bırakılan kişi tazminle yükümlü olur. Dolayısıyla en doğrusu yalan söylemektir. d- Kendilerine kötülük yapılacak kadın veya çocuk, bir kimsenin yanına sığınır, o kimsenin, kötülük yapacak zalim şahsa yalan söyleyerek çocuk ya da kadının kendisine sığındığını söylememesi vacip olur. e- Bir kimse, ölüm tehdidiyle yalanların en kötüsü olan şirk içeren ya da Allah'ı inkar anlamı taşıyan bir söz söylemeye zorlanırsa canını kurtarmak için bu sözleri söylemesi caiz olur. Çünkü kalp ile inanmaksızın şirk içeren bir sözü söylemenin mefseleti, hayatı kaybetmenin mefseletinden daha azdır. (İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 152.)

¹¹⁹⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 156.

¹¹⁹¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 283-310; *el-Fevâid*, s. 106-112.

1. İbadetler

- a. Altın ve gümüş kapları kullanmak kadın ve erkeklere haramdır. Ancak ihtiyaç halinde ve mubah kapların bulunmaması durumunda bu kapları kullanmak mubah olur.¹¹⁹²
- b. Abdestsiz olarak namaz kılınması haramdır. Ancak dinen veya hissen suyun bulunmaması, can veya organ kaybına yol açmasından korkulan bir hastalığın bulunması veya şiddetli zorlukların söz konusu olması halinde kişinin teyemmüm ile namaz kılması caiz kılınmıştır. Yine su ve toprağın bulunmaması halinde de, abdestin maslahatları ile ölçülemeyecek derecede önemli olan namazın maslahatlarını elde etmek için abdestsiz namaz kılmak caizdir.¹¹⁹³
- c. Abdesti bozan durumlar abdeste başlangıçta engel olduğu gibi, abdestin alınmasından sonra hükümlerinin geçerli olmasına da engel olur. Ancak âdet kanı dışında sürekli kan gören kadın, sürekli idrar ve mezi salgılayan, ishal olan kişilerin durumları abdeste engel olmaz. Çünkü namazın rükün ve şartlarının maslahatları, abdestin maslahatlarından daha büyüktür.¹¹⁹⁴
- d. Avret yerlerini örtmek vaciptir. Bu insana en çok yakışan faziletlerden ve en güzel adetlerdendir. Özellikle de kişiye yabancı olan kadınlar hakkında böyledir. Ancak zaruret ve ihtiyaç durumlarında örtünmeyi terk etmek caizdir. Eşlerin birbirine bakması, evlenmeye istekli olan erkeğin, davetini kabul edeceğini umduğu kadına bakması gibi durumlar ihtiyaç sebebiyle örtünmeyi terk etmenin caiz olduğu durumlardan bazılarıdır. Ona göre, örneğin doktor hastalığı teşhis ettiğinde bundan sonra bakmaya devam etmesi helal olmaz. Çünkü ihtiyaç yoktur. Bir zaruret veya ihtiyaç sebebiyle helal kılınan şey, kendi miktarınca takdir edilir. Zaruret ve ihtiyacın ortadan kalkmasından sonra helallik de ortadan kalkar.¹¹⁹⁵
- e. Namazda Kâbe'ye dönmek farzdır. Ancak yolculukta kılınan nafil namazlarda namazın maslahatını elde etmek için bunu terk etmek caiz kılınmış, yolculuk edilen yön kibleye bedel kabul edilmiştir. Çünkü buna ihtiyaç vardır. Nitekim düşmanla savaş halinde iken de ihtiyaç ve zaruretin gerekli kılması sebebiyle düşmanın bulunduğu yön kible gibi kabul edilmiştir.¹¹⁹⁶

¹¹⁹² İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 284.

¹¹⁹³ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 284.

¹¹⁹⁴ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 284.

¹¹⁹⁵ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 286, 287.

¹¹⁹⁶ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 287.

- f. Mal sahibi fakirlerin sahip olduğu zekâtı benzeri ile veya daha iyisi ile değiştirebilir. Bu da “Başkasının malında sahibinin izni olmadan tasarrufta bulunulmaz” kaidesinin istisnasıdır. Bu, fakirlere zarar vermeyen durumlarda mal sahiplerine yumuşak davranmak için caiz kılınmıştır. Malın ancak benzeri ve daha iyisi ile değiştirilmesi caizdir.¹¹⁹⁷
- g. Allah'ı tanıma, iman, namazlar, tesbih, tahmid, tekbir, temcid, ezan, Kur'an okumak vb. gibi ibadetlerin hiçbirinde vekâlet geçerli değildir. Çünkü bu ibadetlerin amacı Allah'ın yüceltilmesidir. Vekilin Allah'ı yüceltmesi ile müvekkil bunu gerçekleştirmiş olmaz. Ölüm, ihtiyarlık, iyileşme umudu bulunmayan hastalık gibi bir sebeple hac ve umreyi yapamayanlar için vekâleten hac yapmak yukarıdaki kaideden istisna edilmiştir. Namazlardan da yalnızca tavaf namazı istisna edilmiştir. Çünkü bu da hac ve umreye bağlı bir ibadettir. Aslen caiz olmayan bir şey tebaan caiz olabilir.¹¹⁹⁸
- h. Yolculuk ve hastalık sebebiyle orucun tehir edilmesi.¹¹⁹⁹

2. Muâmelât

- a. Bütün tasarruflarda rıza şarttır. Ancak Hâkim, kendisinin gerçekleştirmesi gereken vekâlete elverişli tasarrufları, kişinin gıyabında veya gerçekleştirmemek için direktmesi halinde gerçekleştirir. Böylelikle hakkı sahibine ulaştırmış, temerrütte bulunan kişinin zimmeti de borçtan kurtulmuş olur.¹²⁰⁰
- b. Tasarruf; ister kişinin tek taraflı iradesi ile gerçekleştirebileceği boşama, azat, af, ibra gibi bir tasarrufla ister karşılıklı irade ile gerçekleşen satım ve kira gibi bir tasarrufla olsun rıza için buna delalet eden söz şarttır. Eğer söz yerine geçen örf yoksa söz tek seçenek olarak kalır. Ancak dilsiz olup açıklama yapması mümkün olmayan kişinin işareti, ihtiyaç sebebiyle söz yerine geçer. Çünkü bunun başka çözümü yoktur.¹²⁰¹
- c. Muamelatta az aldatmaya göz yumulması: Genel kural olarak aldatma yasaktır ve muameleleri iptal eder. Kendisinden kaçınmanın zorluğu ve insanların genelde bu

¹¹⁹⁷ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 291.

¹¹⁹⁸ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 294.

¹¹⁹⁹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fevâid*, s. 109.

¹²⁰⁰ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 297.

¹²⁰¹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 297.

gibi konularda müsamahası bulunduğu için az aldatma, muameleleri iptal edici sayılmamıştır.¹²⁰²

- d. Başkasının malının izinsiz olarak kullanılması haramdır. Ancak zaruret durumunda, zarureti giderecek kadarını alması mübahtır.¹²⁰³
- e. Kişilerde aslanan, tasarruflarda hür ve serbest olmalarıdır. Ancak hastalık, sefeh ve iflas gibi durumlarda kişilerin hacredilmelerine cevaz verilmiştir. Çünkü bunda onların mallarının korunması ve diğer insanların haklarının korunması gibi maslahatlar mevcuttur.¹²⁰⁴
- f. Alışverişin helal olması nass ile sabittir. Ancak Cuma namazından elde edilecek maslahatın üstünlüğüne binaen, bu vakitte alışveriş haram kılınmıştır.¹²⁰⁵

G. Maslahatla İlgili Küllî Kaideler

Hüküm istinbatında maslahata ayrı bir önem veren İzzüddîn b. Abdüsselâm, “Kavâ'idü'l-Ahkâm” adlı eserinde maslahat ve mefsedetle ilgili görüşlerini sistematik bir şekilde dile getirmiş ve büyük bir ustalıkla fikhın bütün konularını tek bir ilkede, maslahatın gerçekleştirilmesi ve mefsedetin kaldırılması ilkesinde toplamasını başarmıştır.¹²⁰⁶ Adeta söz konusu kitap bu kaidenin şerh ve izahı mahiyetindedir. Ayrıca, tezimizde İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın kavâid ilmindeki yerinden söz ederken O'nun, sadece maslahat ve mefsedetle ilgili 81 kaide telif ettiği görülmüştü. Biz burada O'nun maslahatla ilgili zikrettiği kaidelerden bir kısmını, önemli gördüğümüz yirmidört tanesini vermekle yetineceğiz.

1. الشريعة كلها قائمة على جلب المصلحة ودرء المفسدة

Din tümüyle, maslahatı elde etmek ve mefsedeti izale etmek üzere kaimdir.

2. درء المفسدة أولى من جلب المصلحة

Mefsedetin izalesi, maslahatı elde etmekten evladır.

3. درء المفاسد الراجحة أولى من جلب المصالح المرجوحة

Râcih mefsedetlerin izalesi, mercûh maslahatları elde etmekten evladır.

4. تحصيل المصالح ودرء المفاسد أولى من تعطيلهما

¹²⁰² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fevâid*, s. 107.

¹²⁰³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fevâid*, s. 109.

¹²⁰⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fevâid*, s. 110.

¹²⁰⁵ Cuma, 62/9.

¹²⁰⁶ SUYÛTÎ, *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*, I-II, Mektebetu Mustafa el-Bâz, Riyad, 1997, I, s. 14.

Maslahatların tahsili ve mefsedetlerin izalesi muattal bırakılmalarından evladır.

5. يتحمل أخف الضررين دفعا لأكبرهما

“İki zarardan küçüğüne katlanarak büyüğü defedilir.”

6. الأصل في الشرع الإحتياط لجلب مصالح الندب والإيجاب ولدرء مفساد الكراهة والتحریم

Dinde aslolan mendup ve vacip maslahatları elde etmede, mekruh ve haram mefsedeti kaldırmada ihtiyat göstermektir.

7. إذا دارت المفسدة بين الكراهة والتحریم فالإحتياط حملها على التحريم

Mefsedet mekruh ve haram arasında bulunursa, ihtiyata uygun olan bunu harama hamletmektir.

8. إذا دارت المصلحة بين الإيجاب والندب فالإحتياط حملها على الإيجاب

Maslahat vacip ve mendup arasında bulunursa, ihtiyata uygun olan bunu vacibe hamletmektir.

9. دفع المفسدة المجمع على وجوب درئها مقدم على دفع المفسدة المختلف في وجوب دفعها

Mutafekun aleyh olan mefsedetin izalesi, muhtelefun fih olan mefsedetin izalesine takdim olunur.

10. تحصيل مصلحة الواجب أولى من دفع مفسدة المكروه

Vacip bir maslahatı elde etmek, mekruh bir mefsedeti defetmekten daha önceliklidir.

11. وتحمل مشقة المكروه أولى من تحمل مفسدة تفويت الواجب

Mekruh bir mefsedete katlanmak, bir vacibi terk etme mefsedetine katlanmaktan evladır.

12. إذا اجتمعت المصالح والمفاسد وتعذر الدرء والتحصيل قدم الدرء إن كانت المفسدة أعظم، والتحصيل إن كانت

المصلحة أعظم، والتخير أو التوقف عند التساوي.

Maslahat ve mefsedetler bir arada bulunduğunda, aynı anda maslahatların elde edilmesi ve mefsedetlerin izalesi mümkün olmaz ve mefsedet maslahattan daha büyükse mefsedet izale edilir, maslahat mefsedetten daha büyükse maslahat elde edilir, maslahat ve mefsedet denk olursa serbest kalınır veya beklenir.

13. إذا اجتمعت المصالح الخالصة وتعذر تحصيلها حصل الأصلح فالأصلح والأفضل فالأفضل فإذا استوت حُجِرَ بينهما

Mefsedet içermeyen maslahatlar bir arada bulunur da hepsinin elde edilmesi mümkün olmazsa, daha iyi daha üstün olan elde edilir. Şayet maslahatlar birbirine denkse ve hepsinin birlikte elde edilmesi mümkün değilse seçme konusunda serbest kalınır.

14. كل ما لا يمكن تحصيل مصلحته إلا بإفساده أو بإفساد بعضه أو صفة من صفاته فذلك جائز

Maslahatı, tamamının veya bir kısmının yahut bir vasfının yok edilmesine bağlı olan şeylerin yok edilmesi caizdir.

15. حفظ بعض المصالح أولى من تضييع الكل

Maslahatların bir kısmının korunması, bütünü kaybedilmesinden evladır.

16. إذا اجتمعت المفاسد المحضة وتعذر درء الجميع قدم درء الأفسد على الفاسد فإذا استوت خير بينهما

Maslahat içermeyen mefsedetler bir arada bulunur da hepsinin izale edilmesi mümkün olmazsa, en büyük, en kötü mefsedet izale edilir. Şayet mefsedetler birbirine denkse ve hepsinin birlikte izalesi mümkün değilse seçme konusunda serbest kalınır.

17. تقدم المصلحة الراجحة أولى من تقدم المصلحة المرجوحة

Râcih maslahat mercûh maslahata takdim olunur

18. تقدم المصلحة المرجوحة عند تعذر الوصول الى الراجحة أو عند مشقة الوصول إليها على المصلحة الراجحة

Tercih edilmesi gereken (râcih) maslahatın elde edilmesi imkânsız ise ya da meşakkat içeriyorsa mercûh maslahat onun yerine ikame edilir.

19. المتعدي من المصالح أفضل من القاصر منها

Müteaddî (faydası başkasına sirayet eden) maslahatlar kasır olan maslahatlardan daha faziletlidir.

20. كل ذنب قرن به وعيد أو حد أو لعن فهو من الكبائر

Berberinde azap tehdidi, had cezası veya lanetin zikredildiği her günah kebâirdendir.

21. تفاوت المصالح والمفاسد يقتضي تفاوت الثواب والعقاب

Maslahat ve mefsedetlerdeki mertebe farklılığı sevap ve günahların farklılığını gerektirir.

22. تساوي الحقوق والمصالح يقتضي الإقراع بينهما.

Hak ve maslahatların eşit olması kurayı gerektirir

23. كل ما أتلف بتصرف الإمام والحاكم من المصالح العامة فضعفانه على بيت المال.

İmam ve hâkimin tasarufuyla kamuda meydana gelen zarar beytü'l-mal'dan tazmin edilir.¹²⁰⁷

24. لا يُقَدَّمُ في أي ولاية إلا أقوم الناس بجلب مصالحها ودرء مفسدتها.

Kamu görevlerine, maslahatların temini ve mefsedetlerin izalesi konusunda insanların en kabiliyetli olanları atanır.

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın öncülerinden kabul edildiği maslahat nazariyesi mustakil olarak, biri Türkiye'de biri de Arap dünyasında olmak üzere, iki doktora çalışmasında geniş bir şekilde ele alınmıştır. Tezimizin “İzzüddîn b. Abdüsselâm üzerine yapılmış çalışmalar” kısmında bu eserler hakkında bilgi verilmişti. İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın maslahat anlayışı hakkında geniş bilgi elde etmek için hem “Kavâ'idü'l-Ahkâm Fî Mesâlihi'l-Enâm” adlı esere hem de o tezlere başvurulabilir.

¹²⁰⁷ Geniş bilgi için tezin “Hanefilere Paralar Görüşleri” kısmına bakınız.

III. BAZI FIKHÎ MESELELERDEKİ GÖRÜŞ VE TERCİHLERİ

İzzüddîn b. Abdüsselâm, hem üstlendiği kadılık ve müftülük gibi görevler hem de müctehid¹²⁰⁸ bir fakih olması hasebiyle hemen hemen her fikhî meselede; ibadetler, muamelat, ukubat ve uluslararası ilişkilere varıncaya kadar görüş beyan etmiştir. Bazı meselelerde mensubu olduğu şafîî mezhebinin görüşüne katılırken, bazısında katılmadığı, zaman zaman görüşler arasında tercihte bulunduğu ve ortaya çıkan yeni hadiseler için şer'î deliller çerçevesinde çözüm bulmaya çalıştığı görülmektedir. O, kendince delilini güçlü gördüğü görüşü diğerine tercih ettiğini açıkça ifade edebilmekte, meselelere taassuptan uzak objektif bir şekilde yaklaşabilmekte, bazen tercihte bulunurken veya kendi görüşünü açıklarken mezhep imamına dahi muhalefet edebilmektedir. Bu durum onun fıkıh ilminde derin bir bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Nitekim çağdaşı ve yakın dostu malikî âlimi İbnu'l-Hâcib (570-646/1174-1249), onun hakkında şöyle demektedir: “İzzüddîn b. Abdüsselâm Gazzâlî'den daha fakihtir.”¹²⁰⁹ Ayrıca onun, İslamî ilimlerde “müctehid” seviyesine yükselebilen ender şahsiyetlerden biri olduğu vurgulanmıştır.¹²¹⁰

Maslahat eksenli dini hükümlere yaklaşan İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın fıkıhla ilgili görüşleri ve onlara temel teşkil edecek esasların çoğu “*El-Ğaye Fî İhtisâri Nihayeti'l-Matlab Fî Dirâyeti'l-Mezheb*”¹²¹¹ ve “*Kavâidü'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm*” adlı eserlerinde görülmektedir. O bu ikincisinde maslahatı, hem dinin genel amacı, hem de hükümlerin bizzat gayesi olarak ele alıp işlemiştir.¹²¹² Bu eserini yazarken de amacını şu cümlelerle ifade etmektedir: “Bu kitabın yazılmasındaki gaye, ibadetler, muamelat ve diğer tasarruflardaki mesâlihin açıklanmasıdır. Çünkü din tamamen maslahattır; ya mefsedeti kaldırır ya da maslahatı gerçekleştirir. Allâh Teâlâ'yı “Ey inananlar...” diye buyurduğunu işittiğinde bu nidasından sonra sana olan tavsiyesini düşün; seni ya bir iyiliğe teşvik

¹²⁰⁸ Zehebî, Yafî, İbn Hacer, Suyûtî ve Davudî gibi birçok âlim İzzüddîn b. Abdüsselâm hakkında *وبلغ رتبة وكان في آخر عمره لا يتقيد في فتاويه بما يقتضيه مذهب الإمام* Yünîni ise *وكان في آخر عمره لا يتقيد في فتاويه بما يقتضيه مذهب الإمام* onun ömrünün sonlarına doğru müntesibi olduğu Şafîî mezhebine bağlı kalmaksızın kendi ichtihadına göre fetva verdiğini aktarmaktadır. Biz de araştırmamızda onun bu özelliğine birçok yerde rastladık. (YÜNİNÎ, *Zeylü Mirâti'z-Zaman*, II, s.172; ZEHEBÎ, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, III, s. 299; YAFÎ, *Mir'atü'l-Cinân*, IV, s. 117; İBN HACER, *Refu'l-Isr An-Kudâti'l-Mısır*, s. 239; SUYÛTÎ, *Hüsnü'l-Muhadara fî Tarihi Mısır ve'l-Kahire*, I, s. 315; DÂVÛDÎ, *Tabakâti'l-Müfessirîn*, I, s.316.)

¹²⁰⁹ SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 214.

¹²¹⁰ SÛYÛTÎ, *Hüsnü'l-Muhâdara*, VII, s. 315. Ayrıca 1 nolu dipnota bakınız.

¹²¹¹ Eserlerini tanıtırken, bu eserin tahkik edildiğini ve yayınevinde basılmayı beklediğini daha önce belirtmiştik. Henüz basılmadığı için kendisinden istifade edemedik. Ancak onu tahkik edenin açıkladığına göre İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın furu fıkıha ait görüşlerinin tamamı bu eserde mevcuttur.

¹²¹² ARPA, Abdulmuttalip, *İzz b. Abdüsselâm ve El-İşâre İle'l-İcâz Fî Ba'zı Envâi'l-Mecâz Adlı Eseri* (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2009, s. 118.

ettiğini ya da bir kötülükten sakındırdığını görürsün. Dolayısıyla bazı hükümlerdeki kötülükleri, onlardan kaçınmak için ve yine bazı hükümlerdeki maslahatı da, onları elde etmek için açıklamıştır.”¹²¹³

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın eserlerini gözden geçiren onun bu özelliğini (müctehit olma özelliğini) bariz bir şekilde görür. Kitaplarını incelememiz sonucunda onun yüzler hatta binlerle ifade edilebilecek fikhî görüş ve tercihlerine şahit olduk. O, tercihte bulunurken veya görüş beyan ederken çoğunlukla dayandığı delili de zikreder, bazen de delili zikretmeksizin –ki bu kısım azınlıktadır- görüş ve tercihlerini açıklar. Görüş ve tercihlerini incelememiz sonucunda onun genellikle Kur'an ve sünnete dayandığını bazen de diğer delilleri zikrettiğini müşahede ettik. Onun bütün görüş ve tercihlerini zikretmemiz tezimizin amacını aşacağından bir fikir vermesi açısından sadece her konuda birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Biz bir sonraki başlık altında onun fikhî tercihlerine, mezhep imamlarına muhalefet ettiği konulara ve bazı fikhî meselelerdeki görüşlerine değineceğiz.

A. Mezhep İçi Tercihleri

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın mezhep içi tercihlerini; Şafii'nin görüşleri arasındaki tercihi ve Şafii fakihlerinin görüşleri arasındaki tercihleri şeklinde iki başlık altında ele alacağız.

1. İmam Şafii'nin Görüşleri Arasındaki Tercihi

- Unutarak eşini boşayan kimsenin talakının vaki olması hususunda İmam Şafii'den iki görüş nakledilmiştir. Bir görüşe göre talakı vaki olmaz. Bu görüş Şafinin bazı arkadaşlarınca mutemet görüş olarak kabul edilmektedir. Diğer görüşe göre -ki Şafîî âlimlerinin çoğu da bunu benimsemektedir- talakı vaki olur. İzzüddin b. Abdüsselâm bu ikinci görüşü tercih ederek talakın vuku yönünde fetva vermiştir. Bu görüşün daha ihtiyatlı olduğu söylenebilir. Zira İmam Ebu Hanife, İmam Malik ve diğer ümmet bilginlerinin pek çoğunun da bu görüşte oldukları bilinmektedir.¹²¹⁴ O, böyle bir tercihte bulunurken herhangi bir

¹²¹³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 14.

¹²¹⁴ HEYTEMÎ, *el-Fetâvâ'l-Kübrâ el-Fikhiyye*, c. IV, s. 170; İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836), *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, I-VI, Daru'l-Fıkr, Beyrut, 1992, III, 369; İBN ABDÜLBER, Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf en-Nemerî (368-463 h.), *el-Kâfi Fî Fikhi Ehli'l-Medine*, I-II, Mektebetü'r-Rıyad el-Hadise, Rıyad, 1978, II, s. 581.

delil zikretmemiş, sadece bunun cumhur görüşü olması hasebiyle ihtiyaten uyulmaya daha evla olduğunu söylemekle yetinmiştir.

2. Şafî Fakihlerinin Görüşleri Arasındaki Tercihleri

- İzzüddîn b. Abdüsselâm, İmam Şafî'nin “niyet, tekbirin ne öncesinde ne de sonrasında yapılır, bilakis niyet tekbirle beraber getirilir” görüşünü aktardıktan sonra, Şafîlerin bu konuda ihtilaf ettiklerini söylemiştir. Bazıları niyetin tekbirin başından sonuna kadar devam etmesi gerektiği görüşünü savunurken, diğer bir kısmı tekbirin başındaki bir anlık tek bir niyetin yeterli olduğu görüşündedir. İzzüddîn b. Abdüsselâm birinci görüşün tüm ibadetlerdeki niyetlere aykırı olduğunu, üstelik vesveseye sebebiyet verecek zorluğu da içerdiğini ve Hz. Peygamberin “*ameller niyetlere göredir*”¹²¹⁵ hadisini de gerekçe göstererek, ikinci görüşü yani tekbirin başındaki bir anlık tek bir niyetin yeterli olduğu görüşünü tercih ettiğini ifade etmektedir.¹²¹⁶
- İzzüddîn b. Abdüsselâm, “çıplak olan kimse, avret mahallini göstermemek için rükû ve secdeyi ima ile yapmak suretiyle oturarak mı namaz kılar veya kıyam, rükû ve secdeyi tam olarak yapmak için ayakta mı kılar ya da ikisi arasında tercih yapma hakkına sahip midir?” sorusunu yöneltmiş ve âlimlerin bu konuda ihtilaf ettiklerini söyledikten sonra kendi tercihinin ikinci görüşten yana olduğunu şu gerekçeye dayandırarak açıklamıştır: Kıyam, rükû ve secde namazın en önemli rükünlerindedir. Dolayısıyla bu rükünlerin yerine getirilmesi, namazın şartlarından olup olmadığında âlimlerin ihtilaf ettikleri avret mahallinin örtülmesinden evladır.¹²¹⁷
- Hem zekâttan hem de aldığı ödünçlerden dolayı borcu olduğu halde ölen kimsenin zekât nisabı miktarı malı duruyorsa önce zekât borcu ödenir. Çünkü zekâtın nisaba bağlılığı sair borçların rehin olarak bırakılmış mala bağlılığı gibidir. Şayet nisab miktarı malı durmuyorsa; âlimlerin bir kısmı, kul hakkını tercih ederek önce ödünçten kaynaklanan borçların ödenmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bir kısmı da bu durumda kul hakkı ile Allah hakkının denk olduğundan hareketle borçlar arasında tercihte bulunmayıp aynı oranda ödeneceklerini söylemiştir. Bir kısmı ise Allah hakkını tercih ederek zekât

¹²¹⁵ BUHÂRÎ, “Bedü'l-Vahy” 1; MÜSLİM, “İmare” 155; EBU DAVUD, “Talak” 11.

¹²¹⁶ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 317, 318.

¹²¹⁷ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 249, 250.

borcunun önce verileceği kanaatini serdetmiştir. İzzüddîn b. Abdüsselâm, bu bilgileri aktardıktan sonra bu son görüşü şu iki sebepten ötürü tercih ettiğini ifade etmektedir:

- a. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Allah'a olan borç ödenmeye daha layıktır.*"¹²¹⁸ Bu hadis, Allah'a olan borcun ödenmesinin diğer insanlara olan borçların ödenmesinden daha üstün olduğunu ortaya koymaktadır.
- b. Zekâtta, hem Allah hakkı hem de fakir fukaranın yani kul hakkı vardır. Dolayısıyla öncelikle ödenmeye daha layıktır. Tek bir hakkın iki hakka tercih edilmesi caiz değildir. Özellikle borç zengin bir kimseye, fakirlerin ihtiyaç ve zaruret halinde olmaları hasebiyle zenginlerle mukayese edilemeyeceklerinden önce zekâtın verilmesi gerekir.¹²¹⁹
- Namuslu bir insana, had cezası gerektiren zina iftirası atan kimsenin bunu ilgili kimseye bildirmesi gerekir ki, ya onu affetsin ya da had cezasının uygulanmasına karar versin. Zina isnadı hâkim huzurunda yapılırsa, hâkimin bunu zina isnad edilen kimseye bildirmesinin gerekip gerekmediği tartışmalıdır. İzzüddîn b. Abdüsselâm bunu bildirmesi gerektiği yönünde tercihini ortaya koymakta ve delil olarak da Hz. Peygamberin şu sözünü ileri sürmektedir: "*Ey Üneys, filan kadına git sor, şayet zina ettiğini itiraf ederse onu recmet.*"¹²²⁰ Hz. Peygamber (s.a.v.) bu sözü, kadına zina haddi uygulamayı istediğinden değil, bilakis ona iyilik olsun diye söyledi. İffetli biriye iftira haddinin uygulanmasını isteyebileceği gibi affedilmesini de isteyebilir. Şayet susarsa kendisine bir şey yapılmaz. Ama zina ettiğini itiraf ederse recmedilir.¹²²¹
- Dinde ruhsat ve kolaylıklar bulunduğu gibi azimet ve zorluklar da vardır. Bir mesele hakkında iki delil çelişip birinin ruhsat ve kolay olanı, diğerinin zor olanı gerekli kılması durumunda ne yapılacağına dair Şafîî âlimler ihtilaf etmişlerdir; bazıları ihtiyaten zor olanın yapılması gerektiğini söylerken, diğer bazıları ise daha faydalı ve kolay olması hasebiyle ruhsat olanın yapılması gerektiğini söylemiştir. İzzüddîn b. Abdüsselâm bu iki görüşü aktardıktan sonra, "*Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez.*"¹²²² ve "*Allah sizin yükünüzü hafifletmek*

¹²¹⁸ MÜSLİM, "Siyer" 2.

¹²¹⁹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 256.

¹²²⁰ BUHÂRÎ, "Eymân" 11.

¹²²¹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 283, 156.

¹²²² Maide, 5/6.

ister.”¹²²³ ayetleri ile Rasulullah (s.a.v.)’ın Muaz b. Cebel ve Ebu Zerr’i Yemen’e gönderdiğinde onlara buyurduğu “*Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin*”¹²²⁴ hadisinden yola çıkarak Allah (c.c.)’ın bizim için kolaylık dileyip zorluk dilemediğini, ibadet ve taatleri bizim için zor kılmadığını ifade eder ve ikinci görüşü yani ruhsat olanın yapılması gerektiği görüşünü tercih eder.¹²²⁵

- Zalim yöneticiler, topladıkları zekâtı Tevbe suresi altmışıncı ayette zikredilen zekâtın sarf yerlerine harcıyorlarsa zekât verilmiş sayılır. Ancak başka yerlere harcıyorlarsa İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın da tercih ettiği görüşe göre zengin kimse zekât mükellefiyetinden kurtulmuş olmaz. Gereğesi ise şudur: Bu durumda zekâtın verilmiş kabul edilmesi fakirler için zarardır. Bir başkası için zarar teşkil etme gibi muarızı olmayıp maslahat içeren tasarruflar ise böyle değildir. Bu tür tasarruflar sadece maslahat içermeleri hasebiyle geçerlidir. Burada zekâtın verilmiş olduğunu kabul etmek zenginlerin lehine olmakla birlikte fakirlerin aleyhinedir. Fakirlerden bir mefsedeti defetmek ise zenginlerden bir mefsedeti defetmekten daha evladır. Fakirlerin maslahatının temini zenginlerin maslahatının temininden daha evladır da denilebilir. Çünkü fakirlerin hakları olan zekâtı almamaları durumunda katlanacakları sıkıntı, zenginlerin zekâtı ikinci kez vermekle katlanacakları zarardan daha fazladır.¹²²⁶
- Nikâhın sıhhat şartlarından biri de eşlerin aynı türden olması yani ikisinin de insan olması gerektiği hususunda Şafii âlimleri arasında ihtilaf vaki olmuştur. İmad b. Yunus ve İzzüddin b. Abdüsselâm insanların cinlerle evlenemeyeceğini savunurken; el-Kumulî, er-Ramlî ve onlara tabi olan diğer âlimler evlenebilecekleri yönünde fetva vermişlerdir. İzzüddîn b. Abdüsselâm gerekçe olarak şu ayeti kerimeyi delil olarak zikreder: “*Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir.*”¹²²⁷, Bir de İbn Ebi’-d-Dünya’dan Merfu olarak rivayet edilen, “*Rasulullah (s.a.v.) cinlerle evlenmeyi yasakladı*” hadisini delil olarak zikreder.¹²²⁸

¹²²³ Nisâ, 4/28.

¹²²⁴ BUHÂRÎ, “Edeb” 10.

¹²²⁵ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, I, s. 370, 371.

¹²²⁶ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, I, s. 111, 112.

¹²²⁷ Rûm, 30/21.

¹²²⁸ EŞ-ŞİRBİNÎ, *Muğni’l-Muhtâc ilâ Ma’rifeti Me’ani Elfâzi’l-Minhâc*, III, s. 174.

B. Mezhebe Muhalif Görüşleri

- Şafî mezhebine göre yolculuklarda öğle ile ikindi namazını ve akşam namazı ile yatsı namazını cem ederek kılma hususunda kişi muhayyerdir.¹²²⁹ İzzüddîn b. Abdüsselâm, bu durumda azimetle amel edip cem etmemek ancak Arafat'ta ikindiye öğle vaktinde, Müzdelife'de ise akşamı yatsı vaktinde kılmanın daha evla olduğu görüşündedir. Gerekçesi ise; Hz. Peygamber ve raşid halifelerin Arafat ve Müzdelife'de böyle yapması, daha sonra bu şekilde yapmaya devam etmesi ve Hz. Peygamber'in çoğu yolculuklarında diğer namazları cem etmeksizin ayrı ayrı kılmasıdır.¹²³⁰
- Şafî mezhebine göre cemaatle kılınan namazda olduğu gibi cuma namazında da muktedi imama uymaya niyet etmesi gerekir.¹²³¹ İzzüddîn b. Abdüsselâm, cuma namazında diğer namazların aksine imama uymaya niyet etmenin şart olmadığı görüşündedir. Gerekçesi ise şöyledir: Cuma namazının imama uyularak cemaatle kılınma mecburiyeti vardır, tek başına kılma imkânı yoktur. Dolayısıyla cemaatle mi tek başına mı kılındığını belirlemeye ihtiyaç yoktur.¹²³²

1. Hanefilere Paralel Görüşleri

Yukarıda mezhebe muhalif görüşlerini zikrederken verilen birinci örnek İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Hanefilerle paralel görüşte olduğu örneklerden biridir. Diğer bir örnek ise şudur:

- Hüküm ve içtihat ile alakası olmayan hatalarda âkile, imamın veya hâkimin şahsi hatasını yüklenir. Hüküm ve içtihattan kaynaklanan hatalar hakkında ise iki görüş vardır:
 - a. Malikî, tercihe değer görüşlerinde Şafî ve Hanbelîlere göre bu da onun âkilesine düşer. Bunlar delil olarak Hz. Ömer'in uygulamasına dayanırlar. Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer, hakkında kötü söz edilen kadının arkasından bir haber göndermiş, o da çocuğunu düşürmüştü. Bunun hükmü hakkında sahabeyle istişare etmiş, bir

¹²²⁹ ŞİRBÎNÎ, Muhammed el-Hatîb, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'ani Elfâzi'l-Minhâc*, Daru'l Marife, Beyrut 1997, I. s. 271, 272.

¹²³⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 357; *el-Kavâidü's-Suğrâ*, s. 116.

¹²³¹ ŞİRBÎNÎ, *Muğni'l-Muhtâc*, I, s. 422.

¹²³² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 318.

kısmı bir şey gerekmeceğini söylemiş, Hz. Ali ise diyetin gerektiğini savunmuştu. Bunun üzerine Hz. Ali'ye şunu söylemiştir: “*Ben artık bunu (ceninin diyetini) kavmine (kureyşlilere) paylaştırmadıkça buradan ayrılmamanı istiyorum*”¹²³³. Şayet diyet âkileye gerekmeseydi onların izni olmadan böyle bir talepte bulunmazdı. Diğer bir delili ise, hâkim bu durumda cinayet işlemiş biri gibidir. Dolayısıyla onun da hatası başkası gibi âkilesine düşer, onlar tarafından karşılanır.

- b. Hanefilere göre Hâkimin hatasının bedeli beytûlmaldan ödenir. Çünkü onun vereceği hükümlerde ve içtihatlarında hata çokça meydana gelebilir. Bu hataların bedelini âkilesine yükletmek hem onları maddi bakımdan büyük zararlara sokar hem de insanların bu tür görevleri üstlenmekten çekinmelerine sebebiyet verir. Dolayısıyla insanların maslahatları bir nevi zayı olur. Diğer taraftan hâkim hüküm ve fiilleri ile Allah adına hükmeder. O bakımdan onun hatasının bedeli de Yüce Allah'a ait olan maldan ödenmelidir. İşte bu gerekçelerden dolayı İzzüddîn b. Abdüsselâm da Hanefiler gibi düşünmekte¹²³⁴ ve hâkimin hatasının bedeli âkile tarafından değil de, beytûlmaldan ödenmesi gerektiği görüşündedir.¹²³⁵

2. Malikilere Paralel Görüşleri

- Yetim olan çocuk reşid olarak ergenlik çağına ulaştığında varsa malı kendisine verilir. Çünkü tasarrufuna engel olan küçüklük vasfı artık ortadan kalkmıştır. Zira Allah (c.c.) “*Yetimleri deneyin. Evlenme çağına (buluğa) erdiklerinde, eğer reşid olduklarını görürseniz, mallarını kendilerine verin*”¹²³⁶ buyurmaktadır. Ayette geçen rüşd kelimesinin yorumlanmasında âlimler ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbas rüşd kelimesini din ve mal salahiyeti olarak yorumlamıştır. Yani kişi hem dinini yaşayan biri olacak hem de malı idare edebilecek kabiliyette olacaktır. Bu iki özelliğe haiz olan ergen yetimin malı kendi tasarrufuna verilir. Aksi takdirde velinin tasarrufunda kalmaya devam eder. Şafiiler de bu görüştedirler. Onların böyle düşünmelerinin nedeni {فَإِنْ أَنْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا} ayetindeki nekra/belirsiz olan rüşd (رُشْدًا) kelimesinin şart edatından sonra gelmesidir. Zira şart siyakında nekra, umum ifade eder. İmam Malik ve İmam Ebu Hanife, rüşd kelimesini mal

¹²³³ BEYHAKÎ, 1960, VIII, 107; *Nasbu'r-Raye*, 4/398.

¹²³⁴ ZÜHAYLÎ, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühu*, I-XI, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2006, VII, s. 5726, 5727.

¹²³⁵ Diğer örnekler için Bkz. EŞ-ŞEYH SÜLEYMAN el-Cemel (ö. 1204 h.), *Haşiyetü'l-Cemel ala Şerhi'l-Minhec*, I-V, Darü lhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, t.y. III, s. 339; *Fetâvâ'ş-Şebeketi'l-İslâmiyye*, IX, 7977.

¹²³⁶ Nisa, 4/6.

salahiyeti olarak yorumlamışlardır. Dolayısıyla onlara göre malı idare etme salahiyetine haiz olması durumunda malı kendisine iade edilir, dini salahiyetine bakılmaz. Delilleri de isbat sıyakında yani olumlu cümledeki nekra, umum ifade etmez. İzzüddîn b. Abdüsselâm da bu konuda Şafiiler gibi değil, Maliki ve Hanefiler gibi düşünmektedir.¹²³⁷

C. Müctehid İmamlara Muhalif Görüşleri

Tezin bu kısmında İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın müctehid imamlara¹²³⁸ muhalefet ettiği fikhî konularla ilgili birkaç örnek verilecektir.

1. İmam Şafî'den Farklı Düşündüğü Bazı Görüşleri

İzzüddîn b. Abdüsselâm her ne kadar bir Şafî fakihî olsa da, daha önce değindiğimiz gibi ictihad seviyesine ulaşmış bir fakih olması hasebiyle zaman zaman delilini zayıf bulduğu kendi mezhebinin görüşünü terk eder, daha güçlü delile sahip diğer görüşleri tercih ederdi. Bunu yaparken de gelebilecek eleştirilere aldırış etmezdi. O, hak her nerede olsa ona uymayı kendine prensip edinmişti. Onun bu özelliğinden dolayı kendisine “Sultanü'l-Ulema” lakabı verilmişti. İmam Şafî'ye muhalefet ettiği konulara baktığımızda diğerlerinde olmadığı kadar birçok karşı delil zikrettiğini görürüz. Onun bu çabasını, hem kendisinin hem de içinde bulunduğu toplumun kahir ekseriyetinin Şafî müntesibi olması ve mezhep taassubu ile takilidin zirvede olduğu bir dönem olması hasebiyle kendisine yöneltilebilecek haksız eleştirilerin önüne geçmek olarak görmekteyiz. İmam Şafî'ye katılmadığı ve bunu açıkça ifade ettiği onlarca konu tesbit ettik. Biz sadece birkaç örnekle yetineceğiz.

- İmam Şafî; oruç tutan kimsenin uzun süre konuşmamaktan kaynaklanan ağız kokusunun verdiği meşakkate katlanmak, bunu misvakla gidermekten daha faziletli olduğunu söylemiştir. Delil olarak da, o kokuya katlanmanın, güzel kokudan daha sevap olduğunu ileri sürmüştür.¹²³⁹ İzzüddîn b. Abdüsselâm bu bilgiyi aktardıktan sonra İmam Şafî'nin isabet etmediğini şu gerekçelerle

¹²³⁷ EŞ-ŞEYH SÜLEYMAN el-Cemel (ö. 1204 h.), *Haşiyetü'l-Cemel ala Şerhi'l-Minhec*, I-V, Darü İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, t.y. III, s. 339.

¹²³⁸ Buradaki müctehid imamlardan kasdımız dört mezhep imamlarıdır. Ayrıca Şafii fukahasına muhalif görüşlerine de değinilecektir.

¹²³⁹ ŞAFÎ, Muhammed b. İdris (150-204 h.), *el-Umm*, (thk. Rıfat Fevzi Abdullatif), I-XI, Daru'l-Vefâ, 2001, III, s. 254.

açıklamaktadır: Bir şeyin sevap olduğunun beyan edilmesi o şeyin diğerlerinden daha faziletli olduğu anlamına gelmez. Bir şeyin faziletli olması onun en faziletli şey olduğu anlamına da gelmez. Nitekim Şafî'ye göre vitir namazı sabah namazından önce kılınan iki rekât sünnetten daha faziletlidir. Hâlbuki Hz. Peygamber, “*Sabah namazının iki rek`at sünneti, dünya ve dünyadaki her şeyden daha hayırlıdır*”¹²⁴⁰ buyurmuştur. Üstelik öyle ibadetler vardır ki şeriat onları övmüş ve faziletlerinden bahsetmiştir. Oysaki onlardan daha faziletli kabul edilen ibadetler de vardır. Dişleri misvaklamak, Allah'ın yüceliğinin tanınması için konulmuş temizlik türlerinden biridir. Zira ağız temizliği ile ilgili ilahî hitap, şüphesiz ki Allah'ı yüceltmek içindir. Bundan dolayı misvak kullanımı emredildi. Ağız kokusunun ise Allah'ı tazim, O'nun yüceliğini tanımayla ilgisi yoktur. Bu durumda nasıl olur da ağız kokusunun fazileti, O'nu yüceltme için ağzın temizlenmesinden daha üstün olur? Hz. Peygamberin şu hadisi de, dişleri misvaklamanın, oruçlu kimsenin ağız kokusundan daha büyük olduğuna delalet eder; “*Ümmetime zor gelmeyeceğini bilseydim, onlara her namazda misvak kullanmalarını emrederdim.*”¹²⁴¹ Misvakla ağız temizlemenin fazileti ağız kokusunun faziletinden daha çok olmasaydı, Hz. Peygamber misvakın vacip kılınmasından bahsetmezdi. Nitekim bu hadis misvakın maslahatının vacip kılma derecesine ulaştığı anlamına gelir. Şafî'nin bu konudaki görüşü, umumî olan bir hükmün yalın bir istidlal ile tahsis edilmesidir ki bu istidlal yukarıda zikrettiğimiz delillere aykırıdır. Kaldığı bu konu “şehidin kanı” meselesine de kıyas edilemez. Çünkü misvak kullanan kimse rabbine münacatta bulunduğu için ağız temizliğiyle emredilmiştir. Oysaki şehitte böyle bir münacat söz konusu değildir. Dolayısıyla ona kıyas etmek doğru değildir.¹²⁴²

- İmam Şafî'ye göre farz ve nafil namazlar, bedenle yapılan diğer ibadetlerin farz ve nafilelerinden üstündür. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Biliniz ki, amellerin en hayırlısı namazdır.*”¹²⁴³ İzzüddîn b. Abdüsselâm, İmam Şafî'nin bu görüşünü aktardıktan sonra, bunun isabetli bir görüş olmadığını şu gerekçelerle izah etmektedir: Hz. Peygamber, amellerin en hayırlısı hangisidir

¹²⁴⁰ MÜSLİM, “Müsâfirîn” 96.

¹²⁴¹ BUHÂRÎ, “Cuma”, 2; MÜSLİM, “Taharet”, 1.

¹²⁴² İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 55, 56.

¹²⁴³ İBN MACE, “Taharet” 1.

diye sorulunca, “Allah’a iman”, sonra hangisi sorusuna “Allah yolunda cihad”, sonra hangisi sorusuna da “Allah katında kabul edilen hac” diye cevap verdi.¹²⁴⁴ Sabah namazının farzının Allah katında kabul edilen hacdan, sabah namazının sünnetinin de nafîle olan hacdan daha faziletli olması uzak bir ihtimaldir. Hadiste Resulullah (s.a.v.) cihadı imandan sonra, haccı da cihaddan sonra üçüncü sırada zikretmiştir. Namazın bunlardan daha faziletli kabul edilmesi hadisin zahirine aykırıdır. Namaz, cihad ve hacdan sonraya bırakıldığına göre namazın bedeni ibadetlerin en faziletlisi olması doğru değildir. Resulullah (s.a.v.)’in, “Amellerin en faziletlisi hangisidir?” sorusuna bir keresinde “ana babaya iyilik etmek”¹²⁴⁵, bir keresinde “vakit girer girmez kılınan namaz”¹²⁴⁶, bir keresinde de “Allah katında kabul edilen hac”¹²⁴⁷ diye cevap verdiği görülmektedir. Aslında bunların hepsi, soran kimsenin şahsı için verilen cevaptır. Dolayısıyla cevapta soru sorana uygun bir amel zikredilmektedir. Çünkü bu soruyu soranlar, alacakları cevapla amel ederek Allah’a yaklaşmayı murad etmektedirler. Adeta “benim için amellerin en faziletlisi hangisidir” demişlerdir. Hz. Peygamber de, ana babası olup onlara iyilik etmesi gereken kimselere “ana babaya iyilik etmek”, “cihada güç yetirebilecek durumda olanlara “Allah yolunda cihad”, hac ve cihada gücü yetmeyenlere “vakit girer girmez kılınan namaz” şeklinde cevap vermiştir. Bu farklı cevapların bu şekilde anlaşılması gerekir. Aksi takdirde hangi amelin en üstün olduğu konusundaki hadislerin birbiriyle çelişki arzettikleri kabul edilmiş olur.¹²⁴⁸

- İzzüddîn b. Abdüsselâm, İmam Şafiî ve İmam Malik’in “Hac ihramından hac vazifesini yapmadan çıkmak yalnızca düşmanın muhasara etmesi durumuna özgüdür” görüşüne katılmadığını şu gerekçelerle açıklamaktadır: Konu ile ilgili ayet hac ihramından çıkmanın bir takım özürlerle caiz olduğunu göstermektedir. Ayette yer alan “ihzar” (احصار) sözcüğü muteber dilbilimcilere göre özürlerle

¹²⁴⁴ Ebû Hüreyre (r.a.)’den rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.)’e hangi amel daha değerli ve kıymetlidir diye sorulduğunda “Allah’a ve Rasûlüne iman etmektir” buyurdu. Sonra hangi amel denildi? “Cihâd tüm amellerin zirvesidir” buyurdu. Sonra hangi amel denildi? “Kabul edilmiş hac” buyurdular. (NESÂÎ, “Cihâd” 17; İBN MÂCE, “Cihâd” 1.)

¹²⁴⁵ TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed (260-360 h.), *el-Mu’cemu’l-Kebir*, I-XXV, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, t.y., X, s. 30.

¹²⁴⁶ BUHÂRÎ, “Mevakiti’s-Salât”, 5.

¹²⁴⁷ Bütün hadis kaynaklarını taramalarımıza rağmen mebrur haccın ilk sırada zikredildiği bir hadise rastlayamadık. Genellikle mebrur haccın iman ve cihattan sonra zikredildiğine şahit olduk.

¹²⁴⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, I, s. 94, 95.

ilgili olarak vazedilmiş, “hasr” (حصر) sözcüğü ise düşmanın muhasarası için vazedilmiştir. Nitekim bir başka ayette: “وَحُدُّوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ” “onları yakalayın, onları muhasara edin.”¹²⁴⁹ Buyrulmaktadır. Bazı dâlimler ise her iki sözcüğün de özürlerle ilgili olduğunu söylemişlerdir. Daha sonra İzzüddîn b. Abdüsselâm, “فَإِنْ أَحْصِرْتُمْ” “Eğer alıkonulsanız”¹²⁵⁰ ayeti Hudeybiye hakkında inmiş olup özürle ilgili değil, dolayısıyla ayet, düşmanla ilgili bir alıkonulmadan bahsetmektedir, şeklindeki bir itiraza şöyle cevap vermektedir: “Bu ayetin düşman muhasarasına delalet ettiğini kabul etsek bile özürlerle öncelikle delalet ettiğini anlamalıyız. Ayet mantukuyla (sözlü ifadesiyle) düşman muhasarasına, mefhumuyla (anlamı bakımından) da özür sebebiyle alıkonulmaya delalet etmekte, böylelikle her iki durumu da kapsamaktadır.” İmam Şafiî ve İmam Malik’in bu söylediklerinin bir benzerinin müsamahakâr İslam şeriatında bulunmadığını söyler ve şu ayetleri delil olarak zikreder: “(Allah) din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklememiştir”¹²⁵¹, “Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez”¹²⁵², “Allah sizden (yükünüzü) hafifletmek ister.”¹²⁵³ İzzüddîn b. Abdüsselâm daha sonra şöyle akli bir delil de getirerek onların görüşünü çürütmeye çalışır: “Ayağı kırıldığı için hac ve umre fiillerini yapamayan ihramlı bir kimse, ömrü boyunca başı açık, dikişli elbiseden uzak, evlenme, evlendirme, av hayvanlarını yeme, koku ve yağ sürünme, tırnak kesme, saç traş etme, ayakkabı ve pijama giyme gibi şeyler kendisine haram kılınmış olarak durabilir mi? Bu, hüküm koyucu olan Yüce Allah’ın kullarına olan merhamet, rıfk ve lütfuna aykırıdır.”¹²⁵⁴

- Eşler bir arada bulunup birlikte yaşadıkları ve kocanın kendi evine yiyecek ve içecek götürdüğü görüldüğü halde nafaka konusunda anlaşmazlığa düştüklerinde İmam Şafiî, diğer borçlarda olduğu gibi, aslolan nafakayı teslim almamış olmasıyla gerekçesiyle kadının sözünü kabul etmektedir. İmam Malik ise, “âdete göre yaygın olan budur”, diye kocanın sözünü kabul etmektedir. İzzüddîn b. Abdüsselâm bu iki görüşü naklettikten sonra İmam Malik’in görüşünün daha isabetli olduğunu söyler ve İmam Şafiî’nin delilini şu sözlerle

¹²⁴⁹ Tevbe, 9/5.

¹²⁵⁰ Bakara, 2/196,

¹²⁵¹ Hac, 22/78.

¹²⁵² Bakara, 2/185.

¹²⁵³ Nisâ, 4/28.

¹²⁵⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 18, 19.

çürütmeye çalışır: Nafaka ile borçlar arasındaki fark şudur: Yaygın olan adet kocanın doğru söylediği zannını harekete geçirmektedir. Borçlardaki istishab bundan farklıdır. Çünkü o istishabın muarızı yoktur. Şahit ve yemin gibi bir muarızı bulunursa istishabı devre dışı bırakırız. Üstelik şahit ve yeminden elde edilen zan, kocanın sürekli birlikte yaşadıkları hanımlarına nafakalarını vermeleri konusundaki genel adetten elde edilen zandan daha zayıftır. Ancak eğer eşler bir veya iki günlük nafaka konusunda anlaşmazlığa düşseler bu durumda İmam Şafî'nin görüşü uzak bir görüş olmaz.¹²⁵⁵

- Halktan biri halife aleyhine veya hükümdarlardan büyük biri aleyhine dava açarak evini süpürmek veya atlarına seyislik etmek için onu ücretle tuttuğunu iddia etse İmam Şafî bu davayı kabul etmektedir. İzzüddîn b. Abdüsselâm, bunun gerçekten son derece uzak ve zahire son derece aykırı olduğunu, Şafî mezhebinden bazı âlimlerin İmam Şafî'ye muhalefet ettiklerini ve onların muhalefedinin tercihe şayan olduğunu söylemektedir. Tercih gerekçesini de şöyle açıklar: Davalar, şahitlikler, ikrarlar ve diğer hususları haber vermede kaide şöyledir: aklın yalanladığı veya aklen mümkün olsa bile âdete göre mümkün olmayan durumlarda bunlar kabul edilmez. Adeten imkân dışı olmamakla birlikte uzak bir ihtimal sayılan durumlarda uzaklık ve yakınlığın çeşitli dereceleri vardır. Bunlarda görüş ayrılığı olabilir. Meydana gelmesi en uzak olan şey öncelikle reddedilir. Meydana gelmesi yakın bir ihtimal olan şey öncelikle kabul edilir.¹²⁵⁶
- İmam Şafî, efendisiyle kitabet akdi¹²⁵⁷ yapan kölenin bedeli iki taksitte ödemesini şart koşturmuştur. Kişi kölesiyle bir miktar dirhem üzerine kitabet akdi yapıp bir ay süre verse Şafî'ye göre bu geçerli olmaz. İzzüddîn b. Abdüsselâm buna, akitlerle ilgili genel prensiplere uymadığı gerekçesiyle karşı çıkar. Akitlerde kural şudur: Akdin maksadını daha kolay ve çabuk gerçekleştiren şey evleviyetle caizdir. Oysaki kölenin borcunu bir taksitte ödemesi, hürriyeti kazanmaya, iki taksitli akitten daha yakındır. İmam Şafî maksadı derhal gerçekleştirdiği halde bedeli peşin ödenen kitabet akdini de kabul etmemiştir. Buna gerekçe olarak akit yapan kölenin peşin bedeli ödemekte acze

¹²⁵⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 103, 224, 225.

¹²⁵⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 224, 225.

¹²⁵⁷ Kitabet akdi: kölenin belirli bir süre içinde ödeyeceği bir bedel karşılığında hürriyetine kavuşması için yapılan anlaşmaya denir.

düşebileceğini göstermiştir. İzzüddîn b. Abdüsselâm bu gerekçeyi de, iflas etmiş kişiye yapılan satımın geçerli olduğu hükmü delil getirerek eleştirmiştir.¹²⁵⁸

2. Şafii Fukahasına Muhalif Görüşleri

- Başta İmam Gazzâlî olmak üzere Şafii bilginler, yapılan ibadetlerle başka şeylerin de amaçlanması durumunda, örneğin; hacca giden birinin hacca beraber ticaret de yapmayı, abdest alan birinin abdestle beraber serinlemeyi veya köyde oturan birinin Cuma namazını eda etmenin yanı sıra bir takım işlerini de yapma amacıyla şehre gitmesi durumunda bunlardan ağır basana itibar edileceği görüşündedirler. Şöyleki hac, abdest ve cuma niyeti ağır basıyorsa sevap alır, diğerleri ağır basıyorsa veya her ikisi de eşitse sevap almaz. Ancak İzzüddîn b. Abdüsselâm onların bu görüşüne katılmayarak söz konusu kişinin hiçbir şekilde sevap alamayacağını savunur. Bunu da riya için yapılan ibadetlere kıyaslamaktadır.¹²⁵⁹ İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın görüşü ihtiyat ve takvaya uygun olmakla birlikte genel olarak insanlar için bir takım sıkıntılar doğuracağı da açıktır. Zira köyde yaşayan ve doğal olarak hergün çalışma durumunda olan birinin Cuma günü çalışmayarak hem Cuma namazını kılmak hem de ev ihtiyaçlarını ve diğer resmi işlerini halletmek üzere şehre inmesinden daha doğal bir şey olamaz. Çünkü bu durumda hem zamandan hem de paradan tasarruf etmiş olur. Bunun gösteriş için yapılan ibadetlere kıyas edilmesinin pek isabetli olduğu söylenemez.¹²⁶⁰

¹²⁵⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 318, 319.

¹²⁵⁹ İBN ABİDÎN, Muhammed Emin b. Abdülaziz (ö. 1252 h.), *Raddü'l-Muhtâr âlâ Dürri'l-Muhtâr*, I-VI, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1992, s. II, 163 ve VI, 425.

¹²⁶⁰ Şafii fukahasına muhalif olduğu diğer örnekler için Bkz. KALYUBÎ, Şihabüddîn Ahmed b. Ahmed b. Selame (ö. 1069 h.), *Haşiyeta el-Kalyubî ve Umeyre alâ Minhaci't-Talibin*, I-IV, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1995, I, 60; ENSÂRÎ, Zekeriya b. Muhammed b. Zekeriya, *Esna'l-Metâlib Fî Şerhi Ravdî't-Talib*, I-IV, Daru'l-Kitab el-İslamî, t.y., y.y., IV, s. 246, 247, III, s. 300, I, 432; ŞEYH SÜLEYMAN el-Cemel (ö. 1204 h.), *Haşiyetü'l-Cemel ala Şerhi'l-Minhec*, I-V, Darü İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, t.y., II, s. 351, V, s. 269; HEYTEMÎ, Şihabüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer (909-974 h.), *el-Fetâvâ'l-Hadisiyye*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y., s. 50; ŞİRBÎNÎ, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'ani Elfâzi'l-Minhâc*, IV, s. 381.

3. İmam Ebu Hanife'ye Muhalif Görüşleri

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın, genellikle isim vererek İmam Ebu Hanife ve mezhebini bazı meselelerde desteklediği¹²⁶¹ gibi, bazen de onun veya hanefî bilginlerin görüşlerini açıkça eleştirdiği görülmektedir. O, bunu tamamen bir müctehid olarak saygı çerçevesinde yapmaktadır. Daha önce de değindiğimiz gibi İzzüddîn b. Abdüsselâm meselelere, taassuptan uzak objektif yaklaşmakta ve deliller ekseninde güçlü gördüğü görüşü savunmaktadır. Onun İmam Ebu Hanife ve mezhebine katılmadığı, muhalefet ettiği konulardan bir kaçısı şunlardır:

- Bir ölünün cenaze namazı kılınıp sorumluluk ortadan kalktıktan sonra bu namaza iştirak etmeyenler aynı ölü için ikinci bir namaz kılsalar, Şafîlilere göre bu ikinci namaz da farz olan bir ibadettir ve bunu kılanlar sevap kazanırlar. Hanefî mezhebine göre cenaze namazı bir defa kılınmış ise ikinci defa kılınması mekruhtur. Zira cenaze namazıyla elde edilecek maslahat, birinci namazla elde edilmiş olur ve ikinci kez kılınmasına gerek yoktur.¹²⁶² İzzüddîn b. Abdüsselâm, farz-ı kifâye olan bütün ameller yerine getirildiğinde ilgili maslahatlar da kesin olarak elde edilmiş olur, fakat cenaze namazında durumun farklı olduğunu belirtir ve şu gerekçeleri öne sürerek Hanefî mezhebinin görüşüne katılmadığını açıklar: Cenaze namazındaki asıl maksad ölüye yapılan duaların kabul edilmesidir. Bunun gerçekleşip gerçekleşmediği gaybî bir mesele olup bizim bilgimiz dışındadır. Cenaze namazını önce kılanların duasının kabul edilmemiş olması mümkündür. İkinci olarak kılınan namaz, duaların kabulüne vesile olabilir. Zira cenaze namazında maslahatın zahiren elde edilmiş olması onun gerçekten de elde edilmiş olmasını gerektirmez. Diğer farz-ı kifaye olan amellerin maslahatı ise hem zahiren hem de batınen elde edilir. Dualar böyle olmadığı için tekrar edilebilir. Bundan dolayı ölüler için her zaman rahmet dileriz. Hâlbuki bu duaların kabul edildiği bilirse tekrar dua etme abes olur. Yine her karşılaştığımız ya da ayrılacağımız zaman esenlik dilemekten ibaret olan selamı tekrarlarız. Aynı şekilde Rasûlüllah (s.a.v.), günde yetmiş ya da yüz kere bağışlanması için dua etmiştir. Bu, bağışlanma

¹²⁶¹ Daha önce bunun örnekleri "Hanefîlere Paralar Görüşleri" başlığı altında verilmişti.

¹²⁶² MERGİNÂNÎ, Burhanuddîn Ebu'l-Hasan b. Ebubekir (511-593 h.), *el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Mübeddî*, I-IV, Daru'l-Erkam, Beyrut, t.y., I, s. 110.

dilediği şeylerin çok olduğundan değildir. Bilakis sadece birkaç kusurdan ötürü ısrarla dua etmiştir. Çünkü Cenab-ı Allah duada ısrar edenleri sever.¹²⁶³

- İmam Ebu Hanife, kefarete niyet ederken kefarete sebebinin de beraber zikredilmesi gerektiği ve bunun namazın vaktinin zikredilmesi gibi olduğu görüşündedir. İzzüddîn b. Abdüsselâm, bir kimsenin kefarete niyet edip bunun sebebinin belitmesinin şart olmadığını ifade ederek, İmam Ebu Hanife'nin yukardaki görüşüne katılmadığını şu gerekçelere dayanarak izah etmektedir: Tüm kefaretlerin derecesi birbirine denktir. Hataen adam öldürme kefareti olarak köle azad etmekle, zihar kefareti ya da Ramazan'da cinsel ilişkide bulunma kefareti olarak köle azad etme denktir. Vakit ve sebepler bizatihi ibadetlere dâhil olmadıklarından zikredilmelerine de gerek yoktur. Özellikle kefarete sebepleri büyük çoğunlukla işlenen suçlardan ibarettir. Sebeplerin Allah'a yaklaştırma veya ibadetin derecesini belirleme gibi bir özelliği olmayınca zikredilmelerine de gerek kalmamaktadır. Sadece kefarete niyetiyle köle azad etme mendup olan köle azadından derece bakımından ayrılmaktadır. Ama namazın farklı dereceleri olduğu için burada durum farklıdır. Bazı ibadetler için konulan hükümler diğer bazı ibadetler için konulmamıştır. Mesela bazı namazlarda Kur'an'ın açıktan bazılarında içten okunması, bazılarında uzun bazılarında kısa okunması böyledir. Şayet namazların her birinin maksatları kefarete olarak köle azad etmede olduğu gibi denk olsaydı namazların hüküm ve vasıfları da farklı olmazdı.¹²⁶⁴
- İmam Ebu Hanife'ye göre kişi hâkim yanında bir kadına, “seninle evlenirsem benden boşsun” derse, sonra kadının izni ile hâkim huzurunda kadın ile evlenmeyi kabul etse, nikâhın hemen ardından kadın boş olur. Altı ay içinde kadın doğum yaparsa çocuğun nesebi söz konusu kişiye ait olur. İzzüddîn b. Abdüsselâm, İmam Ebu Hanife'nin bu görüşüne, tamamen âdete aykırıdır gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. Ayrıca bunun, Ebu Hanife'nin doğuda olan kocanın, batıdaki karısını boşaması meselesinden de uzak bir görüş olduğunu söylemektedir. Ancak Ebu Hanife'nin bu durumda kocaya

¹²⁶³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 72, 73.

¹²⁶⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 313.

liani vacip kıldığı, bunun da -dinde doğru söylediği kesin olan kişinin yemin etmesi gerekli olmadığı gerekçesiyle- proplemli olduğunu söyler.¹²⁶⁵

- Ebu Hanife, Ramazanın tüm günlerinde (29 veya 30 gün) oruçlu iken cinsel ilişkiye giren kimseye bir tek kefaret vacip olacağını söylemiştir.¹²⁶⁶ İzzüddîn b. Abdüsselâm onun bu görüşüne karşı çıkarak ilişkiye girdiği günler sayısınca kefaret vacip olacağını, çünkü saygısızlık edilen ibadet sayısının bu kadar olduğunu gerekçe olarak sunmaktadır.¹²⁶⁷

4. İmam Malik'e Muhalif Görüşleri

- İzzüddîn b. Abdüsselâm, İmam Mâlik'in Medine'yi Mekke'ye üstün tutma görüşüne¹²⁶⁸, "Allah (c.c.)'ın Mekke'de yapılan ibadetlere Medine'de yapılanlara nispeten daha fazla sevap verdiği" gerekçesiyle karşı çıkar ve Mekke'nin daha üstün olduğunu birçok delil ile isbat etmeye çalışır. Söz konusu delillerden birkaç tanesi şunlardır:
 - a. Allah (c.c.) hac ve umre için Mekke'ye gitmeyi farz kılmıştır. Bu ibadetlerin Medine'de yapılması mümkün değildir. Bu iki ibadet için verilen sevap farz olan bir şeye verilen sevaptır. Medine'nin ziyareti ise farz değil, Hz. Peygamberi ziyaret amacıyla yapılan bir sünnettir.
 - b. Hacer-i esvedî öpme ve selamlama birer saygı ifadesidir. Her ikisi de Kâbe ile ilgilidir. Bunların bir benzeri Mescid-i nebevi'de söz konusu değildir.
 - c. Allah (c.c.) nerede bulunursak bulunalım namazlarda Mekke'ye yönelmemizi emretti.¹²⁶⁹
 - d. Allah (c.c.) abdest bozma esnasında Kâbe'ye sırt çevirmeyi de Kâbe'ye dönmeyi de yasaklamıştır.

¹²⁶⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 225.

¹²⁶⁶ KÂSÂNÎ, Alaaddîn Ebubekir b. Mesud (ö. 587 h.), *Bedâi'u's-Sanâi' Fî Tertibi's-Şerâi'*, I-X, Daru'l-Hadis, Kahire, 2005, II, s. 650.

¹²⁶⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 368.

¹²⁶⁸ MUVATTA, "Kible", 10-11.

¹²⁶⁹ Şöyle bir itiraz gelebilir; şayet namazın oraya yönelerek kılınması oranın üstünlüğünü gösteriyorsa, Kudüs namazın oraya yönelerek kılındığı dönemde Mekke'den daha üstündü. Hz. Peygamber ve ümmetinin Mekke'ye yönelerek namaz kıldığı süre çok daha uzundur. Zira kıyamete kadar böyle devam edecektir. Oranın üstünlüğü daha fazla olmasaydı orası ebedi olarak kible tayin edilmezdi. Hz. Peygamber zamanında bir başka fiilin vacip olma hükmünü neshederek vacip kılınan her fiil, neshedilen fiilden ya daha üstün ya da ona denktir. Zira Allah (c.c.) şöyle buyuruyor: "*Mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz.*" (Bakara, 2/106). Üstelik bir şeyin Hz. Peygamber zamanında bir açıdan üstün olması, her açıdan daha üstün olduğu anlamına gelmez. (İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 64, 65.)

- e. Allah (c.c.) yeri ve gökleri yarattığı gün Mekke'yi savaşın yasak olduğu güvenli bir bölge kıldı ve bu yasak hiçbir peygamber için kaldırılmadı. Sadece Hz. Peygamber'e kısa bir süre için kaldırıldı.
- f. Mekke'ye ancak nafile veya farz olan hac ya da umre ibadetleri ile girilebilir. Medine için ise böyle bir durum söz konusu değildir.
- g. Allah (c.c.) Mekke hakkında şöyle buyurdu: "*Müşrikler ancak necistir, onun için bu yıllarından sonra Mescid-i harama yaklaşmasınlar.*"¹²⁷⁰
- h. Allah (c.c.) Kuran'da Medine'yi övmediği şekilde Kabeyi övmüştür. "*Şüphesiz âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk mabed Mekke'deki Kabedir.*"¹²⁷¹ Allah'ın gücü yeten herkesin oraya gitmesini vacip kıldığı bir mekânın, bu özelliğe sahip olmayan diğer mekânlardan daha üstün olduğunu nasıl kabul etmeyiz!¹²⁷²
- İzzüddîn b. Abdüsselâm, İmam Şafî ve İmam Malik'in "Hac ve umre ibadetleri için herhangi bir fiil ya da söz olmaksızın sadece ihrama girme şeklinde bir

¹²⁷⁰ Tevbe, 9/28.

¹²⁷¹ Âli İmrân, 3/96.

¹²⁷² İzzüddîn B. Abdüsselâm'ın Mekke'nin daha faziletli olduğuna dair öne sürdüğü diğer deliller ise şunlardır: Medine'nin daha faziletli olduğu konusunda Hz. Peygamberin peygamber olduktan sonra orada yerleşmiş olması delil olarak gösterilmekle beraber bu açıdan da Mekke daha faziletlidir. Zira O, peygamberlikten sonra Medine'de on yıl kalırken Mekke'de on üç yıl kalmıştır. Medine bu şehre uğramış salih kulların çokluğu hasebiyle daha üstün gösterilse bile bu açıdan da Mekke daha üstündür. Zira Mekke'ye uğramış salih kullar, nebiler, rasuller daha çoktur. Hiçbir peygamber yoktur ki Mekke'de hac yapmamış olsun, Hz. Âdem ve ondan sonra gelenlerin hepsi orada hac yapmışlardır. Bir hükümdarın iki üstün mekânı olsa ve kullarına bunlardan birine gitmelerini emredip, bunun karşılığında bütün günahlarını affedeceğini ve derecelerini yükselteceğini vaadetse ve o mekânın etrafı yerleşmek için en üstün yer kabul edilse, akıllı olan hiçbir kimse o mekâna verilen önemi diğer mekânlara verilen önemle bir tutmaz. Nitekim Resulullah şöyle buyurmuştur. "*Kim günaha girmeyip kötü söz söylemeden hac ibadetini tamamlarsa bütün günahlarından arındırılır, tıpkı anasından doğduğu günü gibi günahsız olur.*" (BUHÂRÎ, "Fedâilu'l-hac" 3; MÜSLİM, "Babu Fadli'l-Hacci ve'l-Umreti", 2.), "*Kabul edilen bir hac ibadetinin mükâfatı cennettir.*" (BUHÂRÎ, "Fedâilu'l-hac", 3; MÜSLİM, "Babu Fadli'l-Hacci ve'l-Umreti", 2.) Resulullah Medine'yle ilgili olarak da şunları söylemiştir: "*Her kim Medine'nin sıkıntılarını katlanırsa kıyamet gününde ben ona şefaâtçi yahut şahit olurum.*" (MÜSLİM, "Hac", 2.) Allah, İbrahim ve oğlu İsmail (as)'ı Mekke'ye yerleştirdi ve orayı son elçisi Hz. Peygamberin doğduğu ve yaşadığı mekân kıldı. Allah Mekke'yi İslam öncesi ve sonrası dönemlerde savaşın yasak olduğu güvenli bir bölge kıldı. Resulullah (sav) Mekke'ye gireceği zaman gusül abdesti almıştır ki bu sünnettir. Medine için ise benzer bir rivayet gelmemiştir. Mekke'nin üstünlüklerinden biri de kerahet vakitlerinde namaz kılmanın orada mekruh olmamasıdır. Cabir b. Mutim'den Hz. Peygamberin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "*Ey Abdi Menaf oğulları, ister gündüz ister gece dilediği vakitte Kabeyi tavaf eden ve orada namaz kılan kimselere engel olmayınız.*" (TİRMİZİ, "Hac", 3; EBU DAVUD, "Menasık", 2; NESÂİ, "Mevakit", 1; İBN MACE, "İkameti's-salati", 1.) Tirmizi bu hadisin sahih ve hasen olduğunu kaydetmiştir. Mekke'nin Medine'den üstün oluşuna, Resulullah'ın kabrinin bulunduğu mekânın yeryüzünün en üstün yeri olduğu hususunda icma olduğuna dair rivayetler itiraz olarak ileri sürülebilir. Şayet bu konuda icma olduğuna dair rivayetler doğruysa, bu itiraza şöyle cevap verilir: Resulün kabrinin üstünlüğü, Allah (cc)'ın orada kullarına lütfettiği rahmetinden ötürüdür. Şüphesiz bu rahmet kabirle sınırlı olup Mescid-i nebevinin tamamı için değildir. Dolayısıyla kabirle ilgili bu durum Mescid-i nebevinin en üstün mescid olmasını gerektirmez. (İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 63-70.)

niyet geçerlidir”¹²⁷³ görüşünü şu gerekçelerle problemlilik olarak katılmadığını ifade etmektedir: Burada ihram ile hac ibadetinde yapılacak fiiller kastediliyorsa bu görüş doğru değildir. Çünkü niyet vaktinde bu fiillerin hiçbirisi yapılmamış hac ve ibadetlerle ilgili yasaklar henüz başlamamıştır. Şayet ihram ile hac yasaklarından el çekme kastedilmişse bu görüş yine doğru değildir. Çünkü bir şahıs cinsel ilişki hariç haccın diğer yasaklarını işlerken ihrama niyet etse ihrama girmesi geçerli olur. Şayet yasaklardan el çekme ihram olsaydı, yeme içme halinde oruç geçerli olmadığı gibi hac yasaklarını yapma halinde de ihramın geçerli olmaması gerekirdi. Şayet ihram ile cinsel ilişkiden uzak durma kastedilmişse, bu görüş yine doğru değildir. Cinsel ilişkiden uzak durmanın vacip olduğunu bilmeyen kimsenin ihramının geçerli olmaması gerekirdi. Zira bunu bilmemek niyetin buna yönelmesini imkânsız kılar. Hakikati bilinmeyen bir şeyin kastedilmesi geçerli değildir. İzzüddîn b. Abdüsselâm daha sonra İbn Hayran’ın hac’da telbiyeyi şart koştuğu şeklindeki görüşünü zikreder ve bunun, “hacdaki telbiye namazdaki tekbir gibidir” gerekçesiyle daha doğru olduğunu ifade eder.¹²⁷⁴

- İzzüddîn b. Abdüsselâm, İmam Malik’in celde cezası uygulanırken erkeğin elbiselerin çıkarılması gerektiği yönündeki görüşünün aksine celdenin kişiye çıplak olarak değil, elbiseleri üzerine vurulacağını savunmaktadır. O bu konuda şunları kaydetmektedir: Aslında dil bakımından cezanın çıplak uygulanması gerekir. Çünkü “celede” fiili bir kimsenin cildine vurmaya anlamına gelir, “reese” fiili bir kimsenin başına vurmaya, “rakebehü” fiili de bir kimsenin dizine vurmaya anlamına gelir. Ancak cezanın uygulanması konusundaki örf sebebiyle bu lafız kişinin bedeninin üzerindeki şeye vurmaya anlamına gelmiştir. “Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz celde vurun”¹²⁷⁵ ayetinde hem kadın hem erkek için aynı ifade kullanılmıştır. Oysaki kadının elbiselerinin çıkarılmayacağı hususunda icma vardır. Ayette sanki şöyle denmektedir: “Her birinin elbiseleri üzerinden sopa vurun.”¹²⁷⁶

¹²⁷³ ŞAFİÎ, *el-Ümm*, III, s. 312; CEZİRÎ, Abdurrahman, *Kitabu'l-Fıkhî Ala'l-Mezâhibi'l-Erbâa*, I-V, Daru'l-Kutubü'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, I, s. 578.

¹²⁷⁴ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 323, 324.

¹²⁷⁵ Nur, 24/2.

¹²⁷⁶ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 236.

5. İmam Ahmed b. Hanbel'e Muhalif Görüşleri

- Recep ayının bir kısmını oruçlu geçirmek tüm mezheplerin ittifakı ile müstehaptır. Tamamını oruçlu geçirmeye gelince Hanbelîler dışındaki üç mezhebe göre yine müstehaptır. Hanbelîlere göre ise Recep ayının tamamını oruçlu geçirmek müstehap olmayıp mekruhtur. İzzüddîn b. Abdüsselâm ise onların bu görüşünü ağır bir şekilde tenkit ederek karşı çıkar. Kısaca o şöyle der: Fıkhî tedvin eden âlimlerden hiç kimse Recep orucunu mekruh oruçlardan saymış değildir. Bilakis genel olarak oruç, bilindiği üzere pek çok hadisle teşvik edilmiştir. Ayrıca onların iddia ettiği gibi Recep ayını cahiliyedeki adetlerin dışında tazim eden kimse bu yaptığıyla onlara uymuş sayılmaz. Şeriat yasaklamadığı ve kaideler terkini gerektirmediği sürece cahiliyede yapılan her şey yasaklanmış da değildir. Kaldı ki hak, batıl için terk edilmez. Yani batıl ehli yaptı diye hak olan bir şeyden vazgeçilmez.¹²⁷⁷

D. Bazı Fıkhî Görüşleri

Burada İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın, günümüzdeki benzer sorunlar için açılım sayılabilecek, günümüzde de çokça sorulan ve cevabı merak edilen konularla ilgili fıkhî görüşler örnek olarak verilmeye çalışılacaktır.

1. İbâdât

a. Tahâret

- İzzüddîn b. Abdüsselâm, İmam Şafî'nin bazen hafif özürler bulunduğu teyemmüme cevaz verdiğini, bazen daha ağır özür durumlarında cevaz vermediğini söyledikten sonra İmam Şafî'nin zorluk bakımından özürleri dört farklı dereceye ayırdığını aktarır.¹²⁷⁸ Dördüncü derecedeki özre,

¹²⁷⁷ Geniş bilgi için bkz HEYTEMÎ, *el-Fetâvâ'l-Kübrâ el-Fıkhîyye*, II, s. 53-55, 67-69.

¹²⁷⁸ Bu dereceleri de şöyle açıklar: 1. Derece: Büyük zorluk, can veya organ kaybı yahut organların fonksiyonunu kaybetmesi korkusu. Bu derecede olan bir zorluk teyemmümü mubah kılar. 2. Derece: Birinci dereceden daha düşük seviyede bir zorluk. Korkutucu/tehlikeli bir hastalığın meydana gelme korkusu buna örnektir. Doğru olan görüşe göre bu da önceki derece gibi değerlendirilir. 3. Derece: iyileşmenin gecikmesi ve hastalıktan bitkinleşme korkusu. Bu zorluğun ilk iki derece kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği konusunda görüş ayrılığı vardır. Doğru olan görüşe göre bu zorluk da ikinci derece kapsamına katılır. 4. Derece: Güzelliğin gitmesinden (fiziksel kusur meydana gelmesinden) korkmak. Korkulan kusur dıştan görülmeyen bir kusur ise bu teyemmüm konusunda özür sayılmaz. Dışa yansıyan bir

güzelliğin gitmesinden (fiziksel kusur meydana gelmesinden) korkmayı örnek olarak getirir. Korkulan kusur dıştan görülmeyen bir kusur ise bunun teyemmüm konusunda özür sayılmadığını, dışa yansıyan bir kusur ise özür sayılıp sayılmaması konusunda görüş ayrılığının olduğunu zikrettikten sonra İzzüddîn b. Abdüsselâm kendi tercihini, bu dört özrün tümünün teyemmümü mubah kılması yönünde ortaya koyar. Neden böyle bir tercihte bulunduğunu da Şafiî'nin bunlardan daha hafif zorlukları dikkate alarak teyemmüme izin verdiği durumları delil olarak gösterir.¹²⁷⁹ Bu durumlar da şunlardır:

- a. Bir kimse emsal bedelinden az bir farkla daha pahalıya su bulsa suyu satın alarak abdest alması gerekmez. İzzüddîn b. Abdüsselâm, bir danıklık¹²⁸⁰ zararını; fiziksel kusurun ortaya çıkması, iyileşmenin gecikmesi ve hastalıktan bitkinleşme zararlarından daha küçük bir zarar olduğunu, hele de fizikî kusur, güzelliklerine rağbet edilen kadınların yüzlerinde olursa bunun daha da kötü olduğunu, hem fiziksel kusurun ölünceye kadar kişiden ayrılmayacağını, bir dâniklik zararını ise hemen geçeceğini söyledikten sonra, İmam Mâlik'in bu konuda İmam Şafiî'ye muhalefet ettiğini ve onun görüşünün daha güçlü olduğunu ifade ederek tercihini ortaya koymuştur.¹²⁸¹
- b. Abdest için gereken suyun bedeli, suyu olmayan kişiye hibe edildiğinde kabul etmesi gerekmez. Bir dirhemin minnetine katlanma zararını def etmek için teyemmüm edebilir. İzzüddîn b. Abdüsselâm bu konuda da şöyle der: Şüphesiz ki kişinin fiziksel kusur, korkutucu hastalık, bitkin düşüren durum, yaranın iyileşmesinin gecikmesi gibi durumları ise minnet zararından hem daha büyük hem de daha kalıcıdır.¹²⁸²
- c. Kişinin yanında suyun bedeli kadar para bulunmakla birlikte, yolculukta gidiş ve dönüş masrafları için bu paraya muhtaç olsa, yolculuğunun kesintiye uğramaması için teyemmüm yapabilir. İzzüddîn b. Abdüsselâm, hâlbuki yolculuk din için olmayan, gezip eğlenmek maksadıyla yapılan bir

kusur ise özür sayılıp sayılmaması konusunda görüş ayrılığı vardır. (İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 17.)

¹²⁷⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 17.

¹²⁸⁰ Bir danık bir dirhemin altıda biridir.

¹²⁸¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 17.

¹²⁸² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 17.

yolculuk da olabileceğini ve böyle bir yolculuğun kesintiye uğramasının zararı, belirttiğimiz korkutucu hastalık, bitkinleşme, yaranın iyileşmesinin gecikmesi ve fiziksel kusurun ortaya çıkmasından daha küçük bir zarar olduğunu ifade etmektedir.¹²⁸³

b. Namaz

- İzzüddîn b. Abdüsselâm, “namazın bütün rükün ve şartlarını yerine getirdiğini zannederek namaz kılan kişinin; abdestsiz olduğu, vakit girmeden kıldığı, uyduğu imamın kadın veya kâfir olduğu, kibleye dönmediği gibi bir durum ortaya çıkınca namazdaki fiilleri, okudukları, Allah’a boyun eğme, huşu gibi hissettiği duyguların hepsi geçersiz mi olur?” sorusuna şöyle cevap verir: Tesbih, dua, şehadet getirme, Allah’ın Salih kullarına dua etme, Peygamberimize salât ve selam getirme, kendisi ve müminler için dua etme, Allah’a boyun eğme, huşu duyma, okunan duaların manasını düşünme, Kur’an okuma, Allah’ı yüceltme gibi geçerli olması için abdest veya vaktin girmesi şart olmayan her şey geçerlidir ve sevap kazanılmaya vesile olur. Ancak abdestin veya vaktin girmesinin şart olduğu şeylerden ötürü sevap kazanılmaz. Çünkü bu hatadır, hatta kişi bunun farkındaysa haramdır.¹²⁸⁴ Kısaca O, bu şekilde kılınan namazın iade edilmesi gerektiğini, ancak kıldığı namazın büsbütün boşa gitmediğini, yukarıda açıklanan bazı amellerinden dolayı sevap alacağı görüşündedir.
- İzzüddîn b. Abdüsselâm “imamın, cemaate geç kalan kimsenin rükûa yetişmesi için namazda beklemesi ibadette şirk koşma anlamına gelir mi?” sorusuna şöyle cevap vermektedir: Bazı âlimler bunun şirk olduğunu düşünmüşlerdir, ancak durum böyle değildir. Bilakis burada imam, Allah’a yaklaştıran iki ameli aynı anda yapmaktadır. Çünkü imam, o şahsın rükûa yetişmesine yardımcı olmuştur ki bu da namaz gibi Allah’a yaklaştıran bir ameldir. Allah’a itaate ve yaklaşmaya yardımcı olmak, Allah katında en faziletli vesilelerdendir. Yapılan yardımın derecesi yapılmasına yardımcı olunan ibadetin derecesine göreler.¹²⁸⁵ Bir kimse namaz kılacak kimseye

¹²⁸³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 17, 18.

¹²⁸⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 186, 187.

¹²⁸⁵ Allah'ın zatını ve sıfatlarını bilme hususunda bir kimseye yardımcı olma yardımların en üstünüdür. Aynı şekilde Allah'ın dinini öğrenmeye, bir meseleyle ilgili fetva öğrenmeye, dini öğretmeye, anlatmaya yardım

suyla abdest alması, avret mahallini örtmesi, kıbleye yönelmesi vb. hususlarda yardımcı olursa tüm bunlardan ötürü sevaba nail olur. Bunları ibadette kul ile Allah arasında şirk olarak nitelemeye kimsenin hakkı yoktur. Çünkü şayet Allah'a itaat ve iyiliklerde yardımlaşma riya ve şirk olsaydı, dinin tebliği, ilim öğretme, iyilikleri emredip kötülüklerden sakındırma, ezan ve Kur'an öğretimi vs. hepsinin şirk ve riya olması gerekirdi. Hâlbuki bunu kimse söylemez/söyleyemez. Sahih bir hadiste şöyle buyurulmuştur: Birisi tek başına namaz kılıyordu, bunu gören Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "*Kim bu adama ecir kazandırmak ister?*"¹²⁸⁶ Bir başka rivayete göre "*kim bu adama sadaka verir?*"¹²⁸⁷. Bunun üzerine bir adam kalktı ve ona cemaat olarak uyulması faziletini kazandırmak için arkasında namaza durdu. Hz. Peygamber bu davranışı riya veya şirk olarak nitelendirmedi. Çünkü bu, Allah'a yaklaşmaya vesile olan cemaatle namaz ecirini almaya vesiledir. İmam rükûdayken bir kimsenin cemaate dâhil olduğunu hissetmesi halinde o kimsenin rükuya kavuşma faziletine nail olabilmesi için bir müddet beklemesi müstehaptır. Bunun riya ya da şirk olması söz konusu değildir. Çünkü Hz. Peygamber bunun bir benzerini sevap kazandırma, sadaka verme olarak nitelemiş ve bunu tüm namazlar için emretmiştir. Onun bu emrine rağmen nasıl olur da riya ve şirk olur! Bu konuda dinin hükmü açıktır, bunun kerih görülmesinin hiçbir anlamı yoktur. Böyle bir durumda namazın geçersiz olduğunu söyleyen, hakikattan son derece uzaklaşmıştır. Acaba böyle diyen kişi, korku namazındaki meşru bekleme için ne der! Bu şirk veya riya mıdır, yoksa Allah için yapılan salih bir amel midir?¹²⁸⁸

- İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın fikhî görüşlerini incelediğimizde onun sosyal vakıalara uygun hareket ettiği, içinde yaşadığı toplumun ihtiyaçlarını göz ardı etmediği, daima kolaylaştırıcı ve yol açıcı bir tutum sergilediğini görürüz. Nitekim O, Mısır'da İmam ve Hatiplik görevini üstlendiği dönemlerde Cuma namazından evvel hazır olan cenazelerin namazını Cuma

etmek de yardımların en üstünlerindedir. Farz olan amellerin Öğrenilmesine yardımcı olmak, nafîle olan amellerin öğrenilmesine yardımcı olmaktan daha üstündür. Namaz bedenî ibadetlerin en üstünlerinden olduğuna göre namaz kılınmasına yardımcı olmak da yardımların en üstünlerindedir. (İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 212)

¹²⁸⁶ EBU DAVUD, "Salât", 2.

¹²⁸⁷ ZEYLE'Î, Abdullah b. Yusuf, *Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, I-V, Daru'l-Kible, Cidde, t.y., II, s. 57.

¹²⁸⁸ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 212, 213.

sonrasına bırakmadan kıldırır, hammallara ve ölü yakınlarına Cuma namazını beklemeden cenazelerini kaldırıp defnetmelerini söylerdi.¹²⁸⁹ Mısır gibi sıcak bir ülkede cenazenin bozulmadan bir an evvel defnedilebilmesi için onlara Cuma namazı gibi önemli bir farzı kılmama fetvasını vermiştir. Günümüzde buna benzer birçok konuda onun bu fetvasıyla amel edilebileceği rahatlıkla söylenebilir.

- Çocukların namaz, oruç vb. ibadetleri terk etmeleri halinde dövülmesi. İzzüddîn b. Abdüsselâm, “çocuk ancak şiddetli dayakla yola geliyorsa, onu eğitmek için şiddetli dayak caiz olur mu?” sorusuna şöyle cevap vermektedir: Bu kesinlikle caiz değildir. Çocuğa şiddetli olmayan dayağı vurmak bile caiz değildir. Zira hafif dövmek bile bir mefsedettir. Ancak bu hafif dövme, çocuğun eğitilmesi maslahatına vesile olduğu için caiz görülmüştür. Şayet çocuğun eğitilmesi söz konusu olmuyorsa şiddetli dövmek caiz olmadığı gibi hafif dövmek de caiz olmaz. Çünkü gayeler ortadan kalkınca vesileler de ortadan kalkar.¹²⁹⁰

c. Oruç

- İzzüddîn b. Abdüsselâm, orucu bırakmayı mübah kılan hastalığın zorluğu, yolculuk sırasında tutulan orucun zorluğuna kıyas edilmesi gerektiği görüşündedir. Eğer bir zorluk, yolculukta oruç tutma zorluğundan daha büyük ise orucu bırakmak mübah olur.¹²⁹¹ Onun bu görüşüne göre günümüzde taş ocaklarında, kömür madenlerinde, demir çelik fabrikalarında, güneş altında inşaatlarda ve benzeri ağır işlerde çalışma durumunda olanların, daha sonra kaza etmek üzere yiyebilirler.
- Oruçlunun temiz olan tükürüğünü yutması orucuna hâlel getirmediği gibi helaldir de. Ancak necis tükürük böyle değildir. İzzüddîn b. Abdüsselâm oruçlunun necis tükürüğü yutmasının hükmüyle ilgili sorulan bir soruya şöyle cevap vermektedir: Oruçlunun necis tükürüğü yutması helal değildir, yuttuğu takdirde orucu bozulur. Zira yutulması caiz olan tükürüğe

¹²⁸⁹ UCEYLÎ, Süleyman b. Ömer b. Mansur (ö. 1204 h.), *Fütuhâtü'l-Vahhab Bi Tavdihi Şerhi Menheci't-Tullab* (Haşiyetü'l-Cemel), I-V, Daru'l-Fikr, t.y., y.y., II, s. 113.

¹²⁹⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 161.

¹²⁹¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 20.

meşakkatten dolayı ruhsat verilmişti. Ancak her durumda yutulması haram olan bir şeyi yutmakla, meşakkat söz konusu olmadığı için oruç bozulur.¹²⁹²

d. Zekât

- İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre zekâtı, zekât verilmesi gereken yerlerin dışında harcamak üzere alanlar vebal altına girdikleri gibi bunu tazmin etmekle de mükellefirlir. Zekât almaya hak kazanan fakirler vs. kıyamet gününde onların hasmı olacaktır. Bu gibi kimselere zekât verenler de zekât mükellefiyetinden kurtulmuş olmazlar. Kamu mallarını haksız ve gereksiz yerlere harcayanların kıyamet günündeki hasımları daha fazla olacaktır.¹²⁹³
- İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre kişi, helal olduğunu zannettiği maldan zekâtını verirse ve zannı doğru çıkmazsa, bununla zekât borcu düşmez. Kişi, fakirin yılsonuna kadar fakir kalacağı zannıyla sene dolmadan zekâtını ona verse, sonra fakirin zenginleşmesi ile zannı doğru çıkmazsa zekât borcu düşmez. Diyaneten ödediğini geri alabilir, çünkü karşı tarafın teslim aldığı zekât olmaktan çıkmıştır. Keza bir kimse, zekâtı almaya hak sahibi kılan fakirlik, borçluluk, kitabet akdi yapma gibi sebeplere sahip olduğu zannıyla birine zekât verse, zannı doğru çıkmazsa zekât borcu düşmez. Ödediğini geri isteyebilir.¹²⁹⁴

e. Hac

- Arafat'a gitmeden önceki yatsı namazı vakti iyice daralıp hac için ihrama giren kişi, şayet namazı kılırsa Arafat'a gitme vaktini kaçıracaksa iki farklı görüş vardır. Birincisine göre namazı terk ederek Arafat'a gider, zira haccın farzını eda etmek namazın farzını eda etmekten daha faziletlidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) hadisi şerifinde haccı cihaddan hemen sonra, cihadı da imandan sonra zikretmiştir.¹²⁹⁵ Diğer görüşe göre kişi namazını kılar, zira namazın eda edilmesi haccın eda edilmesinden daha faziletlidir.

¹²⁹² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, el-Fetâvâ'l-Mevsiliyye, s. 134.

¹²⁹³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, el-Kavâidü's-Suğrâ, s. 86, 87.

¹²⁹⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, el-Kavâidü'l-Kübrâ, II, s. 115.

¹²⁹⁵ Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.)'e hangi amel daha değerli ve kıymetlidir diye sorulduğunda "Allah'a ve Rasûlüne iman etmektir" buyurdu. Sonra hangi amel denildi? "Cihâd tüm amellerin zirvesidir" buyurdu. Sonra hangi amel denildi? "Kabul edilmiş hac" buyurdular. (NESÂÎ, "Cihâd" 17; İBN MÂCE, "Cihâd" 1.)

Peygamberimiz (sav); "*Biliniz ki, amellerinizin en hayırlısı namazdır*"¹²⁹⁶, buyurmuştur. İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre doğrusu ikisinin de terk edilmeyip her iki maslahatın da elde edilmesidir. Öyle ki kişi Arafat'a giderken korku namazı kılar. Böylece imkân nispetinde her iki maslahat da elde edilmiş olur. Gerekçesi ise şudur: Haccın tamamlanamaması büyük bir meşakkattir. Çok daha az bir malın muhafazası için korku namazı kılmak caiz olduğuna göre haccın tamamlanabilmesi için korku namazı evleviyetle caiz olur.¹²⁹⁷

- Hacılar Zilkade ayını tamamlayıp, zanlarına binaen Zilhicce'nin dokuzuncu günü vakfe yapsalar, sonradan vakfeyi onuncu gün yaptıkları ortaya çıkarsa, az bir topluluk iseler kaza vacip olur. Hacıların tümü bu durumda ise genel maşakkat sebebiyle kaza vacip olmaz.¹²⁹⁸

2. Muamelat

a. Alış-Veriş

- İzzüddîn b. Abdüsselâm bazı âlimlerin, "sattığı malların fiyatında indirim yapıp insanlara satış ve fiyat konusunda kolaylık gösteren bir kimsenin, çarşıdaki diğer esnafın ticaretini zarara uğrattığı gerekçesiyle bundan menedileceği" görüşünde olduklarını ancak bunun haktan uzak bir görüş olduğunu ve kendisinin buna katılmadığını şu gerekçelerle ifade etmektedir: Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Sattığında, satın aldığında, borç ödediğinde, borç istediğinde kolaylık gösteren kişiye Allah merhamet etsin.*"¹²⁹⁹ Üstelik çarşıda kendisine kolaylık gösterilen alıcıların sayısı, çarşıda zarar eden esnafın sayısından çoktur. Az ve özel maslahatlar, çok ve genel maslahatlara tercih edilmez.¹³⁰⁰
- İzzüddîn b. Abdüsselâm, "telef edilen malda günahkâr kimselerin rağbet edecekleri bir kıymet fazlalığı varsa ve onların nezdinde o şeyin değeri daha fazlaysa; mesela koçun tosluyor, horozun dövüşüyor olması gibi durumlar kötü kimseler için iyi kimselere nazaran artı bir değer taşır. Bu durum

¹²⁹⁶ İBN MACE, "et-Taharetü", 1.

¹²⁹⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 98.

¹²⁹⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 116.

¹²⁹⁹ BUHÂRÎ, "Buyû", 4.

¹³⁰⁰ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 318.

tazmin edilirken dikkate alınır mı?” sorusuna şöyle cevap vermektedir: Tazminatta bu durum dikkate alınmaz. Çünkü burada kıymeti artıran şey malın kötü gayelerde kullanımına yöneliktir. Nitekim çalgı aletinin, oyun kâğıtlarındaki kupanın, haram olan resimlerin kıymetleri de nazar-ı itibara alınmaz. Putların ve haçların kırılması örneğinde olduğu gibi bu ve benzeri şeylerin iyi, salih kullar nezdindeki kıymetleri dikkate alınır.¹³⁰¹

- Bir yıllık kira bedeli bin dirhem olan bir köyü ya da evi gasp eden kimse, burayı 70 sene kullansa ve böylece o mülkün değerinden daha fazla miktarda menfaatinden istifade etmiş olsa istifade ettiği menfaatlerin tamamını tazmin etmesi gerekir.¹³⁰²
- İzzüddîn b. Abdüsselâm’a göre akdin iki tarafı örfte sabit olan bir husus hilafına akdin maslahatına uygun bir anlaşma yapsalar bu geçerli olur. Örneğin; işveren, işçi olarak tuttuğu kişiye yeme içme gibi işi kesintiye uğratan hiçbir ara vermeksizin tüm gündüz çalışmayı şart koşarsa bu şart işçiyi bağlar. İşveren işçinin ihtiyaç giderme konusundaki durumunu bilmeksizin akitteki çalışma süresine ihtiyaç giderme süresini de dâhil etse bu geçerli olmaz. İşveren işçisine beş vakit namazın sünnetlerini kılmamasını, yalnızca rükün ve şartları üzere farzlarla yetinmesini şart koşsa akit geçerli olur ve işçinin bu şarta uyması gerekir. Çünkü belirtilen vakitler şart yerine geçen örf sebebiyle işverenin hakkı olmaktan çıkmıştı, işverenin örfte aykırı da olsa dinen caiz ve yerine getirilmesi mümkün olan bir şart ileri sürmesi caizdir. İşveren işçisine gece-gündüz hiç uyumaksızın bir ay boyunca çalışmasını şart koşsa, bu şarta uymak mümkün olmadığından bu akdin geçersiz olması gerekir. Çünkü uyku işçinin çalışmasını engelleyecek şekilde baskın bir hal alır. İşçinin bir veya iki gece çalışmasını şart koşturmak ise böyle değildir.¹³⁰³
- İzzüddîn b. Abdüsselâm’a göre üretilen bir mal satışta sunulurken alıcılar tarafından içindeki karışımlar bilinmiyorsa bunun herhangi bir şekilde belirtilmesi gerekir.¹³⁰⁴ Günümüzde bu belirsizlik, piyasaya sürülen ürünlerin üzerine içindeki karışımların yazılmasıyla giderilmektedir.

¹³⁰¹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 268.

¹³⁰² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 269.

¹³⁰³ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 311.

¹³⁰⁴ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Fetâvâ el-Mısriyye*, s. 46.

Aldatma olmaması için bu karışımların yazılması önemli olduğu gibi verilen bilgilerin doğruluğu da önem arz etmektedir. Aksine ilgili bakanlık söz konusu firmaları teşhir eder ve birtakım müeyyideler uygular.

- Köle ve cariye'nin satımında elbiseleri de yaygın örf sebebiyle satım akdine dâhil olur.¹³⁰⁵ Günümüzdeki araba vb. şeylerin satımında arabada bulunan yedek lastik, teyp ve benzeri bazı şeylerin günümüz örfüne bakılarak akde dâhil edilebilir veya edilmeyebilir.
- “Malının çoğunun haram olduğunu itiraf eden kimseyle alışveriş yapmanın hükmü nedir, caiz midir yoksa haram mıdır?” sorusuna İzzüddîn b. Abdüsselâm şu şekilde cevap vermektedir: Haramdan sakınma imkânı çok nadir olacak şekilde malın büyük bir kısmı haramsa, o kişiyle alışveriş yapmak caiz olmaz. Mesela: Elinde biri hariç hepsi haram olan bin dinar bulunan kimseyle bir dinarlık alışveriş yapmak caiz değildir. Zira yapılan işlemin helal olan bir dinara karşılık olma ihtimali çok düşüktür. Sahibi bulunan bin güvercinin arasına karışan sahihsiz bir güvercini avlamak da aynı şekilde caiz değildir. Şayet alışveriş bir dinardan daha yüksek bir bedel karşılığında yapılırsa bunun haram olduğunda şüphe yoktur. Helal olan bin dirhemle haram olan bir dirhem'in karışması örneğinde olduğu gibi malın büyük bir kısmı helal ise o kimseyle alışveriş yapmak caizdir. Süt kız kardeşin yabancı bin kadınla karışması, sahihsiz bin güvercinin sahipli bir güvercinle karışması örneklerinde de hüküm böyledir. Bu durumda alışveriş caizdir, geçerlidir. Zira alışverişin haram olana denk gelme ihtimali çok düşüktür. Aynı durum avlanma için de geçerlidir. Bu iki durum arasında haram olan paranın çokluğu ve azlığına göre haram, mekruh ve mubah dereceleri vardır. Bu konuda ölçü şudur: Haram paranın çokluğu ölçüsünde mekruh olma derecesi artar, helal paranın çokluğu ölçüsünde de azalır. Helal bir dinarın, haram bir dinara ya da bin dinara karışması haram kabul edilmesi için açık bir sebeptir. Bu ikisi arasında haram olanların helal olanlara nispetle çokluğu ya da azlığı oranında şüpheli durumlar vardır. Haram olanlar arttıkça şüphe artar, azaldıkça şüphe azalır. Ta ki helal olanlar haram olanlara denk olur ki iki şüphe de birbirine denk olur.¹³⁰⁶

¹³⁰⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 235.

¹³⁰⁶ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 117, 118.

b. Nikâh-Talak

- Bir kimse evlenme engellerinin bulunmadığını zannettiği bir kadınla evlense, zannının doğru olmadığı ortaya çıksa veya kadını evlendiren kişinin onun velisi olduğunu zannederek evlendikten sonra zannı doğru çıkmazsa nikâh geçersiz olur.¹³⁰⁷
- İzzüddîn b. Abdüsselâm, giybetin haram olan mefsetetlerden olduğunu, ancak elde edilmesi vacip ya da caiz olan bir maslahat içermesi durumunda caiz olacağını söylemekte ve buna birkaç örnek getirmektedir. Konumuzla ilgili olan şu örnekle yetineceğiz. Şöyle ki evleneceği bir kimse hakkında soruşturma yapan kimseye, o şahsın kötü yönleri söylenebilir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Fatıma binti Kays'a onu isteyen Ebu Cehm ve Muaviye'nin kötü taraflarını söylemiştir: *"Ebu Cehm eşlerine vurur, Muaviye ise hiç malı olmayan fakir birisi."*¹³⁰⁸ Hz. Peygamber kadına yol göstermek ve Muaviye ile çekeceği geçim sıkıntısı ile Ebu Cehm'den yiyeceği dayağa engel olmak için her iki şahsın da kötü yönlerini ona söylemiştir. İşte bazı âlimlere göre bu caizdir. Ancak İzzüddîn b. Abdüsselâm bunun caiz değil, vacip olduğu görüşündedir. Gerekçe olarak Hz. Peygamberin (s.a.v.) Müslümanlara nasihat etmeyi, onlara yol göstermeyi emretmiş olmasını ileri sürmektedir.¹³⁰⁹ Yukardaki hadis'ten de anlaşıldığı üzere evlenmek isteyen erkek veya kadının evleneceği kişi hakkında soruşturma yapması ve danışılan kişilerin de gerçeği söylemeleri evliliğin devamı ve sağlığı açısından önem arz etmektedir.

3. Ukubât

- İzzüddîn b. Abdüsselâm, içki içerek aklî melekelerini gideren kimseye had cezasının uygulanması gerektiğini, zira içki içenler çoğunlukla bundan haz ve mutluluk duyduklarını, içkiyi aklî melekelerini gidermesi için içmediklerini, bilakis sarhoşluktan duyulan haz ve coşkudan ötürü içtiklerini söyledikten sonra şöyle bir görüş beyan etmektedir: Bir kimse akli gideren fakat sarhoş etmeyen bir şey içerse ona had cezası uygulanmaz. Çünkü bunu

¹³⁰⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 118.

¹³⁰⁸ MÜSLİM, "Talak", 2.

¹³⁰⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 153.

teşvik eden bunu yapmaya sevk eden pek bir şey yoktur.¹³¹⁰ Keza içki dışında “baz” otu gibi akli giderici bir başka şeyle akli melekesini kaybeden kimseye de had cezası gerekmez. Bu şekilde akli melekeyi kaybetme çok nadir bir durumdur. Zira bu tür şeylerde, onları içmeye teşvik edecek insanı mutlu kılan, coşturan bir özellik yoktur. İçki ve nebiz ise böyle değildir. Çünkü bunların insanı mutlu kılması ve coşturması insanları içmeye teşvik eder. Dolayısıyla bunların mefsedeti yaygındır. Bundan ötürü bunları içene had cezası uygulanır. Buna mukabil daha önce zikrettiğimiz üzere mefsedeti nadir olması hasebiyle “baz” otu ve benzeri şeylerden ötürü had gerekmez.¹³¹¹

- İzzüddîn b. Abdüsselâm’a göre tek bir fiil birden fazla mefsedeti/günahı bir arada barındırıyorsa bu fiile, söz konusu mefsedetlerin hükümleri, engelleri ve kefaretları bağlanır.¹³¹²

4. Helal-Haram

- İzzüddîn b. Abdüsselâm, zalim bir kimsenin taşıdığı mahza helal olan bir yiyecekte, özellikle düğün yemekleri gibi dinin mendup gördüğü yemeklerden takva gerekçesiyle sakınmanın doğru olmadığını şu gerekçelerle izah etmektedir: hem vasfi hem de sebebi açısından helal olan bir şeyden, dinin benzerlerine itibar etmediği vesvese ve vehimlerden ötürü uzak durmanın bir anlamı yoktur. Kâfirler Mekke ve Medine’ye yiyecekler getiriyordu, ne Allah Resulü ne de ashabından biri, o hayatta iken veya vefatından sonra böyle bir yiyecekte uzak durmamıştır. Üstelik o dönemde Müslümanların getirdiği birçok yiyecek vardı. Çünkü takva, bizzat kendisi veya mülk edinme yolu ya da onunla birlikte bulunan bir vasıf sebebiyle kesin olarak haram veya mekruh olan şeylerden sakınmaya mahsustur. Bir şey, hem mülk edinme yolu hem de vasıfları itibariyle helal ise ve haram olan şeylerden farklı olduğu belliyse ondan sakınmanın bir anlamı yoktur.¹³¹³

¹³¹⁰ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 289.

¹³¹¹ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 292.

¹³¹² Geniş bilgi için bakınız: İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 182; II, s. 189.

¹³¹³ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 345.

- İzzüddîn b. Abdüsselâm fetvalarında tıbbı da dikkate alır ve zararı tıbben sabit olan şeylerden bedenın korunması gerektiğini düşünür. Böyle şeylerin yenilip içilmesinin, bedene zarar verir/veriyor gerekçesiyle haram olduğunu söyler. Örneğin; O, bir fetvasında sıhhat yönünde bedene zarar verdiğinden dolayı fazla yemenin haram olduğunu açıkça dile getiriyor.¹³¹⁴ Buna göre, günümüzde hükmü çokça tartışılan ve zararlı olduğu tıbben kesin olarak isbat edilen sigaranın içilmesinin haram olduğu söylenebilir. Keza piyasaya sürülen ve sağlıklı olmayan pek çok ürünün de bu hükme tabi olduğu açıkça ifade edilebilir.
- İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre başka çare yoksa necis/pis olan bir şeyle tedavi yapılabilir. Çünkü sağlık ve sıhhat maslahatı, pislikten sakınma maslahatından daha üstündür. İcki ile tedavi ise ancak şifanın hâsıl olacağınıın bilinmesi ve ondan başka ilacın bulunmaması halinde caiz olur.¹³¹⁵
- Gerek bir vakıf ve benzeri bir müessese tarafından gerekse devlet tarafından görevlendirilen imam, öğretmen veya bunlara benzer herhangi bir görevli birkaç günlüğüne bir başkasını yerine tayin edip görev yapmaması durumunda aldığı/alacağı maaş/aylığın hükmü hakkında ihtilaf vaki olmuştur. Başta Sübkî olmak üzere pek çok bilgin, gerek asıl görevlinin gerekse onun yerine görev yapan kimsenin, onun seviyesinde veya ondan daha üstün olması kaydıyla ücret almasını caiz görürler, bunda herhangi bir sakınca görmezler. İzzüddîn b. Abdüsselâm ise, görevlinin birkaç günlüğüne bir başkasını kendi yerine görevlendirmesini caiz görmemekle birlikte, görevlendirdiği takdirde ne kendisinin ne de yerine görev yapan kimsenin ücret alamayacağını savunmaktadır. Zira bu durumda görevli görevini yapmamıştır. Yapmadığı bir şeyin karşılığını alması ise söz konusu değildir. Naibinin de görev yapma yetkisi yoktur. Bilakis görevli şartı ihlal ettiği, şarta riayet etmediği gerekçesiyle sadece görev yapmadığı günlerin ücretini değil maaşın tamamını almasını caiz görmez. İmam Nevevi de bu görüşü

¹³¹⁴ ENSARÎ, Zekeriyya b. Muhammed b. Zekeriyya (ö. 926 h.), *Fethu'l-Vahhab Bi Şerhi Menheci't-Tullab*, I-II, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1994, II, s. 74.

¹³¹⁵ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 132.

savunmaktadır.¹³¹⁶ Bu görüş takvaya daha uygun olmakla birlikte insanlar için bir takım sıkıntıları da beraberinde getireceği kesindir.

- İzzüddîn b. Abdüsselâm, kişi acısına dayanamayacağı bir hastalığa yakalansa bile kendini öldürmesi caiz değildir¹³¹⁷ diyerek günümüzde bazı ülkelerde musaeade edilen “ötanazi”¹³¹⁸ uygulamasının hükmü hakkında adeta bizi bilgilendiriyor.

5. Siyâset-i Şer‘iyye

- İzzüddîn b. Abdüsselâm, “insanlar bir kadın ya da akıllı kimselerin görüşüne başvuran mümeyyiz çocuğun devlet başkanı olması şeklinde bir belaya düşer olurlarsa, kadın ve çocuğun orduyu donatma, vali ve hâkimleri tayin etme gibi hakka uygun olan tasarrufları geçerli olur mu?” sorusuna, bunun tartışmaya açık bir konu olduğu şeklinde cevap vererek¹³¹⁹ onların devlet başkanlığını onaylamadığını ancak zaruret durumunda geçerli olabileceğini ifade etmiştir. Daha önce de değindiğimiz gibi İzzüddîn b. Abdüsselâm, Mısır’a sultan olan Şeceretüddür’a biat etmemiş ve ona karşı gereken tavrı göstermişti.¹³²⁰
- İzzüddîn b. Abdüsselâm’a göre, kişinin kendisini övmesi başkasını övmesinden daha kötüdür. Çünkü insanın kendi nefsi hakkında yanılması başkası hakkında yanılmasından fazladır. Bir şeyi çok seven, ona karşı kör ve dilsiz olur. İnsana kendi nefsinden daha sevimli bir şeyin olmadığı gayet açıktır. Bu sebeple insan başkasının kusurlarını görür, lakin kendi

¹³¹⁶ Geniş bilgi için Bkz. HEYTEMÎ, *el-Fetâvâ’l-Fıkhiyyetü’l-Kübra*, III, 301; SUYÛTÎ, *el-Havî li’l-Fetâvâ*, I-II, Daru’l-Fıkr, Beyrut, 2004, I, 186-192; RAMLÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza Şihabeddin (ö. 1004 h.), *Nihâyetü’l-Muhtaç İla Şerhi’l-Minhac*, Daru’l-Fıkr, Beyrut, 1984, V, 387.

¹³¹⁷ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, I, s. 138.

¹³¹⁸ Ötanazi, bir kişinin veya bir hayvanın yaşamını, yaşamlarının dayanılamayacak durumda olarak algılanması sebebiyle, acısız veya çok az acıtan bir ölümcül enjeksiyon yaparak, yüksek dozda ilaç vererek veya kişiyi yaşam destek ünitesinden ayırarak sonlandırmak. Ötanazi uygulaması bu üçü dışında farklı formlarda da olabilir; örneğin pasif ötanaziye kişinin tedavi edilebilecek ama ölümcül bir bulaşıcı hastalığının tedavi edilmeyerek kişinin, pasif olarak, ölümüne yol açılması dâhildir. Ötanazinin farklı tipleri farklı yasal uygulamalara tabiidir. Pasif ötanazi genelde birçok ülkede, farklı koşullar altında yasarken, aktif ötanazi çoğu ülkede yasaktır. Genellikle ötanazi başlığı altında tartışılan hekim destekli intihar genel olarak yasadışı olmakla birlikte, Amerika Birleşik Devletleri’nin Washington, Oregon, Montana ve Vermont eyaletlerinde yasaldir. Aktif ötanazi Türkiye’de yasal değildir. Yürürlükte olan 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’na göre, hastaya ötanazi uygulayan fail (hekim), tasarlayarak (taammüden) adam öldürme hükümlerine göre yargılanır ve ağırlaştırılmış müebbet (ömür boyu) hapis cezasıyla cezalandırılır. Bazı ülkelerde ötanazi yasal olmasa da, ötanazi faili cezaya çarptırılmaz. (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ötanazi>)

¹³¹⁹ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü’l-Kübrâ*, I, s. 121.

¹³²⁰ İBN İYAS, Muhammed b. Ahmed el-Hanefî, *Bedâi’üz-Zühûr fî Vekâi’id-Dühûr*, I-V, (thk. Muhammed Mustafa), Mektebetü Dari’l-Baz, Mekke, 1975, I, s. 286.

kusurlarını göremez. Başkasını mazur görmezken kendini mazur görür. Oysa Allah (c.c.): *"kendinizi temize çıkarmaya kalkışmayın. O, korkup sakınanları daha iyi bilir."*¹³²¹, *"Kendilerini (övgüyle) temize çıkaranları görmedin mi? Hayır; Allah, dilediğini temizleyip yüceltir"*¹³²² buyurmaktadır. İzzüddîn b. Abdüsselâm kişinin ancak ihtiyaç duyulması halinde kendini övebileceğini söylemektedir. Örneğin: Bir topluluktan kız istediğinde kızlarını vermeleri için kendini övebilir. Yine tanınmayan bir kişi şer'î velayetlere ve dinî makamlara ehil olduğunu bildirmek ve böylece kendisine farz-ı ayn veya farz-ı kifaye olan görevleri yerine getirmek için kendini övebilir. Nitekim Hz. Yusuf şöyle demiştir: *"Beni ülkenin hazinelerine bakmakla görevlendir. Çünkü ben iyi koruyucu ve bilgili bir kişiyim."*¹³²³ Kendine güvenen ve toplum içinde kendisine uyulan kişi de bir konuda kendini övebilir.¹³²⁴

- İzzüddîn b. Abdüsselâm, kâfirlerin büyük bir coğrafyayı işgal edip, Müslümanların umumi maslahatlarını yerine getirmek üzere birini tayin etmeleri durumunda, bu başa getirilenin, maslahat ve mefsedetlere riayet etmesi kaydıyla yapacağı tüm tasarrufların geçerli olacağı görüşündedir.¹³²⁵
- İzzüddîn b. Abdüsselâm, Müslüman bir ülkenin diğer Müslüman ülkelerin aleyhine olacak şekilde gayr-ı Müslimlere silah satmasını, stratejik ortaklık kurmasını ve Müslüman ülkelerin birbirleriyle savaşmalarını caiz görmemektedir.¹³²⁶ Hayatını anlatırken onun sahip olduğu makam ve mevkiyi kaybetme pahasına Şâm hükümdarı İmadüddîn İsmail'in Mısır hükümdarı Salih Necmeddin Eyyüb'a karşı haçlılardan yardım istemesini, buna karşın bazı önemli kaleleri onlara bırakmasını ve silah satın almak için Şâm'a girmelerine izin vermesini şiddetle eleştirdiğini ve bununla yetinmeyerek eleştirilerini Şâm'ın çarşı ve pazarlarında da yüksek sesle dile

¹³²¹ Necm, 53/32.

¹³²² Nisa, 4/49.

¹³²³ Yusuf, 12/55.

¹³²⁴ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 182; *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, II, s. 346.

¹³²⁵ İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 121, 122.

¹³²⁶ Bkz. YAFÎ, *Mir'atü'l-Cinân*, IV, s. 118-119; SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 242-243; DÂVÛDÎ, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, s. 315; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, 372; *Sultanü'l-Ulema ve Bai'ü'l-Umerâ*, s. 53, 54.

getirerek kamuoyu desteğini alarak buna engel olmaya çalıştığını¹³²⁷ zikretmiştik.

- İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre bir iyiliği emredecek ya da bir kötülüğü menedecek kimse bu fiilin hiçbir fayda getirmeyeceğini kesin olarak veya zann-ı galiple bilirse iyiliği emretme, kötülükten menetme sorumluluğu ondan kalkar, bunları yapması müstehap olur. Gerekçesi ise şudur: İyiliği emretme ve kötülüğü menetme vesiledir, gayeler ortadan kalkınca vesileler de kalkar. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), içinde dikili taşlar ve putlar bulunan Mescid-i Haram'a girer, fakat her girişinde bunların batıl olduğunu söylemezdi. Aynı şekilde müşrikleri her gördüğünde onlara batıl yolda olduklarını söylemezdi. Geçmiş büyüklerimiz de günahkâr zalim kimseleri zulüm ve günahlarından ötürü her gördüklerinde uyardı. Çünkü uyarılarının her zaman fayda getirmeyeceğini biliyorlardı. Öyle günahkâr kimseler vardır ki, onlara "Allah'tan kork" denildiğinde gururları onları günaha yönlendirir ve böylece günahlarını ve kötülüklerini artırırlar.¹³²⁸

E. Öncülük Ettiği Fıkhî Görüşler

İzzüddîn b. Abdüsselâm pek çok konuda Şafii mezhebinin öncüsü kabul edilir. Genellikle وَسَبَقَهُ إِلَيْهِ الْعُرُّ ابْنُ عَبْدِ السَّلَامِ ifadesi ile İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın söz konusu meselede öncü olduğu vurgulanır. Bu, onun Şafii mezhebindeki yerini ve etkisini göstermesi bakımından önemli olduğu gibi onun müctehit, yenilikçi, üretken ve ufuk açıcı bir kişiliğe sahip olduğunun da göstergesidir. Bu kabilden bir iki örneğin burada zikredilmesinde fayda mulahaza etmekteyiz.

- Bilindiği gibi yağmura ihtiyaç duyulduğu zaman yağmur namazını kılmak müekked sünnetlerdendir. İhtiyaç duyulduğunda imam/devlet yetkilisi halka aralıksız dört gün oruç tutmalarını, günahlardan tevbe etmelerini, sadaka vermelerini ve mazlumların haklarının geri verilmesini emreder. Dördüncü gün herkes oruçlu olarak sahraya, yani şehir veya köyün dışında açık bir meydana çıkar. İzzüddîn b. Abdüsselâm, İmam/devlet yetkilisinin emretmesiyle bu orucun farz olacağını, gücü yeten herkesin bu orucu

¹³²⁷ YAFÎ, *Mir'atü'l-Cinân*, IV, s. 118-119; SUBKÎ, *Tabakâtu's-Şafiiyyeti'l-Kübrâ*, VIII, s. 242-243; DÂVÛDÎ, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, s. 315; SALLÂBÎ, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, 372.

¹³²⁸ İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, I, s. 175.

tutması gerektiğini söylemiştir. Delil olarak şu ayeti getirmektedir: “*Ey îman edenler, Allaha itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiblerine de itaat edin.*”¹³²⁹ Daha sonra İmam Nevevi ve diğer Şafii âlimleri bu görüşü benimseyerek eserlerine almışlardır.¹³³⁰

- İzzüddîn b. Abdüsselâmdan önce başta İmam Şafî olmak üzere âlimler bid’atı; seyyie ve hasene şeklinde ikili bir tasnife tabi tutmuşlardır. Sünete muvafık olanı bid’at-ı hasene, muhalif olanı da bid’at-ı seyyie şeklinde açıklamışlardır.¹³³¹ İzzüddîn b. Abdüsselâm ise bid’atı beş kısma ayırarak çerçeveyi daha da genişletmiştir. O, bid’atı, “Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında bilinmeyen bir şeyi yapmaktır” şeklinde tarif ettikten sonra bid’atin; vacib, haram, mendub, mekruh ve mübah gibi kısımlara ayrıldığını belirtmiş ve şu izahı yapmıştır: Bir bid’atin bu kategorilerden hangisine girdiğinin tesbiti, şer’î kaidelere arz edilmek suretiyle yapılır. Şöyle ki; bid’at, şer’î vacip kaidelerine giriyorsa vacip, tahrir kaidelerine giriyorsa haram, mendub kaidelerine giriyorsa mendub, mekruh kaidelerine giriyorsa mekruh ve mübah kaidelerine giriyorsa mübahdır.

Bu açıklamadan sonra İzzüddîn b. Abdüsselâm, bu kategorilere dâhil olan bid’atlere misaller zikreder:

A. Vacip Olan Bid’atlar

1. Allah Teâlâ’nın ve Resulü’nün kelamını anlamak için gerekli olan Nahiv ilmiyle iştilal etmek vaciptir. Zira şeriatı korumak vaciptir. Bu ise ancak nahiv ilmini bilmekle olur. Vacibin kendisi ile tamamlandığı şey de vaciptir.
2. Kitap ve sünnette yer alan garip kelimeleri lugatten ezberlemek.
3. Usul-i Fıkh’ın tedvin edilmesi.
4. Rivayeti geçerli olan ile olmayan ravileri ayırmak için cerh-ta’dil konularında konuşmak.

İzzüddîn b. Abdüsselâm bunların vacip/farz olduğunu şöyle savunmaktadır: “Şer’î kaideler göstermektedir ki, farz-ı ayn olan miktarın üzerinde şeriatın korunması farzı kifayedir. Şeriatın korunması da ancak belirttiğimiz şeylerle gerçekleşmektedir.”

¹³²⁹ Nisa, 4/59.

¹³³⁰ RAMLÎ, *Nihâyetü'l-Muhtaç İla Şerhi'l-Minhac*, II, s. 416.

¹³³¹ ASKALANÎ, Ahmed b. Ali b. Hacer, *Fethu'l-Barî Şerhu Sahihi'l-Buharî*, I-XIII, Darul-Marife, Beyrut, 1379 h., XIII/253.

B. Haram Olan Bid'atler

Kaderiyye, Cebriyye, Mürchie ve Mücessime mezhepleri(nden birini benimsemek bid'attır). Bu bid'at (mezlep)lerin görüşlerini reddetmek ise vaciptir.

C. Mendup Olan Bid'atler

1. Sınır boylarında karakolların inşa edilmesi, medrese ve köprülerin yapılması.
2. İlk dönemde bilinmeyen her türlü iyilik.
3. Teravih namazını yalnız başına değil de imamın arkasında cemaat ile kılmak.
4. Allah rızası kastedilme şartıyla meseleleri delillendirmek için toplantılar tertip etmek.

D. Mekruh Olan Bid'atler

1. Mescitlerin süslenmesi
2. Mushafların süslenmesi

Kur'an'da yer alan Arapça lafızları değiştirecek şekilde okumak, en doğru görüşe göre haram olan bid'atlardandır.

E. Mübah Olan Bid'atler

1. Sabah ve İkinci namazlarından sonra musafaha yapmak.
2. Giyim-kuşamda, yeme-içmede ve meskenlerde zaruret ve ihtiyaç miktarının ötesinde bolluk, genişlik ve rahatlığa gitmek.¹³³²

İzzüddîn b. Abdüsselâm, yapmış olduğu bu tasnif ile başta öğrencisi Karafî olmak üzere birçok âlime öncülük etmiştir. Bu bilginler, onun bu taksimatını benimsemiş ve ona eserlerinde geniş bir şekilde yer vermişlerdir. Şu kadar varki onun vermiş olduğu her örneği de tasvip etmemişlerdir. Örneğin İzzüddîn b. Abdüsselâm Mushaf için ayağa kalkmayı –ilk asırda yapılan bir şey olmadığından- mekruh bir bid'at olarak görürken, İmam Nevevî bunu müstehab olarak görmektedir. Nevevî, Âlim ve seçkin insanlara kalkmanın müstahap olduğunu, Kur'an'ın ise onlardan daha üstün olması hasebiyle saygıya daha layık olduğunu gerekçe olarak sunmaktadır. Kaldığı Peygamber Efendimizin

¹³³² İZZÜDDÎN B. ABDÜSSELÂM, *Kavâ'idu'l-Ahkâm*, II, s. 337-339.

Tevrat için ayağa kalktığı sahih hadisle sabit olmuştur.¹³³³ Kur'an'ın Tevratın üstün olduğunda şüphe yoktur.¹³³⁴

Şâtıbî, İmam Şafî gibi âlimlerin bid'at-ı seyyie ve bid'at-ı hasene şeklindeki taksimatlarına karşı çıktığı gibi, İzzeddin b. Abdüsselâm'ın beşli ayırımına da karşı çıkmıştır. Ona göre sonradan ortaya konulan ve dinî mahiyette görülen yeniliklerin şer'î bir dayanaktan hareketle vâcip, mendup veya mubah bid'at diye nitelendirilmesi doğru değildir. Çünkü şer'î dayanağı bulunan bir ibadet ve uygulama bid'at sayılmayacağı gibi bu şekilde bid'at-ı hasene sayılan hususlar da maslahat veya aslî ibâha prensibiyle izah edilebilir. Bu sebeple bid'atı mekruh ve haram diye ikiye ayırmak mümkünse de iyi veya kötü şeklinde tasnif etmek yahut İbn Abdüsselâm'ın yaptığı gibi beşe ayırmak mümkün değildir. Şâtıbî'den önce İbn Teymiyye de aynı paraleldeki görüşlerini dile getirmiştir.¹³³⁵

¹³³³ Ebu Davud, "Hudud", 25.

¹³³⁴ ENSÂRÎ, Zekeriyya b. Muhammed b. Zekeriyya (ö. 926 h.), *Esna'l-Metâlib Fî Şerhi Ravdî't-Talib*, I-IV, Daru'l-Kitabi'l-İslâmî, t.y., y.y., I, s. 60.

¹³³⁵ Geniş bilgi için bkz: YARAN, Rahmi, "Bid'at", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, VI, ss. 129-131.

SONUÇ

İzzüddîn b. Abdüsselâm, Şafîî mezhebinde kendi döneminin önde gelen şahsiyetlerinden biridir. Ününü özellikle ilmi birikimi ve üstlendiği görevler esnasında doğru gördüğü meselelerde göstermiş olduğu tavizsiz tavrı ile kazanmıştır. Bu iki bariz özelliğinden dolayı sözleri halk üzerinde etkili olduğu gibi siyasi ve dinî otorite nezdinde de kabul görüyordu.

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın yaşadığı dönemde Şam ve Kahire, eğitim ve öğretim bakımından İslam tarihinin en parlak ve hareketli şehirlerindendi. Tahsil hayatına geç sayılabilecek bir yaşta başlayan İzzüddîn b. Abdüsselâm, elverişli ve zengin bir ilmî ortamda dönemin önde gelen âlimlerin rahle-i tedrisatından geçerek tefsir, hadis, fıkıh, usul, kelam, dil ve belagat gibi değişik alanlarda ilmî yetkinliğe ulaşmıştır. Telif ettiği eserler, yetiştirdiği talebeler ve üstlendiği görevlerle örnek bir âlim olarak tarihteki yerini almıştır.

İzzüddîn b. Abdüsselâm, kendisine özgü bir üslup ile usûlî bilgileri izah etmiştir. “*El-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*” ve “*Kavâ'idü'l-Ahkâm Fî Mesâlihi'l-Enâm*” adlı eserler bu alanda yazdığı en önemli iki eseridir. O, birincisinde hükmün kısımlarını, nassların hükümlere delaletini ve hükümlerin naslardan istinbat ediliş yöntemini örnekleriyle anlatmıştır. İkinci eserinde ise, maslahat ve mefsedet ile ilgili görüşlerini sistematik bir şekilde dile getirmiş ve büyük bir ustalıkla fikhın bütün konularını (ibâdât, muamelât ve Ukubât) tek bir kaidede (celb-i menâfi' ve def-i mefâsid ilkesinde) toplamasını başarmıştır.

İzzüddîn b. Abdüsselâm diğer Şafîî fakihleri gibi, sırasıyla Kur'an, sünnet, icmâ, kıyas ve sahih istidlal'ı şer'î deliller olarak kabul etmiş, hüküm istinbatında bunlara başvurmuştur.

İzzüddîn b. Abdüsselâm, şer'î delillerin insanlar için bir ölçü olduğunu, kişilerden sadır olan söz ve davranışların doğru veya yanlışlığı ancak söz konusu delillere arz ederek bilinebileceği görüşündedir. Hatta O, havada uçan, suda yürüyen, gayba ait şeyleri haber veren fakat helal kılan bir sebep olmaksızın haramları işleyen veya caiz kılan bir neden olmaksızın vacipleri terk eden ve şeriata muhalif davranan kimseleri çok sert bir dille

eleştirmiştir. İzzüddîn b. Abdüsselâm, şeriatın zahirini esas almış, buna aykırı davrananlara karşı çıkmıştır.

İzzüddîn b. Abdüsselâm, ayetlerin her birine fonksiyonellik yükler ve onlardan kendisine özgü kabiliyetle hüküm çıkarmaya çalışır. Ona göre, Kur'an'daki ahkâm ayetleri beş yüz civarında olmayıp, 6236 ayetlerin tamamı ahkâm ayetleridir. Böylece Kur'an'ın bütün ayetlerini i'mâl eder, onlardan itikadî, amelî ve ahlakî hükümler çıkarır.

İzzüddin b. Abdüsselâm'a göre, hadislerin büyük bir kısmı âhâd haber olup zan ifade eder. Sahih olmak şartıyla âhâd heber, zan ifade etse de kabul edilir ve dinî hükümlere dayanak teşkil eder. Ayrıca âhâd haber, kendisi gibi zannî bir delil olan kıyastan daha üstün tutulur.

İzzüddîn b. Abdüsselam'a göre akıl, yaratılmışlar içersinde en şerefli ve en değerlisidir. Kişi akılı ile Allah'ı tanıyabilir ve ancak akıllı kişi Allah'ın hitabına mazhar/mükellef olabilir. Dünyaya ait bir takım maslahat ve mefsedetler ile dini hükümlerin önemli bir kısmı akılla bilinebilir. Ancak kişi ne kadar akıllı olursa olsun yine de gerek kendisinin gerekse başkalarının tüm maslahatlarını idrak etmekten aciz kalabilmekte, dini veya dünyası için faydalı olduğunu düşündüğü şeyler zararlı olabilmektedir. Nitekim öyle olmadığı halde insanların iyi, faydalı ve doğru olduğunu düşündükleri kimi inanç ve ibadetleri ihdas ettikleri müşahede edilmektedir. Bundan dolayı akıl ile varılacak hükmün doğruya yakın ve hatadan uzak olması için İzzüddîn b. Abdüsselam bir takım şartlar öne sürmektedir. Ona göre Allah'ın taabbudî olarak vazedip maslahat ve mefsedetlerini kullara bildirmediği hükümler, ahiret maslahat ve mefsedetleri ve bunlara vesile olanlar ile herhangi bir şeyin maslahat mı mefsedet mi olduğu bilinmeyen hususlar akılla değil, ancak şer'î delillerle bilinebilir.

İzzüddîn b. Abdüsselâm, ibâdât, muamelat, ukubât, helâl-haram, evlenme-boşanma gibi pek çok konuda zannın yakîn hükmünde değerlendirildiğini, dünya ve ahiret maslahatlarının çoğunu elde etme ve mefsedetlerin çoğunu defetme zannı galibe dayandığını söylemektedir. İzzüddîn b. Abdüsselâm zannı, hükümlerin isbatında başvuru olan bir delil olarak kabul etmekle birlikte söz konusu zannın şer'î delillere dayanması, naslara aykırı olmaması ve iyice araştırılması gibi bir takım şartları ileri sürmeyi de ihmal etmemektedir. Ayrıca zannı, itikadî konularda delil olarak kabul etmediği gibi, bilginin gerekli olduğu yerlerde de zannı caiz görmez.

İzzüddîn b. Abdüsselâm, hüküm istinbatında sedd-i zerâi‘ deliline sıklıkla başvurmuştur. Ona göre vesileler hüküm açısında gayelerine tabidir. En üstün gayeye götüren vesile en üstün olduğu gibi, en kötü sonuca götüren vesile de kötülöklere vesile olan şeylerin en kötüsüdür. Bir başka ifadeyle mekruha vesile olan şeyler mekruh, menduba vesile olanlar mendup, mubaha vesile olanlar da mübahtır. Mesela: Yabancı bir kadına bakmak, onunla baş başa kalmak, ona sarılmak ve onu öpmek, zinaya vesile olduğu için haramdır. Vesilelerin dereceleri maslahat ve mefsedetlere götürme ihtimallerine göre farklılık arz eder. Vesilenin maslahata veya mefsedete götürme ihtimali arttıkça sevabı veya günahı da artar.

İzzüddîn b. Abdüsselâm, içtihad kapısının açık olduğunu savunmuş ve içtihadı teşvik etmiş, taklit ve mezhep taassubunu ise sert bir dille eleştirmiştir. Ancak kişinin içtihat yapabilmesi için şer‘î delilleri, delillerden fikhî meseleleri istinbat ederken takip edilecek metodu/fıkıh usûlünü ve Arapçayı bilmesini şart koşar. O, muhaddislerin pek çoğunun usul bilgisinden yoksun olduklarını, dolayısıyla içtihadı ehil olmadıkları gerekçesiyle fiillerine itibar edilmeyeceğini savunmaktadır.

İzzüddîn b. Abdüsselâm’a göre müçtehit sahabelerin birinden herhangi bir konuda kesin olarak bir görüş nakledilmişse, onların delilinden daha güçlü bir delil bulunmadıkça onlara muhalefet etmek caiz olmaz. Müçtehitlerin İhtilafı konularda sahabeleri taklit etmeleri ise vacip değildir. Bilakis onların delilleri daha güçlü ise sahabeleri taklit etmeleri helal olmaz. Keza bir müçtehidin, hükme ulaştıran araştırmayı yapabilecek güçte olması hasebiyle bir başka müçtehidi taklit etmesi de caiz değildir. Şer‘î hükümlerin delillerini bilmeyen halk tabakasının, içtihat yoluyla hükümleri elde etmekten aciz oldukları için âlimleri taklit etmeleri gerekir.

İzzüddîn b. Abdüsselâm’a göre âmmî, tüm konularda bir mezhebi taklid etme mecburiyetinde değildir. Her bir meselede dilediği mezhebi taklid edebilir. Çünkü insanlar sahabe devrinden dört mezhebin ortaya çıkışına kadar olan dönemde rast geldikleri imamları taklit eder ve bu muteber görülüp hiç kimse tarafından tenkit edilmezdi. Bu batıl olsaydı tenkit edilirdi.

İzzüddîn b. Abdüsselâm’a göre daha faziletli (efdal) olan müçtehidi taklid etmek evla olsa bile bu vacip değildir. Çünkü bu vacip olsa idi sahabe ve tabiin devrinden bu yana insanlar, herhangi bir tenkit söz konusu olmaksızın daha faziletli bir kişi dururken

diğerlerini (fadıl) olanları taklid etmezlerdi. Oysa onlar daha üstün kişiler var olduğu halde diğerlerini taklid etmişlerdir.

İzzüddîn b. Abdüsselâm'a göre içtihat ehliyetine haiz olanlar içtihat edip içtihatlarında isabet etmeleri durumunda niyet etmeleri, içtihatla bulunmaları ve isabet etmiş olmaları hasebiyle sevap alırlar. Şayet hata ederlerse sadece içtihatları ve niyetlerinden ötürü sevaba nail olurlar, hataları ise affolunur.

İzzüddîn b. Abdüsselâm, hemen hemen her fikhî meselede; ibadetler, muamelat, ukubat ve uluslararası ilişkilere varıncaya kadar görüş beyan etmiştir. Her ne kadar o bir Şafî fakihî olsa da, içtihat seviyesine ulaşmış bir fakih olması hasebiyle meselelere taassuptan uzak, objektif bir şekilde yaklaşır ve ortaya çıkan yeni hadiseler için şer'î deliller çerçevesinde çözüm bulmaya çalışır. Delilini zayıf bulduğu kendi mezhebinin veya imamının görüşünü terk eder, daha güçlü delile sahip diğer görüşleri tercih ederdi. Bunu yaparken de gelebilecek eleştirilere aldırmazdı.

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın fikhî görüşleri incelendiğinde onun sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik durumu dikkate aldığı, içinde yaşadığı toplumun ihtiyaçlarını göz ardı etmediği, daima kolaylaştırıcı ve yol açıcı bir tutum sergilediği görülür. Örneğin O, Mısır gibi sıcak bir ülkede cenazenin bozulmadan bir an evvel defnedilebilmesi için cuma namazından evvel hazır olan cenazelerin namazını cuma sonrasına bırakmadan kaldırır, hamallara ve ölü yakınlarına cuma namazını beklemeden cenazelerini kaldırıp defnetmelerini söyleyerek onlara cuma namazı gibi önemli bir farzı kılmama fetvasını vermiştir. Keza O, orucu bırakmayı mubah kılan hastalığın zorluğunu, yolculuk sırasında tutulan orucun zorluğuna kıyas eder ve herhangi bir zorluk, yolculukta oruç tutma zorluğundan daha büyük ise daha sonra kaza etmek üzere orucu bırakmanın mubah olacağını söylerdi. Ona göre günümüzde taş ocaklarında, kömür madenlerinde, demir çelik fabrikalarında ve benzeri ağır işlerde çalışma durumunda olanların, daha sonra kaza etmek üzere oruç yiyebilirler. Ayrıca o, Müslüman bir ülkenin diğer Müslüman ülkelerin aleyhine olacak şekilde gayr-ı Müslimlere silah satmasını, onlarla stratejik ortaklık kurmasını ve Müslüman ülkelerin birbirleriyle savaşmalarını caiz görmediği gibi bunların önüne geçmek için de gerekli girişimlerde bulunmuştur.

Müçtehit, yenilikçi, üretken ve ufuk açıcı bir kişiliğe sahip olan İzzüddîn b. Abdüsselâm, kavaid ilminde de önemli bir yere sahiptir. O, kavaid ilminin olgunlaşma

döneminde ve Şafî mezhebinde külli kaidelerle ilgili eser yazanların başında gelerek tarihteki yerini almıştır. O, ustalıkla fikhî meseleleri kaidelerle temellendirerek çözmüş ve böylece bir çığır açarak kendinden sonrakilere öncülük etmiştir. Onunla tekrar hayat bulan ve başta öğrencisi Karâfî olmak üzere kendisinden istifade eden bilginlerle gelişen bu ilim IX. ve X. Asırda telif edilen eserlerle adeta altın çağını yaşamıştır. Onun bu alanda yazmış olduğu “Kavâ'idü'l-Ahkâm Fî Mesâlihi'l-Enâm” adlı eseri hiçbir araştırmacının kendisinden müstağni kalamayacağı bir kitap olarak kabul edilmektedir. Nitekim tezde de detaylı bir şekilde ifade ettiğimiz gibi pek çok âlim bu eserden istifade etmiş ve eserlerinde ona atıfta bulunmuşlardır.

İzzüddîn b. Abdüsselâm, şer'î hükümlerin gayeleri bağlamında maslahat ilkesini göz önünde bulundurur ve Kur'an'ın hedeflerinin doğrudan veya dolaylı olarak mesâlihi temin ve mefâsidi giderme üzerinde yoğunlaştığını söylemiştir. Cüveynî, Gazzâlî, Razî ve Amidî'den maslahat birikimi mirasını devralan İzzüddîn b. Abdüsselâm, maslahat teorisini sistemize ederek bu hususta yeni bir çığır açmış, maslahatı geniş bir şekilde ele almış ve onu birçok açıdan taksime tabi tutmuştur. O, maslahatı temellendirme sadedinde, herhangi bir şeyin maslahat mı veya mefsedet mi olduğunu ancak şer'î delillerle öğrenilebileceğini söylemiş ve bu delillerin de kitap, Sünnet, icma, muteber kıyas, sahih istidlal, akıl, muteber zan, istikra, örf ve adet olduğunu vurgulayarak meşru bir delile dayanmaksızın, heva ve hevese göre maslahat üzerine hüküm bina etmenin önüne geçmek istemiştir.

KAYNAKÇA

ABDÜLAZİM, Mustafa Füde, *İzzüddîn b. Abdüsselâm ve Eserühü Fi'l-Fıkhi ve'l-Usul*, Külliyyetü Dari'l-Ulûm, Kahire, 1975.

ABDULGAFUR Muhammed, *el-Kavâidu'l-Fıkhiyye Fî'l-Kadâ*, Daru'l-Kutübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2015.

ABDÜLMÜN'İM, Muhammed Hüseyin, *Tarihü'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memalîk*, Daru'l-Ma'rife, Kahire, 2000.

AMİDÎ, Seyfüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (551-631 h.), *el-İhkâm Fî Usûli'l-Ahkâm*, (thk. Abdurrezzak Afifi), I-IV el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, t.y.

Münteha's-Sûl Fî 'İlmi'l-Usûl, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

APAYDIN, H. Yunus, "İctihad", *DİA* TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXI, ss. 432-445.

"İhtiyat", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXI, ss. 577-579.

"Kıyas", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2002, XXV, ss. 529-539.

"Sahâbî Kavli", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2008, XXXV, ss. 500-504.

"Zan", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XXXIV, ss. 122-124.

"İbn Abdüsselam, İzzeddin", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1999, XIX, ss. 284-287.

ARPA, Abdulmuttalip, *İzz b. Abdusselam ve El-İşâre İle'l-İcâz Fî Ba'zı Envâi'l-Mecâz Adlı Eseri* (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2009.

ASKALANÎ, Ahmed b. Ali b. Hacer (773-852 h.), *Fethu'l-Barî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, I-XIII, Daru'l-Marife, Beyrut, 1379 h.

ATAR, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, İFAV, İstanbul, 2008.

ATTAR, Abdunnasır Tevfik, *Taaddudü'z-Zevcât Mine'n-Nevâhi'd-Diniyye Ve'l-İctimâiyye Ve'l-Kanuniyye*, y.y., 1972.

AYDINLI, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İFAV, İstanbul 2009.

BAKTİR, Mustafa, "Eşbâh ve Nezâir", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XI, ss. 456-457.

"Kaide", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, ss. 205-210.

İslam Hukukunda Külli Kaideler, Erzurum, 1988.

BARDAKOĞLU, Ali, "İstishâb", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, ss. 376-381.

"Delil", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, IX, ss. 136-138.

"Âmm", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1989, II, ss. 552-553.

BEDİR, Murtaza, "Sünnet", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2010, XXXVIII, ss. 150-153.

BEKRÎ, Muhammed b. Ebi Süleyman eş-Şafii (ö. 1062 h.), *el-İstiğnâ Fî'l-Farki ve'l-İstisnâ*, I-II, Camiatu Ümmi'l-Kura, Mekke, 1988.

BELGESAY, Mustafa Reşid (1887-1969 m.), *Kur'an Hükümleri ve Modern Hukuk*, İstanbul, 1963.

BEYÂNÜNÎ, Muhammed Ebü'l-feth, "Hüküm", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 466-468.

BEYÂTÎ, Abdulgafur Muhammed, *el-Kavâidu'l-Fıkhiyye Fî'l-Kadâ*, Daru'l-Kutübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2015.

BEYHAKÎ, Ebubekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali (ö. 458 h.), *es-Sünenü'l-Kübra*, (thk. Muhammed Abdulkadir Ata), I-XI, Daru'l-Kutubü'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

BİNGÖL, Abdülkuddûs, "İstikrâ", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, s.358-359.

BUHÂRÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (194-256 h.), *el-Câmiu's-Sahîh*, Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, Riyad, 1419/1998.

BÜCEYREMÎ, Süleyman b. Muhammed b. Ömer (1131-1221 h.), *Tühfetü'l-Habib Ala Şerhi'l-Hatib*, I-IV, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1995.

CASSÂS, Ahmed b. Ali Ebu Bekir, (ö. 370 h.) *el-Fusûl fi'l-usûl*, I-IV, Vezaretü'l-Evkâf, Küveyt 1994.

CEZİRÎ, Abdurrahman (1882-1941 m.), *Kitabu'l-Fıkhi Ala'l-Mezâhibi'l-Erbâa*, I-V, Daru'l-Kutubü'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed (400-471 h.), *et-Tarifât*, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1405 h.

CÜVEYNÎ, Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed (419-478 h.), *el-Burhân Fî Usûli'l-Fikh*, I-II, (thk. Salah b. Muhammed), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

ÇAĞRICI, Mustafa, "Zan", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XXXIV, ss. 120-122.

ÇELEBİ, İlyas, "Hüsün ve Kubuh", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1999, XIX, ss. 59-62.

DÂRİMÎ, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (ö. 255 h.), *el-Müsnedü'l-Câmi'*, Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 2013.

DÂVÛDÎ, Şemsüddin Muhammed b. Ali, (ö. 945) *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I-II, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

DEBBÛSÎ, Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa (ö. 430 h.), *Takvimu'l-Edille Fî Usûli'l-Fikh*, Daru'l-kutübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.

Te'sîsü'n-Nazar, Daru İbn Zeydûn, Kahire, t.y.

DIHLEVÎ, Şah Veliyyullah (ö. 1176 h.), *Hucetullahi'l-Bâliğa*, (thk. Seyyid Sabık), I-II, Daru'l-Cil, Beyrut, 2005.

DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, "Örf", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, XXXIV, ss. 87-93.

"İllet", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXII, ss. 117-120.

"Maslahat", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, ss. 79-94.

"Sedd-i Zerâi'", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2009, XXXVI, ss. 277-282.

"Şer'u Men Kablenâ", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2010, XXXIX, ss. 15-19.

"Zâhir", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XXXIV, ss. 85-87.

"İcmâ", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXI, ss. 417-431.

DUMAN, Soner, "İzzeddin Bin Abdüsselam'ın el-Kavâidü'l-Kübrâ Adlı Eserinde İctihadın Anlam, Kapsam ve Sonuçları", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 14, 2009, ss. 157-184.

EBU ŞAME, Şihabuddîn Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim b. Osman el-Makdîsî (ö.665 h.), *ez-Zeyl 'Ale'r-Ravzateyn*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.

er-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn, I-V, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.

EBU MUHAMMED Abdulhamid b. Humeyd (ö. 249), *el-Müntahab Min Müsnedi Abd b. humeyd*, I-II, Mektebetü's-Sünne, Kahire, 1988.

EBU YUSUF, Yakub b. İbrahim (ö. 182 h.), *Kitabu'l-Harac*, (thk. Taha Abdurrauf Sad, Sad Hasan Muhammed), el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turas, Kahire, ty.

ENSÂRÎ, Zekeriya b. Muhammed b. Zekeriya (823-926 h.), *Esna'l-Metâlib Fî Şerhi Ravdi't-Talib*, I-IV, Daru'l-Kitab el-İslamî, t.y., y.y.

Fethu'l-Vahhab Bi Şerhi Menheci't-Tullab, I-II, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1994.

ENSÂRÎ, Muhammed, *el-Kavâidü'l-Fıkhiyye Min Hilâli Kitabi Kavâidi'l-Ahkâm Fî Mesâlihi'l-Enâm*, Daru's-Selâm, Kahire, 2012.

FEYYÛMÎ, Ahmed b. Muhammed (ö. 770 h.), *el-Misbahu'l-Münîr Fî Ğaribi's-Şerhi'l-Kebir*, I-II, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1977.

GAZZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *el-Müstasfa Min İlmi'l-Usûl*, I-II, (thk. Muhammed Süleyman el-Eşkar), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2012.

GÖZÜBENLÎ, Beşir, KÖSE, Saffet vd. *İslam Hukuku El Kitabı*, Ankara, Grafiker Yay., 4. B., 2015.

HÂCÎ HALÎFE, Kâtib Çelebî, Mustafa b. Abdullah (1609-1657 m.), *Keşfu'z-Zunûn*, I-II, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1941.

HAÇKALI, Abdurrahman, *İzzuddin b. Abdisselâm'da Maslahat Nazariyesi*, Samsun, 1999.

HALİD RAMAZAN Hasan, *Mu'cemü Usûli'l-Fıkh*, er-Ravda, Mısır, 1998.

HAMEVÎ, Ahmed b. Muhammed (ö. 1098/1687), *Gamzu Uyûni'l-Basâir*, İstanbul, 1290.

HEYTEMÎ, Şihabüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer (909-974 h.), *el-Fetâvâ'l-Kübrâ el-Fikhiyye*, I-IV, Dâru Sadır, Beyrut, t.y.

el-Fetâvâ'l-Hadisiyye, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y.

HISNÎ, Takıyyuddîn Ebubekir b. Muhammed (ö. 829 h.), *Kitabu'l-Kavâid*, I-IV, Mektebu'r-Rüşd, Riyad, 1997.

İBN ABDÛLBER, Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf en-Nemerî (368-463 h.), *el-Kâfî Fî Fıkhî Ehli'l-Medine*, I-II, Mektebetü'r-Riyad el-Hadise, Riyad, 1978.

İBN ABİDİN, Muhammed Emin b. Abdülaziz (ö. 1252 h.), *Raddü'l-Muhtâr âlâ Dürri'l-Muhtâr*, I-VI, Daru'l-Fıkr, Beyrut, 1992.

İBN CÜBEYR, Ebu'l Hüseyin Muhammed b. Ahmed (1145- 1217 m.), *Rihletü İbn Cübeyr*, Dâr'u Sâdır, Beyrut, 1980.

İBN FERHÛN (ö. 799), *ed-Dîbâcü'l-Müzheb fî Marifet A'yâni 'Ulemâi'l-Mezheb*, I-II, (thk. Muhammed el-Ahmedi Ebu'n-Nur), Daru't-Turâs, Kahire, t.y.

İBN HACER, Ebu'l-Fazl Şihabüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî, (ö. 852 h.) *Refu'l-Isr an-Kudâti'l-Mısır*, (thk. Ali Muhammed Ömer) Matbaatü'l-Medeni, Kahire, 1418 h.-1998 m.

İBN İYAS, Muhammed b. Ahmed el-Hanefî (852- 930 h.), *Bedâi'üz-Zühûr Fî Vekâ'id-Dühûr*, I-V, (thk. Muhammed Mustafa), Mektebetü Dari'l-Baz, Mekke, 1975.

İBN KESİR, İmadüddîn Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer (701-774 h.), *En-Nihâye ve'l-Bidâye*, (thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türki), I-XXI, Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, Kahire, 1419/1998.

İBN MÂCE, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid (209-273), *Sünenü İbni Mâce*, Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, Amman, t.y.

İBN MANZÛR, Ebûl-Fazl Cemâlüddîn (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1968.

İBN NACCÂR, Ebu'l-Beka Muhammed b. Ahmed el-Hanbelî (ö. 972 h.), *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, I-IV, Mektebetü'l-Abikan, Riyad, 1997.

İBN NÜCEYM, Zeynu'l-Abidîn (ö. 970/1563), *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Daru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut, 1980.

İBN HUMÂM, Kemalüddîn Muhammed b. Abdulvahıd (ö. 861 h.), *et-Tahrîr Fî Usûli'l-Fıkh*, Matbaatu Mustafa el-Halebî, Kahire, 1351 h.

İBN ŞÜHBE, Ebu Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Muhammed Takıyyüddin, (779-851/1377-1448) *Tabakâtü's-Şâfiyye*, I-IV, Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, Haydarabad, 1398/1978.

İBN TAĞRİBERDÎ, Cemalüddin Ebu'l-Mehasîn Yusuf, (813-874 h.) *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kahire*, I-XVI, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1992.

İBN TEYMİYYE, Ahmed b. Abdulhalim (661-728 h.), *es-Siyâsetu's-Şer'iyye Fî Islâhi'r-Ra'î ve'r-Raiyye*, Daru Alemi'l-Fevaid, Mekke t.y.

İBNU'L-CEVZİ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, (510-597 h.) *Kitâbu'l-Mevdûât*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), I-III, Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1966.

İBNÜ'L-ARABÎ, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah (468-543/1076-1148), *Ahkâmü'l-Kur'ân* (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), I-IV, Matbaatü İsa, Kahire, 1394/1974.

İBN FERHÛN, İbrahim b. Ali b. Muhammed (ö. 799 h.), *Tabsıratu'l-Hukkâm Fî Usûli'l-Akdiye ve Menâhici'l-Ahkâm*, I-II, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kahire, 1986.

İSNEVÎ, Cemâleddîn Abdurrahîm, (ö.772 h.) *Tabakâtü's-Şâfiyye*, I-II, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987.

İZZÜDDİN B. ABDÜSSELÂM, Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebu'l Kasım b. Hasan b. Muhammed b. Mühezzeb (ö. 577-660/1181-1262), *el-Fevâid fî Müşkili'l-Kur'ân* (thk. Rıdvan Ali en-Nedvî), Kahire,1982.

Beyânu Ahvâli'n-Nâsi Yevme'l-Kiyâme, (thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Dimaşk, 1426/2005.

Bidâyetü's-Sûl fî Tafdîli'r-Resûl (thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Daru'l-Fikr, Dimaşk,1420/1999.

el-Fetavâ el-Mevsiliyye, (thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Darü'l-Fikr, Dimaşk, 1999.

el-Fetavâ el-Mısriyye, (thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Darü'l-Fikr, Dimaşk, 2007.

el-Fiten ve'l-Belâyâ ve'l-Mihen ve'r-Razâyâ, (thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Darü'l-Fikr, Dimaşk, 1995.

el-İmam fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm, (thk. Rıdvan Muhtar b. Garbiyye), Darü'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1407/1987.

el-İşâre ile'l-İcâz fî Ba'dı Envâ'i'l-Mecâz (Mecâzü'l-Kur'ân), (thk. Mustafa Muhammed Hüsey ez-Zehbî), Müessesetü'l-Furkan li't-Turasi'l-İslâmî, Londra, 1419/1999.

el-Kavâidü's-Suğrâ (el-Fevâid fî İhtisâri'l-Kavâid), (thk., İyâd Halid et'Tabbâ'), Daru'l-Fikr, Dimeşk, 1430/2009.

et-Terğîb an Salâti'r-Rağâib (Risâle fî Zemmi Salâti'r-Rağâib) (thk., İyâd Halid et'Tabbâ'), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1426/2005.

Kavâidü'l-Ahkâm Fî Mesâlihi'l-Enâm, (el-Kavâidü'l-Kübrâ),(thk. Nezir Kemal Hammad-Osman Cuma), I-II, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1421/2000.

Kitabu'l-Fetavâ, (thk. Abdurrahman b. Abdülfettah), Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1986.

Ma'ne'l-İmân ve'l-İslâm (el-Fark beyne'l-İmân ve'l-İslâm) (thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Dimaşk, 1426/2005.

Makasidu's-Savm, (thk., İyâd Halid et'Tabbâ'), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2008.

Makasidü's-Salât, (thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Darü'l-Fikr, Dimaşk, 2008.

Makâsidü'r-Ri'âye Li-hukûkillah (Muhtasâru Ri'âyeti'l-Muhâsibî), (thk. İyad Halid et-Tabbâ'), Darü'l-Fikr, Dimaşk, 1425/2004.

Menâsiku'l-Hâc, (thk., İyâd Halid et'Tabbâ'), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2005.

Nübezün mi Makâsidi'l-Kitabi'l-Aziz, (thk. Eymen Abdurrazzak eş-Şevâ), Tevzî'u'l-Mektebeti'l-Gazzali, Dimeşk, 1995.

Resâil fî't-Tevhid (el-Mülhetu fî İ'tikâdi Ehli'l-Hakk/el-Envâ' fî İlmi't-Tevhid/Risâle fî't-Tevhid/Vasıyyetü eş-Şeyh İzzüddîn b. Abdüsselâm), (thk., İyâd Halid et'Tabbâ'), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1433/2012.

Şeceretü'l-Ma'ârifî ve'l-Ahvâl ve Sâlihu'l-Akvâli ve'l-A'mâl, (thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Darü'l-Fikr, Dimaşk, 1998.

Tefsîru el-İzz b. Abdüsselâm, Daru'l-Kutübü'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1429/2008.

Zübedü Hulâsati't-Tasavvuf (Hellü'r-Rumûz ve Mefâtihu'l-Kunûz), (thk. Ahmed Abdurrahim es-Sayih), Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire, 2009.

- KALYUBÎ**, Şihabuddîn Ahmed b. Ahmed b. Selame (ö. 1069 h.), *Haşiyeta el-Kalyubî ve Umeyre Âlâ Minhaci't-Talibin*, I-IV, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1995.
- KARAFÎ**, Ebû'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. İdris (1228-1285 m.), *Envârü'l-Burûk Fî Envâi'l-Furûk*, I-IV, y.y, tsz.
el-İhkâm Fî Temyizi'l-Fetâvâ Ani'l-Ahkâm, (thk. Abdülfettah Ebû'l-Gudde), Halep, 1976.
- KARAMAN**, Hayreddin, "Âdet", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1988, I, ss. 369-373.
- KÂSÂNÎ**, Alaaddîn Ebubekir b. Mesud (ö. 587 h.), *Bedâi'u's-Sanâi' Fî Tertibi's-Şerâi'*, I-X, Daru'l-Hadis, Kahire, 2005.
- KASIM ABDUH** Kasım, *es-Sultanu'l-Muzaffer Seyfüddîn Kutuz*, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 1998.
- KAYA**, Eyyüp Said, "Taklid", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2010, XXXIX, ss. 461-465.
- KETBÎ**, Muhammed b. Şakir (686-764 h.), *Fevatü'l-Vefeyat*, I-IV, (Tahkik: İhsan Abbas), Daru Sadır, Beyrut, 1974.
- KOCA**, Ferhat, "İstidlâl", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, ss. 323-325.
- MAKARRÎ**, Muhammed b. Ahmed el-Malikî (ö. 758 h.), *el-Kavâid*, (thk. Ahmed b. Abdullah b. Humeyd), I-II, y.y., t.y.
- MAKRİZÎ**, Takiyyüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdulkadir, (ö. 845 h.) *es-Sülûk li Mâ'rifeti Düveli'l-Mülûk*, (thk. Muhammed Abdulkadir Ata), I.VIII, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1418 h.-1997 m.
- MALİK** b. Enes (ö. 179 h.), *el-Muvatta*, (thk. Muhammed Mustafa el-Azamî), Müessesetü Zayd, Ebû Zaby, 2004.
- MERAĞÎ**, Abdullah Mustafa (ö. 1945 m.), *el-Fethu'l-Mubîn fî Tabakati'l-Usuliyyin*, (nşr. Muhammed Ali Osman), Matbaatü'l-Ensari's-Sünneti'l-Muhammediyye, I-II, Kahire, 1366/1947.
- MERĞİNÂNÎ**, Burhanuddîn Ebu'l-Hasan b. Ebubekir (511-593 h.), *el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Mübtedî*, I-IV, Daru'l-Erkam, Beyrut, t.y.
- MUBÂREKFURÎ**, Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim, *Tuhfetü'l-Ehvezî Bi Şerhi Camii't-Tirmizî*, I-X, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- MÜSLİM**, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, (206-261 h.) *el-Cami'us-Sahîh*, Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, Riyad, 1998.
- NESÂÎ**, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali (ö. 303/915), *Sünenü'n-Nesâi*, Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, Riyad, 1420/1999.
- NEVEVÎ**, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref (631-676/ 1233-1277), *el-Usûl ve'd-Davâbit*, (thk. Muhammed Hasan Heyto), Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1406 h.
el-Minhac Şerhu Sahihi Müslim b. Haccac, I-XVIII, el-Matbaatu'l-Mısriyye Bi'l-Ezher, Kahire, 1929 m.
- NUAYMÎ**, Muhyiddin Abdulkadir b. Muhammed, (ö. 978 h.) *ed-Daris fî Tarih'il-Medaris*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, 1410 h.-1990 m.
- ÖMER B. SALİH** b. Ömer, "Mekâsıdu's-Şeri'a İnde'l İmam el-İzz b. Abdisselâm" Daru'n-Nefâis, Ürdün, 2003.
- ÖZEN**, Şükrü, "Teâruz", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2011, XXXX, ss. 208-211.
"İbn Süreyc, Ebû'l-Abbas", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1999, XX, ss. 363-366.
- PALA**, Ali İhsan, *İslam Hukuk Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu*, Fecr Yayınları, Ankara, 2009.
- RAMLÎ**, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza Şihabeddin (ö. 1004 h.), *Nihâyetü'l-Muhtaç İla Şerhi'l-Minhac*, I-VIII, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1984.

RAZÎ, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer el-Hüseyn (544-606 h.), *el-Mahsul Fî İlmi Usûl'il-Fıkıh*, I-II, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2012.

SABUNÎ, Abdurrahman, *el-Medhal Li Dirâseti't-Teşrî'l-İslamî*, Dımaşk, 1974.

SALKÎNÎ, İbrahim Muhammed (1934-2011 m.), *el-Müeyesser Fî Usûli'l-Fıkhi'l-İslamî*, Daru'k-Fıkr, Beyrut, 1991.

SALLÂBÎ, Ali Muhammed, *el-Eyyûbiyyûn Be'de Salâhaddîn*, Daru İbn Cevzi, Kâhire, 2008.

Sultanü'l-Ulema ve Bai'ü'l-Umerâ, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2009.

SAMERRÂÎ, Ra'd Müslim, *Sultanü'l-Ulemâ el-İzz b. Abdüsselâm ve Fikruhü's-Siyasî*, Müessesetü'l-Muhtâr, Kâhire, 2014.

SELLÂMÎ, Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Rafî', *Tarîhü Ulemâi Bağdad*, (thk. Abbas el-Azâvî), ed-Darü'l-Arabiyyetü li'l-Mevsuat, Beyrut, 1420/2000.

SİBÂÎ, Mustafa, *Min Revâi'i Hedaretinâ*, Dâru'l-Verrâk, Beyrut, 1999.

SUBKÎ, Ebu'l-Hasan Takıyyuddîn Ali b. Abdulkâfi, *Fetava's-Subkî*, I-II, Daru'l-Marife, Beyrut, t.y.

SUBKÎ, Ebû Nasr Tâcuddîn, Abdülvehhab b. Ali (727-771 h./1327-1370 m.), *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tânâhî-Abdulfettâh Muhammed el-huluv), I-X, Darü'l-İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, t.y.

el-Eşbâh ve'n-Nezâir, I-II, Daru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.

SUYUTÎ, Celaleddin Abdurrahman b. Muhammed b. Osman, (849-911/1445-1505), *Hüsnü'l-Muhadara fî Tarihi Mısır ve'l-Kahire*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), I-II, Darü'l-İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1387/1967.

el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir, I-II, Mektebetü Mustafa el-Bâz, Riyad, 1997.

el-Eşbâh ve'n-Nezâir, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

el-Havî li'l-Fetâvâ, I-II, Daru'l-Fıkr, Beyrut, 2004.

el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'n-Nahv, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'ân, (thk. Şuayb el-Arnâvut), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2008.

ŞABAN, Zekiyyüddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, (Trc. İbrahim Kâfi Dönmez), TDV Yayınları, Ankara, 2007.

ŞÂFÎ, Muhammed b. İdris (150-204 h.), *er-Risâle*, Daru'n-Nefâis, Beyrut, 1999.

el-Umm, (thk. Rifat Fevzi Abdullatif), I-XI, Daru'l-Vefâ, 2001.

ŞATIBÎ, Ebu İshak İbrahim b. Musa (ö. 790/1388), *el-Muvâfakât Fî Usûli's-Şeri'a*, I-IV, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.

ŞEŞEN, Ramazan, *"Eyyûbiler"*, DİA., İstanbul, 1995, XII.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali (ö. 1250/1834), *İrşadu'l-Fuhûl İla Tahkiki'l-Hakk Min İlmi'l-Usûl*, Daru'l-Fadile, Riyad, 2000.

ŞEYH SÜLEYMAN el-Cemel (v. 1204 h.), *Haşiyetü'l-Cemel ala Şerhi'l-Minhec*, I-V, Darü İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, t.y.

ŞİRÂZÎ, Ebu İshak İbrahim b. Ali (ö. 476 h.), *el-Lüma' Fî Usûli'l-Fıkıh*, Daru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut.

ŞİRBÎNÎ, Muhammed el-Hatîb (ö. 977/1570), *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'ani Elfâzi'l-Minhâc*, I-IV, Daru'l-Marife, Beyrut 1997.

TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed (260-360 h.), *el-Mu'cemu'l-Kebir*, I-XXV, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, t.y.

TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir (ö. 310/923), *Camiu'l-Beyan An Te'vilü'l-Kur'an*, Merkezü'l-Buhus ve Dirasati'l-Arabiyyeti ve'l-İslamiyye, I-XXIV, Kahire, 2001.

TAKKUŞ, Muhammed Süheyl, *Tarihu'l-Memalîk Fî Mısır ve Bilâdi's-Şâm*, Daru'n-Nefâis, Beyrut, 1997.

TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali (ö. 1158/1745'ten sonra), *Keşşâfu Istılâhâtî'l-Füniin ve'l-ulûm*, I-II, (thk. Ali Dahruc), Mektebetü Lübnan Naşirun, Beyrut, 1996.

TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa (209-279/824-892), *Sünenü't-Tirmizî*, Beytu'l-Efkâr ed-Devliyye, Riyad, 1420/1999.

UCEYLÎ, Süleyman b. Ömer b. Mansur (v. 1204 h.), *Fütuhâtü'l-Vahhab Bi Tavdihi Şerhi Menheci't-Tullab* (Haşiyetü'l-Cemel), I-V, Daru'l-Fikr, t.y., y.y.

VENŞERÎSÎ, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya el-Mâlikî, *İdâhü'l-Mesâlik İlâ Kavâidi'l-İmam Malik*, (thk. Ahmed Ebu Tahir el-Hattabî), et-Turâsî'l-İslâmî, Rıbat, 1980.

VEZİR, Muhammed b. İbrahim el-Yemânî (775-840 h.), *er-Ravdu'l-Basim Fi'z-Zibbi An Sünneti Ebi'l-Kasım*, I-II, Daru Alemi'l-Fevâid, Mekke, t.y.

VÜHEYBÎ, Abdullah b. İbrâhîm, *el-İz b. Abdüsselâm Hayâtuhû ve Âsâruhû ve Menhecühü fi't-Tefsir*, y.y., 1982.

YAFÎÎ, Ebu Muhammed Abdullah b. Es'ad b. Ali b. Süleyman, (ö. 768 h.) *Mir'atü'l-Cinân ve İbretü'l-Yekzan fi Ma'rifeti ma Yu'teberu min Havadisi'z-Zaman*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, , 1417 h.-1997 m.

YARAN, Rahmî, "Bid'at", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, VI, ss. 129-131.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Müteşâbih" *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2006, XXXII, ss. 204-207.

YİĞİT, İsmail, "Memlükler", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2004, XXIX, ss. 90-97.

YÛNİNÎ, Kutbüddin Ebu'l-Feth Mûsâ b. Muhammed (ö. 726/1326), *Zeylû Mirâti'z-Zaman*, I-IV, Daru'l-Kitabi'l-İslâmî, Kahire, 1992.

ZEHEBÎ, Semsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, (ö. 748/1347) *el-İber fi Haberi men Ğaber*, (thk. Ebu Hacer Muhammed Zağlul), I-IV, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.

Siyeru 'Alâmi'n-Nubelâ, Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye Lübnan, 2004.

ZEMAŞERÎ, Cârullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer (467-538 h.), *El-Keşşâf An Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvil Fi Vucûhi't-Te'vil*, I-IV, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2006.

ZERKA, Ahmed (1285-1357 h.), *Şerhu'l-Kavâidi'l-Fıkhiyye*, Daru'l-Kalem, Dimaşk, 2007.

ZERKA, Mustafa Ahmed (1904-1999 m.), *el-Fıkhu'l-İslâmî Fî Sevbihî'l-Cedîd*, Dimaşk, 1968.

ZERKEŞÎ, Muhammed b. Bahadır b. Abdullah (ö. 794 h.), *el-Mensûr Fi-Kavâid*, (thk. Teysir Faik Ahmed), I-III, Vezâretü'l-Evkâf, Küveyt, 1415 h.

ZEYLE'Î, Abdullah b. Yusuf (ö. 762 h.), *Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, I-V, Daru'l-Kible, Cidde, t.y.

ZÛHÂYLÎ, Vehbe (1932-2015 m.), *el-Vecîz Fî Usûli'l-Fıkıh*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1995.

el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühu, I-XI, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2006.

el-İzz b. Abdisselam, Daru'l-Kalem, Dimaşk, 1992.

<http://gercekturk tarihi.blogspot.com.tr/2009/04/selahattin-eyyubi-ve-eyyubiler-devleti.html>. (20.04.2009)

<http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0353.htm>.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ötanazi>.

ÖZGEÇMİŞ

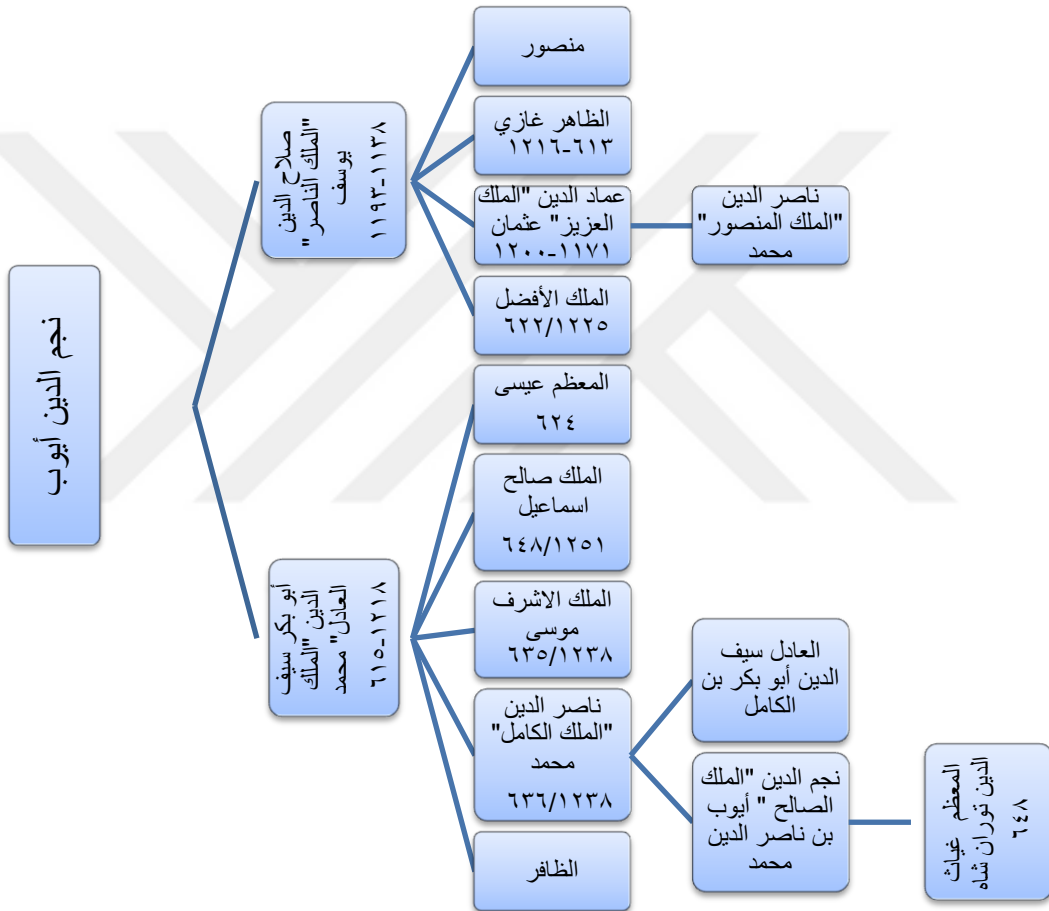
Adnan Algül 1974 yılında Mardin'in Midyat ilçesinde doğdu. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 2007 yılında mezun oldu. Yüksek lisans derecesini 2012 yılında "Ehl-İ Sunnet Mezhepleri İle İmamiyye'nin Aile Hukuku Konularındaki Fıkhî Farklılıkları" konulu tezi ile Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'ndan aldı. Adnan Algül iyi derecede Arapça bilmektedir. 2012 yılından beri Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Okutman olarak çalışmaktadır.

Curriculum Vitae

Adnan Algül born in 1974 Mardin, Turkey. He graduated from Ankara University Faculty of Theology in 2007. He got the degree of master of science from Atatürk University, Department of Fundamental of Islamic Sciences in 2012 with a thesis, titled "Differences between Ahl al-Sunnah sects and İmamiya on subjects of Family Law". Adnan Algül has proficiency at Arabic. He is working at Gaziantep University, Faculty of Theology since 2012 as a Arabic lecturer.

EKLER

TABLO-1

TABLO-2

